

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**BASIN VE CANLI KAYNAKLARA GÖRE ÇORUM
OLAYLARI (1980)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NESİMİ ŞAHAN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÜNÜVAR

GAZİANTEP
KASIM 2023

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Basın ve Canlı Kaynaklara Göre Çorum Olayları (1980)

Adı ve Soyadı: Nesimi ŞAHAN

Tezin Savunma Tarihi: 24/11/2023

Sosyal Bilimler Enstitü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin yüksek lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÜNÜVAR

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Ünüvar (Jüri Başkanı)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Demir

.....

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Pehlivan

.....

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Nesimi ŞAHAN

Öğrenci Numarası: 200000288001

Tezin Savunma Tarihi: 24/11/2023

ÖZET

BASIN VE CANLI KAYNAKLARA GÖRE ÇORUM OLAYLARI (1980)

ŞAHAN, Nesimi

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÜNÜVAR

Kasım 2023, 245 sayfa

Ülkemizde yaşanan 1960 askerî darbesi ve 1971 muhtırasının ardından sivil siyaset koalisyon ve azınlık hükümetleri tarafından yürütülmeye çalışılmış, bu hükümetler Türkiye'nin sorunlarını çözmekte başarılı olamamışlardır. Halkın ekonomik zorluklarla mücadele ettiği 1970-1980 arası dönemde üniversite öğrencilerinin liderliğini yaptığı sağ-sol çatışmaları her geçen gün şiddetini artırmış ve zamanla olaylar halkın geneline yayılmıştır. Sokaklar, eğitim kurumları, iş yerleri sağ-sol olaylarının yoğun şekilde yaşandığı yerler haline gelmiştir. Asker ve polisin olaylara müdahalesi yeterli olmamış, siyasilerin ülke yönetimindeki tutumları şiddetin artmasına neden olmuştur. 1978'de Kahramanmaraş'ta Alevilere yönelik saldırılar yaşanmış, güvenlik güçlerinin olaylara müdahale etmemesi saldıran ve savunma halinde olan grupların karşılıklı mücadelesine ve gücüne dayalı bir çatışma ortamı doğurmuştur. Maraş olayları ile birlikte ülkenin dört bir yanında devam eden olaylar her geçen gün daha fazla insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 27 Mayıs 1980 tarihinde MHP Genel Başkan Yardımcısı ve Gümrük ve Tekel Eski Bakanı Gün Sazak'ın suikast sonucu hayatını kaybetmesi üzerine ülke genelinde var olan çatışma ortamı şiddetlenmiş, bu olumsuz durumdan en fazla etkilenen illerden birisi de Çorum olmuştur. Güz Sazak'ın Çorum ile hiçbir alakası olmamasına rağmen Çorum'da önce sağ-sol sonra Alevi-Sünni şeklinde yaşanan ve onlarca kişinin hayatını kaybetmesine neden olan olaylar yaşanmıştır. Olayların başlangıcı ile ilgili farklı iddialar, Çorum olayları süresince asker ve polisin tutumu, hastanelerin durumu, TRT'nin yaptığı hatalı yayınlar, mülki amirlerin aldığı kararlar tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Çorum halkının birlik ve beraberliğine, şehrin maddi ve manevi dokusuna büyük zarar veren bu olayların etkisi günümüzde hâlâ görülmektedir. Gazi Caddesi sembolik bir sınır konumunda olup Alevi ve Sünni halkın oturduğu mahalleleri birbirinden ayırmaktadır. Son yarım yüzyıldaki bu ayrışım ancak yeni kuşakların birbirini anlaması ve ötekileştirici bir tutum içinde olmamaları ile çözülebilecektir.

Anahtar sözcükler: Çorum olayları, sağ-sol, Alevi-Sünni, 1980

ABSTRACT

ACCORDING MEDIA AND LIVE SOURCES ÇORUM EVENTS (1980)

Master Thesis, Department of History

Supervisor: Asist. Prof. Dr. Süleyman ÜNÜVAR

November 2023, 245 Pages

After the military coup of 1960 and the memorandum of 1971, civilian politics in Turkey was tried to be carried out by coalition and minority governments, but these governments were not successful in solving Turkey's problems. In the period between 1970 and 1980, when the people were struggling with economic difficulties, the right-left conflicts led by university students increased their intensity day by day and in time the events spread to the general public. Streets, educational institutions and workplaces became places where right-left incidents were intensely experienced. The intervention of the military and the police was not sufficient and the attitudes of politicians in the administration of the country led to an increase in violence. In 1978, Alevis were attacked in Kahramanmaraş and the lack of intervention by the security forces led to a conflict environment based on the mutual struggle and power of the attacking and defending groups. The incidents that continued all over the country after the Maraş incidents caused more and more people to lose their lives every day. On 27 May 1980, MHP Deputy Chairman and former Minister of Customs and Monopoly Gün Sazak lost his life as a result of assassination and the conflict environment throughout the country intensified and Çorum was one of the provinces most affected by this negative situation. Although Güz Sazak had nothing to do with Çorum, first right-left and then Alevi-Sunni incidents took place in Çorum which caused dozens of people to lose their lives. Different claims about the beginning of the events, the attitude of the military and the police during the Çorum events, the situation of the hospitals, the erroneous broadcasts made by TRT and the decisions taken by the local authorities constitute the focal point of the discussions. The effects of these events, which caused great damage to the unity and solidarity of the people of Çorum and to the material and spiritual fabric of the city, are still seen today. Gazi Street is a symbolic border, separating the neighbourhoods inhabited by Alevi and Sunni people. This separation in the last half century can only be solved if the new generations understand each other and do not adopt a marginalising attitude.

Keywords: Çorum events, right-left, Alevi-Sunni, 1980

ÖN SÖZ

Yüksek Lisans tezi olarak “Basın ve Canlı Kaynaklara Göre Çorum Olayları (1980)” konusunu aldım. Tez konusu olarak bu konuyu seçmemizin amacı yakın dönemde meydana gelen ve toplumun önemli bir kesimini derinden etkileyen bu olayı bilimsel çerçevede, objektif bir şekilde incelemektir.

Yakın tarihimize baktığımız zaman Türkiye’de halk dinî, sosyal, kültürel, iktisadî, siyasi ayrılıklar olmasına rağmen yüzyıllardır barış içerisinde yaşamayı başarmıştır. Zamanla kaos ortamı oluşturulmak istenmiştir. Farklı dönemlerde değişik nedenlerden dolayı oluşturulmak istenen kaos ortamının ateşi hafifleyince veya tamamen sönünce yeni ayrışmalar ortaya konularak düzensizliğin devam etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ülkemiz genelindeki olumsuz atmosfer Çorum nezdinde de yaşatılmak istenmiş, insanlar birbirine düşman edilmiştir.

Yaşanan olayların nasıl çıktığı, kısa süre içinde sonucu uzun yıllar devam eden bir sürece nasıl dönüştüğü hâlâ tartışmaların yaşandığı bir konudur. Çorum olayları hakkındaki tartışmaların tarafsız bir şekilde ele alınarak yaşananlar hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için bilimsel bir çalışma yapmak amaçlanmış, çalışmada tarafsızlığı zedeleyecek her türlü unsurdan uzak kalmaya çalışılmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde yazılan bu tezin 1.Bölümünde Çorum ilinin tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur.

Çorum olaylarının sağ-sol çatışması olduğunu ileri sürenler olduğu gibi Alevi-Sünni çatışması olduğunu iddia edenler de bulunduğu için 2. Bölüm Alevi ve Alevilik Tarihi olarak incelenmiştir.

3. Bölümde 1980 yılında yaşanan Çorum olaylarına kadar geçen sürede ülke genelindeki siyasi, askerî, ekonomik, dinî, sosyal, toplumsal konulara değinilerek olaylara giden süreçte halkın tutumu incelenmeye çalışılmıştır.

4. Bölümde Gün Sazak’ın ölümüyle ülke genelinde cereyan eden olaylar Çorum olayları şeklinde ele alınmıştır. Çorum olaylarının başlangıcı, gelişmesi ve sona ermesi, bilimsel araştırma basamakları takip edilerek incelenmiştir.

Sonuç bölümünde Çorum olaylarının bir değerlendirmesi yapılarak yaşananlar sonrası Çorum halkının tutumu üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Konu bu şekilde akademik olarak ele alınarak bundan sonra araştırma yapacak kişiler için temel eser olması amaçlanmıştır.

Nesimi ŞAHAN

Gaziantep, 2023

TEŞEKKÜR

Başta benim eğitim-öğretim hayatımın devam edebilmesi amacıyla ellerinden gelen her şeyi yapan annem Esme ŞAHAN ve babam Arap Ali ŞAHAN'a; eğitim-öğretim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen ve görüşme yaptığım kişilere ulaşmam, uygun zaman diliminde görüşme yapabilmem için her an destek olan ağabeyim Murat ŞAHAN'a; yüksek lisansa başladığım günden itibaren desteğini hiç esirgemeyen, danışman hocam Sayın Dr. Öğrt. Üyesi Süleyman ÜNÜVAR'a; çalışma yaparken arşiv incelemesi esnasında esnek çalışma ortamı sağlayan Milli Kütüphane çalışanlarına; yaşadıklarını objektif bir şekilde anlatan Adnan BARAN'a, Durmuş BATMAN'a, Mehmet YOLYAPAR'a, Muharrem ÖZÜNEL'e, Sadık ERAL'a, Saygı ÖZTÜRK'e, ve Nurettin AKSOY'a; Çorum Alevi Kültür Merkezi Derneğine ve Çorum Ülkü Ocakları Başkanlığına; tez çalışmasının imlâ kurallarına uygunluğu konusunda desteklerini esirgemeyen edebiyat öğretmeni arkadaşlarım İzzettin AKTÜRK'e ve Mehmet Şerif TAŞKAN'a; İngilizce çeviri konusunda destek veren, en uygun kelimeleri itina ile seçen Serkan ÖZBAL'a; tez çalışması süresince desteğini benden esirgemeyen, çalışabilmem için bana ekstra süreler oluşturan eşim Büşra ŞAHAN'a çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
EKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu.....	3
B. Araştırmanın Amacı.....	3
C. Araştırmanın Yöntemi.....	4
D. Konu ile İlgili Diğer Çalışmalar.....	7

BÖLÜM I

ÇORUM İLİNİN TARİHSEL SÜRECİ

1.1. Çorum Adı Hakkındaki Rivayetler.....	9
1.2. Çorum İlinin Tarihsel Gelişimi.....	10
1.3. Çorum İlinin Coğrafi Özellikleri.....	13
1.4. Çorum İlinde Gerçekleştirilen Ekonomik Faaliyetler.....	14

BÖLÜM II

ALEVİ VE ALEVİLİK TARİHİ

2.1. Alevi Kelimesinin Kökeni.....	18
2.2. Alevi Kelimesinin Anlamı.....	20

2.2.1. Aleviliği Hz. Ali Soyundan Gelenler Olarak İfade Edenler.....	20
2.2.2. Aleviliği Hz. Ali'yi Sevmek, Hz. Ali'ye Bağlılık Olarak İfade Edenler.....	22
2.2.3. Aleviliğe Yüklene Diğer Anlamlar.....	23
2.3. Aleviliğin Ortaya Çıkışı.....	25
2.3.1. Alevi Ocakları ve Alevilikte Ocakzadelik (Dedelik).....	29
2.3.2. Cem Erkanı.....	32
2.4. Alevilik İslam'ın Neresinde?.....	35
2.4.1. Alevilik İslam'ın İçindedir Görüşünü Kabul Edenler.....	35
2.4.2. Alevilik İslam'ın Dışındadır Görüşünü Kabul Edenler.....	41
2.5. Alevi – Bektaşî – Kızılbaş – Şii Kavramları.....	47
2.5.1. Alevi – Bektaşî İlişkisi.....	47
2.5.2. Alevi – Kızılbaş İlişkisi.....	49
2.5.3. Alevi – Şii İlişkisi.....	51
2.6. Alevilerin Anadolu'ya Gelişi.....	53
2.6.1. Alevilerin Nereden Geldikleri ile İlgili Görüşler.....	53
2.7. Anadolu'da Alevilik.....	55
2.7.1. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Aleviler.....	55
2.7.2. Millî Mücadele Dönemi'nde Aleviler.....	59
2.7.3. Cumhuriyet Dönemi'nde Alevilik.....	61
2.7.3.1. Tek parti döneminde Alevilik.....	61
2.7.3.2. Demokrat Parti döneminde Alevilik ve Alevilerin siyasi tercihi.....	63
2.7.3.3. 1960-1980 arası Alevilik ve Alevilerin siyasi tercihi.....	67

BÖLÜM III

ÇORUM OLAYLARI ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN GENEL DURUMU

3.1. Çorum Olayları Öncesi Dinî Gelişmeler.....	74
3.2. Çorum Olayları Öncesi Siyasi Hareketlilik.....	77
3.2.1. Birlik Partisi (Türkiye Birlik Partisi).....	82
3.3. Çorum Olayları Öncesi Ekonomik Hayat.....	84
3.4. Çorum Olayları Öncesi Sosyal Hayat.....	88
3.5. Çorum Olayları Öncesi Toplumsal Olaylar.....	90
3.6. Çorum Olayları Öncesi Güvenlik Güçlerinin Durumu.....	97
3.6.1. Türk Polis Teşkilatı.....	97

3.6.2. Türk Silahlı Kuvvetleri.....	103
-------------------------------------	-----

BÖLÜM IV

ÇORUM OLAYLARININ TANIKLARI VE OLAYLARIN BASINA YANSIMASI

4.1. Gün Sazak'ın Ölümü.....	109
4.1.1. Gün Sazak'ı Kim-Kimler Öldürdü?.....	112
4.1.1.1. Solcular.....	112
4.1.1.2. Diğer İhtimaller.....	115
4.2. Çorum Olaylarının Hazırlıkları.....	116
4.3. Çorum Olayları Nasıl Başladı?.....	117
4.3.1. Olayları Sağ İdeolojiye Mensup Kişilerin Başlattığını Düşünenler	121
4.3.2. Olayları Sol İdeolojiye Mensup Kişilerin Başlattığını Düşünenler	124
4.3.3. Olayları AP Hükümetinin ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti Kurumlarındaki Yetkililerin Başlattığını Düşünenler.....	126
4.3.4. Olayları Emperyalist Güçlerin Başlattığını Düşünenler.....	129
4.4. Çorum Olaylarına Kimler Destek Verdi?.....	132
4.5. Olaylardaki Çatışma Grupları	140
4.5.1. Çatışmanın Sağ-Sol Odaklı Başladığı Düşüncesi.....	140
4.5.2. Çatışmanın Siyasi Rant Odaklı Olduğu Düşüncesi.....	145
4.5.3. Çatışmanın Alevi-Sünni Odaklı Olduğu Düşüncesi.....	146
4.6. Çorum'da Yaşanan Olaylar.....	148
4.6.1. Alaca'da Yaşanan Olaylar.....	148
4.6.2. Birinci Çorum Olayları.....	149
4.6.2.1. 29 Mayıs 1980 günü yaşanan olaylar.....	149
4.6.2.2. 30 Mayıs 1980 günü yaşanan olaylar.....	152
4.6.2.3. 1-2 Haziran 1980 günü yaşanan olaylar.....	156
4.6.3. İkinci Çorum Olayları.....	161
4.6.3.1. 3 Temmuz 1980 günü yaşanan olaylar.....	162
4.6.3.2. 4 Temmuz 1980 günü yaşanan olaylar.....	163
4.6.4. Neden Alaaddin Camii?.....	181

4.6.5. Cezaevi Firarileri.....	182
4.6.6. Çorum Olaylarında Kullanılan Silah ve Mühimmat.....	183
4.6.7. Çorum olayları ve Süleyman Demirel.....	187
4.6.8. Çorum Olayları ve TRT.....	190
4.6.9. Çorum Olaylarında Sağlık Kuruluşları.....	191
4.6.10. Çorum Olaylarında Güvenlik Güçleri.....	193
4.6.10.1. Çorum olaylarında polis.....	194
4.6.10.2. Çorum olaylarında asker.....	200
4.6.11. Çorum Olaylarının Sona Ermesi.....	204
4.7. Çorum Olaylarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri	205
4.7.1. Olayların Ekonomik Hayata Etkisi.....	205
4.7.2. Olayların İşsizliğe Etkisi.....	209
4.7.3. Olayların Göçe Etkisi.....	210
4.8. Olayların Kazananı Kim?.....	214
SONUÇ.....	215
KAYNAKLAR.....	219
EKLER.....	234
ÖZGEÇMİŞ.....	245

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Çorum’da sanayi tesislerinin ilk kuruluş yerleri ve kuruluş yıllarına göre dağılımı.....	16
Tablo 1.2. 1964-2000 arası Çorum ilindeki büyük işletmeler.....	16
Tablo 2.1. 1950-1961 arası Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları.....	65
Tablo 2.2. Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki 1950 ve 1957 milletvekili genel seçim sonuçlarına göre CHP ve DP’nin oy oranındaki değişim....	67
Tablo 2.3. 1961 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları.....	68
Tablo 2.4. 1965 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları.....	69
Tablo 2.5. 1969 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları.....	69
Tablo 2.6. 1973 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları.....	70
Tablo 2.7. 1977 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları.....	71
Tablo 2.8. 1961- 1977 yılları arasında gerçekleştirilen milletvekilliği seçim sonuçlarının siyasi pozisyon olarak incelenmesi.....	72
Tablo 3.1. Yıllara göre Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından açılan Kur’an Kursu sayıları.....	86
Tablo 4.1. Çorum nüfusunun yıllara göre değişimi.....	213

EKLER LİSTESİ

EK 1. BEDRİ KORAMAN'IN 29 MAYIS 1980 TARİHİNDE MİLLİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN KARİKATÜRÜ.....	234
EK 2. DEMOKRAT GAZETESİNİN 30 HAZİRAN 1980 TARİHLİ BASIMINDA YER ALAN MÜSLÜMAN KARDEŞLER TEŞKİLATI BİLDİRİSİ.....	235
EK 3. 11 HAZİRAN 1980 TARİHİNDE HÜRRİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN ÇORUM'UN İDEOLOJİK DURUMUNU YANSITAN HARİTA.....	236
EK 4. ÇORUM OLAYLARI ESNASINDA HAYATINI KAYBEDENLER.....	237
EK 5. 19 MAYIS ATATÜRK'Ü ANMA, GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI ÖNCESİ SAĞCILARIN DAĞITTIĞI BİLDİRİ.....	239
EK 6. ÇORUM OLAYLARINDA BARİKATLAR.....	240
EK 7. 27 MAYIS 1980-12 EYLÜL 1980 TARİHLERİNDE ÇORUM.....	241
EK 8. 28 MAYIS 1980 GÜNÜ BAHAR KİTABEVİNE YAPILAN SALDIRI...	242
EK 9. ÇORUM GAZETESİNE YAPILAN SALDIRI.....	243
EK 10. ÇORUM OLAYLARI NEDENİYLE GÖÇ ETMEK ZORUNDA KALANLAR.....	244

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGM	: Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğü
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
Bkz	: Bakınız
BP	: Birlik Partisi
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev.	: Çeviren
ÇOSİAD	: Çorum Organize Sanayi Bölgesi Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
DEV-SOL	: Devrimci Sol
DEV-YOL	: Devrimci Yol
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
ETKO	: Esir Türkleri Kurtarma Ordusu
GP	: Güven Partisi
HP	: Halkçı Parti (1983-1985)
HP	: Hürriyet Partisi (1955-1958)
Hız.	: Hazreti
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İGD	: İlerici Gençler Derneği
İKO	: İşgücüne Katılım Oranı
İLEF	: İletişim Fakültesi
MC	: Milliyetçi Cephe
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
POL-BİR	: Polis Birliği Derneği
POL-DER	: Polis Derneği
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı
SDP	: Sosyalist Devrim Partisi
TAR-İŞ	: Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
TBP	: Türkiye Birlik Partisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
THA	: Türk Haberler Ajansı
TİBO	: Türkiye İntikamcı Bozkurtlar Ordusu
TİKP	: Türkiye İşçi Köylü Partisi (29 Ocak 1978)
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP	: Türkiye Köylü Partisi
TOFAŞ	: Türk Otomobil Fabrikası Anonim Şirket
TÖB-DER	: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜŞKO	: Türkiye Ülkücü Şeriatçı Komando Ordusu
USOBED	: Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÜYD	: Ülkü Yolu Derneği
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
YSE	: Yol, Su ve Elektrik
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

İnsanlar varoluştan itibaren belli amaç uğruna birlikte yaşama gereksinimi duymuşlardır. Bu nedenle kimi zaman dinî, siyasi, sosyal, ekonomik ve güvenlik çıkarları nedeniyle ortaklık kurulurken kimi zaman da bu ortaklığın nedeni aynı soydan gelme sebebiyle olmuştur. Bu hususa din çerçevesinde birlikte hareket etme bakımından Haçlı Seferleri örnek verilebilir. Siyasi ortaklığa Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Bizans İmparatorluğu ile yapmış olduğu anlaşmalar neticesinde Bizans imparatorunun Matheos Kantakuzinos olması, ekonomik ortaklığa Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde kapitülasyonlar vererek Avrupalı devletler ile birlikte hareket etmesi verilebilir. Bunların yanı sıra aynı soydan gelme konusunda örnek olarak Habsburg Hanedanlığı tarafından yönetilen devletlerin düşmanlarına karşı zaman zaman ortak hareket etmesi verilebilir. Hangi şekilde olursa olsun aynı amaç uğruna birlikte yaşayan insanlar hayatı paylaşırlar, zorluklara karşı birlikte hareket ederler. Bu kişi grupları sayılarına, yaşadıkları coğrafyaya, mesleklerine, inançlarına vb. göre isimlendirilmektedir. Toplulukların birlikteliklerinin nedenleri amaçlarına ulaşmak olabildiği gibi aynı zamanda farklı grupların tehditlerini de bertaraf etmektir. Her iki unsur da topluluk içindeki kişilerin birbirine daha sıkı bağlarla yaşamasını gerekli kılmıştır.

Topluluk bir başka grubun karşı çalışmalarıyla dağılabilir veya egemenliklerini kaybedebilir. Ancak bazen de grup içerisinden birtakım kişi veya zümre amaçtan uzaklaşıp farklı çıkarlar peşinde koşabilmektedir ve bu nedenle de topluluk farklı zorluk ve engellerle baş etmeye çalışmaktadır.

Tarihe yön veren, farklı din ve milletten birçok topluluk veya devlet için yukarıda bahsettiğimiz durum geçerli olmuştur. Dünya genelinden bazı örnekler verecek olursak; Orta Asya gibi çok geniş bir coğrafya farklı milletlerin çıkarları uğruna büyük savaşlara sahne olmuştur. Bu savaşlar neticesinde ölümler veya bağımsızlıklarını kaybetmeme uğruna göçler yaşanmıştır. Anadolu coğrafyasına

gerçekleştirilen Haçlı seferleri de verilebilecek önemli başka bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinî, ekonomik ve siyasi birçok sebebi olan bu seferler sadece saldırılan Anadolu'ya ve günümüzde Orta Doğu olarak isimlendirilen coğrafyaya etki etmekle kalmamış, seferler sonucunda Avrupa da dinî, siyasi, ekonomik anlamda etkilenmiş ve önemli değişimler yaşanmıştır. Bir başka örnek olarak da Avrupalı Hristiyan halkın Osmanlı Devleti'ne karşı birlik olup Türkleri Avrupa'dan uzaklaştırma politikası verilebilir. Burada dinî, siyasi, iktisadi birçok etkenden bahsetmek mümkün olacaktır. Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu mücadelenin devamında Millî Mücadele Dönemi'nde yapılan savaşlar, Ortadoğu'daki savaşlar gibi örneklerle mücadeleleri çoğaltabiliriz. Burada görmekteyiz ki milletler ortak amaç uğruna savaşı göze almaktan çekinmemişlerdir.

Buraya kadar bahsettiğimiz durumların farklı milletler, dinler, siyasi yapılanmalar arasında olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte aynı din, dil, millet unsurlarına sahip toplulukların içerisinde bazen iç savaş diyebileceğimiz kadar büyük bazen de daha yumuşak mücadeleler yaşandığını bilmekteyiz. Bu tür örnekleri İslam dünyası açısından Cemel Vakası ile başlatabiliriz. Sonrasında Abbasiler Dönemi'nde de bu tür olayların olduğunu görmekteyiz. Dünya tarihi açısından baktığımız zaman da Rusya, Portekiz, İspanya, Almanya, Japonya, Çin, Irak, Lübnan, Osmanlı Devleti ve daha birçok ülke için zamanı ve nedeni farklı olsa da iç savaş yaşandığını söylemek mümkündür.¹

¹ Detaylı bilgi için bkz. Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1/2, (2013), 173-190; Emre Teğin, "Rus İç Savaşı'nda Bolşeviklerin Türkistan Siyaseti ve Orenburg Tıkacı Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41/72 (2022), 323-362; Friedrich Engels, *Alman Köylü Savaşı*, çev. Okay Gönensin (İstanbul: Yordam Kitap Yayınevi, 2018); İsmail Ermağan, "Çin'in Ortadoğu Politikaları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1/37, (2014), 19-39; Julian Casanova, *İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi*, çev. Uğur Kocabaşoğlu (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2015).

A. Araştırmanın Konusu

Ülkemiz genelinde düzensiz ortamın oluşması için aynı dili konuşan, aynı dinin çatısı altında bulunan, aynı şehirde yaşayıp birbiriyle kapı komşusu olan insanları birbirine düşürmekten geri kalmayan siyasi, iktisadi ve askerî güçler, Kahramanmaraş'tan sonra Çorum'un da yanması için çaba sarf etmişlerdir. Bu güçler kimilerine göre sadece yerli unsurlardan oluşmaktayken kimileri ise bu güçlerin yerli ve yabancı ortak unsurlardan oluştuğunu savunmaktadır. Araştırmamızda olayın yaşanmasına kimlerin neden olduğu, kimlerin bu olaylara destek verdiği, 27 Mayıs 1980 öncesinde yaşanan süreç ile ilgili bilgi verdikten sonra 1980 yılının haziran ve temmuz aylarında meydana gelen iki ayrı olayı detaylı bir şekilde ortaya koymaktır. Ayrıca meydana gelen olayların Çorum halkına nelere mâl olduğu gibi konular üzerinde durulacaktır. Araştırmamızın ilerleyen sayfalarında göreceğiz ki canını, sevdiklerini, malını, işini, evini kaybeden masum halk bu sürecin kesin kaybedeni olurken olayların fitilini ateşleyen ve bitmesine izin vermeyenler mutlaka çıkar elde etmiştir.

B. Araştırmanın Amacı

Ülkemiz genelinde 12 Eylül darbesinden önce hem siyasi partiler arasında hem de sağ-sol ideolojiyi savunan taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıklar artık iyice kontrolden çıkmış ikili çatışmalar zamanla grup ve toplum çatışmasına dönüşmüştür. Bu kaos ortamından Çorum halkı da büyük oranda olumsuz etkilenmiştir. Anlık maddi ve manevi kayıplardan bahsedebileceğimiz gibi uzun zaman dilimlerine yayılmış olan derin yaralar da bu olaylardan mirastır. Ancak bu mirasın kalmasına kimin ya da kimlerin neden olduğu sorulduğunda sağ-sol, Alevi-Sünni gruplar bu sorumluluğu üzerine almamaktadır. Bazı dönemlerde televizyon programlarında ele alınan Çorum olayları maalesef akademik çalışmalarda tercih edilen bir konu olmamıştır. Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız yıllardır bilimsel olarak ele alınmaya çekinilen Çorum olaylarını başlatan, şiddetlenmesini sağlayan olaylar zincirini ve

olayların sona ermesine kadar geçen süreci bizzat halkın ağzından ve o dönemde halkı gözlemleyen gazete basımlarından yola çıkarak ortaya koymaktır.

Yaşanan can ve mal kaybını grupların olaylara bakışını bilimsel çerçevede ortaya koymaya çalıştık. Bundan sonra bu alanda yapılacak bilimsel çalışmalara için kaynak teşkil etmesi ve bir ışık olacağı kanaatindeyim. Amacımız bu alanda araştırma yapmak isteyenlere yardımcı olmaktır.

C. Araştırmanın Yöntemi

Çorum olaylarından kısa bir süre önce yaşanmış olan Kahramanmaraş olayları ile ilgili makalelere ulaşılarak yapılacak çalışmanın içeriğinde nelerin olması gerektiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Milli Kütüphanedeki arşivden yararlanılarak olayların yaşandığı yıllara ait gazetelere ulaşıp olayları nasıl ele aldıklarıyla ilgili incelemelerde bulunulmuş, günbegün yaşanan gelişmeler kıyaslanarak takip edilmiştir.

Çorum olaylarını ele alan yazılı kaynaklara ve görsel içeriklere bakıldığında sol ideolojiye yakın taraflarca ele alındığı görülmektedir. Sağ ideolojiyi savunan kişilerce, Çorum olayları herhangi bir şekilde ele alınıp incelenmediği için kaynakların sol ideoloji ağırlıklı olduğu fark edilecektir. Bu nedenle çalışmamızda sol ideolojinin ortaya koyduğu kaynakların yoğunluğu hissedilecektir. Bu yoğunluğu ortadan kaldırmamızın mümkün olmadığı ortadadır. Kaynaklar konusundaki bu dengesizlik, görüşme yapılan kişilerin farklı ideolojileri benimsiyor olmasına dikkat edilerek aşılmaya çalışılmıştır.

Canlı kaynaklar ile birden fazla görüşme olanağının zor olması nedeniyle öncesinde ulaşılacak bütün bilgilere ulaşabilme gayesiyle hareket edilmiştir. Edinilen bilgiler ve olayların gelişim süreci ile ilgili merak edilenler düzenlenip Çorum olaylarının şahitleriyle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilere Kahramanmaraş katliamının yankıları nasıldı? Kahramanmaraş katliamı öncesinde gelen ABD Heyeti'nin sonrasında Çorum'a geldiği söylenmekte bu konuda neler düşünüyorsunuz? Suikast için neden Gün Sazak tercih edildi? Gün Sazak haricinde başka bir siyasetçi suikasta uğramış olsaydı yine aynı etki-tepki ortamı oluşur muydu? Gün Sazak suikastını gerçekleştirenler kim veya kimlerdir? Eskişehirli olan

Güz Sazak'ın Ankara'da suikasta uğramasının ardından Çorum'da olayların başlamasını kimler organize etti? Çorum'da yaşanan olayların sebebi nedir? Çorum olaylarına destek verenler kimlerdir? Çorum olayları öncesinde birlikte yaşayan halk nasıl oldu da bir anda birbirine düşman edildi? Çorum'da yaşanan olayların odak noktası sağ-sol çatışması mı, Alevi-Sünni çatışması mı? Bütün Aleviler solcu bütün Sünniler sağcıdır diyebilir miyiz? Solcu dernekler ve sağcı kuruluşlar bu süreçte nasıl bir rol oynadı? Bu süreçte sokak ve mahallelerde nasıl örgütlendiniz? Bu süreçte komşularınız sizlere nasıl davrandı? Bu süreçte dükkânlar, fabrikalar, işçiler ve işverenler nasıl etkilendi? Alaaddin camisinin yanması olayı nedir? Neden Alaaddin cami seçildi? Çorum olayları esnasında camilerin ve din görevlilerinin ne gibi etkisi oldu? Çorum olaylarında kullanılan silahlar nasıl tedarik edildi? Çorum olayları esnasında Vali Rafet Üçelli ve sonrasında görevi devralan Yüksel Çavuşoğlu görevini nasıl yerine getirdi? Çorum olayları esnasında polis ve asker gücünü nasıl kullandı? Çorum olayları sırasında hastaneler görevini yerine getirebildi mi? Ölüm olaylarının failleri kimdir? Öldürülen kişiler niçin farklı noktalara mesela tarlalara atıldı? Çorum olaylarının ekonomik, sosyal, eğitim, göç vb. durumlara etkisi nasıl olmuştur? soruları yöneltilmiştir.

Bu görüşmeler esnasında yöneltilen sorulara verilen geniş cevaplar neticesinde o an oluşturulan ekstra sorular ile olaylar en ince ayrıntısına kadar öğrenilmeye çalışılmıştır.

Yapılan görüşmeler esnasında yeni isimler ve olaylar ortaya atıldı. Bu kişilerin de bizzat Çorum olaylarını yaşadıklarını ve önemli bilgi sahibi olduklarını söylediler. Bu kişiler, kurulan iletişim sonucunda Çorum olaylarında yaşananlar ile ilgili konuşmak istemediklerini belirttiler. Konuşmak istemeyen bu kişiler Hacıpaşa ve Karapürçek köyünden görüşmeye çalışılan kişilerdir. Bu kişiler o dönemi yaşayan köy halkından bazılarının hayatını kaybettiğini kalanların ise konu ile ilgili konuşmak istemediklerini dile getirmiştir. Hacıpaşa ve Karapürçek köyleri olayların yaşandığı dönemde sağ ideolojiyi benimseyen Sünni inanıştaki köylerdir.

Yapılan araştırmalar ve görüşmeler neticesinde Yoğunpelit köyündeki insanlar ile de görüşülmesi gerektiğine kanaat getirilmiştir. Yoğunpelit köyü sol ideolojiyi benimseyen Alevi inancıya sahip kişilerin yaşadığı bir köydür. Köy meydanında bulunan insanlar ile yapılan konuşmalarda kendilerinin olaylar hakkında

bilgileri olmadığını, olayları yaşayanların köyden göç ettiklerini söylediler. Bu konuşmaları yaparken ilk sordukları soru “Gazeteci misiniz?” oldu. Hayır gazeteci değilim dediğimde “Polis misin?” diye sordular. Polis de olmadığını Gaziantep Üniversitesi’nde yüksek lisans yaptığımı ve araştırma konusu olarak da 1980 yılında yaşanan Çorum olaylarını seçtiğimi söyledim. Çorum olayları esnasında yaşanan bazı olayları ve olaylarda yer alan birkaç kişinin ismini söylediğimde çok şaşırdılar ve korktular. Bunları nereden bildiğimi sordular. Bu konu hakkında çalışma yaptığımı ve dönemin basılı kaynaklarına ulaştığımı ayrıca Çorum olayları hakkında hazırlanan belgesellerden yararlandığımı ekledim. Köy halkından da konu hakkında bildiklerini anlatmalarını rica ettim. Korkacak bir şey olmadığını, istemezlerse anlattıklarını çalışmamda kullanmayacağımı, isimlerinden bahsetmeyeceğimi de söyledim. Amacım olayları yaşayan bu insanlardan doğruları öğrenmekti. Ancak korktukları her halinden belli olan bu insanlar olaylar hakkında bilgileri olmadığını söylediler. Bir de sürekli söyledikleri bir şey vardı: “İşte yaşandı, geçti”. Hem Sünni ve hem de Alevi vatandaşlar Çorum olayları ile ilgili büyük çoğunlukla konuşmak istememektedirler. Bunun nedenleri olarak yukarıda değindiğimiz gibi korku, tekrar yaşanması endişesi, çekinme, yaşanan kötü olayı unutma ve unutturma gibi nedenleri sıralayabiliriz. Anlaşılan bu insanlar yaşadıkları bu kötü olayları hatırlamak istemiyorlardı. Daha fazla zorlamanın anlamı yoktu.

Görüşme yapılması düşünülen bir başka kesim ise 1980 askerî darbesine giden süreçte Çorum’da önemli mevkilerde görev alanlardı. Ancak bu olaylar ile ilgili bazı figürler hayatta olmadığı için resmin tamamını yansıtmak mümkün olmadı.²

² Çorum Valisi Yüksel Çavuşoğlu, Dönemin Çorum Cumhuriyet Savcısı Ertem Türker, Çorum CHP Milletvekilleri Şükrü Bütün ve Etem Eken, Çorum AP Milletvekilleri Ahmet Çimbek, Arslan Topçubaşı, Mustafa Kemal Biberoğlu, Çorum MHP Milletvekili Mehmet Irmak, dönemin Çorum Belediye Başkanı Turhan Kılıçcıoğlu, Alaca Kaymakamı Recep Yazıcıoğlu gibi isimlerdi. Ancak bu isimler (Yüksel Çavuşoğlu hariç) Hakk’ın rahmetine kavuştukları için görüşmeler yapılamamıştır. Yüksel Çavuşoğlu ile kurulan irtibat neticesinde emekli Vali Çavuşoğlu’nun gırtlak kanseri olduğu öğrenilmiş, Çavuşoğlu’nun isteği doğrultusunda görüşme gerçekleştirilememiştir. (Çorum CHP Milletvekili Etem Eken’in ismi TBMM Albümü Cilt-2’de Etem ve Ethem şeklinde birlikte verilmektedir. Dönemin gazeteleri Etem Eken şeklinde kullanmıştır. Gazetelerden faydalanan bilgilerde çalışmamızda Etem adı kullanılmıştır. Çorum AP Milletvekilinin soyadı TBMM Albümü Cilt-2’de Çimbek ve Cinbek gibi iki ayrı şekilde verilmektedir. Dönemin gazeteleri Çorum AP Milletvekilinin soyadını Cinbek olarak vermektedir. Gazetelerden faydalanan bilgilerde çalışmamızda Cinbek soyadı kullanılmıştır)

Recep Yazıcıoğlu, Trabzon’un Sürmene ilçesine bağlı Yılmazlar köyünde 1948 yılında dünyaya gelmiştir. 1971-1984 yılları arasında sırasıyla Rize-Kalkandere, Adana-Bahçe, Van-Hamur, Çanakkale-Ayvacak, Hatay-Kırıkhan, Çorum-Alaca ve Bolu-Akçakoca’da kaymakamlık görevinde

D. Konu ile İlgili Diğer Çalışmalar

Ülkemiz genelinde 1980 yılında yaşanan olayların Çorum özelinde yaşanan kısmını ele alan çalışmalar incelendiğinde Çorum olaylarını ele alan televizyon programları (32. Gün), YouTube ismindeki video paylaşım sitesinde yer alan “Ekinler Kan İçindeydi” ve “Kabuk: Çorum 1980” isimli belgeseller, Fikret Güneş’in “Kırkların Direnişi-Yaşayanların Tanıklığıyla Çorum Olayları”, Gazi Eke’nin “Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum”, Sadık Eral’ın “Anadolu’da Alevi Katliamları” isimli eserler ve Bilkent Üniversitesi öğrencilerinin hazırladığı “Yaşayanların Tanıklıklarıyla Çorum Olayları” isimli öğrenci projesi haricinde bizzat 1980 askerî darbesine giden süreçte Çorum olaylarını ele alan bir eser karşımıza çıkmamaktadır. Bilkent Üniversitesi öğrencilerinin yaptığı çalışma elektronik ortamda bulunmakta ancak Bilkent Üniversitesi öğrencisi olmayanlara erişim izni vermemektedir. Bu nedenle çalışmanın kapsamı, içeriği, olayları ele alış biçimi bilinmemektedir. Fikret Güneş ise olayları yaşayanlardan dinledikleri kadarıyla yazı haline getirmiştir. Eserin bazı yerlerinde edebî metin özelliği göze çarpmaktadır. Bu eserde ele alınan isimler ve olaylarda bazı yanlışlıklar olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin Çorum olaylarının önemli isimlerinden birisi olan Kemal Maraşlı, Güneş’in eserinde Recep Maraşlı olarak geçmektedir. Bir başka örnek ise eserde Birlik Cem’inden bahsedilmektedir. Sol ideolojiyi benimseyen gençlerin bu Cem’de Dede tarafından barıştırılmaya, sol fraksiyonların birlikte hareket etmelerinin sağlanmaya çalışıldığı söylenmektedir. Görüşme yaptığım kişilerden birisi olan Sadık Eral sözü edilen Birlik Cem’inin daha sonraki bir tarihte gerçekleştirildiğini, Fikret Güneş’in kronoloji hatası yapmış olmasının muhtemel olduğunu söylemiştir. Ayrıca eserde Milönü semtinde yaşayan ve olaylar üzerine göç etmek zorunda kalan Komünist Tahsin isimli öğretmene yer verilmiştir. Ancak yaptığım çalışmada sağ ve sol ideolojiden bu öğretmeni tanıyan çıkmamıştır. Kısacası verilen isimler, olaylar, tarihler konusunda bazı çelişkiler bulunmaktadır.

bulunmuştur. Kaymakamlık görevlerinin ardından sırasıyla Tokat, Aydın, Erzincan ve Denizli illerinde valilik görevini yerine getirmiştir. Denizli valisi iken geçirdiği trafik kazası nedeniyle 2003 yılında hayatını kaybetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Hamdi AYDIN - Sadegül ÖZCAN, “Yazmaya Değil Yapmaya Memur Olan Vali: Recep Yazıcıoğlu”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, ed. Hüsrev Akın (Erzincan: Erzincan Üniversitesi Dijital Baskı Merkezi, 2016), 2/884.

Bu nedenle söylenenlerin doğruluğu şüphe uyandırmaktadır. Kısacası Çorum olaylarını bilimsel araştırma yöntemlerini kullanarak ele alan ve çalışma sonucunu araştırmacıların ulaşabileceğı bir biçimde yayımlayan iki eser olarak Sadık Eral'ın ve Gazi Eke'nin eserleri karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmayı gerçekleştirirken yukarıda bahsettiğimiz basılı eserlerden zaman zaman yararlanılmıştır. Bilgilerin doğruluğundan emin olunamayan bölümler, iddialar canlı kaynaklarla yapılması planlanan görüşmede kullanılmak amacıyla hazırlanan görüşme sorularının içerisine eklenmiştir.

BÖLÜM I

ÇORUM İLİNİN TARİHSEL SÜRECİ

1.1. Çorum Adı Hakkındaki Rivayetler

Çorum ilinin ismi ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden ikisi Evliya Çelebi'ye aittir. Bu rivayetlerden ilkinde göre “Suyu ve havası tatlı olduğundan Kılıç Arslan oğlu Yakub Mirza'yı ve nice yüz hasta çorluları bu şehre gönderip sağlıklarına kavuştuklarından Çorum adıyla adlanmış mamur bir şehirdir.”³ Evliya Çelebi'nin diğer rivayeti de ismin Hûr-ı Rum'dan bozulduğu yolundadır.⁴ Danişmendname'ye göre ise “Çorum halkının Ahmed Gazi'ye tuzak kurmaları sebebiyle halka Cürümlü denildiği ve Çorum adının buradan geldiği belirtilir.”⁵ Bir başka görüşe göre de Alayundlu Boyu'ndan Çorumlu Oymağı buraya adını vermiştir.⁶ Bu görüşlerden ayrı olarak halk arasında dile getirilen bir başka rivayet de bu bölgede yaşayan halkın çoğunluğunun Rum olması nedeniyle çoğu Rum sözünün zamanla Çorum şeklini aldığı yönündedir. Günümüzde yerel halkın öksürükle görülen hastalığı “çor oldum” şeklinde ifade etmesi Evliya Çelebi'nin ileri sürdüğü ilk görüşteki “çorlu”ların bu bölgeye gelip iyileştikleri rivayetini destekler niteliktedir.

³ Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 2.2/493.

⁴ Dağlı – Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 493.

⁵ Yılmaz Kurt, “Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, *Belleten Dergisi* 224, (1995), 76; “Çorum (İsminin Menşei)”, *Yeni Rehber Ansiklopedisi* (İstanbul: İhlas Gazetecilik Holding A. Ş., 1993), 5/152.

⁶ Üçler Bulduk, “Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri-1”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 3, (1992), 134; “Çorum”, *Büyük Larousse* (İstanbul: Milliyet Yayıncılık, 1986), 6/2781.

1.2. Çorum İlinin Tarihsel Gelişimi

Tarih öncesi çağlardan başlamak üzere günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Çorum ili, arkeolojik çalışmalar sonrası ortaya çıkarılan eserlere bakıldığında Paleolitik ve Neolitik Dönemlere ilişkin bilgiler vermektedir. Ancak gerçek anlamda yerleşmelerin Tunç Çağı'nda yoğunlaştığı görülmektedir.⁷

Günümüzde Çorum denildiğinde akla ilk gelen Hititlerdir. Bunun nedeni Alacahöyük ören yeri kazı çalışmaları sırasında ulaşılan eserlerdir. Buradaki çalışmalarda Güneş kursuna, sfenksli kapılara, kenti çevreleyen surlara ve birçok tarihi esere ulaşılmıştır. Ulaşılan bu eserler Hititler Dönemi'ne ait eserlerdir. Ancak çıkarılan tarihi eserlerin tamamı Hitit Dönemi'ne aittir demek doğru olmayacaktır. Alacahöyük kazılarında Kalkolitik, Eski Tunç, Hitit ve Frig dönemlerine ait eserlere ulaşılmıştır ve bu eserler Alacahöyük Müzesi'nde sergilenmektedir.⁸

Çorum ili coğrafyasında birçok medeniyet varlık göstermiştir. Bunlardan ilki, hakkında fazla bilgi sahibi olunamayan ancak Anadolu'da adı bilinen en eski halk olduğu konusunda hemfikir olunan, Hattilerdir.⁹

Sonrasında Hititler bu coğrafyaya hâkim olmuşlardır. Hititlerle birlikte Çorum ili en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemin yaşanmasındaki başlıca sebep Hititlerin başkenti olan Hattuşaş'ın Çorum sınırları içerisinde yer almasıdır. Hititlerin başlıca gelir kaynakları tarım, hayvancılık, maden işlemeciliği, savaşta kazanılan ganimetler ve alınan vergilerdir. Bunlarla birlikte Asur ile yapılan ticaretin de ekonomide önemli katkısı olmuştur.¹⁰

Hitit kralı 4. Tuthalia'nın Asurlu tüccarlara ambargo uygulaması sonucu ticaret yapılan ülkeler değiştirilmiştir. Ticaret yapılan ülkelerin değişmesi ve ticarete

⁷ İlhan Şahin, "Çorum", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2021.)

⁸ Filiz Sureka, *Müze ve Ören Yeri Arasındaki Bildirişim ve Etkileşim Sorunları; Alacahöyük Müzesi ve Ören Yeri İçin Bir Uygulama Çalışması* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu, 2013), 144-148.

⁹ Hayri Ertem, "Hattiler ve Hititler Dönemi'nden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüz Anadolu'suna Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar – 1", *Anadolu Arşivleri* 6/2, (2003), 39.

¹⁰ Ertem, "Hattiler ve Hititler Dönemi'nden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüz Anadolu'suna Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar – 1", 39.

para yerine takas usulünün uygulanması ekonomide bazı aksaklıkları da beraberinde getirmiştir.¹¹

Hititlerin zayıflaması ve sonrasında MÖ 1200'lü yıllarda yıkılması sonucu bu bölgenin hâkimi Frigler olmuştur. Bir süre Frig hakimiyeti altında kalan Çorum sonrasında Pers, Galat, Roma ve Bizans'ın yönetiminde varlığını sürdürmüştür.

Yerleşim yeri birçok devlete ev sahipliği yaptıktan sonra nihayet sıra Türklere gelmiştir. Çorum ilinin ele geçirilmesinin tam olarak ne zaman ve kim tarafından olduğu bilinmemekle birlikte Danişmendli Ahmed Gazi'nin Amasya'yı fethetmesiyle birlikte Çorum'un da bu tarihlerde Türklerin eline geçtiği düşünülmektedir.¹²

Şehir Türklerin eline geçtikten sonra mimari alanda bir yenilenmeye gitmiş ve İslamî unsurların ağırlıkta olduğu eserlerle düzenlenmiştir. Bu yeni düzenlemenin yanı sıra eski mimarisini de koruyarak geçmiş ile anı birleştirmiş ve kültürel zenginliğini korumuştur.

Devletler burayı ele geçirdikten, yaşadıkten ve sonrasında hakimiyetlerini kaybettikten sonra dahi kültürleri bir sonraki devletle kaynaşmıştır. Bu sayede Çorum ili zengin bir kültürel birikime sahne olmuştur.

Eski ile yeniyi birleştirmeyi amaçlayan Türkler geleneklerinde olan yeni aldıkları yerlere boy ve oymakları ile ilgili isimler vermeyi ihmal etmemiştir. Günümüzde Anadolu'da birçok yerleşim yerine Avşar, Salur, Dodurga, Yaparlı, Döğer gibi adların verildiğini görmekteyiz. Türk boyları Anadolu'ya yerleştiği zaman yerleşim yerlerine boylarının adını verdikleri ve o adların miras olarak kaldığı düşünülmektedir.¹³

Çorum, Danişmedlilerden sonra Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Moğolların Anadolu'ya yaptığı saldırılardan Çorum da nasibini almıştır. Moğol saldırılarından sonra Anadolu'da bozulan siyasi yapı nedeniyle Çorum'un hâkimleri

¹¹ İrfan Çağlar, *Ekonomik Gelişme Sürecinde Çorum'daki Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinin Dünü, Bugünü, Sorunlarının Tespiti ve Çözüm Yollarının Araştırılması* (Çorum: ÇOSİAD Yayınları, 1997), 1-2.

¹² Mustafa Kemal Şahin, "Çorum ve Çevresinde Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürünün Oluşumunda Bazı Yapılar Üzerine Yorumlamalar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 44, (Ağustos 2018), 178.

¹³ Faruk Sümer, *Oğuzlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972), 254-340.

de sıklıkla değişmiştir. Önce Eratna sonra Kadı Burhaneddin ve son olarak da Osmanlı Devleti burada söz sahibi olmuştur.¹⁴

Birçok devlete ev sahipliği yapan Çorum maalesef Hititler dönemindeki ihtişamını yakalayamamıştır. Çorum'un jeopolitik konumu bu durumun belki de en önemli nedenidir. Kuzey-güney ve doğu-batı güzergahının orta noktasında yer alması nedeniyle birçok saldırının da hedefinde olmuştur. Bu saldırılar Çorum bölgesine ekonomik, kültürel alanda bazı artılar getirse de daha ziyade bölgenin gelişmesine bir engel olarak görülmektedir. Örneğin Selçuklular dönemindeki Babailik ayaklanması ve ardından gelen Moğol saldırıları sonucu Çorum siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan hiç de parlak durumda değildir.¹⁵

1413 yılında “Vilayet-i Rum” adında yeni bir beylerbeyliği oluşturulmuştur. Çelebi Mehmet, Çorum’u “Vilayet-i Rum” beylerbeyliğine eklemiştir.¹⁶ Vilayet-i Rum Beylerbeyliği içinde yer alan Çorum aynı beylerbeyliği içindeki Sivas Eyaletine bağlı bir sancak olarak Tanzimat Dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁷ 1831 yılında Çorum, Sivas eyaletinden alınarak Ankara’ya bağlanmıştır. İlerleyen süreçte Çorum sancağı ile Amasya sancağının bir mutasarrıflıkta birleştirildiği görülmektedir. Tanzimat sonrasında Sivas Eyaleti içinde yer alan Bozok sancağı ayrı bir eyalet olarak karşımıza çıkmaktadır. Çorum sancağı da Amasya’dan ayrılarak Bozok eyaletine katılmıştır.¹⁸

Geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapan Çorum, farklı dil, din, ırk, mezhepteki insanların vatani olmuştur. Farklı kültürden, değişik dünya görüşünden insanların aynı coğrafyayı paylaşmaları çok kültürlü bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Çorum’un coğrafi durumundaki çeşitliliği gibi halkı da çeşitlidir. Türk, Kürt, Çerkez vb. halka yurt olan Çorum, Alevi-Sünni dini gruplarının bir arada yaşadığı bir yerleşim yeridir. Uzun yıllar dışarıdan gelen her

¹⁴ Şahin, “Çorum ve Çevresinde Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürünün Oluşumunda Bazı Yapılar Üzerine Yorumlamalar”, 178.

¹⁵ Abdulhalik Bakır - Ali Gökşen, “Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Amasya, Kastamonu ve Çorum Şehirleri”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 3/1, (Temmuz 2019), 63.

¹⁶ Bulduk, “Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri-1”, 129-130.

¹⁷ Abdullah Gündoğdu, “İki Numaralı Çorum Şer’iyye Sicili’ne Göre Çorum Kazasının Mülki-Taksimatına İlişkin Yeni Bilgiler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1/1, (Şubat 1990), 164-165; Kurt, “Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, 75; “Çorum”, *Grolier International Americana Encyclopedia* (İstanbul: 1993), 4/298.

¹⁸ Gündoğdu, “İki Numaralı Çorum Şer’iyye Sicili’ne Göre Çorum Kazasının Mülki- Taksimatına İlişkin Yeni Bilgiler”, 164-165.

türlü tehdiye karşı birlikte mücadele etmiş bir halktır. Bayramlarını, düğünlerini, cenazelerini kısacası tüm sevinç ve üzüntülerini birlikte yaşamışlardır.

Tahir Kodal'ın yaptığı çalışmaya göre 1927 yılı nüfus sayımlarında Çorum ili toplam nüfusu 247.926 olarak görülmektedir. Bu nüfusun 247. 722' si Müslüman geriye kalan 204 kişi ise gayrimüslimdir.¹⁹

Hem İslam dininin hem de İslamiyet dışı unsurların çeşitliliği ile zengin kültür birikimine sahip olan şehir nihayet Cumhuriyet ile tanışmıştır. “Çorum ili, Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'ya bağlı bir sancak iken Ankara'nın başkent olmasının ardından 20.04.1924 tarihinde Alaca, İskilip, Osmancık ve Sungurlu ve Merkez ilçenin birleşmesiyle il olmuştur.”²⁰

1.3. Çorum İlinin Coğrafi Özellikleri

Genel olarak ifade edecek olursak Çorum, Doğu ile Batı arasında geçişi sağlayan bir konumdadır. Ayrıca Karadeniz ile İç Anadolu'yu da birbirine bağlayan yine bu ildir.

Bulunduğu coğrafi konum itibariyle hem Karadeniz Bölgesi'nde hem de İç Anadolu Bölgesi'nde toprağı bulunmaktadır. Bu sayede bir kısmı yemyeşil Karadeniz iklimini yaşatırken güneyde kalan kısmı ise İç Anadolu halkının emekçi yaşayışını yansıtan karasal iklime sahiptir.

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları hakkında Çorum ilinin yerleşimi hakkında bilgi edinebilmek amacıyla 1890 yılında Harita Yüzbaşısı Ömeroğlu Osman tarafından hazırlanan Çorum Kasabası haritası önemli bir kaynaktır. Bu kaynağa göre Çorum ili 1933-1934 yılında yeniden oluşturulan tapu tahriri yapılanmasına kadar 44-45 mahalleden oluşmaktadır. Yeni tapu tahriri sonucunda bu mahalleler birleştirilerek mahalle sayısı 11'e düşmüştür.²¹ Günümüzde ise 14 mahallesi bulunmaktadır.

¹⁹ Tahir Kodal, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayetinin Nüfus Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1, (2009), 254.

²⁰ Aşır Yüksel Kaya - İlhan Oğuz Akdemir, “Çorum'da Kentsel Gelişmenin Morfolojik Analizi”, *Al-Farabi International Journal of Social Sciences* 5/1, (Mart 2020), 17.

²¹ Kaya – Akdemir, “Çorum'da Kentsel Gelişmenin Morfolojik Analizi”, 19.

1.4. Çorum İlinde Gerçekleştirilen Ekonomik Faaliyetler

Çorum ilinde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler tarım, hayvancılık ve sanayi sektörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmet Mahfuz Söylemez, XX. yüzyılın başlarında Çorum ilinde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler hakkında bilgi vermektedir. Buna göre tarımın önemli bir yeri bulunmakla birlikte hayvancılığın ve hayvancılığa bağlı yan sektörler olan dokumacılık ve dericiliğin ekonomik faaliyet olarak yürütüldüğü görülmektedir. Ayrıca Sungurlu ilçesine yakın yerleşim yerlerinde bulunan tuz işletmeciliği de ekonomik açıdan önemli bir katkı sağlamaktadır.²²

Mutlu Yılmaz, “Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi” isimli çalışmasında Çorum ilinin ekonomik yapısını ele alırken XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişime uğradığını belirtmektedir. Bu tarihten önce Çorum’un mahallî pazar özelliği gösteren bir konumda olduğunu belirten Yılmaz, 1850’den itibaren ekonomik yapısındaki değişimi sanayi devrimi ile ilişkilendirmektedir. Yılmaz’a göre ham maddelerin daha ziyade Avrupa’ya gönderilmesi nedeniyle üretim yapan işkollarında azalma olduğu görülmektedir. Üretim yapan işkollarındaki azalmanın bir başka nedeni ise teknolojik gelişmelere ve yeniliklere ayak uydurulamamasıdır. Geleneksel yöntemler ile çalışarak deri işlemeciliği yapan üretim yerleri zamanla önemini kaybetmiştir.²³

Yılmaz, Çorum’da gerçekleştirilen bir başka ekonomik faaliyetin dokumacılık olduğunu belirtmektedir. Ancak bu faaliyetin büyük atölyeler yerine evlerde yapıldığını ve XX. yüzyıl başlarında Çorum’da 2000’e yakın dokuma tezgâhı bulunduğunu ifade etmektedir.²⁴

Çorum ilinde gerçekleştirilen bir başka ekonomik faaliyet ise maden işlemeciliğidir. XIX. yüzyılın ilk yarısında bakır işlemeciliğinde önemli bir yere sahip olan Çorum’da, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bakır işlemeciliği önemini yitirirken yerine demir işlemeciliği tercih edilmiştir. Bakır işlemeciliğinin önemini yitirmesindeki neden saf bakır tedarikini sağladıkları Tokat ilindeki

²² Söylemez, “Ankara Vilayet Salnamelerine Göre Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Çorum”, 33-35.

²³ Mutlu Yılmaz, “Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi”, *Coğrafi Bilimler Dergisi* 2/1, (2004), 61.

²⁴ Yılmaz, “Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi”, 61.

haddehanelerin kapanmasıdır. Demir işlemeciliğinde genelde tarım aletleri yapımına yer verilmiştir. Üretilen bu tarım aletleri Çorum içerisinde tarımsal üretimde kullanılmış ve üretimin artmasını sağlamıştır. Üretim fazlalığını da ihraç ederek tarımsal ürünlerin ticareti yapılmıştır.²⁵

Yılmaz, Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum ilindeki sanayi sektörü hakkındaki sayısal verilere değinerek Çorum ilinin Türkiye’deki sanayi sektöründe ne kadarlık bir paya sahip olduğunu belirtmektedir. Buna göre 1927 sanayi sayımına göre Türkiye’de yer alan 65.245 tesisin 1.182’si Çorum’da yer almaktadır. Bu tesislerde çalışan işçi sayısının 5.308 ve tesis başına işçi ortalaması 4,49’dur. 10 ve üzerinde işçi çalıştıran işletme sayısı 6’dır. Yani Çorum ilindeki tesisler genellikle küçük ölçekli işletmelerdir.²⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950 yılına kadar geçen sürede sanayi sektörünün diğer sektörlerle göre geride kalması sebebiyle kırsal alandan kentsel alana göçün düşük düzeyde olduğu söylenebilmektedir. Ancak 1950’den itibaren yol bağlantılarının genişlemesi, ekonomide yaşanan teknolojik gelişmeler ve sermaye birikimi gibi etkenler sayesinde kentin hinterlandı genişlemiştir. Tablo 1.1.de görüldüğü üzere özellikle 1960’lı yıllardan itibaren sanayi sektörüne yapılan yatırımlar sonucunda hızlı bir gelişme dönemi yaşanmıştır. Ekonomik faaliyetlerin kentsel alanda varlığını artırması sonucunda kırsal alandan kentsel alana yaşanan göçlerin de arttığı görülmektedir. Göçler beraberinde konut sıkıntısını da doğurmuştur. Bu sıkıntı Bahçelievler Kooperatifi tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Kırsal alandan kentsel alana göçler 1970’li yıllarda zirveyi yaşamıştır. 1970-1990 yılları arasında Organize Sanayi Bölgesinin ve Küçük Sanayi Sitesinin kurulması ile birlikte yerleşim yeri Ankara yolu istikametinde gelişme göstermiştir.²⁷

²⁵ Yılmaz, “Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi”, 62.

²⁶ Yılmaz, “Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi”, 62.

²⁷ Kaya – Akdemir, “Çorum’da Kentsel Gelişimin Morfolojik Analizi”, 17-24.

Tablo 1.1. *Çorum'da sanayi tesislerinin ilk kuruluş yerleri ve kuruluş yıllarına göre dağılımı* (Kaya – Akdemir, Mart 2020)

	1929-1949	1950-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990
Ankara Yolu	1	1	2	4	4	5	2	10
İskilip Yolu	-	2	1	3	5	3	2	7
Osmancık Yolu	-	-	-	-	-	-	-	1
Samsun Yolu	-	1	-	-	-	-	-	-
Küçük Sanayi Sitesi	-	-	-	-	-	-	2	5
Organize Sanayi Bölgesi	-	-	-	-	-	-	-	2
Şehir içi	-	-	1	2	5	5	4	5
Münferit	-	-	-	-	-	-	-	3
Toplam	1	4	4	9	14	13	10	33

Mutlu Yılmaz aynı makalesinde Çorum ilindeki sanayileşmenin özellikle 1980 yılından itibaren hız kazandığını belirtmektedir. Makalenin içeriğinde Çorum ilinde yer alan işletme sayıları düzenlenerek Tablo 1.2. oluşturulmuştur.

Tablo 1.2. *1964-2000 arası Çorum ilindeki büyük işletmeler* (Yılmaz, 2004)

YIL	Özel	Kamu	Toplam
1964	12	1	13
1980	56	3	59
1983	37	2	39
1984	43	2	45
1985	47	2	49
1986	48	2	50
1987	49	2	51
1988	51	2	53
1989	66	2	68

Tablo 1.2'nin devamı

1990	61	2	63
1991	62	2	64
1992	59	3	62
1993	97	2	99
1994	92	1	93
1995	89	1	90
1996	98	1	99
1997	95	1	96
1998	90	1	91
1999	86	1	87
2000	85	1	86

Yukarıda belirttiğimiz gibi Yılmaz, Çorum'un ekonomik atılımının 1980 yılından itibaren hız kazandığını belirtmiştir. Tablo 1.2.'ye bakıldığında 1964 yılından 1980 yılına kadar geçen 16 yıllık süreçte özel işletmelerin sayısının %366, devlet işletmelerinin sayısının %200 oranında arttığını görmekteyiz. 1980 yılından itibaren yer alan büyük işletmelere²⁸ bakarak 1980 öncesi dönemdeki gibi 16 yıllık bir süreçte Çorum ilindeki sanayi kuruluşlarını karşılaştırdığımızda 1996 yılında 1 devlet ve 98 özel işletmenin var olduğunu görmekteyiz. Bu durum oransal olarak incelendiğinde devlet işletmelerinin %67 oranında azaldığını özel işletmelerin ise %75 oranında arttığını göstermektedir. Bu bağlamda Çorum ilindeki sanayi sektörünün 1980 yılından itibaren hız kazandığını söylemek doğru bir ifade olmamaktadır.

²⁸ 1983 yılına kadar büyük işletme olarak isimlendirilebilmesi için işyerinde 10 ve üzerinde işçi çalışması gerekmektedir. Ancak 1983-1993 yılları arasında büyük işletme olarak isimlendirilebilmesi için 25 ve üzeri işçi çalıştırılması gerekmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Mutlu Yılmaz, "Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi").

BÖLÜM II

ALEVİ VE ALEVİLİK TARİHİ

2.1. Alevi Kelimesinin Kökeni

Alevi kelimesinin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili farklı iddialar bulunmaktadır. Bu iddiaların bir kısmı halk arasında yaygın şekilde kabul edilmekte olan iddialar olmakla birlikte bir kısmı da akademik alanda araştırma yapanların kabul ettiği, halkın bir kısmının haberi dahi olmadığı iddialardır.

Kelimenin kökeni ile ilgili olarak iddialardan birisi Alevi kelimesinin “alev ile ilgili olan” anlamına geldiği ve alevden türediği yönündedir. Hatta bu nedenledir ki bazı Aleviler ateşi kutsal kabul etmektedir. Aleviliği bu şekliyle kabul edenler daha ziyade Alevi halkın bir kısmıdır.

Yasin İpek, “Tarihsel Süreçte Alevi-Bektaşî ve Kızılbaş Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar” isimli çalışmasında Alevi sözcüğünün ateşe tapan anlamına geldiğini, kökeninin “Alawî” olduğunu söylemektedir. Alev kelimesinin sonundaki -i ekinin -cı, -ci eklerine karşılık geldiğini bu nedenle de ateşe, aleve, ışığa tapan, saygı duyan anlamına geldiğini belirtmektedir. Kelimenin kökenine ve anlamına bu açıdan bakıldığında İslamiyet ile bağdaştırmak mümkün değildir. İpek’e göre ateşin renginin kızıl olması nedeniyle de bazı yörelerde Alevilere Kızılbaş denilmektedir.²⁹ İpek’in Alevi kelimesinin etimolojisi hakkındaki yönelimleri akıllara Mecûsîlik

²⁹ Yasin İpek, “Tarihsel Süreçte Alevi-Bektaşî ve Kızılbaş Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar”, *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, ed. Mehmet Yazıcı (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014), 2/511.

inanişını getirmektedir. Mehmet Alıcı, “Zerdüşt’ten Günümüze Mecûsîlik/Zerdüştilik” isimli çalışmasında “...Mecusilerin ateşle olan ilişkileri, ona duydukları derin saygı ve mabedin merkezindeki en temel liturjik öge olması tarihi süreçte ateşperest olarak tanımlanmalarında etkili olmuştur.”³⁰ şeklindeki ifadesiyle Mecûsîlik ve ateş arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Ahmet Yaşar Ocak, Alevi-Bektaşî inanişın temelinde Türklerin Orta Asya’daki atalar kültü, tabiat kültü ve Şamanizm inançlarının yer aldığı gibi Budizm, Musevilik, Hristiyanlık ve Zerdüştlük dinlerinin de etkisi olduğunu belirtmektedir.³¹

Alevilerin bir kısmı gelenekçi özellik gösterip Hz. Ali ile bu inancın bağlantısını sorgusuz sualsiz kabul ederken bir kısmı ise Alevilik kelimesine farklı anlamlar yüklemeye çalışmaktadır. Farklı anlamlardan birisi de kelimenin “alev” kökünden türediği yönündedir. Bu nedenle bazı Aleviler ateşi kutsal kabul etmekte ve ona saygı göstermektedir. Ancak bunu bütün Aleviler için genellemek mümkün değildir.

Kelimenin kökeni ile ilgili bir başka iddia ise Luwi kelimesinin önüne “a” harfinin geldiği ve “A Luwi=Alawi=Alavi” şeklinde değişime uğrayarak kelimenin “Alevi” halini aldığı yönündedir.

Bu tezi savunanlardan birisi de Haşim Kutlu’dur. Kutlu, eserinde Alevi kelimesinden sonra parantez içinde ALAWÎ=ELAWÎ=ALAVÎ şeklinde bir kullanım benimsemektedir. Ancak aynı eserinin başka bir sayfasında şu paragrafı yazmıştır:

Bu kavramın bizzat kendisi de yerli Anadolu-Mezopotamya dillerindendir. Kürtçe kökenli olabileceği gibi, pekâlâ, kadim geçmişle bağlantılı olarak, Hattice ya da Luvice de olabilir. Ancak bildiğimiz bir gerçek var, Alevi kavramının kökü alev’dir (Elaw=Alaw). Sonundaki (i) takısı bir aidiyet ifade ediyor. Hepsî o kadar.³²

Bu görüşü benimsemesinde “Luwi” kelimesinin “Işık” anlamına gelmesinin etkili olduğu düşünülebilir.

Alevi kelimesinin etimolojisi incelenirken Türkçe mantığı ile düşünülmesi halinde hata yapmanın kaçınılmaz olacağını ifade eden Hamza Aksüt vd. “Alevi

³⁰ Mehmet Alıcı, “Zerdüşt’ten Günümüze Mecûsîlik/Zerdüştilik”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni Akli Düşünce ve Felsefenin Doğu’dan Doğuşu: Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbrani Gelenekleri*, proje ed. Bayram Ali Çetinkaya, cilt ed. Ali Osman Kurt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 776.

³¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 14.

³² Haşim Kutlu, *Kızılbaş Alevilikte Yol Erkân Meydan* (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2007), 403.

Tarih Yazımında Skandal-Erdoğan Çınar Örneği” isimli eserde kelimenin Arapça gramer kurallarına göre incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda ele alacağımız kelime “Ali” ve ek ise “-(v)i” dir. Bilindiği üzere “-(v)i” eki kelimeye aidiyet anlamı katmaktadır. Alevi kelimesinden önce birkaç örneği incelemek yerinde olacaktır. “Dünya” kelimesine “-(v)i” eki getirildiğinde “dünyevi” halini almaktadır. Bir başka örnekte de “Musa” kelimesini ele alalım. “Musa” kelimesine “-(v)i” eki geldiğinde “Musevi” olmaktadır. Burada dikkat edilecek nokta şudur: Sözcük ünlü harf ile bittiği için aidiyet eki olan “-i” tek başına yazılmıyor önüne “v” harfi gelerek yazılıyor. Bir diğer nokta ise asıl kelimenin son harfi “a” veya “i” olması fark etmeksizin “e” harfine dönüşüyor.³³

2.2. Alevi Kelimesinin Anlamı

Aleviliğin etimolojisi ile ilgili karmaşıklık yaşandığı gibi Aleviliğin kapsadığı anlam ile ilgili de farklı düşünceler bulunmaktadır. Alevi ve Sünni kesim tarafından kasten ya da farkında olmayarak yanlış şekillerde anlam kazandırılmaya çalışılmaktadır. Alevi kelimesiyle ifade edilmeye çalışılan anlamlar şu şekildedir:

2.2.1. Aleviliği Hz. Ali Soyundan Gelenler Olarak İfade Edenler

Hasan Onat, “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik- Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine” isimli çalışmasında “Alevilik, kelime olarak Hz. Ali’nin soyundan gelmek, onun soyuna mensup olmak anlamına gelmektedir.”³⁴ der.

Ahmet Yaşar Ocak’a göre;

Alevî terimi İslâm kültür tarihinde Hz. Ali soyundan gelenler mânasında, ayrıca siyâsî, tasavvufî ve itikadî anlamda kullanılmıştır. Hz. Ali soyundan, oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas vasıtasıyla gelenlere Alevî denilmiştir... Hz. Ali’nin soyundan gelenler, özellikle Hasan ve Hüseyin’in neslinden olanlar için şerif, seyyid, emîr gibi lakaplar yanında Alevî nisbesi de kullanılmaya başlamış ve bu husus daha sonraki devirlerde devam etmiştir.³⁵

³³ Hamza Aksüt vd., *Alevi Tarih Yazımında Skandal-Erdoğan Çınar Örneği*- (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2010), 71.

³⁴ Hasan Onat, “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik- Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 1, (Yaz 2009), 23.

³⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “Alevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1989), 2/368-369.

Ali Yaman'ın "Alevilikte Dedelik Kurumu ve İşlevleri" isimli yüksek lisans tezinde dedelik ile ilgili şu bilgiye yer verilmektedir: "Alevi Dedeleri, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bulunan Ocaklara bağlıdır. Bundan dolayı kendilerine Ocakzade de denilir. Ocakzade dedelerin peygamber soyundan geldikleri kabul edilir ve bu nedenle Seyyid adı ile de anılırlar."³⁶

Yaman'ın aynı yüksek lisans tez çalışmasında talip kavramı "Ocakzade olmayan, yani Peygamber soyundan gelmeyen bütün Aleviler için kullanılan bir sözcüktür ve her talip Ocakzade bir dedeye bağlıdır."³⁷ şeklinde ifade edilmektedir. O halde Aleviliğin içinde peygamber soyundan olan ve olmayan gruplar bulunmaktadır. Bu özelliği göz önüne alındığında Aleviliğin peygamber soyundan gelenlerin oluşturduğu yapıdır tanımı zarar görecektir. Ahmet Yaşar Ocak, bu durum ile ilgili olarak 16. yüzyıl başlarına kadar Sünni kesimden de Aleviliğe geçiş yapıldığını belirtmektedir.³⁸

Her ne kadar Alevilik ırksal değil dinsel bir kavram olarak karşımıza çıksa da Alevi olabilmek için gerekli olan şart düşünüldüğünde bu kavramın soy ile de bağlantılı olduğu görülecektir. Eyüp Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri" isimli eserinde bir insanın Alevi olabilmesi için anne ve babasının Alevi olması gerektiğini belirtmektedir.³⁹ Bu nedenle Aleviler, Aleviliğin devam edebilmesi için kız alıp-verme geleneklerini genelde kendi aralarında yerine getirmektedirler.

Murat Çürükuğurlu "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kars-Erzurum Yöresi Alevi-Türkmenleri ve Esat Uras'ın Bir Raporu" isimli çalışmasında Alevilerin kız alıp vermesi ile ilgili şunları söylemektedir: "...mezhep, milliyete tercih edilmekte ve her ikisi de Türk olan Alevi ve Sünni kesim arasında uçurumlar bulunmaktaydı. Bu nedenle Aleviler, diğer Türklere kız vermezler ve onlardan kız almazlardı."⁴⁰

Alevilik içerisinde Ocakzade ve talip kavramlarının oluşması bir olgudur. Ocakzadelerin (dedelerin) peygamber soyundan geldikleri iddia edilmektedir.

³⁶ Ali Yaman, *Alevilikte Dedelik Kurumu ve İşlevleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 42-43.

³⁷ Yaman, *Alevilikte Dedelik Kurumu ve İşlevleri*, 43.

³⁸ Ayhan Aydın, "Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Alevilik-Bektaşilik Üzerine", *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 33, (Bahar 1997), 18.

³⁹ Eyüp Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2, (2011), 37.

⁴⁰ Murat Çürükuğurlu, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kars-Erzurum Yöresi Alevi-Türkmenleri ve Esat Uras'ın Bir Raporu", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62, (2012), 194.

Ocazade dışında yer alan taliplerin ise peygamber soyundan olmadıkları belirtilmektedir. O halde talipler Alevilik içinde nasıl kendilerine yer bulmuşlardır? Ocak'ın ifade ettiği gibi 16. yüzyıla kadar peygamber soyundan olmayanlar Alevilik inancı içine giriyorken o yüzyıldan sonra buna engel olan unsurlar nelerdir? Tezin ileri sayfalarında yer alan “Osmanlı Devleti Döneminde Alevilik” isimli alt başlıkta bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti'nin Bektaşî ve Alevilere karşı tutumu halkın Aleviliğe girişine engel olmuşsa bu durum ortadan kalktığında niçin Alevilik inancına geçiş yaşanmaya devam edilmemiştir? Murat Çürükuğurlu' nun bahsettiği gibi günümüzde de neden hâlâ insanlar evlenirken Alevi-Sünni oluşları karşılıklı bir engel olarak gelmektedir?

2.2.2. Aleviliği Hz. Ali'yi Sevmek, Hz. Ali'ye Bağlılık Olarak İfade Edenler

Hamza Aksüt'e göre “Alevi kelimesi Ali'yi tutanlar, Ali'ye bağlı olanlar anlamına gelmektedir.”⁴¹ Yani Hz. Ali soyundan geldikleri yönündeki iddiaya yer verilmemektedir.

Ali Celalettin Ulusoy'un, “Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu” isimli eserinde değinildiği kadarıyla Alevilik, “İmam Ali'ye bağlı olan ve onu seven kişi anlamına gelir.”⁴² Paragrafın devamında Hz. Ali'yi ve soyunu seven çok sayıda insan olduğundan bahseden Ulusoy, bu kişilerin tamamının Alevi olduğunu söyleyemeyeceğimizi de eklemektedir. “Alevilik, sadece Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i sevmeyi değil bunun yanında belli inançların tümüne sahip olmayı ve Alevîlik kurallarına uymayı da kapsamaktadır.”⁴³ demektedir.

Hz. Ali ile ilgili olan Aleviliğin iki tanımının Hz. Ali soyundan olan ve Hz. Ali'yi seven, onun yolundan giden anlamlarına geldiğini belirttik. Bu noktada cevap vermemiz gereken sorular bulunmaktadır. Öncelikle Alevilerin, Hz. Ali'yi sevenler, onun yolunda gidenler olduğunu varsayalım. Bu haliyle Hz. Ali'yi sevmeyenler ve onun yolunda gitmeyenler Alevi olamamaktadır. İslam içi unsur olup Alevi olmayan Sünni inancı ele alacak olursak, bunlar Hz. Ali'yi sevmemekteler mi? Yoksa Ali Celalettin Ulusoy'un dediği gibi Alevi olmak için belli inançların tümüne sahip

⁴¹ Hamza Aksüt, *Aleviler* (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2012), 25.

⁴² Ali Celalettin Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu* (Hacıbektaş: Yayınevi (Bilinmiyor), 1986), 112.

⁴³ Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, 112.

olmak ve Alevîlik kurallarına uymak mı gerekmektedir? O hâlde Aleviliği basitçe Hz. Ali'yi sevenler olarak nitelendirmek doğru olmayacaktır.

2.2.3. Aleviliğe Yüklenen Diğer Anlamlar

Bu iki yaklaşım dışında Aleviliğin ne olduğu hakkında birçok görüş bulunmaktadır. Recep Kaymakcan, “Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri-Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık” isimli eserinde Alevilik nedir sorusuna verilen cevaplara göre Aleviliği, din, mezhep, tarikat, yaşam biçimi, Şia'nın bir kolu, siyasi oluşum olarak görenler bulunmaktadır.⁴⁴

Doğan Kaplan'ın, Fuat Köprülü'nün çalışmalarından yola çıkarak, yaptığı tanıma göre “Anadolu Aleviliği, konar-göçer bir yaşantıya sahip Türk kültür çevresinden çıkmış, İslamiyet'i daha çok esnek bir tarzda İslam öncesi inançlarıyla mezcetmiş, Anadolu'da Haydari-Kalenderi ve Hurufî etkileri bünyesine almış senkretist bir inançtır.”⁴⁵

İbrahim Arslanoğlu “Alevilik Nedir” isimli çalışmasında Aleviliğin farklı tanımlarına yer vermektedir. Bazı tanımlamalar şu şekildedir:

En başta Alevi, Peygamber ailesi ve taraftarları anlamlarına gelir.

Cibali Ocağı Dedesi ve taliplerine göre Alevilik; Allah'a kul, Hz. Muhammed Mustafa'ya ümmet, İmam Ali'ye talip olan, Ehl-i Beyt'i seven ve İmam Hüseyin'in yolundan giden topluluğun kabul edip benimsediği inanç sistemidir.

Alevi: Eline, diline ve beline sahip olan, kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmayan; büyüğüne saygılı, küçüğüne seven, anaya, babaya ve komşusuna saygılı ve itaatkar olan, konuğu Hakk bilip saygıda ve ağırlamada kusur etmeyen; kadını erkeği eşit gören; 72 milleti bir görüp Yaradan'dan ötürü seven; Allah'ın ademde (insanda) sır olup mekân tuttuğuna ve ademde tecelli ettiğine inanan; her türlü iyiliğin Tanrıdan geldiğine ve her türlü fiilin insanın nefsi nedeniyle insandan olduğuna inanıp iman eden; alçak gönüllü olmayı kendisine düstur edinmiş, başka kişileri kendinden üstün sayan kişidir.

Dede Mustafa Güvenç'e göre Alevilik, Kur'an'dan sonra Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in içtihatlarına öncelik veren, bütün insanlığı kucaklayan ve insanlar arasında ırk, renk, soy-sop ayrımı gözetmeyen bir İslami yorumdur. Alevilik, İslam dininin bozulmamış şekli olup aynı zamanda Nazenin tarikatı, Muhammed Ali yolu ve erkanıdır.⁴⁶

⁴⁴ Recep Kaymakcan, *Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri- Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayıncılık, 2009), 58.

⁴⁵ Doğan Kaplan, “Fuat Köprülü'ye Göre Anadolu Aleviliği ve Bektaşilik”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 20, (Yaz 2015), 106.

⁴⁶ İbrahim Arslanoğlu, “Alevilik Nedir?”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 13, (Bahar 2000), 153-154.

Aleviliğin farklı tanımlarında dahi ortak olan noktalar Allah inancı; Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyte saygı; başta insan olmak üzere tüm yaratılana saygı ve sevgi duymadır.

Alevi kelimesiyle ve kültürüyle ilgili birçok görüşün ortaya atılması ve savunulan Aleviliklerin birbirinden içerik ve görünüş olarak farklılık arz etmesi Aleviliği neye dayandırdıkları ile ilgilidir. Mehmet Zeki Duman “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik” isimli çalışmasında Aleviliği “dini kimliğe ve etnik kökene, teolojik bakış açısına ve politik açıdan”⁴⁷ ele alanlar olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Alevilik kimine göre İslam dininin içinde yer alan mezhep-kültür-olgu, kimine göre Türklüğün merkezidir.

Hamit Aktürk, “Çağdaş Aleviliğin Dört Ali'si” isimli makalesinde Hz. Ali'ye yüklenen anlamları ele almaktadır. İlahlaştırılan Ali, Türkleştirilen Ali, İmam Ali ve Sembolik Ali başlıklarıyla konuyu ele alan Aktürk, atfedilen bu anlamlara göre Aleviliğin ne olabileceğini belirtmektedir. Buna göre Alevilik İlahlaştırılan Ali yönüyle dinsel bir özellik kazanırken Türkleştirilen Ali yönüyle İslam dışı bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Hz. Ali, Hz. İbrahim'in soyundandır ve o Türk olduğu için Hz. Ali de Türk'tür. Hatta Hz. Ali'nin İslam'dan önce de var olduğu görüşünü kabul edenler bulunmaktadır. İmam Ali görüşünü savunanlara göre Hz. Muhammed'in ölümünden itibaren ilk imam olan Hz. Ali'yle birlikte imamet dönemi başlamıştır. Sembolik Ali görüşü ise günümüz Aleviliği ile Hz. Ali arasında bir bağ bulunmadığını iddia etmektedir. Hz. Ali'nin yaşayış tarzı ile Aleviliğin örtüşmediğini söyleyen bazı kesimler tarafından bu görüş kabul görmektedir.⁴⁸

Yasin Aktay bu konu ile ilgili düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir: “...herkes Alevilerin bugün nerde durmalarını istiyorsa ona göre bir tarihsel ve kültürel öz arayıp bulmaktadır.”⁴⁹

Buraya kadar Alevilik hakkında farklı tanımlamalara yer verildi. Alevilik ile ilgili çok sık kullanılan iki tanım incelenip eksik kalan ve çelişen noktalara değinildi. O halde Alevilik kavramı ne anlama gelmektedir? Alevilik inancına sahip farklı

⁴⁷ Mehmet Zeki Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, *Zeitschrift für die Welt der Türken* 3/1, (Nisan 2011), 196.

⁴⁸ Hamit Aktürk, “Çağdaş Aleviliğin Dört Ali'si”, *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, ed. Mehmet Yazıcı (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014), 2/60-67.

⁴⁹ Yasin Aktay, “Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal* 4/1, (Ocak 2007), 59.

milletten insanlar olduğunu biliyoruz. Bu nedenle Aleviliği ırk olarak veya soy olarak ele almamız bizi yanlış bir yola sürükleyecektir. Alevilik içinde yer alan unsurlardan yola çıkarak İslamiyet öncesi inanışlar ile bağdaştırmak da Aleviliğin özünü ortaya koyma noktasında eksiklik hissettirmektedir. Zira ilahi dinlere bakıldığında dahi birçok ortak yönleri olduğu görülecektir. Bu sebeple Şamanizm, Budizm ve Maniheizm kaynaklıdır demek eksik kalacaktır. Alevilik kavramını araştırmalar neticesinde ele alıp daha geniş bir tanım ile ortaya koymak daha sağlıklı olacaktır. Genel olarak İslamiyet içi unsurları barındırmakla birlikte sosyal ve dinî etkileşimler neticesinde bünyesinde İslamiyet dışı bazı unsurları da barındıran İslamiyet'in uygulamalarını zamanla sosyal yaşantıya uyarlayan Hak-Muhammed - Ali üçlemesiyle yaratıcısını, peygamberini ve pirini belirten sosyal bir oluşumdur diyebiliriz. Aleviler can ve mal güvenliği konusunda yaşadıkları problemler nedeniyle daha ziyade kırsal alanda ya da yüksek rakımlı bölgelerde yerleşim göstermişlerdir. Toplumun genelinden uzak, dışa kapalı bir hayat sürdürmeleri inanç ve ibadetlerinde, geleneklerinde gözlemlenen birtakım farklı uygulamaların sınırlı bir alanda devam ettirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Görülmektedir ki Alevilik farklı ideolojiler tarafından yorumlanmakta hem dinsel hem de ırksal bir imaj yüklenmektedir. Buna göre Alevilik kimi çevrelerce benimsenip el üstünde tutulmuş, kimi çevrelerce ise ötelenmiş, hor görülmüştür.

2.3. Aleviliğin Ortaya Çıkışı

Alevi kelimesinin etimolojisi ve anlamsal çağrışımlarından sonra ele alınması gereken bir başka konu ise Aleviliğin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığıdır. Bazı kaynaklar Aleviliğin tam olarak ne zaman ortaya çıktığının belli olmadığını belirtmektedir. Aleviliğin ortaya çıkışıyla ilgili tarihsel bilgi veren kaynaklar arasında ise tutarlılık bulunmamaktadır.

Sayın Dalkıran'ın, "Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme" isimli çalışmasında yer alan ifadeye göre "Alevi kavramı, İslam siyasi

tarihinde ilk defa hilafetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlanmıştır.”⁵⁰

Ali Celalettin Ulusoy’a göre ise “Alevilik belirtileri, Hz. Muhammed’in hayatında başlamıştır.”⁵¹ Ulusoy, Hz. Muhammed hayattayken Hz. Ali’ye daha farklı bir yakınlık gösterdiğini iddia etmektedir. Bu iddiasını da hadislerle desteklemektedir. Hz. Muhammed’in, Hz. Ali hakkında düşüncelerini belirttiği bazı hadisler şunlardır:

Ali bendendir ben de ondanım.

Ey Ali, sen bana Harun’un Mûsa yanındaki menziledesin.

Ali, Kur’an ile beraberdir, Kur’an da Ali ile beraber.

Ali’yi seven muhakkak beni sevmiştir. Beni seven Allah’ı sevmiştir.

Aliye buğz eden bana buğz etmiştir. Bana buğz eden Allah’a buğz etmiştir.

Ya Ali cenazemi sen yıkayacaksın. Borcumu sen ödeyeceksin, zimmetimi sen ifa edeceksin. Dünya’da ve ahirette şecaatımda sahibi sensin.

Ben ilim şehriyim Ali de onun kapısıdır. İlim isteyen kimse onun kapısından gelsin.

Ben Kur’an’ın indirilişi üzerine savaştım. Ali de Tevil-î Kur’an (Kur’an’ın ruhuna inip gerçek anlamını verme) üzerine savaşacak.

Ya Ali senin isimlerinden en uygunu Ebû-Turab (toprağın babası)dır.

İnsanlar arasında ayrılık çıkınca anlaşmazlık olunca Ali ve arkadaşları Hak üzere bulunacaktır.

Ben kimin ile savaşsam Kur’an’ın emrine uyarak savaşırım. Ali de Kur’an’ın anlamına uyarak savaşır. Hava ve hevesine uyarak değil.

Ali’ye düşman olan Allah’a düşman olur.⁵²

Ulusoy’un aynı eserinde yer alan bilgiye göre Hz. Muhammed, ölümünden sonra Müslümanlar arasında bir karışıklık çıkacağından, kin ve nefret ortamının oluşacağından endişe etmektedir.⁵³ “And olsun ki sıkıntıya uğramanız kendisine pek ağır gelen Müminleri esirgeyen, merhametli bir Peygamber gelmiştir.”⁵⁴ ayetinden yola çıkan Ulusoy’a göre, Hz. Muhammed ölmeden önce yerine gelecek ismi işaret etmiştir. İslamiyet’i tanıtmak ve yaymak amacıyla akrabalarını Ebu Talip’in evine toplayıp ‘Kim bu işte bana yardımcı olacak?’ diye sorduğunda Hz. Ali’nin herkesten önce ayağa kalkıp ‘Bu işte ben sana yardımcı olurum.’ demesi üzerine ‘Bu Tanrı’nın

⁵⁰ Sayın Dalkıran, “Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme”, *EKEV Akademi Dergisi* 10, (Kış-2002), 97.

⁵¹ Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, 112.

⁵² Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, 117-118.

⁵³ Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, 117.

⁵⁴ Yüce *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. Elmalılı Hamdi Yazır, (İstanbul: Burhan Yayınları, 2013) et-Tevbe, 9/128.

isteği gereğidir. Ali benim kardeşimdir, vasımdır' demesi kendinden sonra Hz. Ali'nin halifelığının işareti olarak görülmektedir.⁵⁵ Örnek hadislerden de görülmektedir ki Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye büyük değer vermektedir.

Ayhan Aydın'ın, Ahmet Yaşar Ocak ile yaptığı görüşmede Ocak, Aleviliğin oluşumuyla ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:

Şah İsmail... heterodoks Türkmenlere On İki İmam Şiiliğinin inançlarını halifeleri aracılığıyla büyük bir maharetle aşıladı. Tabii bu aşılama esnasında On İki İmam Şiiliğinin esasları aslından uzaklaşarak tamamıyla Türkmenlerin yapısına uygun bir mahiyet kazandı. Bundan da Şah İsmail'in Hatayi mahlasıyla söylediği... nefeslerin büyük katkısı olduğunu belirtmeliyiz... O, bu nefeslerde kendini hem Türkmenleri Osmanlı'nın (Yezid'in) zulmünden kurtaracak bir mehdi hem de Hz. Ali'nin dolayısıyla Tanrı'nın mazharı hüviyetiyle tanıttı... Hem kendini hem Hz. Ali'yi hem de Tanrı'yı bir arada kastetmek suretiyle bu terime bu anlamı yükleyen ilk kişi de muhtemelen Şah İsmail'dir.

Yani Şah İsmail Aleviliğin temelini, o zaman kendisinin temsil ettiği bu çok eski kavram yardımıyla oluşturdu.⁵⁶

Ocak, "Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri" isimli eserinde Aleviliğin temellerinin Orta Asya'daki inanışlara dayandığını ifade derken TDV İslam Ansiklopedisinde "Alevi" başlığıyla yer alan maddede Alevi kelimesinin Hz. Ali'nin soyundan gelenler için kullanıldığını belirtmektedir. Ayhan Aydın ile yaptığı görüşmede ise Aleviliğin temellerini Şah İsmail'in attığını ifade etmektedir. Görülmektedir ki Ocak, Aleviliğin temellerini Orta Asya'da kabul gören inançların etkisiyle birlikte Şah İsmail'e de bağlamaktadır.

Rıza Yıldırım, "Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri" isimli çalışmasında Aleviliğin 3 döneme ayrılarak incelenmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir. Bu dönemler şu şekildedir:

1. Oluşum Dönemi (11. yüzyıl -15. yüzyıl)
2. Safevi (Kızılbaş) Dönemi (16. yüzyıl -19. yüzyıl)
3. Modern Alevilik Dönemi (20. yüzyıl ortalarından itibaren devam eden süreç)⁵⁷

Bu tarihsel akışa bakıldığında Aleviliğin Hz. Ali'nin vefatından yaklaşık 400 yıl sonra ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Cem Vakfı Başkanı İzzettin Doğan "... bugünkü Alevilik yaklaşık 1000 yıl önce Arap kavimlerinin zulmünden kaçarak

⁵⁵ Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, 112.

⁵⁶ Aydın, "Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Alevilik-Bektaşîlik Üzerine", 14-15

⁵⁷ Rıza Yıldırım, "Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62, (2012), 137.

Türkistan'a sığınan Peygamber soyundan gelenlerle, Kazakistan'ın Yesi şehrinde Şah Ahmet Yesevi ile iyiden iyiye su yüzüne çıkan Kuran'ın yorumudur.”⁵⁸ diyerek Yıldırım'ın iddiasına yakın bir tarihi Aleviliğin ortaya çıkışı olarak ileri sürmektedir.

Ahmet Yaşar Ocak adı geçen eserde Alevilik ve Bektaşilik inançlarının kaynaklarının aynı olduğunu ifade etmektedir. Ocak'a göre heterodoks tarikatlar içinde yer alan Babai akımı 16. yüzyıldan itibaren Bektaşilik adını almıştır. Bu bağlamda Aleviliğin heterodoks tarikatları ve bu tarikatların oluşmasında büyük rol oynayan İslam öncesi dinî uygulamaları kaynak aldığı söylenmektedir.⁵⁹

Mehmet Fuad Köprülü, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu” isimli eserinde Alevilerin, Babailer ve Türkmen şeyhlerine benzerliğine değinmektedir. 13. yüzyılda Anadolu'ya gelmeye başlayan Türkmen şeyhlerin Kalenderiye, Haydariye ve Yesevi tarikatlarına mensup olduğu ifade edilmektedir. 11. yüzyılda kurulan Kalenderiye'nin bu tarikatların en eskisi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰

Rıza Yıldırım'ın Aleviliği üç döneme ayırarak “Oluşum Dönemini” 11-15. yüzyıl olarak göstermesi Aleviliğin oluşmasında heterodoks tarikatların rollerine dayanmaktadır. Bu tarikatların kuruluşu 11-13. yüzyıllar arasına denk düşmekte, tarikat mensuplarının Anadolu'ya gelmesi de 13. yüzyılda başlamaktadır. Türkmen şeyhi – Türkmen Babası – Rum Abdalları gibi isimler ile nitelendirilen bu tarikat mensuplarının tarikat öğretilerini Anadolu'da yaymaları Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine denk gelmektedir.

Hatice Yalçın, “Alevi Kültüründe Çocuk Yetiştirme ve Kadının Konumu” isimli çalışmasında Alevilik kavramının ilk defa 19. yüzyılda kullanılmaya başlandığını, bu tarihten önce Alevi kelimesi yerine Kızılbaş ve Rafizi gibi kelimelerin kullanıldığını ifade etmektedir.⁶¹

Buna karşın 16. yüzyılda yaşamış olan Kul Himmet'in Alevi kelimesini kullanması, Alevilik kelimesinin 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı konusundaki genel kabulü tartışmaya açmaktadır.

⁵⁸ Sönmez Alvanoğlu, “Türkiye’de Alevi Kimliği Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 15, (2017), 182.

⁵⁹ Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 27.

⁶⁰ Mehmet Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (Ankara: TTK Basımevi, 1991), 98-99.

⁶¹ Hatice Yalçın, “Alevi Kültüründe Çocuk Yetiştirme ve Kadının Konumu”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 79, (2016), 80.

Cümle bir mürşide demişler belî
 Tesbihleri Allah Muhammet Ali
 Meşrebi Huseynî ismi Alevî
 Muhammed Aliye çıkar yolları⁶²

2.3.1. Alevi Ocakları ve Alevilikte Ocakzadelik (Dedelik)

Alevi ocaklarının ne zaman ve ne şekilde oluştuğu da Aleviliğin tarihçesi hakkında bize ipuçları vermektedir. Ancak ocakların oluşması ile ilgili iddialara bakıldığında yine farklı düşünceler karşımıza çıkmaktadır. Metin Ekici ve Âdem Öger, “Türklerde Ocak Kültü ve Bu Kültün Alevilik İnancına Yansımaları” isimli çalışmalarında Alevi ocaklarının ortaya çıkışı ile ilgili şu iddiaları gündeme getirmektedirler:

1. Alevi ocakları, Hacı Bektaş Veli zamanında ortaya çıktı.
2. Hacı Bektaş Veli'den önce ortaya çıktı. Hz. Ali'nin soyundan gelen ailelerce oluşturuldu.
3. Şah İsmail'den sonra ortaya çıktı.
4. Anadolu'ya gelen kabilelerin dinsel/siyasal lideri Türkmen babaları Ocakzade ailelerini oluşturdular.⁶³

Yukarıda ifade edilen iddiaların hangisi doğru olursa olsun ulaşılabilecek sonuç bu ocakların Hz. Ali ve öncesi dönemde oluşmadığıdır. Bu durum Hz. Ali'yi temel alan Aleviliğin, ne zaman oluştuğu konusunda net bir bilgi vermese de en azından değerlendirmeye alınacak zaman dilimini daraltmıştır.

Dedelik kurumunun Şamanist inanca dayandığını öne sürenler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Ahmet Yaşar Ocak'tır. Ocak, dedelik kurumunun Şamanizm'e dayandığı ve Şah İsmail döneminde bunlara seyyidlik belgesi verilerek kendine bağladığını söylemektedir.⁶⁴

Bu oluşumun içerisinde yer alan musahiplik, dara düşme, düşkünlük vb. kavramların uygulamalarına bakıldığında Aleviliğin, sosyal düzeni sağlamak için ne kadar güçlü bir etkiye sahip olduğu görülecektir. Bu uygulamaların yürütülmesinden sorumlu olan kişi ise Ocakzade (dede)lerdir. Sosyal hayatın düzenlenmesinin her

⁶² Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevi Bektaşî Nefesleri* (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1992), 33.

⁶³ Metin Ekici - Adem Öger, “Türklerde Ocak Kültü ve Bu Kültün Alevilik İnancına Yansımaları”, 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı, ed. Filiz Kılıç - Tuncay Bülbül (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2007), 2/1364.

⁶⁴ Aydın, “Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Alevilik-Bektaşilik Üzerine”, 17.

aşamasında dedeler ve talipler Aleviliğin uygulamalarını yerine getirmek zorundadırlar aksi halde düşkün olur yani toplumdan dışlanırlar. Dedelerin toplumsal olayların düzenlenmesi için bu kadar önemli bir role sahip olmaları bazı sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Her toplulukta olduğu gibi Alevi toplumlarında da anlaşmazlıklar olması çok doğaldır. Bu anlaşmazlıkları giderebilecek yeterlikte bir lider olması gerekmektedir. Bu nedenle dede sıradan birisi olamamaktadır. O halde dedenin nasıl göreve geldiği meselesi önem arz etmektedir.

İbrahim Gül'ün "Alevi-Bektaşî Toplumunun İç Sorunları ve Çözüm Önerileri" isimli çalışmasında Alevi dedelerinin nasıl belirlendiği konusuna şu şekilde değinilmektedir:

Çelebi koluna göre, bir ocağa bağlı dedenin Hacı Bektaş Veli dergâhından bir belge alması yeterlidir. Bu belgede '... ocağına mensup Hüseyin ... Hacı Bektaş Veli dergâhını ziyaret etmiş olup, söz konusu bu kişiye ilgi ve hürmet edilmesi beyanı muhabbet olunur' biçiminde bir açıklama yer almaktadır. Bu belge verilirken dede herhangi bir sınavdan geçirilmemekte, dede adayının herhangi bir eğitim almasına da gerek duyulmamaktadır. Elbette her Alevi dedesinin mutlaka Alevilik konusunda bir alt yapısı bulunmaktadır. Ancak talip olan kişi dedesinin ilmi bilgisinin yeterli olup olmadığı sorgulamaz. Dedelerin seçimle işbaşına gelmemesi ve bir eğitim programının takip edilmemesi, dedelik müessesesinin ilkel seviyede kalmasına neden olmuştur. Yani dedelerin devam edeceği örgün eğitim kurumlarının olmaması, onları usta-çırak ilişkisi biçiminde bir öğrenmeye mecbur bırakmıştır. Bu tür bir eğitimin başarısı daha çok dede adayının ezberleme yeteneğine bağlı olmaktadır.

Bektaşilikte ise dedebabanın seçimi belli ölçütlere bağlanmıştır. Bektaşilikte baba olmak dördüncü derecede manevi bir makam olup, bu makama gelmek için belli bir eğitimi gerekir. Halife baba bu eğitimi başarı ile tamamlayan kişiye bir törenle kutsal emanetleri (taç, hırka, sancak, seccade, sofra, çerağ) teslim eder. Ayrıca ona bir hüccet verir. Libâs-ı Fahire adı verilen bir giysi giyerek tacına yeşil destar sarar. Bektaşilikte dede-babanın liyakat ile seçimi ve belli bir eğitimden geçerek bu makama gelmesi, elbette ona olan saygıyı artıracaktır. Elbette dede-babanın herkesin sevgisini kazanmış insanların arasından seçilmesi, onun liderlik konumuna gelmesine yardım edecektir.⁶⁵

Burada bahsedilen Çelebi ve Bektaşî (Babagan) Bektaşiliğin iki koludur. Çelebi koluna göre dedelik soy takip eder ve herhangi bir eğitim almasına da gerek yoktur. Babagan koluna göre ise tarikata giriş ve tarikatta yükseliş belli kriterlere göre gerçekleştirilmelidir. Babagan kolu Hacı Bektaş Veli'nin görevini vekaleten üstlenen makama Dedebabalık adını vermektedir.⁶⁶

İki farklı sisteme göre işleyen dedelik belirleme süreci sonunda Aleviliğin işleyişi devam etmektedir. Bu noktada taliplerin dede seçiminde kriterin ne olması

⁶⁵ İbrahim Gül, "Alevi-Bektaşî Toplumunun İç Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1, (Mart 2021), 40.

⁶⁶ Gül, "Alevi-Bektaşî Toplumunun İç Sorunları ve Çözüm Önerileri", 39.

gerektiği, hangi kolun uygulamasının daha işlevsel olduğu gibi konularda ne düşündüğü önemlidir, bunu bilmekte fayda olacaktır. Liyakat sahibi olmayan bir dedenin göreve başlayıp toplumsal yapıyı koruyarak işleyişi devam ettirmesi kolay olmayacaktır.

Görev başına gelen dedelerin bazı işlevleri bulunmaktadır. Ali Yaman, bu işlevleri şu şekilde sınıflandırmaktadır:

- 1- Sosyal ve dinsel bakımdan cemaate önderlik etme, cemaati irşad (aydınlatma) ve bilgilendirme,
- 2- Dinsel ayinleri (cem törenleri) yönetme,
- 3- Bayram, cenaze, evlenme, sünnet vb. törenlerdeki görevleri,
- 4- Dargınları barıştırma,
- 5- Suçluları düşkün etme.⁶⁷

Dedelerin işlevlerini bu şekilde ele alan Yaman, “Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler” isimli çalışması ile zamanla bu işlevlerin öneminin azaldığını belirtmektedir.⁶⁸

Yaman, Alevi Ocakzadelerin belli başlı görevlerini yukarıda belirtmiştir. Ocakzadeler bu görevlerinin yanı sıra insanların kişisel sıkıntılarına da çare olmaya çalışmaktadır.

Alevi Ocaklarının bazı hastalıklara karşı tedavi uyguladığı bilinmektedir. Ocaklarda bulgur püskürtmesi⁶⁹, demra (temre)⁷⁰, felç, sarılık, nazar, sara, konuşamamak gibi hastalıklara ve yaralanmalara karşı özel tedavi yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. Hastalıkların cinsine göre farklı uygulamaların yapıldığı bilinmekle birlikte genelde İhlas ve Fatıha Surelerinin okunduğu, dualar edildiği bilinmektedir.⁷¹

Ocaklarda hastalıkların türüne göre ve Ocakların tedavi yöntemlerine göre farklı eşyalar ve malzemeler kullanılmaktadır. Örneğin sarılık parpısında⁷² jilet

⁶⁷ Yaman, *Alevilikte Dedelik Kurumu ve İşlevleri*, 68.

⁶⁸ Ali Yaman, “Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 63, (2012), 26-28.

⁶⁹ Vücutta çıkan kızarıklıklar.

⁷⁰ Sulu veya kuru yara.

⁷¹ Ayşe Duvarcı, “Halk Hekimliğinde Ocaklar”, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 7, (1990), 36-38; Sümevra Tozlu, *Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği* (Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 77-82.

⁷² Hastanın tedavi edilecek uzvunun çizilerek, kesilerek, dağlanarak, delinerek uygulanan tedavi yöntemidir.

kullanılırken bakır basması olarak isimlendirilen kızarıklıkların tedavisinde bakır tas kullanılmaktadır. Hastalıkların tedavisinde arpa, toprak, kül, yumurta, hayvan gübresi, kalem, bıçak, yufka açmak için kullanılan tahta, oklava gibi malzemelerden uygun olanı hastalığın tedavisi için kullanılmaktadır.⁷³

Yukarıda belirttiğimiz hastalıklar dışında farklı derdi olan insanların derman aradığı başka bir yer de yatır ya da türbe denilen ziyaretgâhlardır. Fiziksel ve ruhsal hastalıkların iyileşmesi, isteği olanların isteğinin gerçekleşmesi, çocuk sahibi olamayan ailelerin çocuk sahibi olabilmesi amacıyla bu yatır ve türbelerin ziyaret edildiği bilinmektedir. Buralara adak adanmakta ve dertleri derman bulursa adaklarını burada yerine getirmektedirler.⁷⁴

Eski kuşakların Ocakzade olarak adlandırılan dedelere ne kadar bağlı oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Onların nezdinde dedeye saygı ile birlikte dede ailesine de saygı oldukça önemlidir. Yaşı küçük olmasına rağmen dede çocuğuna da büyük değer verilmektedir. Halkın gözünde o çocuk geleceğin dedesidir. Talip, dedeye o kadar saygı gösterir ki bazı istisnalar dışında aile kuracağı zaman dede ailesinden birisini eş olarak düşünmez bile. Bu noktada Alevilerin kendi içlerinde evlilik akdini gerçekleştirdiklerini hatırlatmakta fayda vardır. Bununla birlikte dedelerin ve taliplerin kız alıp-verme geleneğini kendi içlerinde gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

2.3.2. Cem Erkanı

Alevi tarihçesi hakkında bizi doğruya götürebilecek bir diğer unsur da cem erkânıdır. İlk cem töreninin nerede, ne zaman ve kimler tarafından yapıldığının net bir cevabının olmadığı söyleyen Fevzi Rençber, cem töreninin ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu belirtmektedir. İlk cem töreni ile ilgili olarak ileri sürülen görüşlere bakıldığında bunların bir kısmı İslamiyet kökenli iken bir kısmı ise İslamiyet dışı unsurlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bunlar kısaca Hz. Muhammed'in Miraç'tan döndükten sonra katıldığı Kırklar Cemi, Hacı Bektaş Veli'nin sohbetleri, İmam Cafer Sadık tarafından yapılan uygulama, Türklerin kadınlı erkekli yaptığı

⁷³ Duvarcı, "Halk Hekimliğinde Ocaklar", 36-37; Tozlu, *Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği*, 78-82; Eyüp Akman, "Türk Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği ve Safranbolu'daki Ocaklar", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 15/1, (Mart 2007), 396-399.

⁷⁴ Tozlu, *Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği*, 82-129.

toplantılar, üzüm toplama zamanı yapılan Dionysos ayininden etkilenildiği, Yakutlarda yapılan ayin gibi düşüncelerdir.⁷⁵

Mehmet Eröz, Hz. Muhammed'in Miraç olayı ile Kırklar Cem'i arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak Alevi-Bektaşî gelenekteki Cem ibadetinin temellerini Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye dayandırmaktadır. Eröz bu konuyu şu şekilde ele almaktadır:

Hz. Peygamber, Miraç'a çıkarken, kendisine Cebrail (as), kılavuzluk etmiştir. Peygamberin karşısına yolda bir aslan çıktı ki, kükremesi ile peygamberi korkuttu. Bunun üzerine, Tanrı'dan bir ses geldi. Bu seste, aslanın ondan bir nişan beklediği belirtiliyordu. Peygamber rahatlayarak, sonuncu peygamber oluşunun (hatem) işaretini taşıyan yüzüğünü, aslana attı. Aslan yüzüğü yuttuktan sonra, yol açıldı ve Tanrı'nın huzuruna çıktı. Onunla doksan bin sır konuştu. Arada perdeler vardı. Peygamber, perdenin kaldırılıp kaldırılamayacağını sormak cesaretini gösterdi. Perde kaldırıldığında orada duran Ali'yi gördü. O yüzden, Miraç, 'Peygamber'in Ali sırrına ermesidir' denilir. Ayin-i Cem de 'Miraç hikayesinin temelinden başka bir şey değildir.' Peygamber Tanrı'nın huzurundan ayrılırken, Tanrı ona, torunları Hasan ile Hüseyin'e götürmesi için bir avuç üzüm verdi. Selman da oradaydı; Peygamberden bir üzüm istedi ve Hz. Muhammed ona bir tane üzüm verdi. Peygamber yolda, kendilerine 'Kırklar' diyen bir gruba rastladı. Saydığına, otuz dokuz olduklarını gördü. Selman erişti ve kırkı tamamlandı. Sohbeta koyuldukları bir sırada, görülmeyen bir el, Selman'ın elindeki üzüm tanesini ezdi. Bu üzümün suyunu, Kırklardan biri içti, hepsi birden sarhoş oldular. Çalınan sazların ahengine uyarak, sema etmeğe ve 'Hû, Hû' demeye başladılar. Ali, ötekilerden daha taşkın bir halde ve cezbe içinde ortaya atıldı. Bu esnada ağzından, Muhammed'in aslana atmış olduğu mühürlü yüzüğü çıkardı. Muhammed o zaman Ali'yi tanıdı ve onun hakiki mahiyetini anladı. Hakk'ın anlaşılması için, bu yüzden Ayin-i cem gelenek haline geldi. Kırkların Cem'i, Kızılbaş ve Bektaşîler 'in esas ibadet töreni olan Cem'lerinin prototipi sayılmaktadır.⁷⁶

Alevilerin ilk cem töreni olarak Kırklar Cem'ini gösteren Mehmet Eröz'ün anlattığı olay bazı değişikliklerle birlikte Fuat Bozkurt'un hazırladığı "Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu" adlı eserde de yer almaktadır. Bu eserde Kırklar Cem'i şu şekilde ele alınmaktadır:

Hz. Muhammed miraçtan dönerken şehirde bir kubbe gördü. Bu kubbe ilgisini çekti. Yürüyüp onun kapısına vardı. İçerde sohbet ediliyordu. Hz. Muhammed içeri girmek için kapıyı vurdu. İçerden bir ses geldi:

Kimsin, ne için geldin? diye sordu.

Hz. Muhammed:

Ben peygamberim. Açın içeri gireyim. Erenlerin güzel yüzlerini göreyim! diye karşılık verdi. İçerden:

Bizim aramıza peygamber sığmaz. Var peygamberliğini ümmetine yap. dediler.

Bunun üzerine Muhammed kapışan çekildi tam gideceği sırada Tanrı'dan bir ses geldi:

⁷⁵ Fevzi Rençber, "Alevi Geleneğinde Cem Evinin Tarihsel Kökeni", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1, (2012), 76-78.

⁷⁶ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 222-223.

Ey Muhammed o kapıya var. buyurdu.

...

Tanrı'nın elçisi yine o kapıya vardı. Kapının tokmağını çaldı. İçerden:

Kimsin? diye ses geldiğinde:

Yoktan var olmuş bir yoksul oğluyum. Sizi görmeye geldim. İçeri girmeme izin var mı? diye karşılık verdi. Yeniden geri dönüp geldiğini bildirmedi.

O anda kapı açıldı.

...

Muhammed peygamber geldi. diye gaipen bir ses geldi. Hz. Muhammed'in içeri girmesi için inananlar ayağa kalktılar. Tümü ona yer gösterdi. Hz. Ali de o mecliste idi. Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin yanına oturdu. Ama onun Hz. Ali olduğunu anlamadı.

Sizler kimlersiniz? Size kim derler? diye sordu.

İçerdekiler:

Biz Kırklarız. diye karşılık verdiler.

...

Hz. Muhammed bunlara pirlerini ve rehberlerini sordu. Kırklar:

Pirimiz, Şahımerdan Ali'dir; kuşkusuz, tartışmasız ve rehberimiz, Cebrail Aleyhisselamdır. dediler.⁷⁷

Buradan hareketle Aleviliğin Hz. Ali temelli olduğunu söylemek zor olmayacaktır. Ancak bu kabul edişe darbe vuracak bir unsur bulunmaktadır. Ayhan Aydın, Ahmet Yaşar Ocak ile yaptığı görüşmede “Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu” isimli eserin Şah İsmail oğlu Tahmasp döneminde Bisati tarafından yazılmış, esas ismi ‘Menakıb ül- Estrar- Behçet-ül Ahrar’ olduğu söyleniyor.”⁷⁸ demektedir. Ocak da tarihsel olarak bu ifadeyi desteklemekle birlikte, Aleviliğin teolojik kaynaklar meydana getiremediğini ifade ederek bu eserleri mitolojik nitelikli popüler eserler olarak görmektedir.⁷⁹

Alevilik uygulamalarının kökeni ve ortaya çıkışı hakkında yapılan yorumlar değerlendirilmeye çalışılırken Alevilik için çok önemli bir yeri olan “Buyruk: İmam Caferi- Sadık Buyruğu” isimli eserin kime ait olduğu konusunda dahi ihtilafların bulunması araştırma alanının ne kadar hassas olduğunu ortaya koymaktadır.

Mehmet Eröz ve Fuat Bozkurt'un cem ibadetini Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile ilişkilendirmelerine karşın Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadelerine göre cem töreninin kökeni Orta Asya'ya, Şamanist yaşama dayanmaktadır. Yalnızca evli çiftlerin

⁷⁷ Fuat Bozkurt, *Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu* (İstanbul: Salon Yayınları, 2018), 22-27.

⁷⁸ Aydın, “Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Alevilik-Bektaşilik Üzerine”, 16.

⁷⁹ Aydın, “Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Alevilik-Bektaşilik Üzerine”, 16-17.

katılabildiği, kopuz eşliğinde duaların edildiği Şaman ayini ile cem törenlerinin ortak yönlerinden bahsedilmektedir. İlerleyen süreçte Maniheizm ve Budizm inançlarının da eklenmesi sonucu günümüz cem törenlerinin oluştuğu belirtilmektedir. Ocak, ikrar ayini cemi ve musahiplik ayini cemlerinin Maniheizm’deki İnisiyasyon ayinine benzerliğine dikkat çekmektedir. Alevilikte yer alan eline, beline, diline sahip olmak düsturunun Maniheizm’deki üç mühür ile örtüştüğünü ifade eden Ocak, zamanla Şamanist, Budist ve Maniheist duaların yerini nefeslerin; ayini yöneten şamanın yerini de dedenin aldığını belirtmektedir.⁸⁰

2.4. Alevilik İslam’ın Neresinde?

Akademik yazılarda veya günlük tartışmalarda Alevilik İslam’ın içinde mi yoksa dışında mı konusu karşımıza çıkmaktadır. Alevi ve Sünni vatandaşlardan bu konu hakkında çeşitli yorumlar ve cevaplar alınmaktadır. İlginç olan şu ki Alevi-Sünni halkın bir kısmı Aleviliği İslam’ın içinde görürken aynı halkın diğer kısmı da İslam’ın dışında görmektedir. Bu görüşlerin oluşmasında kaynakların yeterli incelenmemesi, halkın birbirini etkilemesi, aile büyüklerinden kalan kabul edilmiş düşüncelerin sonraki kuşaklara aktarılması, dini kendi penceresinden yorumlaması gibi etmenler etkili olmuştur. Bir de bunların yanı sıra ülke halkının dini kimliğe göre oranları da düşüncelerin oluşmasını etkilemiştir.

2.4.1. Alevilik İslam’ın İçindedir Görüşünü Kabul Edenler

Özellikle ülkemizde İslam denildiği zaman akla ilk gelen dört hak mezheptir. Ancak bir de İslamiyet’in içinde yer almasına rağmen dört hak mezhep içinde yer almayan Aleviler bulunmaktadır. Sabahat Akkiraz ve kardeşi Hasan Akkiraz’ın hazırladığı Alevi Raporunda Alevilerin sayısının yaklaşık 13 milyon civarında olduğu belirtilmektedir.⁸¹ Konu hakkında bilgisi olmayanlar veya konuyu çarpıtmaya çalışanlar nedeniyle bazı basılı kaynaklarda ve internet ortamında Alevilik İslam dışı gibi gösterilmektedir. Bu uğraşlarda bazı Alevilerin de etkisi

⁸⁰ Aydın, “Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Alevilik-Bektaşilik Üzerine”, 17-18.

⁸¹ Hasan Akkiraz, “Sabahat Akkiraz’ın Hazırladığı Alevi Raporu”, <http://alevienstitusu.blogspot.com/2012/12/sabahat-akkirazn-hazirlattg-alevi-raporu.html> s. 10. (Erişim Tarihi: 23.04.2022)

yadsınamaz. Çünkü yukarıda ele aldığımız “Alevi Kelimesinin Anlamı” alt başlığı altında birbirinden farklı oluşumlar görmekteyiz. Bu farklılıkların bazıları Hz. Ali’yi inanın temeline koymamaktadır. Oysa Alevilikte “Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali” ifadesi yer almaktadır. Bu ifade ve Aleviliğin diğer unsurları değerlendirildiğinde İslam’ın içinde yer alan bir oluşum olduğu görülecektir. Hasan Onat’ın ifadesi de bu söylediğimize destek olmaktadır:

Bazen karşımıza çıkan ‘Alevilik İslam dışıdır’ şeklindeki ifadelerle rağmen, Alevilikle özdeş hale gelmiş olan ‘Hak, Muhammed, Ali’ ifadesi bile, İslam’ın dışında bir Alevi kimliği inşa faaliyetinin hem tarihi hakikatlerle hem de mevcut yaygın Alevi-Bektaşî durumuyla hiç bağdaşmadığını açıkça göstermektedir.⁸²

Alevilik farklı unsurlara göre gruplara ayrılmaktadır. Bu gruplandırmalardan birisi “materyalist, İslam tasavvufuna yakın olan akım, Aleviliğin gerçek İslam olduğunu kabul eden ve Şii renkli” olarak adlandırılmaktadır. Bir başka gruplandırma ise “Merkez Alevilik, Sağ-kanat Alevilik ve Sol-kanat Alevilik” olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta söylediğimiz Alevilik İslam’ın neresinde sözü genel olarak bizi Alevilik İslam’ın içinde söylemine götürmektedir. Ancak “İslam dışılık ve Alisizlik olan Sol-kanat Alevilik ise köken olarak dini olmaktan çok siyasi mahiyettedir.”⁸³ Yine de görülmektedir ki siyasi anlayış çerçevesinden uzak olan diğer Alevi grupları İslam’ın içerisinde görülmektedir.

İbrahim Arslanoğlu, “Alevilik Nedir” isimli çalışmasında Cıbalı Ocağı Dedesi ve taliplerinin Alevilik hakkındaki tanımına yer vermektedir. Bu tanım aynen şöyledir: “Alevilik; Allah’a kul, Hz. Muhammed Mustafa’ya ümmet, imam Ali’ye talip olan, Ehl-i Beyti seven ve İmam Hüseyin’in yolundan giden topluluğun kabul edip benimsediği inanç biçimidir.”⁸⁴

Bu tanımın devamında yer alan “Yani İslamlık eşittir Alevilik.”⁸⁵ cümlesi Aleviliğin İslam inancının içinde mi yoksa dışında mı yer aldığı konusunda önemli bir dayanak olmaktadır.

⁸² Hasan Onat, “Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik, Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 12/33, (Haziran 2009), 41.

⁸³ Cenksu Üçer, “Alevilik; Yapılar, Grupların Temel Özellikleri ve Bazı Mülahazalar”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 12/33, (Haziran 2009), 65.

⁸⁴ Arslanoğlu, “Alevilik Nedir?”, 153.

⁸⁵ Arslanoğlu, “Alevilik Nedir?”, 153.

Genelde Cem’lerde söylenen haricinde de Alevilerin çoğunluğunun dilinden düşürmediği genel olarak deyiş diye bilinen ancak bazı farklılıklar nedeniyle nefes, miracnâme, nevrüziye, düvaz (duazı imam), arzuhalname, nasihatname gibi çeşitli isimler ile adlandırılan yazınsal eserlere bakıldığında Alevilik ile İslamiyet arasındaki ilişki daha net görülecektir. Sıkça kullanılan bazı eserleri paylaşmak yerinde olacaktır.

“Büyük Ozanlar/Yazarlar Dizisi: 2-Pir Sultan Abdal” isimli eserde deyişlerin isimleri yazılmamış, deyişler arasında * işareti kullanılmıştır. Bu eserde yer alan ve birbirine çok benzeyen fakat içerik olarak farklılıklar bulunan iki deyiş şu şekildedir:

*

...

Gir dükkâna pazar eyle
Hışmın yenip hazer eyle
Aya güne nazar eyle
Ay Muhammet nur içinde

Ay Ali’dir gün Muhammet
Okunan seksen bin ayet
Balıklar deryaya hasret
Çarhı dönen göl içinde

...

Pir Sultan’ım ey gaziler
Alnımızda ak yazılar
Talip de pirin arzular
Bülbül öter gül içinde⁸⁶

*

...

Ay Ali’dir gün Muhammet
Üç yüz altmış altı sünnet

⁸⁶ *Büyük Ozanlar/Yazarlar Dizisi: 2 - Pir Sultan Abdal* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992), 94.

Balıklar da suya hasret
Çarh dönerler göl içinde

Ay Ali'dir gün Muhammet
Kılasın farz ile sünnet
Yedi tamu sekiz cennet
Bülbül oynar gül içinde

...

Pir Sultan'ım hey gaziler
Yazıldı kara yazılar
Talip mürşidin arzular
Gönül oynar dil içinde⁸⁷

Ahmet Köklügiller' in "Pir Sultan Abdal: Yaşamı ve Şiirleri" isimli eserinde, Aleviler için önemli bir yeri olan, deyişler Arap rakamları ile isimlendirilmiştir. Bu deyişlerde yer alan İslami öğeler ile ilgili bazı örnekler şu şekildedir:

11
...
İki melek gelir sual sorarlar
Dökerler hircunu gevher ararlar
Bir kılın üstüne köprü kurarlar
Geçemezsin Hakk'a kul olmayınca
...⁸⁸

66
...
Pir Sultan'ım Haydar, Kur'an da budur,
Oku Muhammed'i salâvat getir,
Firdevs-i âlâyı gördüm çok şükür,
Yolun erkânını seyir eyledim.⁸⁹

⁸⁷ Büyük Ozanlar/Yazarlar Dizisi: 2 - Pir Sultan Abdal, 103-104.

⁸⁸ Ahmet Köklügiller, *Pir Sultan Abdal: Yaşamı ve Şiirleri* (İstanbul: Ertüze Yayınları, 1985), 42; *Büyük Ozanlar/Yazarlar Dizisi: 2 - Pir Sultan Abdal*, 108.

⁸⁹ Köklügiller, *Pir Sultan Abdal: Yaşamı ve Şiirleri*, 98.

119

...

Pir Sultan Abdal'ım ölürüm deme,

Kıl beş vakit namaz, kazaya koma,

Sakın bu dünyada kalırım deme,

Tenim teneşirde, özüm sağdadır.⁹⁰

Abdülbaki Gölpınarlı'nın aynı eserinde deyişlerin başlıkları yer almamış onun yerine Romen rakamları kullanılarak deyişler sıralanmıştır. Deyişlerde İslami öğelere rastlamak mümkün olup bir örneği şu şekildedir:

VII

...

İlm-i Kur'an'dır dilimiz

Sırr-ı hakıykat yolumuz

İmam Cafer'in kuluyuz

Mürvet hey erenler mürvet

...⁹¹

Salih Turhan ve Neşe Ayışıt'ın "Alevi-Bektaşî Müzik Kültürü ve Semahlar" isimli eserinde yer alan deyişlerin başlıkları da yer almaktadır. Bu başlıklar nefeslerin-deyişlerin ilk mısrası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu deyişlerde yer alan İslami öğeler ile ilgili bir örnek şu şekildedir:

Bugün Bize Pir Geldi

Bugün bize pir geldi

Gülleri taze geldi

Önü sıra kanberin

Ali yel Mürteza geldi

Eyvallah Şahım eyvallah

Hak la ilahe illallah

Sen Ali'msin güzel Şah

Eyvallah Şahım eyvallah

⁹⁰ Köklügiller, *Pir Sultan Abdal: Yaşamı ve Şiirleri*, 153.

⁹¹ Gölpınarlı, *Alevi Bektaşî Nefesleri*, 28.

Ali bizim şahımız
 Secde kıblegâhımız
 Mi'raçtaki Muhammed
 O bizim padişahımız
 ...⁹²

Cahit Öztelli “Pir Sultan Abdal-Bütün Eserleri” isimli eserinde birçok deyişi derlemiş, konu içeriğine göre de ayrı başlıklar altında ele almıştır. “Ali’ye ve On İki İmam’a Bağlılık Şiirleri” alt başlığında bulunan deyişler İslami öğelerin bulunduğu deyişlerdir. Ancak Öztelli’nin eserinde de deyişlerin isimleri yer almamış bunun yerine Arap rakamları kullanılmıştır. Bu deyişlerin bir örneği şu şekildedir:

34

...

Kırkımız da bir katara dizildik
 Hakk’a Muhammed’e ümmet yazıldık
 Hakikatta şerbet olduk ezildik
 Biz içeriz sâkicimiz Ali’dir

...

Muhammed dinidir bizim dinimiz
 Cebrail-i Emin’dir hem rehberimiz
 Tarikat altından geçer yolumuz
 Biz müminiz mürşidimiz Ali’dir

Pir Sultan’ım Nesimi’dir pirimiz
 Evvel kurban verdik Şah’a serimiz
 On İki İmam meydanında dârımız
 Biz şehidiz serdarımız Ali’dir⁹³

Bu ve başka deyişlerde görüleceği üzere Alevilik inancında yer alan Allah, Muhammed ve Ali sevgisi inkâr edilemeyecek düzeydedir. Allah’a kul, Hz. Muhammed’e ümmet olma yolunda rehberin Hz. Ali olduğu sıkça tekrarlanmakta,

⁹² Salih Turhan – Neşe Ayıştı, *Alevi-Bektaşî Müzik Kültürü ve Semahlar* (İstanbul: MSA Matbaa, Aralık-2019), 1 (A-G)/289-290.

⁹³ Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal-Bütün Şiirleri* (İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, Ekim-1989), 110-111.

ahiret inancı ve Kur'an-ı Kerim'e inanıldığı belirtilmektedir. Bu koşullar altında Aleviliğin İslamiyet dışı bir oluşum olamayacağı açıktır.

2.4.2. Alevilik İslam'ın Dışındadır Görüşünü Kabul Edenler

İfade ettiğimiz bu noktanın aksini düşünenler de vardır. Sünni inanış ile Alevi inanış arasındaki namaz, zekât, oruç, hac ibadetinin uygulanışındaki sistemin farklı oluşu aşikardır. Bu farklılıklar göz önünde tutulduğunda Sünni ve Alevi inanışın tamamen birbirinden ayrı oluşumlar içinde yer aldığı düşüncesi belirmektedir.

Aleviliğin köklerine bakıldığında, yani Alevi tapınmalarda ve inanmalarındaki ritüellerine bakıldığında, hiçbir özelliklerinin İslam içinden gelmediği görülecektir... Cemlerdeki müzik, şiir ve semahın İslam kaynaklarında reddedildiğini bilmekteyiz. Ruh göçü, Tanrının insanda tecelli etmesi, halka namazı, kibleye değil insana secde, vb. davranışlar da bizi İslam dairesinin dışına taşımaktadır.⁹⁴

Ercan Geçgin, “Kimlik Yönelimleri Açısından Alevi Gençlik” isimli çalışmasında Aleviliğin ele alınış şekli ve bu şeklin Aleviliğe yüklediği anlam çerçevesinde bize bilgiler sunmaktadır. Çalışmada Alevi gençler inanç yönelimli, kültür yönelimli, etnik yönelimli, politik yönelimli ve birey yönelimli Alevi gençlik adındaki alt başlıklar ile incelenmiştir.

Alevi gençlerin kimlik yönelimlerinden ilkinin “İnanç Yönelimli Alevi Gençlik” alt başlığında ele alan Geçgin, inanca bağlılık düzeyine göre Alevi gençlerinin katı ve esnek cevaplar verdiğini ve bu cevaplar doğrultusunda bir kısım Alevi gencinin Aleviliği İslamiyet içinde bir konuma yerleştirirken diğer Alevi gençlerinin ise Aleviliği İslamiyet dışı bir unsur olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Aleviliği İslam'ın içinde gören bir görüşmeci Alevilik hakkındaki düşüncelerini, ‘İslam dinine bağlı Türküm ben. Aleviliği İslam'ın özü ve Türk kültürünü İslam ile birlikte yaşayabilme imkânı veren bir yol olarak görüyorum.’ şeklinde ifade ederken Aleviliği İslam'ın dışında bir din olarak gören görüşmeci ise ‘Alevilik benim açımdan ayrı bir din olarak düşünüyorum. İslamiyet’le alakasının

⁹⁴ Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 199.

olmadığına inanıyorum. Önemli bir yere sahiptir Alevilik bende.’ diyerek Alevilik hakkındaki görüşlerini beyan etmektedir.⁹⁵

Aleviliğin Hz. Ali ile dolayısıyla İslamiyet ile bağlantısı olmadığını savunan bu nedenle de Aleviliğin İslamiyet dışı bir kavram olduğunu savunanlar, İslamiyet’e ait bazı unsurların Alevilikte yer almasına rağmen Aleviliğin İslam öncesi döneme dayandığını düşünmektedirler.⁹⁶

Ahmet Yaşar Ocak “Alevi-Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri” isimli eserinde Alevilik ile İslam öncesi inanışların benzerliklerine değinmektedir.

...incelediğimiz temel kaynaklar, gözlemlediğimiz Alevî ve Bektaşî çevreleri, Alevilik ve Bektaşilik inançlarının temelinde eski Orta Asya Şamanizm’i kadar, belki ondan da fazla, özellikle Budizm gibi eski Uzak Doğu, Zerdüştilik, Mazdekizm ve fakat münhasıran Maniheizm gibi antik İran dinlerinin çok önemli katkısı bulunduğunu, hatta bir ölçüde Hristiyanlık ve Musevîlik etkilerinin ve tabii olarak antik Anadolu ve Mezopotamya mitolojisinin de payını unutmamak gerektiğini bize göstermişti.⁹⁷

şeklindeki ifadesi ile Aleviliğin tarihsel altyapısını ortaya koymaktadır. Buradan yola çıkarak Aleviliğin İslam inancından ziyade diğer inançlarla daha ilişkili olduğu çıkarımında bulunabiliriz.

Şüphesiz ki uzun bir süre İslam öncesi dinî inanışlarla yaşayan ve farklı dinî yapılardan etkilenen Türkler bir anda her şeyi geride bırakıp sadece İslam inançlarına göre yaşamaya başlamamışlardır. Hiçbir millet geçmişini bıçak kesiği gibi atıp yeni tanıştığı dine adapte olamaz. Mutlaka kültürel hayatında, ekonomik yaşam tarzında, devletlerle olan ilişkilerinin belirlenmesinde vs. eski inançları da etkili olmuştur. Ocak, eserinin devamında şu cümleyi bizimle paylaşmaktadır: “Bugün, muhafazakâr Bektaşî ve Alevî çevreleri, söz konusu bu senkretizmi reddetmekte, inançlarının bu gibi İslam dışı kaynaklardan değil, yalnızca İslam’dan kaynaklandığını özellikle vurgulamaktadırlar.”⁹⁸

Ocak’ın ifadeleri Aleviliği benimseyen milletler göz önüne alınarak değerlendirilebilir. Ocak, “Bugün şurası bir gerçektir ki, Türkiye Alevîliği yalnızca Türkler ‘den ibaret değildir. Onlar kadar olmasa da ihmal edilemeyecek sayıda Kürt Alevileri de vardır”⁹⁹ demektedir. Ayrıca Arap Alevilerini de unutmamak gerekir.

⁹⁵ Ercan Geçgin, “Kimlik Yönelimleri Açısından Alevi Gençlik”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 10/17, (Mart 2019), 1039-1040.

⁹⁶ İpek, “Tarihsel Süreçte Alevi-Bektaşî ve Kızılbaş Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar”, 2/513-514.

⁹⁷ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 16.

⁹⁸ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 17.

⁹⁹ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 16.

Türk Aleviler için söylenen cümle geçerli olsa dahi bunu Kürt ve Arap Alevileri için, yaşanılan coğrafyalar göz önüne alındığında, kabul edemeyeceğimiz ortadadır.

Anadolu Aleviliğinin birçok inanç sisteminden beslendiği ifade edilmektedir. Bu ifade şu metaforla değerlendirilebilir: Bir yemek yapmak için birçok malzeme gereklidir. Ancak yemeği yapmak için her malzemeyi kullanmayız. Burada değinmek istediğimiz nokta eğer bir inanç sistemi oluşturulacaksa her inancın belli olguları sınırsızca alınarak meydana getirilemeyeceğidir.

Ahmet Yaşar Ocak, adı geçen eserde Alevi-Bektaşî inanç esaslarının içerisinde yer alan motifleri incelemiş ve bu motiflerin farklı inançlar ile olan bağlantılarını ortaya koymaya çalışmıştır. Eserin I. Bölümünde “Eski Türk İnançları Kaynaklı Motifler” ana başlığı altında Alevi-Bektaşî inancında yer alan “dağ ve tepe kültü”, “taş ve kaya kültü”, “ağaç kültü” motiflerinin Orta Asya’daki inançların devamı olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰

Yine aynı eserin II. Bölümünde yer alan “Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri” ana başlığının altında yer alan “sihir ve büyü yapmak”, “hastaları iyileştirmek”, “gayptan ve gelecekte haber vermek”, “ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi”, “göğe yükselip Tanrı ile konuşmak”, “Tanrı’nın insan şeklinde görünmesi”, “tabiat kuvvetlerine hâkim olmak”, “ateşe hükmetmek”, “kemiklerden diriltmek”, “kadın-erkek müşterek ayinler”, “tahta kılıçla savaşmak” alt başlıklarında yer alan motiflerden hareketle Alevi-Bektaşî inanç ile Şamanizm inancının benzerliklerine dikkat çekilmiştir.¹⁰¹

III. Bölümde ise “Uzak Doğu ve İran Dinleri Kaynaklı İnanç Motifleri” ana başlığının içinde yer alan “tenasüh inancı”, “hulul inancı”, “şekil (don) değiştirme”, “ejderha ile mücadele”, “havada uçma”, “dört unsur inancı”, “ateş kültü” alt başlıklarında Budizm, Maniheizm, Mazdekizm, Zerdüştlük inancı içerisinde yer alan motifler ile Alevi-Bektaşî inancında yer alan motiflerin benzerliklerine değinilmiştir.¹⁰²

Eserin IV. Bölümünde ise “Kitab-ı Mukaddes Kaynaklı İnanç Motifleri” ana başlığı altında yer alan “ölmeden önce göğe çekilmek”, “suyu kana çevirmek”, “halka felaket musallat etmek”, “bereket getirmek”, “az yiyecekten çok kişiyi

¹⁰⁰ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 113-140.

¹⁰¹ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 141-169.

¹⁰² Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 183-251.

doyurmak”, “körleri gördürmek”, “ölü insan veya hayvanı diriltmek”, “nefes evladı edinmek”, “kuru odunu ağaç haline getirmek”, “yerden veya taştan su çıkartmak”, “ırmağı veya denizi yarıp geçmek”, “ırmak veya deniz üstünde yürümek” gibi alt başlıklarda incelenen motiflerin Kitab-ı Mukaddes’te yer alması ile Bektaşî menâkıbnâmelerinde ele alınış şeklinin birbirine benzerliklerine değinilmiştir.¹⁰³

Benzerlikleri bakımından ele alınan bu motiflerin tamamına yakını İslam inancında da yer almaktadır. Taş ve kaya kültü ile ilgili olan şu örnek yerinde olacaktır:

Bazı peygamberlerin mucizeleri arasına sert zemine ayak izlerinin çıktığı rivayeti de katılmış ve dünyanın çeşitli yerlerinde bunun birçok örneğine rastlandığı ileri sürülmüştür...Bu izlerin en ünlüsü, Mescid-i Harâm’daki makâm-ı İbrâhim’de bulunan ve Hz. İbrâhim’e ait olduğu söylenendir.

Kadem-i şeriflerin en önemlisi Kudüs’te Kubbetü’s-sahre’deki kaya üzerinde olanıdır; bu izin mi’racdan kaldığı söylenir. Ahmed Teymur Paşa, Hz. Peygamber’e izâfe edilen kendisinin bildiği diğer ayak izleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.¹⁰⁴

Tanrı’nın insan şeklinde görünmesi ile ilgili motifin İslami sınırlar içinde yansımaları ise şu örnekte görülmektedir:

Rivayete göre bir gün Mevlânâ medreseyi dolaşırken, odalardan birinde Şems-i Tebrizî ile hanımı (kendi kızı) Kimya Hatun’un seslerini duyar. Yanlarına girip sohbetlerine katılmak ister. Fakat içeri girdiğinde Şems-i Tebrizî’den başkasını göremeyince Kimya Hatun’un nereye gittiğini sorar. Şems’in verdiği cevap dikkat çekicidir: “Cenab-ı Hak beni o derece kendine dost edinmiştir ki, hangi surette dilersem yanıma gelir. Demin Kimya Hatun suretinde gelmiş ve insan gibi şekil almıştı.”¹⁰⁵

Tabiat kuvvetlerine hâkim olmak motifine ilişkin Hz. Süleyman’ın rüzgâra hükmetmesini örnek verebiliriz: “Bunun üzerine, emriyle istediği yere kolayca akıp giden rüzgârı...onun emrine verdik.”¹⁰⁶

Kemiklerden diriltmek motifi ile ilgili ise Bakara Suresi’nde geçen ayet örnek verilebilir:

Yahut o kimse gibi ki, bir şehre uğramıştı, altı üstüne gelmiş, ıppsız yatıyordu. ‘Bunu bu ölümünden sonra Allah nereden diriltecek?’ dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz sene öldürdü, sonra diriltti, ‘Ne kadar kaldın?’ diye sordu. O, ‘Bir gün veya bir günden eksik kaldım’ dedi. (Bunun üzerine) Allah şöyle buyurdu: ‘Hayır, yüz sene kaldın. Öyle iken bak yiyeceğine, içeceğine! Henüz bozulmamış. Hele eşeğine bak! Hem bunlar seni

¹⁰³ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 252-277.

¹⁰⁴ Nebi Bozkurt, “Kadem-i Şerif”, *TDV Ansiklopedisi* (24 Ocak 2023).

¹⁰⁵ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 161.

¹⁰⁶ Sâd 38/36-37-38.

insanlara gücümüzün canlı bir delili kılalım diyedir. Hele o kemiklere bak! Onları nasıl birbirinin üzerine kaldırıyoruz, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?¹⁰⁷

Geyik veya geyik cinsinden bir hayvanın şekline girme motifine uygun olarak şu örneği ele alabiliriz:

Burada (Hikâye-i Geyik), dağda iki yavrusu olan ve insafsız bir avcı tarafından tuzağa düşürülen bir geyiğin Hz. Muhammed'den yardım istemesi işlenir. Peygamber, yavrularını doyurup geldikten sonra kâfir avcıya teslim olmak isteğinde bulunan geyiğe kefil olur. Dağa gidip yavrularını getirerek Hz. Muhammed'e emanet eden geyik, avcıya teslim olur. Fakat durumu görerek insafa gelen avcı hem geyiği serbest bırakır hem de Müslümanlığı kabul eder.¹⁰⁸

Örneklerden görüldüğü üzere Ahmet Yaşar Ocak'ın eserinde yer alan motiflerin birçoğuna İslam inancında da rastlanmaktadır. O halde Alevilik neden İslam inancıyla benzerlikleri noktasında değerlendirilmek yerine İslam öncesi dini inançlarla benzerlikleri bakımından değerlendiriliyor bunu tartışmak gerekmektedir.

Ahmet Yaşar Ocak, eserlerinde Aleviliği Heterodoks İslam şeklinde ifade etmektedir. Örneğin “Babailer İsyanı” isimli eserinde Türkmenlerin yaşadığı İslam ile Sünni inancı benimseyenlerin uyguladığı İslam'ı aynı görmemektedir. Bu görüşünü şu ifadelerle belirtmektedir: “Anadolu'ya göç etmiş bulunan Türkmenler, birçok yönüyle Sünni İslam'a, dolayısıyla şehirli ve bir kısım köylü yerleşik halkın İslam anlayışına uymayan böyle bir Müslümanlık anlayışını taşıyorlardı.”¹⁰⁹

Mehmet Fuad Köprülü de Heterodoks konusuyla ilgili “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu” isimli eserinde uç bölgelere gelen dervişlerin köylüler ve göçebeler arasında dağılarak propaganda yaptığını ifade etmektedir. Yapılan bu propagandaların da Heterodoks olduğu bilgisini paylaşmaktadır. Yine aynı dönemde uç bölgelere gelen Sünni tarikatlara mensup dervişlerin de olduğunu ancak bunların Türkmen aşiretlerini etkileyemediklerini de aynı eserinde dile getirmektedir.¹¹⁰

Köprülü, aynı eserinde Hristiyan halkın İslamlaşması ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Hristiyan unsurlardan bir kısmının İslamlaştığını büsbütün inkâr etmek istemiyoruz; daha XII'nci asırdan beri kitle üzerindeki mânevî prestijini kaybetmiş olan Ortodoks

¹⁰⁷ el-Bakara 2/259.

¹⁰⁸ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 213.

¹⁰⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 45.

¹¹⁰ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 78-79.

kilisesinin vaziyeti, bilhassa iktisadî menfaatler karşısında bu ihtida ameliyesini ma'zur gösterecek bir halet-i vicdanîye doğurmuş olduğu gibi, Heterodoxe zümreler için de bu büsbütün kolaydı. ¹¹¹

Mehmet Zeki Duman heterodoksi sorununu “modern toplumların bir gerçeği”¹¹² olarak görmektedir. Ona göre yeni bir düzen tesis edilirken toplumun bir kısmı bu düzenin içinde yer alıp her türlü olumlu şartlarından yararlanırken toplumun bir başka kısmı da yeni düzenin dışında kalmış veya bırakılmış bu da heterodoksi sorununu doğurmuştur. ¹¹³

Siyasi yapının dışında kalan inanç biçimleri senkretik din anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu senkretik yapıda

...halk dini kesin kurallar içinde gelenekselleşmiş ritüellerden ziyade bu kuralları alabildiğince genişleten hem sözlü hem de yazılı kültürü din olgusuyla eklemleyerek yeni bir dinsel pratik ortaya koymuşlardır... farklı inanç sistemlerinin eklenmesi sonucu oluşan ve bu sürece yer yer din dışı öğelerin de karıştığı bir durum söz konusudur. ¹¹⁴

Daha önce de belirttiğimiz gibi hiçbir topluluk yeni tanıştığı dini koşulsuz şartsız bütün yönleriyle kabul edip geçmişini, adetlerini, örf ve töresini yıkıp atamaz. Milletlerin var olan bu özellikleri yaşadıkları ve yaşatmaya çalıştıkları dinin bir yansıması olmasından ziyade milli özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Milletler yeni bir dini benimsediklerinde milli yapılarının değişmesi gerekmez, değiştirmek istemezler. Çünkü dini unsur ile milli unsurlar birbirine karşı yapılar değildir. Bu nedenle kültürel öğelerle dini öğeler birbirine sentezlenerek eski ile yeni birlikte yaşatılmıştır. Örneğin Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi Türk kültüründen vazgeçip Arap kültürünü yaşaması anlamına gelmemektedir. Heterodoks İslam olarak karşımıza çıkan Alevilik, İslam inancının emir ve yasaklarının Türk milli unsurları ve eskiden benimsenmiş dini yapılarla sentezlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹¹¹ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 82.

¹¹² Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 193.

¹¹³ Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 193.

¹¹⁴ Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 195.

2.5. Alevi – Bektaşî – Kızılbaş – Şii Kavramları

Belirtmemiz gereken bir başka nokta da Alevilik dediğimizde bizlerde uyandırdığı bazı çağrışımlardır. Örneğin Alevi dediğimizde hemen “Bektaşî” kelimesiyle tamamlama alışkanlığı birçok yerde ve kişide görülmektedir. Alevi kelimesini Kızılbaş ve Şii kelimeleriyle birlikte kullanma alışkanlığı da yadsınamayacak kadar çoktur. O halde bu kavramların Alevilik ile ilişkilerini incelemekte fayda olacaktır.

2.5.1. Alevi – Bektaşî İlişkisi

Bektaşilik ve Aleviliğin birbiriyle ilişkisi değerlendirildiğinde hemen hemen aynı şeyi ifade ettiği görülmektedir. Bu konuda Abdülkadir Sezgin tarafından “1826 yılında Bektaşiliğin yasaklanması sonrasında kendilerini tanıtıcı bir kelime olarak Bektaşiler tarafından Alevi kelimesinin kullanılmaya başlandığı”¹¹⁵ ifade edilmektedir.

Irene Melikoff, “Uyur İdik Uyardılar” isimli eserinde Bektaşî kelimesi ile Alevi kelimesi arasında fark olmadığından bahsetmektedir. Aleviler ile Bektaşilerin birbirinden ayrılamaz olduğunu ifade eden Melikoff aradaki farkı Alevilerin kırsal bölgelerde yaşadığını ve genelde göçebe yaşam tarzına sahip olduğu, Bektaşilerin ise daha ziyade kent merkezlerinde yaşamlarını devam ettirdiklerini ve genelde eğitilmiş kişilerin tarikata katıldığı şeklinde açıklamaktadır.¹¹⁶

Sezgin ve Melikoff ’un bu ifadelerine karşın Alevilik ile Bektaşilik arasında bazı farklılıklar olduğunu ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır.

Melikoff, Alevi ile Bektaşî kelimesinin ayrılamayacağını söylediği eserinin devamında Alevilik ile Bektaşilik arasındaki önemli bir farkı kendisi ifade etmektedir: “...Alevîlere ait ve Bektaşilerde bulunmayan çok mühim bir âdet üzerine, birkaç şey söyleyeceğim: Bu, Musahip ya da Âhîret kardeşi âdetidir.”¹¹⁷ demektedir.

¹¹⁵ Abdülkadir Sezgin, “Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda Bektaşiler ve Günümüzde Bektaşilik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 5, (1998), 108.

¹¹⁶ Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), 29.

¹¹⁷ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 48.

Alevilik ile Bektaşiliği birbirinden ayıran unsurlardan birisinin yaşadıkları yerleşim yeri olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. İddiaya göre Aleviler kırsal yerleşim yerlerinde hayatlarını devam ettirirken Bektaşiler şehir merkezlerinde yaşamaktadır.¹¹⁸

Alevilik ile Bektaşilik arasındaki bir başka fark ise kapsayıcılıktır. Her Alevi'nin Bektaşi, her Bektaşi'nin de Alevi sayılabileceği düşüncesine sahip olanlar bulunmakla birlikte her Bektaşi'nin Alevi olduğu ancak her Alevi'nin Bektaşi olmadığı düşüncesi de geniş çevrelerce kabul görmektedir.¹¹⁹

Alevi ve Bektaşilerin bağlı bulundukları yer de ayrıldıkları bir başka noktadır. Alevilerin Hacı Bektaş-ı Veli'ye saygı duymalarına rağmen Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhına bağlı bulunmadıkları bunun yerine Hz. Ali soyundan geldiğine inandıkları ocaklara bağlılık gösterdikleri bilinmektedir.¹²⁰

Alevilik, Hz. Ali soyuna bağlı olduğu için anne ve babası Alevi olanların Alevi olabileceği söylenmektedir.¹²¹ Ancak Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Devleti zamanında Aleviliği benimsemiş kişiler üzerinde kontrol mekanizmasının yoğun bir şekilde çalışması sebebiyle Alevilerin gözden uzak yerleşim yerlerinde yaşamaya devam ettiklerini belirtmektedir. Aleviler bu zaman dilimi içinde diğer insanlardan uzak durmuşlar ve hatta evlilik işlemlerini kendi aralarında gerçekleştirir olmuşlardır. Bu nedenle Aleviliğin zamanla soya dayalı bir yapı haline geldiği belirtilmektedir. Günümüzde Alevi olabilmek için anne ve babasının Alevi olma şartına atıfta bulunan Ocak, Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemine kadar böyle bir uygulamanın olmadığını, Sünni vatandaşların istemesi halinde Aleviliğe geçiş yapabildiklerini belirtmektedir.¹²²

Günümüzde herhangi bir insan istemesi halinde Bektaşi tarikatına girebilmekte ve kendine Bektaşi'yim diyebilmektedir. Ancak Alevilik, Bektaşilik gibi sonradan girilebilecek bir tarikat değildir. Yani Bektaşi olunur ama Alevi doğulur. Bu nedenle yukarıda belirtildiği gibi Aleviliğin devam edebilmesi için kız alıp-verme geleneklerini genelde kendi aralarında yerine getirmektedirler.

¹¹⁸ İpek, "Tarihsel Süreçte Alevi-Bektaşi ve Kızılbaş Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar", 2/521.

¹¹⁹ İpek, "Tarihsel Süreçte Alevi-Bektaşi ve Kızılbaş Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar", 2/521.

¹²⁰ Dalkıran, "Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme", 99.

¹²¹ İpek, "Tarihsel Süreçte Alevi-Bektaşi ve Kızılbaş Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar", 2/522.

¹²² Aydın, "Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Alevilik-Bektaşilik Üzerine", 18.

Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşiliği Hacı Bektaş Veli Kültü etrafında oluşan bir tarikat olarak nitelerken Aleviliğin bir tarikat olmadığını net bir şekilde belirtmektedir. Bu yönleriyle belli şartları sağlayan kişiler Bektaşiliğe geçiş yapabilirler.¹²³ Hasan Onat'a göre ise "Mevcut, Alevilik- Bektaşiliğin kendini ifade biçimi de açıkça tarikat formundadır; kullanılan temel kavramların hemen tamamı tasavvufi içerik taşımaktadır."¹²⁴

Yaşar Acat, "Klasik Arapça Sözlüklerde Alevi Teriminin Anlamı ve Semantik Tahlili" isimli makalesinde tarikatların dört halife aracılığıyla Hz. Muhammed'e ulaşmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bu tarikatlardan Kadirilik, Rûfâilîk ve Bektaşîlik gibi tarikatların Hz. Ali yoluyla Hz. Muhammed'e bağlanmaları nedeniyle bunları Alevi tarikatlar olarak nitelemektedir.¹²⁵

Ali Celalettin Ulusoy'a göre;

Alevilik, İmam Ali'nin ilkelerini kapsayan doktrindir... Bektaşîlik, Hacı Bektaş Veli'den sonra ortaya çıkmış, İslâm esaslarını ve Alevî inancını, çağın gereksinimleri ve Türk kültürü ile sentez yapan, insanlığın geleceğine ve uygarlığa yönelik, hoşgörülü bir dinî felsefe sistemidir.¹²⁶

Ulusoy, Alevilik ile Bektaşîlik arasında inanç sistemi temelini aynı olmasına rağmen zamanla bazı farklılıkların oluştuğunu ifade etmekle birlikte bu düşünceye, inanca sahip olan kişilerin ayrı değerlendirilemeyeceğini söyleyerek Alevi-Bektaşî söylemini birlikte kullanmanın daha doğru olacağını ifade etmektedir.¹²⁷

2.5.2. Alevi – Kızılbaş İlişkisi

Aleviliğin çağrışım yaptığı bir başka kelime de Kızılbaş'tır. Kızılbaş kelimesi ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birisi Hz. Muhammed'in Uhud Savaşı'nda yaralanmasıyla ilgilidir. Bu rivayetin ilk varyantına göre Hz. Muhammed bu savaşta yaralanmış ve akan kanlar nedeniyle başı kıpkırmızı

¹²³ Aydın, "Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Alevilik-Bektaşîlik Üzerine", 18.

¹²⁴ Onat, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik- Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", 24-25.

¹²⁵ Yaşar Acat, "Klasik Arapça Sözlüklerde Alevi Teriminin Anlamı ve Semantik Tahlili", *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, ed. Mehmet Yazıcı (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014), 2/460-461.

¹²⁶ Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, 107.

¹²⁷ Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, 107-108.

olmuştur. Bu olaydan sonra Hz. Ali'nin diğer savaşlarda başına kırmızı bir taç taktığı iddia edilmektedir.¹²⁸ Bu rivayetin diğer varyantı ise Hz. Muhammed yaralandıktan sonra Hz. Ali kan damlalarını başına sürerek yere damlamasına engel olmuştur. Bu esnada yaralandığı için eli, yüzü ve kafası kan içinde kalmış ve Hz. Ali'ye Kızılbaş denilmiştir.¹²⁹

Enver Behnan Şapolyo, “Mezhep ve Tarikatlar Tarihi” isimli eserinde Kızılbaş kelimesi ile ilgili başka rivayete de yer vermektedir. Bu rivayet Şah İsmail'in askerlerinin kırmızı bir başlık giydiği ve zamanla Anadolu Aleviliğine de Kızılbaş dendiği yönündedir. Bu rivayetlerin doğru olmadığını ifade eden Şapolyo, Kızılbaş kelimesinin aslının Türklerin eski inancı olan Şamanizm ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Şapolyo, İslamiyet'ten önce Şaman inancına göre yaşayan Türkmenlerin dini ritüellerini yerine getiren şamanların kırmızı bir başlık giydiğini belirtmekte, Alevi dedelerinin de başlarına kırmızı başlık giydiği bu nedenle de Alevilere Kızılbaş dendiğini ifade etmektedir.¹³⁰

Hasan Onat “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine” isimli çalışmasında Şeyh Haydar'ın kendi müritlerinin diğer insanlardan ve tarikatlardan farklı olması amacıyla 12 dilimli kırmızı taç giydirdiğini belirtmektedir. İlerleyen süreçte Türk müritler Kızılbaş adıyla anılmışlardır. Onat, Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında yapılan Çaldıran Savaşı'ndan itibaren Osmanlı Devleti topraklarında kalan Türklerin Kızılbaş olarak isimlendirilmesinin devam ettiğini Safevi topraklarında kalan halkın ise Şiileştirildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle Kızılbaş ile Şii kavramlarının birbirinin yerini tutmasının mümkün olmayacağını Kızılbaşların da Şiiliğin bir alt kolu olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Onat aynı çalışmasında Alevi kelimesinin kullanımının çok daha sonraları başladığını, günümüzde Alevi olarak isimlendirilen grupların Bektaşî veya Kızılbaş olarak isimlendirildiğini belirtmektedir.¹³¹

Kızılbaş, kırmızı başlık giyen anlamına gelmektedir. Bu kırmızı başlığı Alevi-Sünni Türkmen boylarının kullandığını ifade eden Mehmet Eröz, zamanla

¹²⁸ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964), 254-255; Dalkıran, “Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme”, 99.

¹²⁹ Dalkıran, “Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme”, 99.

¹³⁰ Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 254-255.

¹³¹ Onat, “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik- Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, 24.

Sünnilerin bu başlığı giymekten vazgeçtiğini ve başlığı kullanmaya devam eden Alevilerle, Kızılbaş kelimesinin ilişkisinin devam ettiğini belirtmektedir.¹³²

Ali Celalettin Ulusoy, Alevilere Kızılbaş denilmesini veya Alevilerle Kızılbaşlar arasında bağ kurmaya çalışanların tezlerine karşı gelmekte bu kelimenin Alevileri küçük düşürmek amacıyla kullanıldığını ileri sürmektedir.¹³³

Irene Melikoff, Alevi kelimesinin biçimsel yönden hatalı olduğunu belirterek aslının Kızılbaş olduğunu savunmaktadır. Safevilere destek veren Türkmen boylarının kırmızı renkli serpuş giydiklerini belirten Melikoff bu nedenle Kızılbaş adını aldıklarını ifade etmektedir. Ulusoy ile Kızılbaş kelimesinin küçültücü, aşağılayıcı olduğu yönünde hemfikir olan Melikoff, bu nedenle zamanla Alevi kelimesinin kullanılmaya başlandığını ve bu zaman diliminin de XIX. yüzyıla denk geldiğini belirtmektedir.¹³⁴

Hava Selçuk, Alevilik ve Kızılbaşlık kavramlarının kullanımı hakkında bilgi verirken Alevilerin Osmanlı arşivlerinde Kızılbaş şeklinde yer bulduğunu belirtmektedir. Zamanla Kızılbaş kelimesine yüklenen olumsuz anlamlar nedeniyle Kızılbaş kelimesinin kullanımının yerine Alevi kelimesinin kullanılmaya başlandığını söylemektedir.¹³⁵

Alevi kelimesinin etimolojisi ve anlam bilgisi konularında İslami öğelerin ve İslam dışı unsurların etkilerinden bahsedildiği gibi “Kızılbaş” kelimesinde de farklı rivayetler olduğu görülmektedir. Yine bu rivayetlerin bir kısmı İslami öğelerle işlenirken bir kısmı ise İslamiyet dışı unsurlarla bağ kurularak aktarılmaya çalışılmıştır.

2.5.3. Alevi – Şii İlişkisi

Alevilik inanışının yaşadığı bir diğer sorun da Şiilik ile ilgilidir. Yine bu sorun da yazılı ve görsel yayın organlarıyla birlikte bazı Alevilerin de bilgi seviyesi ve aidiyetlik anlayışıyla ortaya çıkmıştır. Bu konuda birtakım Alevi kesim ‘Hangi mezheptensin?’ sorusuna direkt ‘Şia mezhebindenim’ diye cevap vermektedir. Yine

¹³² Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, 80.

¹³³ Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, 110.

¹³⁴ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 33.

¹³⁵ Hava Selçuk, “XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Alevi Toplumuna Bakışı (Ordu Örneği)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59, (2011), 74.

bazı medya organları da Türkiye'deki nüfusu Sünni ve Şii diye ayırmaktadır. Hatta ülkemizdeki nüfusun dinî kimliğini oran olarak belirleyip %10-15 civarında Şii yaşadığını söyleyen kaynaklar bulunmaktadır.¹³⁶

Enver Behnan Şapolyo, “Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi” isimli eserinde Alevilerin 3'e ayrıldığını belirtmektedir. Şapolyo'ya göre Bektaşiler şehirde yaşayan Aleviler, Kızılbaşlar göçebe yaşayan veya kırsal kesimde yaşayan Türkmenler, Şiiler ise İran Alevileridir. Yani Şapolyo, Bektaşî-Kızılbaş-Şii olarak ayırdığı grupların tamamının Alevi olduğunu belirtmektedir.¹³⁷

Alevilik ile Şiilik arasında birtakım benzerlikler olduğu görülmektedir. Ancak salt bu benzerliklere bakıp Alevilik ile Şiiliği aynı kabul etmek veya bir başka görüşe göre Aleviliği Şiiliğin bir alt kolu olarak görmek hatadır. Kızılbaş kelimesi ile Alevi kelimesinin zamanla aynı şeyi anlatmak için kullanılmış iki farklı kelime olduğunu ifade eden Onat da “Kızılbaşlık Şiiliğin bir alt kolu değildir”¹³⁸ şeklindeki ifadesiyle Alevilik ve Şiilik arasındaki yanlış bilinen iddialara açıklık getirmektedir.

Alevilik ile Şiiliğin tamamen birbirinden farklı yapılar olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. İki inancın dini algılamadaki benzerliği Hz. Muhammed, Hz. Ali ve On İki İmamlara karşı hassasiyetleridir. Buna karşın Alevi-Şii arasındaki farklar bu iki yapının iç içe bir oluşum olmadığını ortaya koyacaktır. Bu farkları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Alevilikte Cem varken Şiilikte yoktur.
- Alevilik inancını benimsediğini söyleyen bazı şahıslar şahsi düşünceleri gereği namazı reddederken Şiilikte üç vakit namaz vardır.
- Alevilikte Ramazan Orucu büyük çoğunluk tarafından tutulmazken Muharrem Orucu ve Hızır Orucu tutulmaktadır.
- Alevilikte tek evlilik şarttır.
- Alevilikteki dede ocağı, pir, mürşit, talip gibi kavramlar Şiilikte yer almaz.
- Alevilikte ibadetler kadın-erkek birlikte yapılır, Şiilikte haremlik-selamlık vardır.
- Alevilikte ibadet esnasında insanlar yüz yüze bakar, Şiilikte kibleye dönülür.¹³⁹

¹³⁶ <https://tr.euronews.com/2020/01/07/hangi-ulkede-ne-kadar-sii-nufus-yasiyor>. (Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2021.)

¹³⁷ Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 254.

¹³⁸ Onat, “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik- Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, 24.

¹³⁹ Aksüt, *Aleviler*, 27-28.

Bu uygulamalar dikkate alındığında Alevilik ile Şiilik arasında benzerlikten çok farklılık olduğu rahatça söylenebilir.

Bu bölümde genel olarak belirttiğimiz gibi birbirinden farklı kültür, inanç, yaşayış şekillerine sahip olan halk kendini Alevi kabul etmektedir. Bu da Alevilik çerçevesinin net bir şekilde çizilememesine neden olmaktadır. Çerçevenin çizilememesindeki etken kısaca yol bir, sürekin bin bir ifadesiyle açıklanabilir. “Yol, İslam inancının tasavvufi yorumudur... Sürek Alevi-Bektaşî inancında, sürdürme ve devam ettirme anlamında kullanılmaktadır... Özden sapmamak kaydıyla yolun uygulamasında farklılıklar olabilir.”¹⁴⁰

Aleviliğin özü Allah, peygamber ve Hz. Ali sevgisi ile birlikte yaratılanı yaratandan ötürü sevmektir. Allah’ın emir ve yasaklarına Allah’tan korktukları için değil Allah sevgisinden ötürü uymaktadırlar. Bu çerçevede belli kalıplar ile hedefe ulaşmak yerine her bireyin Allah’a ulaşmak için kendi yolunda yürümesi gerektiği ifade edilmektedir.

2.6. Alevilerin Anadolu’ya Gelişi

Alevilerle ilgili bir başka tartışma konusu da anayurtlarının neresi olduğu ve dünyaya nasıl yayıldıklarıyla ilgilidir. Aleviliğin kökeni ve anlamı konusunda yaşanan karmaşa burada da karşımıza çıkmaktadır.

2.6.1. Alevilerin Nereden Geldikleri ile İlgili Görüşler

Türkiye’deki Türk ve Kürt Alevilerine nereden geldikleri sorulduğunda genel olarak ‘Horasan’ cevabını vermektedirler. Bu cevap bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Çünkü Horasan ifadesi farklı yerler için kullanılan bir terimdir. Hamza Aksüt, bu terimler içerisinde Alevilerin geldiği yer için kastedilenin Yukarı Mezopotamya olduğunu söylemektedir. Aksüt’e göre “Horasani diye nitelenenler aslında Irakî’dir. Yani Iraklıdır.”¹⁴¹

¹⁴⁰ İbrahim Gül, “Alevî-Bektaşî Cemlerinde Erkân ve Sürek Farklılığı (Herne Cemevi Örneği 1)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 82, (Yaz 2017), 29.

¹⁴¹ Aksüt, *Aleviler*, 31.

Horasan kelimesi ‘Hur’ (güneş) ve ‘asan’ (doğan-mekân-yer) anlamındadır ve ‘güneşin doğduğu yer’ anlamına gelmektedir.¹⁴² Cihan Piyadeoğlu da “Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)” isimli Doktora Tez’inde Horasan kelimesinin ‘güneşin doğduğu yer’ anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁴³

Alemdar Yalçın’ın, “Anadolu Aleviliğinin Başlangıç Evreleri I: Horasan ve Maverâünnehir’de Ortaya Çıkan Gelişmeler” isimli çalışmasına göre Horasan kelimesinin günümüzdeki çağrıştırdığı anlam ile Orta Çağ döneminde çağrıştırdığı anlam aynı değildir. Bu nedenle Türklerin Anadolu’ya geldiği yer olarak bilinen Horasan denildiğinde günümüzde İran coğrafyasında yer alan Horasan’ın değil Orta Asya’da geniş bir alanı kapsayan Horasan ifadesinin anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.¹⁴⁴ Yalçın, Horasan’dan Anadolu’ya 8. yüzyıldan itibaren askeri ve sivil göçlerin yapıldığını belirtmektedir.¹⁴⁵

Ahmet Turan ve Harun Yıldız’ a;

Alevilik önce Moğol istilası ile Horasan ve İran coğrafyası üzerinden Anadolu’ ya taşındı. Ardından Babailer ayaklanması, Türkmen Babaları, Rum Abdallarının faaliyetleri Hurufi etkiler ve Safevi propagandaları sonucu günümüzdeki şeklini almıştır.¹⁴⁶

diyerek Aleviliğin Anadolu’ya Horasan üzerinden geldiği tezini savunmaktadırlar.

Bunun yanında farklı bir görüş öne süren Erdoğan Çınar da, Alevilerin kökenini Luvilere dayandırmaktadır ve “Alevi Kelimesinin Kökeni” alt başlığında ele aldığımız Luvi kelimesi ile Alevi kelimesi arasında bağ kurmaktadır.

Bir teze göre Luviler, Anadolu’ya çok eski bir geçmişte Asya içlerinden geldiler. Son dönemlerde ortaya atılan ve güçlü dayanakları olan bir diğer görüşe göre de Luviler insanlığın başlangıcından beri Anadolu’da yaşıyorlardı. Onlar, Anadolu’da var olmuş ilk insanlardı.¹⁴⁷

¹⁴² Osman Çetin, “Horasan”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (21 Mayıs 2023); Aksüt, *Aleviler*, 31. (Hamza Aksüt ile yaptığım görüşmede Farsça’nın Darice lehçesine göre Horasan kelimesinin “güneşin doğduğu yer” anlamına geldiği bilgisini verdi.)

¹⁴³ Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), VI.

¹⁴⁴ Alemdar Yalçın, “Anadolu Aleviliğinin Başlangıç Evreleri I: Horasan ve Maverâünnehir’de Ortaya Çıkan Gelişmeler”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırma Dergisi* 1, (2009), 2.

¹⁴⁵ Alemdar Yalçın, “Anadolu Aleviliğinin Başlangıç Evreleri II: Anadolu’ya Geliş ve Yerleşim”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırma Dergisi* 2, (2010), 17.

¹⁴⁶ Ahmet Turan - Harun Yıldız, “Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27, (2008), 24.

¹⁴⁷ Erdoğan Çınar, *Aleviliğin Kökleri* (İstanbul: Kalkedon Yayınevi, 2012), 50.

Bu iki görüşün dışında ise Ayfer Karakaya-Stump, Alevi Türkmen aşiretlerinin doğrudan Orta Asya'ya bağlanmasının mümkün olmayacağını, etkileşim alanının Anadolu'ya komşu olan kültür çevresinde aranması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴⁸

2.7. Anadolu'da Alevilik

2.7.1. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Aleviler

Mehmet Fuad Köprülü, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu” isimli eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'daki şehirlerde baskın olan tarikatların Mevleviye, Rifaiye ve Halvetiye olduğunu söylemiştir. Mevleviye tarikatının hem Heterodoks düşünceyi benimseyen halka hem de Bektaşiliğe zıt ve rakip olduğunu beyan etmektedir.¹⁴⁹

Köprülü, köylerde ve göçebeler arasında dinin daha samimi ve canlı şekilde yaşandığını söyledikten sonra Türkmenlerin sağlam ve samimi Müslümanlar olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu Türkmenlerin yaşadığı Müslümanlığın Ortodoks Müslümanlık olmadığını Türklerin eski gelenek ve görenekleriyle haşrolmuş bir inanç sistemini yansıtan Heterodoks Müslümanlık olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰

Ahmet Yaşar Ocak, “Babailer İsyanı” isimli eserinde Bektaşilerin ve Alevilerin Heterodoks İslam'ı yaşadıklarını ileri sürerken Anadolu'da yayılma alanı bulan Kalenderiler, Haydariler, Yeseviler ve Vefaiiler tarikatlarının Heterodoks İslam'ı yaşadıklarını ve yaymaya çalıştıklarını belirtmektedir. Özellikle Kalenderi tarikatına mensup müritlerin değişik kıyafet giydikleri, saç-sakal-bıyık-kaş gibi kıllarının tamamını tıraş ettikleri, İslam dininin kurallarına uymadıkları ve ahlak dışı davrandıkları bu nedenler dolayısıyla şehirlerde kendilerine iyi davranılmadığı ifade edilmektedir. Ocak, Heterodoks İslam ile Sünni İslam arasında farklılıklar olduğunu da eklemektedir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Eray Yılmaz, “Alevi Tarihyazımı Üzerine”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 99 (Güz-Eylül 2021), 260.

¹⁴⁹ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 95.

¹⁵⁰ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 97.

¹⁵¹ Ocak, *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, 66-82.

Anadolu’da yer alan ve genelde köylüler ile göçebeler arasında etki alanı bulan Kalenderiye, Haydariye ve Yesevîlik tarikatlarının zamanla Anadolu’ya yayıldığı ve bu Heterodoks tarikatlara mensup kişiler aracılığıyla rahatça propaganda yapıldığı belirtilmektedir.¹⁵² Bu heterodoks tarikatların içinde yer alan Türkmen babaları Rum Abdalları olarak anılmaktadır. Şamanizm inancı ile benzerlikleri dikkat çekilmekte ve bu benzerlikler dolayısıyla heterodoks tarikatlar ile Şamanizm arasında bağlantı kurulmaktadır. Rum Abdallarının da hem Anadolu’daki dinî yapıyı değiştirdiği hem de Osmanlı Devleti’nin kuruluş aşamasında etkin rol aldığı bilinmektedir.¹⁵³

Osmanlı Devleti beylik döneminde ve kuruluş döneminde Alevi-Bektaşilerle yakın ilişkiler kurmuştur. Kurulan bu ilişkiler Osman Bey’in Şeyh Edebali’nin kızıyla evlenmesi, padişahların kılıç kuşanma merasimleri ve oluşturulan Yeniçeri askeri birliğiyle gözler önüne konulmaktadır. “Hatta ocağı Hacı Bektaşî’nin kurduğu söylenir.”¹⁵⁴

Köprülü ise bu konu ile ilgili farklı düşüncededir. Baba İshak’ın halifelerinden olan Hacı Bektaş’ın kurduğu tarikatı Babailiğin devamı olarak görmekle birlikte Bektaşiliğin Osmanlı padişahları veya yeniçeriler ile olan ilişkilerini pek yakın tutmaz. XIV. yüzyılda Bektaşilik ile birlikte farklı Heterodoks tarikatların da olduğunu ve bu tarikatların Bektaşilik içinde eridiğini ifade eden Köprülü, Bektaşiliğin asıl önemini bu andan itibaren kazandığını söylemektedir. Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda yer alan bazı zümrelerin Bektaşî zannedilmesi sonucunda Bektaşilere gereğinden fazla önem verildiğini beyan etmektedir.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti’nin kurulmasında ve yükselme dönemine kadar geçen sürede Alevi-Bektaşî unsurların askeri, ekonomik ve bürokratik anlamda yer aldığı belirtilmektedir.¹⁵⁶ Bu süreçte Alevi-Bektaşî halkın etkin bir şekilde Osmanlı Devleti’nin çeşitli yönetim alanlarında yer alması devlet ve halk unsurunu yakınlaştırmıştır.

¹⁵² Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, 98-99.

¹⁵³ Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, 98; Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 26.

¹⁵⁴ Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 205.

¹⁵⁵ Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, 102.

¹⁵⁶ Engin Buz, *Alevi Yazınında Osmanlı İmgesi* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 104.

Abdülkadir Sezgin' e göre;

Osmanlı Devleti'nde ilk kurulan teşkilatlardan biri yeniçeri askeri teşkilatı olup, Sultan Orhan zamanında, ululardan Seyyid Muhammed Hacı Bektaş Veli Hazretlerine devlet ileri gelenlerinden bazıları gönderilmek suretiyle, kurulmakta olan ordu için duaları talep edilmiştir. Hacı Bektaş Veli Hazretleri de gelenleri hoş bir tarzda kabul ederek ziyaretçilere kendi giydiği elbisesinden aba parçaları (elbiseler) vermiştir. Daha açık bir deyişle daha kuruluş aşamasında Yeniçeri Ocağı bir Bektaşî ocağı olarak kurulmuştur. Bu konuda bütün dünya hem fikirdir.¹⁵⁷

Her ne kadar yeniçeri ocağının Bektaşîlere bağlılığı bilinse de bu askeri ocağı Hacı Bektaş Veli'nin kurmuş olma ihtimali pek de mümkün değildir. Çünkü yeniçeri ocağı I. Murad döneminde kurulmuşken Hacı Bektaş Veli'nin 1270-1271'de öldüğü bilinmektedir. Bu nedenle de bizzat kendisinin kurması imkansızdır.

Osmanlı Devleti kuruluş döneminde Alevi-Bektaşîlerle bu denli yakın ilişkiler kurarken yükseliş döneminde devlet yönetim kadrosunun Alevi-Bektaşîlerden uzaklaştığı görülmektedir. Bu uzaklaşmanın nedeni yükselme döneminde kurulan medreselerde Sünni inanca dayalı eğitimler verilmesi ve devlet yönetiminin de bu Sünni inanca göre hareket etmeye başlaması gösterilebilmektedir.

158

Hava Selçuk'a göre Bektaşî tekkelerinin genelde kırsal alanda yer edinme nedenlerine bakıldığında; tarımsal faaliyet ile ilgilenmeleri, medrese etkisinden, ulema ve Osmanlı Devleti idaresinden uzak olmak istemeleri başlıca etkenlerdir. Osmanlı Devleti kırsal kesimde Alevi-Bektaşî kültürün yayılmasını önleyebilmek ve Sünniliğin yayılmasını sağlamak amacıyla buralarda da politikalar uygulamıştır. Bu politikalar neticesinde kırsal alanda da yüksek derecede eğitim veren eğitim kurumları kurulmuştur.¹⁵⁹

Anadolu halkının şehir ve kırsalda aynı derecede İslam'ı yaşadığını ifade etmek pek mümkün değildir. Şehir merkezindeki İslam belli çerçevenin dışına çıkmazken kırsal alanda genellikle göçebe yaşayan halkın kabul ettiği ve yaşatmaya çalıştığı İslam farklı dinlerin ve inançların özelliklerini de barındırmaktadır. Bu farklılığın başlıca sebebi şehir merkezinde medrese aracılığıyla din öğretilirken kırsal kesimlerde, göçebe yaşayan topluluklarda dinin Türkmen babaları tarafından

¹⁵⁷ Sezgin, "Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda Bektaşîler ve Günümüzde Bektaşîlik", 104.

¹⁵⁸ Duman, "Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik", 205.

¹⁵⁹ Selçuk, "XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Alevi Toplumuna Bakışı (Ordu Örneği)", 76-77.

öğretilmesi gösterilebilir.¹⁶⁰ Şehir merkezlerinde verilen din eğitiminin medreseler aracılığıyla verilmesi sistemli bir şekilde ilerlenmesine destek sağlamıştır. Ayrıca eğitim verilirken kullanılacak kaynakların olması da medresede verilen eğitimin önemini artırmaktadır. Diğer yandan Türkmen babalarının dini öğeleri daha ziyade sözel olarak aktarması zamana, bölgeye, kişiye göre kısmi farklılıklar oluşmasına neden olabilmektedir.

Yükselme döneminden itibaren Alevi-Bektaşî halk geri plana itilmiş, istekleri ve sorunları yeteri kadar önemsenmemiş hatta “...sık sık kısımlara uğramışlardır.”¹⁶¹

Yükselme döneminden itibaren Osmanlı Devleti ile Alevi-Bektaşî halkın karşı karşıya gelmesinin önemli bir nedeni Osmanlı Devleti ile Safevi Devletinin ilişkileri olarak görülebilir. Şah İsmail’in Safevi Devletini kurmasından kısa süre sonra diplomatik ilişkiler de başlamıştır. Batı Anadolu’da yaşayan Türkmenlerin büyük çoğunluğu Şah İsmail’e yakınlık göstermektedir. Şeyh Haydar’ın halifelerinden Hasan halife Anadolu’da büyük bir isyan çıkaran Şahkulu’nun babasıdır. II. Bayezid’in oğulları arasında yaşanan taht mücadelesinden ve Osmanlı’nın Batı’ya düzenlediği seferlerden yararlanmak isteyen Şahkulu, Osmanlı Devleti’nin merkeziyetçi yönetim sisteminden, Türkmenlerin yerleşik hayata geçirilmeye çalışılmasından ve vergi sisteminden dolayı isyan etmiş, tımarları ellerinden alınan sipahilerin de destek vermesi üzerine kısa sürede isyan büyümüştür. Şahkulu öldürülmüş ve isyan bastırılmıştır. Türkmenlerin Şah İsmail’e gönderdikleri “nezir” adındaki vergi de kesilmiştir.¹⁶² II. Bayezid’in yerine tahta geçen oğlu Yavuz Sultan Selim, Safevi Devleti üzerine sefere çıkmadan önce geride kalan Anadolu’daki yaklaşık 40 bin Türkmen’i sürgüne göndermiş veya idam ettirmiştir.¹⁶³

İpek’e göre Osmanlı Devleti’nin yükselme döneminde Bektaşîler değil Aleviler baskıya uğramışlardır. Bektaşîlerin Osmanlı Devleti ile yollarının ayrılması ise yeniçerilerin kaldırılmasından sonra gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren Aleviler

¹⁶⁰ Turan - Yıldız, “Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği”, 15.

¹⁶¹ Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 205.

¹⁶² Yalçın Büyükyıldırım, *Çaldıran Savaşı ve Anadolu Alevileri Üzerindeki Etkileri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 10; Hande Rana Memiş, *Osmanlı Yazarlarına Göre Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri (1533-1555)* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 13.

¹⁶³ Büyükyıldırım, *Çaldıran Savaşı ve Anadolu Alevileri Üzerindeki Etkileri*, 22.

ve Bektaşiler, temel esaslarında büyük fark olmaması ve Osmanlı Devleti tarafından dışlanmaları nedeniyle birbirine yakınlaşmaya başlamışlardır.¹⁶⁴

1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılmasından itibaren Bektaşilere karşı yoğun şekilde dışlama politikası uygulanmıştır. 1862 yılına kadar devam eden bu olumsuz politika neticesinde Alevilerin kısmen de olsa yeniden önemslenmeleri ancak Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine denk gelmektedir. Bu tarihten itibaren Bektaşilere tekrar önem verilmeye başlanmıştır. Oluşturulacak olan ulus- devlet yapılanmasının içinde, Türk olması sebebiyle, Alevilerin de olabileceği düşüncesi belirmiştir.¹⁶⁵

Abdülkadir Sezgin bu yılları “Bektaşî’yim demek dahil, Bektaşiler lehine konuşmanın suç ve karalamanın serbest olduğu dönemdir.”¹⁶⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

2.7.2. Millî Mücadele Dönemi’nde Aleviler

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu’da yer alan birçok tarikat ve dinî yapılanmayla iletişime geçmiş ve onların desteğini almaya çalışmıştır. Bunlar arasında Aleviler de bulunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk Alevi dedeleri ile yakın ilişkiler kurmuş onlara büyük saygı göstermiştir.¹⁶⁷

Mazhar Müfit Kansu’nun aktardığına göre Mustafa Kemal ve arkadaşları 1919 yılı sonlarına doğru Kayseri’den Ankara’ya giderken Hacı Bektaş ilçesine de uğramış, burada Çelebi Cemaleddin Efendi ve Salih Niyazi Baba ile konuşmuştur. Anadolu’daki Alevi vatandaşların varlığı hiç de azımsanmayacak sayıdadır. Alevileri Millî Mücadele’ye destek veren bir kitle haline getirmek amacıyla bu görüşmenin yapılması büyük önem arz etmektedir. Yapılan bu ziyaretin bir başka nedeni de Çelebi Cemaleddin Efendi ile Salih Niyazi Baba arasında var olan sorunu çözerek iki

¹⁶⁴ İpek, “Tarihsel Süreçte Alevi-Bektaşî ve Kızılbaş Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar”, 2/521.

¹⁶⁵ Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 205-206.

¹⁶⁶ Sezgin, “Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda Bektaşiler ve Günümüzde Bektaşilik”, 106.

¹⁶⁷ Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 206; Selahaddin Bakan - Ramazan Levent, “Tek Parti Döneminde (1923-1950) Türkiye’nin Alevi Politikası”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1, (2018), 2-3.

tarafın da memnun olmasını sağlamaktır. Bu konuşma sonrasında her iki Bektaşî de Mustafa Kemal’e Millî Mücadele’de destek sözü vermiştir.¹⁶⁸

Bektaşîler Millî Mücadeleye destek verirken Kazım Özalp, Kazım Karabekir gibi komutanlar ile birlikte Millî Mücadele döneminde Çorum’daki isyanı bastırmakla görevli Cemal Bardakçı’nın Bektaşî olduğu ileri sürülmektedir.¹⁶⁹

Hatice Aydoğdu ve Nilüfer Timisi Nalçaoğlu’nun “Mustafa Timisi Anlatıyor Biz Varız: Dün, Bugün, Yarın” isimli eserinde Timisi, Mustafa Kemal’in Bektaşî olduğu yönündeki iddiaları yanıtlamaktadır. Çorum’un Alaca ilçesinden olan kayınpederi Bekir Çavuş’un Mustafa Kemal’in yakın koruması olduğunu söyleyen Timisi, kayınpederinin anlattıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

Atatürk, annesi Zübeyde Hanım’ı Ankara’ya getirmiş, Bekir Çavuş’u takdim ederken- tabii diğer çalışanları da takdim ediyor- ‘Bekir Çavuş bizdendir’ diyor. Bunu diğerleri için söylemiyor. Kayınpeder, Atatürk’ün Bektaşî olduğunu söylerdi.¹⁷⁰

Enver Behnan Şapolyo, Mustafa Kemal’in Ankara’ya gelişini “Atatürk ve Seymen Alayı” isimli eserinde şu cümleler ile anlatmaktadır:

Seymen alayının arkasını Ankara’da bulunan muhtelif tarikatlara mensup dervişler takip ediyordu. Ankara’da o sırada Nakşibendî Dergâhı, Sadî Dergâhı, Rufai, Kadiri Dergâhları, Mevlevî Dergâhı, Hacı Bayram Velî müridleri, esnaf Ahileri, civar köylerdeki Kızılbaşlar ve bir kısım da gizli olarak Bektaşîler vardı.¹⁷¹

Selahaddin Bakan ve Ramazan Levent’e göre bazı Bektaşîler Millî Mücadele döneminde Anadolu’ya silah ve adam kaçırma görevini de üstlenmişlerdir. Bu vazifelerini yerine getirirken tekkeler etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bununla birlikte Millî Mücadele döneminde bütün Alevilerin destek verdiğini beyan etmek doğru olmayacaktır. Alevilerin bir kısmı bu süreçte tarafsız kalırken özellikle İstanbul’da yaşayan bazı Alevi-Bektaşîlerin İstanbul hükümetini desteklediği beyan edilmektedir.¹⁷²

¹⁶⁸ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 2/492-494.

¹⁶⁹ İsa Tolga Çıplak, *Demokrat Parti Döneminde Aleviler ve Bektaşîlerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri (1950-1960)* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 24.

¹⁷⁰ Hatice Aydoğdu – Nilüfer Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor Biz Varız: Dün, Bugün, Yarın* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2021), 250.

¹⁷¹ Enver Behnan Şapolyo, *Atatürk ve Seymen Alayı* (Ankara: Ankara Kulübü Yayınları, 1971), 26.

¹⁷² Bakan - Levent, “Tek Parti Döneminde (1923-1950) Türkiye’nin Alevi Politikası”, 3.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde büyük destek veren Bektaşiler Cumhuriyet'e giden yolda da elinden gelen her türlü desteği vermekten geri durmamışlardır.¹⁷³ Görülmektedir ki Mustafa Kemal'in Millî Mücadele başlarken desteğini almak istediği Alevi-Sünni tarikatların birçoğu Millî Mücadeleye destek vermekten geri kalmamışlardır.

Millî Mücadele döneminde verilen bu desteklerin karşılığını tarikat şeyhleri mecliste yer alarak kazanmışlardır. Tarikat liderleri ve mecliste hangi görevde bulundukları şu şekildedir:

Hacı Bayram şeyhi Şemseddin (Bayramoğlu) Efendi (1883-1945) Ankara Mebusu, Nakşî şeyhi Servet (Akdağ) Efendi (1880-1962) Bursa mebusu, Halvetiyye şeyhi ve müftüsü Abdullah Sabri (Aytaç) Efendi (1870-1950) Bolu Mebusu, Nakşî şeyhi Fevzi Efendi (1864-1924) Erzincan Mebusu, TBMM I. Reis Vekili Mevlevî şeyhi Abdülhalim Çelebi (1874-1925) Konya Mebusu, Halvetiyye şeyhi Yahya Galib (Kargı) Bey (1874-1942) Kırşehir Mebusu, Bektaşî babası Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba (1859-1945) Denizli Mebusu, TBMM II. Reis Vekili Bektaşî şeyhi Ahmed Cemalettin Çelebi Efendi (1864-1922) Kırşehir Mebusu, Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu) Bey (1861-1942), Bektaşî babası, Ergani Mebusu. Genel olarak değerlendirildiğinde Hacı Bayram tarikatında bir, Mevlevîlerde iki, Nakşibendî tarikatından iki, Halveti tarikatından iki ve Bektaşî tarikatından üç milletvekili mecliste bulunmaktaydı.¹⁷⁴

Tarikat şeyhlerinin Meclise alınmalarındaki amaç gönülleri hoş etmek ve Millî Mücadele döneminde verilen desteğin Cumhuriyet sürecinde de devam etmesini sağlamaktır.

2.7.3. Cumhuriyet Dönemi'nde Alevilik

2.7.3.1. Tek parti döneminde Alevilik

Osmanlı Devleti'nin Sünni mezhebi ön planda tutması üzerine Aleviler sahip oldukları konumu kaybetmiş ve sıkıntıları görmezden gelinmiştir. Alevilerin yaşamış olduğu bu sıkıntılar Cumhuriyetin ilk yıllarında laiklik ilkesinin kabul edilmesiyle birlikte, kısmen de olsa, aşılmıştır.¹⁷⁵

Cumhuriyet rejimiyle birlikte İslam dininin uygulama esaslarında bazı değişiklikler görülmektedir. Bakan ve Levent bu değişikliklerin bir kısmını ve değişikliğe gidilmesindeki nedeni şu şekilde dile getirmektedir:

¹⁷³ Sezgin, "Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda Bektaşiler ve Günümüzde Bektaşilik", 107.

¹⁷⁴ Çıplak, *Demokrat Parti Döneminde Aleviler ve Bektaşilerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri (1950-1960)*, 22.

¹⁷⁵ Duman, "Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik", 193.

Ezanın Türkçeleştirilmesi, Fatih Camiinde Kur'an'ın Türkçe mealinin okunması, Alevi-Bektaşî gelenek içinde yer alan ve Arapça ve Farsçadan daha az etkilenmiş nefesler deyişler yeniden itibar kazanması...toplumun dinden soyutlanması, dini terk etmesi anlamına gelmemektedir.¹⁷⁶

Oğuzhan Koca “Türkiye’de Muhafazakâr, Milliyetçi ve Sol Düşüncelerde Siyasal Bir Sembol Olarak Atatürk” isimli çalışmasında Osmanlı Devleti zamanında millet kavramının dinsel bir içerik kazandığını belirtmektedir. Hatta Mustafa Kemal Atatürk’ün millet kavramını dinsel içerikten uzaklaştırmaya çalıştığını söylemektedir. Bu nedenle millet kelimesi yerine ulus kelimesini tercih ettiğini, milleti oluşturan ortak ögede de İslam’ın yerini İslam dışı geçmişin aldığını söylemektedir.¹⁷⁷

Bu ve benzeri uygulamaların yapılmaya başlanması Alevi halkı memnun etmiştir. Sosyal hayat içerisinde daha geniş bir yer bulacaklarına inanmışlar ve Cumhuriyet rejiminin aldığı kararlara karşı asilikte bulunmamışlardır. Burada ulaşılmak istenen halkı mevcut dinden soğutmak değil dinin millileşmesi olarak ifade edilmiştir.

Millî Mücadele’nin kazanılması ve sonrasında Cumhuriyet’in ilan edilmesinde önemli etkileri olan Aleviler yukarıda belirttiğimiz birkaç değişiklik ile umutlanmışlardır. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya konulan bazı inkılaplar Alevi kesimi memnun etmeyecektir. Bu uygulamaların başında Diyanet İşleri Başkanlığının Sünni kesimi temsil etmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması gelmektedir. Yine de Alevi kesimin devlet yönetimine karşı bir muhalefet etmediği görülmektedir.¹⁷⁸

Cumhuriyet döneminde Cem ibadetlerini daha rahat yerine getirebileceğini düşünen Aleviler ilerleyen zamanlarda yanıldıklarını göreceklerdir. “Bektaşiler

¹⁷⁶ Bakan - Levent, “Tek Parti Döneminde (1923-1950) Türkiye’nin Alevi Politikası”, 9.

¹⁷⁷ Oğuzhan Koca, “Türkiye’de Muhafazakâr, Milliyetçi ve Sol Düşüncelerde Siyasal Bir Sembol Olarak Atatürk”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 75/4, (Aralık 2020), 1477-1479. (Oğuzhan Koca, Mustafa Kemal Atatürk’ün millet kelimesi yerine ulus kelimesini kullanmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Oysa biz Gençliğe Hitabe ’de millet kelimesine rastlarken ulus kelimesine rastlamamaktayız. Ayrıca II. İnönü Savaşı’ndan sonra İsmet İnönü’ye çektiği telgrafta “Siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de yendiniz” dediğini görmekteyiz. Bu ve benzeri daha birçok örnek Mustafa Kemal Atatürk’ün millet kelimesinin yerine ulus kelimesini kullandığı yönündeki iddiayı sorgulatacaktır).(N. Ş.)

¹⁷⁸ Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 207.

1930'lu yıllardan II. Dünya savaşı yıllarına kadar İzmir başta olmak üzere İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde ayın yaptıkları gerekçesiyle tutuklanmıştır.”¹⁷⁹

Bakan ve Levent, Cumhuriyet rejimi içerisinde zamanla Alevilerin neden geri plana atıldığı konusunda şu iddialarda bulunmaktadır:

...modernleştirme çabasının herhangi bir muhalefet ile karşılaşma riski, ...Aleviliğin modernlik ile bağdaştırılamaması, ...Aleviliğin kültürel özelliklerinin toplum türdeşleşmesine yapacağı olumlu katkıların halk evleri, okullar ve çeşitli yayınlar vasıtasıyla Türk ulusuna devlet imkanlarıyla benimsetilmek istenmesidir.¹⁸⁰

Mahmut Akyürekli, “Dersim Sorunu (1937-1938)” isimli yüksek lisans tezinde Cumhuriyet döneminde vuku bulan Dersim olaylarının yaşanmasında etki sahibi olan aşiretlerin rolüne işaret etmektedir.¹⁸¹

Tuğba Doğan, “Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı” isimli çalışmasında 1930 yılına kadar devlet mekanizması ile bölgede etkin olan aşiretler arasında mücadelenin devam ettiğini belirtmektedir. O zamanki adıyla Dersim’in günümüzdeki Tunceli’nin ıslahatlara ihtiyacı olduğunu belirten bir devlet anlayışıyla hareket edildiğini ifade eden Doğan, bu amaç doğrultusunda General Alpdoğan’ın vazifeye getirildiğini belirtmektedir. Devlet mekanizmasının bu tutumunu hayata geçirmesi durumunda kendi otoritelerinin sarsılacağını hatta tamamen ortadan kalkacağını düşünen aşiretlerin kendi aralarındaki kan davasını ortadan kaldırarak devlete karşı birlik oldukları ifade edilmektedir.¹⁸²

Dersim olaylarında asıl mevzunun Alevi mezhebi ya da Aleviler olmadığı, “...hedefin geleneksel ve dinsel örgütlenmeyle merkezi devlet ideolojisinin nüfuz alanının sınırlandırılması olduğu görülmektedir.”¹⁸³

2.7.3.2. Demokrat Parti döneminde Alevilik ve Alevilerin siyasi tercihi

Osmanlı Devleti zamanında birçok zorluk yaşayan Alevi halk Cumhuriyetin ilan edilmesiyle bir nebze de olsa rahatlamıştır. Ancak zaman içerisinde çıkarılan

¹⁷⁹ Çıplak, *Demokrat Parti Döneminde Aleviler ve Bektaşilerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri (1950-1960)*, 39.

¹⁸⁰ Bakan - Levent, “Tek Parti Döneminde (1923-1950) Türkiye’nin Alevi Politikası”, 10.

¹⁸¹ Mahmut Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 32-35.

¹⁸² Tuğba Doğan, “Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı”, *History Studies Dergisi* 4/1, (Mart 2012), 159.

¹⁸³ Bakan - Levent, “Tek Parti Döneminde (1923-1950) Türkiye’nin Alevi Politikası”, 12.

kanunlar ve onların uygulaması bazı Sünni kesimi (tarikatlari) olumsuz etkilediği gibi Alevileri de olumsuz etkilemiştir. Aleviler zamanla CHP'den uzaklaşıp yine bu parti içinden filizlenen DP'ye karşı yakınlık duymuşlardır. ¹⁸⁴

Adnan Menderes'in DP kurulduktan sonra Hacıbektaş Dergahına bir ziyaret gerçekleştirdiği bilinmektedir. Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinden sonra Adnan Menderes'in ve Celal Bayar'ın Bektaşiliği kabul ettiği düşüncesi yer edinmiştir. ¹⁸⁵

Millî Mücadele döneminden itibaren Mustafa Kemal ve grubuna desteğini esirgemeyen ve 1946 seçimlerine kadar olan dönemdeki seçimlerde CHP'ye oy veren Alevi halkın 1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kanun ve sonrasında yaşanan Dersim olaylarının sonucu olarak DP'ye oy verdiği söylenebilmektedir. ¹⁸⁶

Alevilerin DP'ye yönelmelerindeki nedenlerin ekonomik ve siyasal sebepler olabileceği üzerinde de durulmaktadır. Ekonomik ve siyasi alanda savundukları liberalleşme Alevileri cezbetmiş, siyasi alternatif olarak denemek istemişlerdir. ¹⁸⁷

CHP'nin meclise girmesine olanak sağladığı Cemaleddin Çelebi'den sonra Çelebiler milletvekili çıkaramamıştır. Bu uzun zaman diliminden sonra CHP'nin uyguladığı- Alevilerden destek al, bunun karşılığında Alevilerin önderini meclise koy- metodunun benzerini uygulayan DP, milletvekili listelerinde Alevilere yer vermiştir.

1950 seçimlerinde Malatya'dan CHP Milletvekili seçilen Ağuçan Ocağı Dedesi Hüseyin Doğan, 1951 yılında partisinden istifa ederek DP cephesine geçmiştir. 1954 seçimlerinde Tokat DP milletvekili adayı Yusuf İzzettin Ulusoy, Çelebiler adına, Cemaleddin Çelebi'den sonra meclise giren bir başka isim olmuştur. Sonraki seçimlerde de hem Alevilerin aday olması hem de CHP'den ayrılan Alevi önderlerinin DP'ye geçmesi devam etmiştir. ¹⁸⁸

Timisi, Alevilerin sağ partilere oy vermesinin tek parti dönemi yönetiminden kaynaklandığını belirtmektedir. Tek parti döneminde bürokrasi ve parti

¹⁸⁴ Sami Zariç, "1946-60 Arası Dönemde Demokrat Parti ile Aleviler Arasındaki İlişkiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39, (2021/1), 241.

¹⁸⁵ Çıplak, *Demokrat Parti Döneminde Aleviler ve Bektaşilerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri (1950-1960)*, 51-54.

¹⁸⁶ Şener Aktürk, "Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007", *Doğu Batı Dergisi* 44, (2008), 55.

¹⁸⁷ Zariç, "1946-60 Arası Dönemde Demokrat Parti ile Aleviler Arasındaki İlişkiler", 253.

¹⁸⁸ Zariç, "1946-60 Arası Dönemde Demokrat Parti ile Aleviler Arasındaki İlişkiler", 253-254.

yönetiminin köylerde olan Alevilere karşı egemenlik kurduğunu belirten Timisi, çok partili sistem içinde yer alan DP'nin köylü hareketi olarak ortaya çıktığını, Alevilerin ihtiyaç duyduğu konulara değindiğini böylelikle köylülerin DP'nin tabanını oluşturduğunu ve Alevilerin de DP içinde yer aldıklarını ifade etmektedir.¹⁸⁹

Timisi, Sivaslı iki Alevi büyüğü Nurettin Ertürk ve Ercüment Damalı'nın 1950 seçimlerinde DP'den milletvekili olduğunu belirtmektedir. Sivaslı Alevilerin DP'ye ve sonrasında AP'ye destek vermelerindeki sebepler arasında bu iki Alevi büyüğünün saygınlığının önemli bir yeri olduğunu ifade etmekle birlikte AP'nin Alevilere karşı tutumlarının değişmesi üzerine sağ partilere verilen desteklerin sorgulandığını ifade etmektedir.¹⁹⁰

Tablo 2.1. 1950-1961 arası Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları (TÜİK, milletvekili genel seçimleri 1923-2011)

Şehirler/Seçimler	1950 seçimleri sonucu partilerin oy oranları			1954 seçimleri sonucu partilerin oy oranları			1957 seçimleri sonucu partilerin oy oranları			
	CHP	DP	MP	CHP	DP	CMP	CHP	DP	CMP	HP
Amasya	46,6	53,4	-	40,2	55	4,9	45,2	46,3	7,4	1,2
Çankırı	25,8	61,6	5,3	28,0	50,8	12,4	37,5	35,5	24,6	2,5
Çorum	34,5	65,5	-	34,0	61,3	-	34,2	45,5	17,8	2,5
Elâzığ	46,5	53,5	-	38,0	58	1,7	44,4	41,8	3,7	10,1
Erzincan	60,4	39,6	-	48,1	51,5	-	48,4	41,8	9,3	0,6
Malatya	59,3	40,7	-	54,3	44,5	0,1	65,3	32,8	0,7	1,2
Kahramanmaraş	39,3	53,2	-	36,6	55,3	3,2	45,2	42,1	12,8	-
Sivas	45,7	54,3	-	44,5	52,7	2,8	53,0	39,6	7,4	-
Tokat	47,3	54,8	-	44,7	55,1	-	48,8	44,9	4,3	2,0
Tunceli	41,3	58,7	-	48,8	42,5	-	53,5	34,8	-	11,7

1950 ve 1954 seçimlerinde Alevilerin nüfus yoğunluğu fazla olan bu illerin tamamında (Erzincan hariç) DP'nin CHP'den daha fazla oy aldığı görülmektedir. Bunun nedeni DP'nin demokrasi söylemi olmuştur. 1950 ve 1954 seçimlerinde bu

¹⁸⁹ Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 65.

¹⁹⁰ Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 66.

illerde DP'nin üstünlüğü bulunurken, söylemlerinden uzaklaşması sebebiyle 1957 seçimlerinde bu üstünlüğün CHP'ye geçtiği görülmektedir. (Bkz. Tablo 2.1.)

DP'ye destek veren Alevilerin, sonraki seçimlerde CHP'ye dönüş yapması bazı nedenlerle ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu nedenler arasında sağ ağırlıklı bir parti olan DP'nin zamanla “Sünni söylemi benimseyip tarikatlara göz kırpmaya başlamaları, siyasal ve ekonomik bunalımların üstesinden gelememeleri, DP'nin kendi içinde bölünmeleri”¹⁹¹ sayılabilmektedir.

Hatice Aydoğdu ve Nilüfer Timisi Nalçaoğlu'nun söyleşi türündeki eserinde DP'nin 1950 ve 1954 seçimlerindeki tutumu ile 1957 seçimden sonraki tutumunun aynı olmadığı belirtilmektedir. Mustafa Timisi DP'nin bu değişimi ile ilgili düşünceleri şu şekilde ifade etmektedir:

...DP'nin 1957'den sonraki tutum ve davranışları son derece rahatsızlık doğuruyordu. Giderek kapanan, muhalefeti dışlayan, demokratik değerleri dikkate almayan bir tutuma doğru sürüklenmiştir DP. Özellikle İsmet Paşa'ya karşı çok sert, daha doğrusu muhalefete karşı çok sert, anti-demokratik uygulamalardan geri durmayan bir yapıya girdi.¹⁹²

Fazilet Ahu Özmen, “Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I” isimli çalışmasında 1950 seçimlerinde Alevilerin yaşadığı yerler de dahil olmak üzere kırsal kesimdeki oyların çoğunluğunu DP'nin aldığını belirtmektedir. Ancak 1957 seçimlerinde Alevi vatandaşların DP'ye verdikleri desteği geri çektikleri görülmektedir. Bunun sebebi olarak iktidarda oldukları süre içerisinde yürüttükleri dini politikalar, Nurcular cemaati ile bağlantılı oldukları yönündeki iddialar sayılabilir. Sonuç olarak Aleviler 1950 ve 1954 yıllarındaki seçimlerde DP'ye verdikleri desteği 1957 seçiminde geri çekmişlerdir.¹⁹³

Her ne kadar Alevi seçmen DP'den uzaklaşıp CHP saflarına yönelmiştir, bu illerde CHP üstünlüğü sağlanmıştır desek de bunun doğru bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü DP'nin oy oranlarındaki düşüş ile CHP'nin oy oranlarındaki artışın örtüşmediği görülmektedir. Bunun nedeni DP içinden bölünüp yeni bir oluşum içine giren HP ile CMP'nin oy almasıdır. 1957 seçimlerinde HP ve

¹⁹¹ Zariç, “1946-60 Arası Dönemde Demokrat Parti ile Aleviler Arasındaki İlişkiler”, 256-257; Ramazan Akkır, “Siyasal Bir Mesele Olarak Alevilik”, *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, ed. Mehmet Yazıcı (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014), 2/613.

¹⁹² Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 53.

¹⁹³ Fazilet Ahu Özmen, “Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I”, *Alternatif Politika* 3/1, (Mayıs 2011), 39-40.

CMP'nin aldığı oy oranları göz önünde bulundurulduğunda Alevilerin DP'den ayrılıp tamamen CHP'ye yönelmediği görülmektedir. (Bkz. Tablo 2.2.)

Tablo 2.2. *Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki 1950 ve 1957 milletvekili genel seçim sonuçlarına göre CHP ve DP'nin oy oranındaki değişim (TÜİK, milletvekili genel seçimleri 1923-2011)*

Şehirler/Seçimler	1950-1957 seçimleri sonucu partilerin oy oranındaki değişim (%)	
	CHP	DP
Amasya	-1,4	-7,1
Çankırı	+11,7	-26,1
Çorum	-0,3	-20,0
Elâzığ	-1,9	-11,7
Erzincan	-12,0	+2,2
Malatya	+6,0	-7,9
Kahramanmaraş	+5,9	-11,1
Sivas	+7,3	-14,7
Tokat	+1,5	-9,9
Tunceli	+12,2	-23,9

2.7.3.3. 1960-1980 arası Alevilik ve Alevilerin siyasi tercihi

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve DP döneminde tam anlamıyla umduğunu bulamayan Alevilerde, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, muhtarlık makamının güçlenmesi ve halkın köyden kente göç etmesi ile birlikte Alevilik öğretilerinin aktarılmasının zayıfladığı düşünülmektedir. Alevi yaşam tarzından uzaklaşan halkın sol hareketler ile yakın ilişkiler kurmaya başladıkları ve herhangi bir dini kimlik arayışında bulunmadıkları birçok şeyi kabul ettikleri ve Alevilik adına istekte bulunmadıkları belirtilmektedir.¹⁹⁴ Ancak 1980'lere gelindiğinde sorunlarını daha fazla gündeme getirmeyi başarmışlardır. Yasin Aktay, Alevilerin toplum içerisindeki yerlerini sorgulayan, diğer yapılara karşı Alevileri koruyan ve haklarını arayanların beklendiği gibi “dedeler” değil 1960 ve 1970 yıllarında sol örgüt içerisinde yer alan

¹⁹⁴ Aktay, “Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar”, 63-66.

siyasiler olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁵ Gündeme gelmeyi sağlayan araçların da kurdukları örgüt ve dernekler olduğu ileri sürülmektedir.¹⁹⁶

Alevi-Bektaşî görüşün kendi içinde çok çeşitli hallerde ortaya konulduğunu önceki sayfalarda ifade etmiştik. Cumhuriyet döneminde farklılık yaşanmasına bir başka neden daha eklenmiştir. “Alevi-Bektaşî arasında taban oluşturmak isteyen aşırı sola mensup terör örgütleri ve etnik bölücü terör örgütleri, Aleviliği ve Alevileri savunuyor görünerek kendi siyasi ve ideolojik anlayışlarını Alevilik-Bektaşîlik olarak sunmaya çalışmaktadır.”¹⁹⁷ Bu amaç doğrultusunda özellikle Alevilik hakkında fazla bilgisi olmayan halkı etkilemeye çalışılmış ve kendi hareketlerine destek sağlamaları istenmiştir. Destek bulunmaya çalışılan bu sistem farklı dönemlerde farklı görüşler tarafından kullanılmış ve destek verenler kendi görüşleri konusunda derin bilgiye sahip olmayan, etkiye açık insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

DP hükümetini deviren askeri darbeden sonra yapılan seçimlere göz atmak faydalı olacaktır. 1960-1980 yılları arasında yapılan seçimleri incelerken Tablo 2.1.’deki şehirleri yeniden ele almak isabetli olacaktır.

Tablo 2.3. 1961 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları¹⁹⁸ (ysk.gov.tr-seçim arşivi)

Şehirler	1961 seçimleri sonucu oluşan partilerin oy oranları				
	AP	CHP	CKMP	YTP	BAĞIMSIZ
Amasya	53,8	38,7	7,2	-	-
Çankırı	14,1	23,2	62,3	-	0,2
Çorum	52,6	29,5	16,0	-	1,6
Elâzığ	42,3	35,3	21,9	0,6	-
Erzincan	4,7	48,4	2,0	44,2	0,4
Malatya	4,1	67,2	5,3	23,0	-

¹⁹⁵ Aktay, “Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar”, 67.

¹⁹⁶ Duman, “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”, 204.

¹⁹⁷ Sezgin, “Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda Bektaşîler ve Günümüzde Bektaşîlik”, 110.

¹⁹⁸ YSK internet sayfasında 1961 yılında yapılan seçim sonuçları oransal olarak verilmemektedir. Matematiksel işlemler sonucunda seçim sonuçları oransal olarak bu tabloda gösterilmiştir. Hesaplama yapılırken virgülden sonraki ilk sayı kabul edilmiştir. Bu nedenle oranlar toplandığında %100’e ulaşamamaktadır.

Tablo 2.3'ün devamı

Kahramanmaraş	52,1	39,0	6,0	1,9	1,1
Sivas	4,8	39,2	9,7	43,9	2,2
Tokat	15,9	38,2	5,7	40,2	-
Tunceli	-	35,1	7,1	35,4	22,3

Tablo 2.4. 1965 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları¹⁹⁹ (ysk.gov.tr-seçim arşivi)

Şehirler	1965 seçimleri sonucu oluşan partilerin oy oranları						
	AP	CHP	MP	YTP	TİP	CKMP	B.SİZ
Amasya	42,4	20,5	21,6	-	5,7	1,7	7,8
Çankırı	56,4	16,0	19,9	-	-	6,0	1,6
Çorum	50,7	24,1	12,7	6,8	-	4,1	1,3
Elâzığ	48,6	39,5	-	4,0	2,6	3,2	1,8
Erzincan	43,7	28,7	-	3,9	-	-	23,5
Malatya	31,0	51,2	3,5	2,8	3,8	2,8	4,6
Kahramanmaraş	48,1	23,8	9,8	3,5	1,9	-	12,6
Sivas	39,4	33,2	7,0	4,9	2,6	3,7	8,9
Tokat	49,9	36,6	-	6,6	3,9	2,8	-
Tunceli	26,8	33,5	-	21,7	5,8	-	12,0

Tablo 2.5. 1969 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları (ysk.gov.tr-seçim arşivi)

Şehirler	1969 seçimleri sonucu oluşan partilerin oy oranları								
	AP	BP	CHP	GP	MP	MHP	TİP	YTP	B.SİZ
Amasya	43,6	23,5	20,1	5,3	1,1	2,4	3,7	-	-
Çankırı	52,7	-	15,2	4,9	8,4	5,7	1,8	1,4	9,4
Çorum	46,5	16,8	17,7	6,1	4,9	3,8	2,4	0,7	0,6
Elâzığ	35,1	3,2	26,8	7,9	0,8	5,4	1,7	2,9	15,8

¹⁹⁹ YSK internet sayfasında 1965 yılında yapılan seçim sonuçları oransal olarak verilmemektedir. Matematiksel işlemler sonucunda seçim sonuçları oransal olarak bu tabloda gösterilmiştir. Hesaplama yapılırken virgülden sonraki ilk sayı kabul edilmiştir. Bu nedenle oranlar toplandığında %100'e ulaşmamaktadır.

Tablo 2.5'in devamı

Erzincan	42,1	13,0	30,3	3,0	1,0	4,5	1,3	0,6	3,6
Malatya	14,4	11,7	41,3	2,3	0,4	2,6	5,2	1,5	20,0
Kahramanmaraş	32,0	6,2	17,6	3,9	4,9	1,2	1,8	0,2	31,9
Sivas	29,2	16,6	30,8	3,0	4,0	6,2	2,8	1,9	5,0
Tokat	34,8	17,7	17,6	9,0	1,0	3,9	1,7	-	14,0
Tunceli	23,3	6,9	18,8	1,0	0,5	-	16,7	14,9	17,5

1966 yılında kurulan BP (TBP), katıldığı ilk seçimlerde büyük bir başarı ortaya koymuştur. Ambleminden yola çıkarak Alevi yönü ağır basan bir parti izlenimi oluşturmaya rağmen söylemlerinde birlik, beraberlik, eşitlik ve adalet söylemlerine değinmesi birleştirici bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır. 1969 seçimlerinde tabloda yer alan illerde aldığı oy oranı da dikkat çekmektedir. Amasya, Erzincan ve Sivas gibi illerde CHP'nin oyunda fazla değişiklik olmamasına rağmen BP %13-%23 aralığında oy almıştır. Aldığı bu oy CHP seçmeni haricinden gelmiştir.

Tablo 2.6. 1973 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları (ysk.gov.tr-seçim arşivi)

Şehirler	1973 seçimleri sonucu oluşan partilerin oy oranları								
	AP	TBP	CHP	CGP	MP	MHP	DP	MSP	B.SİZ
Amasya	25,7	5,1	28,1	12,9	-	4,5	5,6	17,8	-
Çankırı	38,6	-	14,4	2,9	1,3	7,4	17,1	16,2	1,6
Çorum	19,0	2,7	30,7	4,0	0,9	2,8	17,9	21,7	-
Elâzığ	25,5	0,9	29,4	2,3	-	4,1	7,7	27,8	1,9
Erzincan	25,5	2,9	45,3	2,6	-	4,6	2,7	16,1	-
Malatya	13,8	1,8	44,0	4,8	-	1,8	4,5	19,9	9,1
Kahramanmaraş	17,9	1,8	32,9	2,0	-	5,5	10,8	26,7	2,2
Sivas	16,8	10,8	32,8	1,8	-	4,4	6,6	25,7	0,5
Tokat	19,3	6,9	29,7	3,9	-	4,9	13,1	18,1	3,7
Tunceli	14,3	0,6	69,9	0,4	-	0,5	0,9	2,5	10,6

Bir önceki seçime göre TBP, tüm illerde daha düşük oy almıştır. Seçimlerdeki bu gerilemenin sebebi olarak 1970 yılında Süleyman Demirel hükümetinin bütçe görüşmelerinde TBP milletvekillerinden bazılarının kabul oyu vermesi görülebilir. Bütçe görüşmelerinde bu milletvekillerinin hükümete olur

vermesi hem parti içinde hem de halkın nezdinde büyük bir tepki görmüştür. Halk bu tepkisini ilk seçimde ortaya koymuştur.

Tablo 2.7. 1977 seçimlerinde Alevi nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu şehirlerindeki milletvekili genel seçim sonuçları (ysk.gov.tr-seçim arşivi)

Şehirler	1977 seçimleri sonucu oluşan partilerin oy oranları								
	AP	TBP	CHP	CGP	MHP	DP	MSP	TİP	B.SİZ
Amasya	37,6	0,7	45,1	1,3	6,3	1,1	7,2	0,3	-
Çankırı	46,7	-	22,5	2,0	16,9	1,7	9,9	-	-
Çorum	37,5	0,7	36,1	2,0	12,7	1,8	8,2	-	0,6
Elâzığ	20,0	-	28,8	0,6	18,7	0,9	14,0	-	16,8
Erzincan	27,8	0,3	45,3	1,0	18,8	0,6	5,8	-	-
Malatya	17,0	-	52,3	-	9,1	1,1	20,3	-	-
Kahramanmaraş	26,5	-	34,3	0,7	15,4	2,4	15,6	-	-
Sivas	23,4	3,6	42,9	1,3	13,1	1,3	14,0	-	-
Tokat	31,1	1,0	42,1	2,4	10,6	1,5	10,4	-	0,5
Tunceli	8,1	0,7	66,2	0,4	4,7	0,4	1,0	0,3	17,7

1977 seçimlerinde ise TBP'nin oyları tamamen erimiştir. Bu seçimlerde özellikle CHP'nin önemli bir başarı elde ettiğini görmekteyiz. Seçmenin CHP'yi desteklemesindeki amaç ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, siyasal, sosyal krizlerin mevcut sağ yönetim tarafından çözülemediği düşüncesiyle arayış içinde olmalarıdır. Ayrıca 1 Mayıs 1977'deki saldırılar sonucunda birçok vatandaşın hayatını kaybetmesi, suçluların bulunamaması seçmenin CHP'ye yönelmesinde büyük katkı sağlamıştır.

Mehmet Zeki Duman'a göre DP hükümeti dönemi ve sonrasında sağ görüşlü siyasi partiler ile Alevi halk bir türlü ortak paydada anlaşma sağlayamamıştır. Bu anlaşmazlık kısmen günümüze kadar devam etmiştir. Duman'a göre sağ görüşlü partiler Alevi halka, Alevi halk da sağ görüşlü partilere yakın değildir.²⁰⁰

Sami Zariç de başta DP olmak üzere sağ görüşlü partilerin Aleviler ile yakınlaşamamasında bu partilerin Sünni halka ve tarikatlara yakın davranmaya

²⁰⁰ Duman, "Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik", 208.

başlamalarını, laiklikten uzaklaşacak politikalar izlemelerini, siyasal ve ekonomik bunalımlara çare bulamamalarını neden olarak göstermektedir.²⁰¹

Aydoğdu ve Timisi Nalçaoğlu adı geçen eserde Alevilerin yıllardır CHP'ye oy verdikleriyle ilgili düşüncenin doğru olmadığını şu paragraf ile ifade etmektedir:

Aleviler 1950'li yıllarda daha çok sağ partilere oy veriyorlar. Belirttiğimiz gibi 1950'lerden 1969 yılına kadar Aleviler çoğunlukla DP'ye, AP'ye oy vermişlerdir. Alevi yurttaşlarımızın bir bölümü de CHP'ye destek olmuşlardır. 1969'dan itibaren sol gençlik hareketleri, TBP'nin çalışmaları, AP'nin ve Demirel'in sağ ekonomik siyaseti, 1970-1980 yıllarında toplumun önemli bir kesiminde olduğu gibi Alevileri de sola yöneltmiştir. 1980'lerden önce CHP'ye Alevi partisi denmiyordu.²⁰²

1961-1977 yılları arasında gerçekleştirilen milletvekilliği seçimlerine katılan partilerin siyasi tavrını incelemek Duman ve Zariç'in iddialarına destek verecek veya bu iddiaları şüpheyi düşürecektir.

1961-1977 yılları arasındaki milletvekilliği seçimlerine giren partileri sağ ideolojiye sahip partiler ve sol ideolojiye sahip partiler olarak sınıflandırmak verileri değerlendirmemizi kolaylaştıracaktır. Sağ ideolojiye sahip partiler AP, CKMP, DP, MHP, MP, MSP, YTP iken sol ideolojiye sahip partiler ise BP (TBP), CHP, TİP'tir. Bu partilerin haricinde siyasi pozisyon olarak merkezi savunan GP (CGP) bulunmaktadır. Seçimleri analiz ederken parti bazlı düşünmek yerine sağ ve sol ideoloji olarak hareket edip ortak ideolojideki partilerin oy oranlarını inceleyerek değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo 2.8. bu değerlendirmeleri daha kolay yapabilmemizi sağlayacaktır.

Tablo 2.8. 1961- 1977 yılları arasında gerçekleştirilen milletvekilliği seçim sonuçlarının siyasi pozisyon olarak incelenmesi

Şehirler/Seçimler	1961 seçimleri oy oranları (%)		1965 seçimleri oy oranları (%)		1969 seçimleri oy oranları (%)		1973 seçimleri oy oranları (%)		1977 seçimleri oy oranları (%)	
	Sağ	Sol	Sağ	Sol	Sağ	Sol	Sağ	Sol	Sağ	Sol
Amasya	61,0	38,7	65,7	26,2	47,1	47,3	53,6	33,2	52,2	46,1
Çankırı	76,4	23,2	82,3	16,0	68,2	17,0	83,3	14,4	75,2	22,5
Çorum	68,6	29,5	74,3	24,1	55,9	36,9	62,3	33,4	60,2	36,8
Elâzığ	64,8	34,7	55,8	42,1	44,2	31,7	65,1	30,3	53,6	28,8
Erzincan	50,9	48,4	47,6	28,7	48,2	44,6	48,9	48,2	53,0	45,6

²⁰¹ Zariç, "1946-60 Arası Dönemde Demokrat Parti ile Aleviler Arasındaki İlişkiler", 255-257.

²⁰² Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 136.

Tablo 2.8'in devamı

Malatya	32,4	67,2	40,1	55,0	18,9	58,2	40,0	45,8	47,5	52,3
Kahramanmaraş	60,0	39,0	61,4	25,7	38,3	25,6	60,9	34,7	59,9	34,3
Sivas	58,4	39,2	55,0	35,8	41,3	50,2	53,5	43,6	51,8	46,5
Tokat	61,8	38,2	59,3	40,5	39,7	37,0	55,4	36,6	53,6	43,1
Tunceli	42,5	35,1	48,5	39,3	38,7	42,4	18,2	70,5	14,2	66,9

Ele aldığımız bu örneklem üzerinden hareket edecek olursak 1961-1977 yılları arasında yapılan seçim sonuçlarına göre sağ ve sol ideolojinin oy oranlarında dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Ancak bu seçim sonuçlarında dikkat çeken bir nokta bulunmaktadır. 1969 seçimlerinde sağ ideolojinin oy oranı 1965 seçimlerine kıyasla Tablo 2.8.de yer alan bütün illerde negatif yönlü değişim göstermiştir. Ülkemizde 12 Mart 1971 Muhtırasının ilan edilmesinden sonra yapılan 1973 seçimlerinin sonuçlarına göre ise sağ ideolojinin oy oranları Tunceli hariç bütün illerde pozitif yönlü bir değişim yaşamıştır. 1977 yılında yapılan seçim sonuçlarına bakıldığında sağ ideolojinin oy oranları Erzincan ve Malatya hariç tablodaki illerde negatif yönlü değişime uğradığı görülmektedir. Buradan ulaşabileceğimiz en doğal sonuç 1960-1980 arası dönemde yapılan seçimlere bakıldığında sağ ideoloji oy kaybederken yaşanan askeri müdahaleler sonrasında yapılan seçimlerde sağ ideolojinin yeniden seçmen tarafından tercih edildiği veya edilmek zorunda bırakıldığıdır. Sağ ve sol ideolojiyi benimseyen partilerin oy oranındaki değişim ile ilgili çıkarım Alevi seçmenler için de söylenebilir. Özellikle 1957 seçimlerinden itibaren DP'den uzaklaşan Alevi seçmen tamamen olmasa da sol ideolojiye dönüş yapmak istemiştir. Ancak görmekteyiz ki askeri müdahale dönemlerinden sonra yapılan seçimlerde Alevi nüfusun azımsanmayacak derecede olduğu illerde dahi sağ ideoloji oy oranını artırmış, sonraki seçimlerde ise oy oranları düşüşe geçmiştir.

BÖLÜM III

ÇORUM OLAYLARI ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN GENEL DURUMU

3.1. Çorum Olayları Öncesi Dinî Gelişmeler

Cumhuriyetin ilanından itibaren laiklik anlayışının hissedilebilmesi amacıyla dinî alanda birçok yenilik yapılmıştır. Tek partili siyasi dönemdeki gelişmelerin özellikle laiklik ilkesine aykırı olmamasına özen gösterilmiştir. Ayrıca bu dönemde İslamiyet'in millileşmesi amacıyla ibadet dilinin Türkçe olması yönünde kararlar alınmış, bir müddet sonra da uygulamaya konulmuştur.²⁰³

1940'lı yılların sonuna doğru CHP içinden bazı milletvekilleri dinî alanda gelişmelerin yaşanmasının gerekli olduğunu meclis görüşmelerinde, divan ve kurultay toplantılarında dile getirmişlerdir. Bu gelişmelerin hem halkın ihtiyacını karşılamaya hem de bir sonraki seçimde oy alabilmeye yönelik olduğu görüş olarak belirtilmiştir.²⁰⁴

Erkan Afşar, "Türk Politik Tarihinde Demokrat Parti ve 1946 Programı" adlı çalışmasında laikliğin DP programında yer aldığını ancak bazı DP yöneticilerinin uygulama esnasında muhafazakâr kesimin beklentilerini karşılamaya yönelik davranışlarını belirtmektedir. DP'nin bu tutumu sayesinde muhafazakâr

²⁰³ Hüseyin Kara, "Tek Parti Dönemi Din Politikası (1923-1946)", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9/19 (Haziran 2017), 126.

²⁰⁴ Muzaffer Deniz, "Tek Partili Dönemde Din Eğitimi", Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi 5/1 (Haziran 2021), 62.

halkın büyük desteğini aldığını belirten Afşar, DP'nin din konusundaki ılımlı yaklaşımının CHP'yi de olumlu yönde etkilediğini ifade etmektedir. Böylelikle CHP, din konusunda daha yumuşak bir politika izlemeye başlamıştır.²⁰⁵

CHP döneminde laiklik ilkesinin öne çıkarılması nedeniyle din konusunda dikkatli hareket edilmiş, alınacak kararların laikliğe aykırı olmamasına özen gösterilmiştir. Bu dönemde millileşme adına atılan adımlar neticesinde dindarlar tarafından eleştirilmiştir. DP döneminde, CHP döneminde gerçekleştirilen bazı sınırlamalar ortadan kaldırılmış bazı dinî faaliyetler ise geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak zamanla din alanında yapılan değişimler ve dinî söylemler laiklikten uzaklaşıldığı yönünde değerlendirilmiştir. DP'nin bu tutumu hem siyasiler tarafından eleştirilmiş hem de seçmen tarafından seçimlerde tercih edilmeyerek tabiri caizse cezalandırılmıştır.

Eşref Edip Fergan, Sebilürreşat Dergisinde yazdığı “Partilerin Din Siyaseti” isimli yazısında CHP, DP ve MP'nin dine karşı tutumlarını değerlendirmektedir. CHP ve DP'nin laiklik konusunda hemfikir olduklarını beyan eden Fergan, MP'nin bu iki partiden ayrıldığını öne sürmektedir.²⁰⁶

Celal Bayar DP İkinci Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmada “...Türk milleti Müslümandır, Müslüman kalacaktır...Biz dinin siyasete alet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz.”²⁰⁷ demektedir. Parti programlarında laiklikten ve demokrasiden bahsederken parti başkanlarının böyle bir açıklamada bulunması dahi laiklik ve demokrasinin önünde bir engel oluşturmaktadır.

AP, kurulduğu andan itibaren DP'nin devamı olduğu yönünde bir söylem gerçekleştirmiştir. Bu söylem ile birlikte özellikle dini alandaki icraatlar konusunda DP ile aynı ideolojiyi savunduğu söylenebilir.

Demirel, seçmen ile bulunduğu zamanlarda İslami konuları ve dini özgürlüğü gündeme getirmeyi özellikle tercih etmiş, uyguladığı bu politika neticesinde dini grupların desteğini almıştır. Nur cemaati ve Süleymancılarının her

²⁰⁵ Erkan Afşar, “Türk Politik Tarihinde Demokrat Parti ve 1946 Programı”, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 4/8, (Aralık 2019), 287.

²⁰⁶ Eşref Edip Fergan, “Partilerin Din Siyaseti”, *Sebilürresad Dergisi* 4/76, (Nisan 1950), 2-14.

²⁰⁷ Kırkpınar, “Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18/36 (Ekim 2018), 353.

daim desteğini alan AP, Süleymancılar cemaatinin önde gelen isimlerinden Kemal Kaçar'ın milletvekili olmasını sağlamıştır.²⁰⁸

Ramazan Akkır, “Türkiye’de Din ve Muhafazakarlık” isimli yüksek lisans tez çalışmasında Demirel’in “Her Müslüman Türk göğsünü gere gere Müslüman olduğunu söyleyebilir” şeklindeki tutumunun seçim sonuçlarına yansıdığını belirtmektedir. Akkır aynı çalışmasında Demirel’in dini söylemlerinin, dini ve milli değerlere verdiği değerin ve gelenekçi yapısının oy kazanma amaçlı olduğunu savunmaktadır. AP’nin de muhafazakâr bir parti olmaktan ziyade muhafazakâr görüşlerin barındığı bir parti olduğunu belirtmekte bu iddiasını ekonomi, eğitim, dış politika ve kültür alanında uygulanan politikalar ile desteklemektedir.²⁰⁹

Ancak AP ve Demirel’in din konusundaki tutumu göz önüne alınıp laikliğe karşı olduğu izlenimi uyanmamalıdır. “AP gerçek din ile çağdaşlık arasında bir çatışmanın olmadığını savunur, aynı şekilde laiklik ve Müslümanlık da bağdaşabilir.”²¹⁰ “AP... hiçbir zaman dinin siyasetteki rolünü sınırlandıran kanunları veya laik kodları ortadan kaldırmaya kalkışmamıştır.”²¹¹

Baki Erken, “Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi” isimli çalışmasında sağ ideolojiyi benimseyen siyasi hareketin din hakkındaki görüşü ile ilgili şunları söylemektedir:

Merkez sağın dine ya da din-siyaset ilişkisine ait görüşleri dini muhafazakâr olarak nitelendirilmelidir. Bu anlamda, dini özgürlük alanının, geleneklerin ve toplumun önemli bir parçası olarak gören merkez sağın din anlayışını siyasi İslam’dan ayırmak gerekir

Merkez sağ laikliği savunur...laikliği savunması onun dine karşı olmadığını kabulü iledir...merkez sağa göre din saygıdeğerdir, toplumsal bir gerekliliktir ve siyasi alan ve hukuk düzeni içerisinde her türlü yaşanabilmelidir.²¹²

1972 yılındaki CHP’nin 5. Olağanüstü Kurultay’ında İsmet İnönü’ne rakip olan Bülent Ecevit, güvenoyu alarak partinin yeni genel başkanı olmuştur. Ecevit

²⁰⁸ İsmail, Akyüz, “Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Ocak 2017), 152.

²⁰⁹ Ramazan Akkır, “Türkiye’de Din ve Muhafazakarlık”, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 54-56.

²¹⁰ Zeyneb Çağlıyan, “Cumhuriyet Modernleşmesi, Din ve Köylülük: Bir Mühendis-Siyasetçi Olarak Süleyman Demirel’in İdealleri ve İcraatları”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 5/18 (2008), 224.

²¹¹ Akyüz, “Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi”, 152.

²¹² Baki Erken, “Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/2 (Haziran 2016), 209-211.

laiklik konusuna büyük önem vermekte demokrasinin amaçlarından biri olarak görmektedir. Ecevit'e göre laiklik kendi inanç ve düşünceden ayrılmaksızın başkasının düşünce, inanç ve değerlerine saygılı olmak ve bu kişilerin millet ve devlet geleceği için birlikte hareket etmesi demektir.²¹³

Ecevit, Cumhuriyet döneminde din de dahil olmak üzere birçok alanda özgürlüklerin kısıtlandığını ifade etmekte din alanındaki kısıtlamaların nedenini hurafeler nedeniyle gerçek İslam'ın tanınamaz hale gelmesi olarak görmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren getirilen kısıtlama ve yasaklamaları dini bu hurafelerden kurtarma çalışması olarak ifade etmektedir.²¹⁴

Ecevit, din ile laikliği uzlaştırmaya çalışmıştır. CHP Genel Sekterliği döneminde Konya'da söylemiş olduğu “ortanın solu Hazreti Muhammed'in yolu” sözü Ecevit'in bu amaç uğruna attığı bir adım olarak görülebilir. Ancak bu sözü nedeniyle İsmet İnönü tarafından eleştiriye maruz kalır.²¹⁵

Akkır'a göre Ecevit, yenilikler ve din arasındaki uzlaşmazlığı şu şekilde değerlendirmektedir:

...yeniliklere din adına gösterilen tepkilerin altında ekonomik çıkarlar bulunmaktadır. Din ekonomik çıkarı örten bir maskedir. Din sömürüsü, ekonomik sömürüye alet edilmektedir. Çıkarıcı çevreler, kendi çıkarlarını devam ettirebilmek için yenilikleri din ile çelişik gibi göstererek önlemeye çalışmışlardır.²¹⁶

3.2. Çorum Olayları Öncesi Siyasi Hareketlilik

12 Eylül 1980 askeri darbesinden önce halkın bir kısmı sağ ve sol olmak üzere gruplara ayrılmakta ve sürekli birbiriyle çatışmaktadırlar. Halkın sağ-sol olarak ayrılması dönemin siyasi partilerinin merkez sağ, merkez sol, ortanın solu, aşırı sağ, aşırı sol gibi isimlerle anılmasından dolayıdır. Sağ partiler muhafazakâr ve gelenekçi

²¹³ Ramazan Akkır, “Cumhuriyet Halk Partisinin Din Politikaları ve Kendi Tabanının Bunlara Bakışı (İstanbul Örneği) (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2016), 94-95.

²¹⁴ Akkır, “Cumhuriyet Halk Partisinin Din Politikaları ve Kendi Tabanının Bunlara Bakışı (İstanbul Örneği)”, 96.

²¹⁵ Akkır, “Cumhuriyet Halk Partisinin Din Politikaları ve Kendi Tabanının Bunlara Bakışı (İstanbul Örneği)”, 96.

²¹⁶ Akkır, “Cumhuriyet Halk Partisinin Din Politikaları ve Kendi Tabanının Bunlara Bakışı (İstanbul Örneği)”, 97.

olarak karşımıza çıkarken sol partiler ise değişimden yanadırlar. Partilerin bu şekilde isimlendirilmesi ise Fransız Kurucu Meclisindeki oturma düzenine bağlanmaktadır. Buna göre sağda oturanlar kralı destekleyenler, solda oturanlar ise radikaller olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹⁷

Celaleddin Çelik, 1960-1980 arası dönemde farklı siyasi görüşlerin yönetimi ele geçirme ve devlete hâkim olma yönünde çaba sarf ettiklerini ifade etmektedir. 1961 anayasasının sunduğu demokratik gelişmeleri birçok kesimin kullandığını belirten Çelik dönemin özellikleri ile ilgili şunları söylemektedir:

... Sosyo-politik örgütlenme ve hareketlilikler, öğrencilerin okullarda, işçilerin fabrikalarda gösteri, işgal, direniş, grev gibi protestolarına fırsat sunmuştur. Öğrenci, işçi ve mesleki örgütlenmeler yalnızca devlete karşı siyasi talep ve protestoları organize etmiyor, özellikle 70’li yıllarla birlikte sağ-sol siyasi eksenler etrafında bölünmeye ve zamanla şiddet dozu artan karşılıklı çatışmaya da aracılık ediyordu.²¹⁸

Ramazan Levent, “Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine Alevi Siyasal Değişimi” isimli çalışmasında 1980 öncesinde sağ ideolojiye sahip olan milliyetçi hareketin sol ideoloji ile mücadele ettiğini ve sol ideolojinin öncülüğünü de Alevi toplumunun yaptığını belirtmektedir. Levent, sol ideolojinin sosyal adalet ile ilgili düşüncelerini aktarırken şiddetten de yararlandığını ifade etmektedir. Şiddetin yöneldiği kesim olarak da sağ ideolojiyi savunan grup gösterilmektedir.²¹⁹ Ancak Levent’in ortaya attığı bu iddia sınırı olmayan, bütün Alevilere yönelik bir söylemdir. 1980 öncesi toplumsal yapı incelenirken gruplar daha ziyade sağ-sol olarak ayrılmaktadırlar. Her iki grubun içinde de Alevi ve Sünni vatandaşlar yer almaktadırlar. Sol ideolojinin içinde yer alan Alevilerin, Aleviliği dini bir yapı olmaktan çok siyasi bir yapı olarak görenler olduğunu söyleyebiliriz.

Ramazan Levent, 1980 öncesi dönemde yaşanan mücadelenin sağ ve sol ideolojiye sahip gruplar arasında olduğunu belirtmektedir. Alevilerin sol ideoloji içerisinde yer aldığı ve sağ görüşteki siyasal oluşumlara mesafeli yaklaştığı ifade edilmektedir. Aynı şekilde sağ ideolojinin de sol siyasal harekete mesafeli durduğu

²¹⁷ Erken, “Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi”, 193.

²¹⁸ Celaleddin Çelik, “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”, *Bilimname* 2018/35 (Nisan 2018), 220.

²¹⁹ Ramazan Levent, “Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine Alevi Siyasal Değişimi”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/19, (Mayıs 2020), 81-82.

belirtilmektedir.²²⁰ Ancak Levent'in bu iddiası tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Kanaatimizce Aleviler içinde çok az da olsa sol ideolojiyi benimsemeyen kesim olduğu gibi Sünniler içinde de sağ ideolojiyi benimsemeyen kesim bulunmaktadır.

Levent, Alevilerin sol siyasal hayatın içerisinde yer aldığını söyleyerek Sünnilerin de sağ siyasal hayatın içerisinde yer aldığı çıkarımını yapmamızı sağlamaktadır. Bu durumda biz Aleviler ile sol ideolojiyi, Sünniler ile de sağ ideolojiyi birlikte ele alabilme hakkına sahip olmaktayız. Bu şekilde bir yaklaşım benimsendiği takdirde 1980 öncesi süreçte yaşanan sağ-sol mücadelesine aynı zamanda Alevi-Sünni mücadelesi de denilebilir. Halbuki bu süreç ile ilgili çalışma yapan kişilerin eserleri incelendiğinde herkesin sağ-sol çatışması olarak ele aldığını, Alevi-Sünni çatışması ifadesine yer vermediğini görüyoruz. Ayrıca tez çalışmamızın 4. Bölümünde yer alan Çorum Olaylarını bizzat yaşayanların röportajlarına bakıldığında 1980 yılının temmuz ayına kadar yani İkinci Çorum Olaylarına kadar mücadelenin sağ-sol çatışması şeklinde gerçekleştiğini Birinci Çorum Olaylarında amacına ulaşamayan kesimlerin bu mücadeleyi Alevi-Sünni mücadelesine dönüştürmeye çalıştığını görmekteyiz.

Sol ideolojinin karşısında yer alan sağ ideolojinin siyasal alanda 3 farklı söylem uygulayan temsilcisi olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi AP'dir ve muhafazakâr bir siyaset tarzı ortaya koymuşlardır. İkincisi sol ideolojiye karşı şiddet içerikli mücadeleye girişen milliyetçi harekettir. Üçüncüsü ise sosyal adalet ve milli ekonomi konusundaki düşünceleriyle sol ideolojiye paralel söylemler gerçekleştiren Millî Görüş Hareketi'dir.²²¹

12 Mart 1971 Muhtırasının ardından Türkiye siyasi açıdan önemli bir döneme girmektedir. Türkiye için çok önemli bir yere sahip olan Genelkurmay Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaşmaktadır. Hem Genelkurmay Başkanlığı için hem de Cumhurbaşkanlığı için ince hesaplar yapılmış ancak AP ve CHP bu sorunun çözümü için ortak Cumhurbaşkanı adayı çıkarma yoluna giderek

²²⁰ Levent, "Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine Alevi Siyasal Değişimi", 82.

²²¹ Levent, "Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine Alevi Siyasal Değişimi", 82.

Fahri Korutürk'ü aday çıkarmışlar ve 1973 yılındaki seçimi kazanan Korutürk, Türkiye'nin 6. Cumhurbaşkanı olmuştur.²²²

Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra sırada 1973 yılında yapılan genel seçimler bulunmaktadır. Bu seçimlerden CHP birinci parti olarak çıkmış ancak hükümeti tek başına kurabilecek yeterli milletvekili sayısına ulaşamamıştır. Bu başarıyı değerlendirmek isteyen CHP, MSP ile koalisyon hükümet kurmuştur. Koalisyon hükümetinin gündeminde çözülmesi gereken sosyal, toplumsal, ekonomik birçok problem varken Kıbrıs Meselesi bir anda ön plana çıkmıştır. Koalisyon hükümeti yaşananlar karşısında Kıbrıs'a bir operasyon düzenlemesinin gerekliliği konusunda hemfikir olmuş, Türkiye'nin gündemi bu operasyona kilitlenmiştir. Kıbrıs Meselesindeki başarı ülke içindeki olumsuz havayı dağıtmış yerini birlik ve beraberlik gösterileri almıştır. Ancak ülkemizdeki bu hava fazla uzun sürmeyecek koalisyon hükümetinin dağılması ile birlikte gündemdeki konular yine ekonomi, sağ-sol olayları, üniversitelerin durumları şeklinde yerini almıştır. Koalisyon Hükümetinin dağılması üzerine bu kez AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, MSP, GP ve MHP ile birlikte MC hükümeti adını verdikleri yeni hükümeti kurmuşlardır. MC Hükümeti kurulduktan sonra ülkede kaos ortamı dinmemiş, sağ-sol mücadelesi artarak devam etmiştir.²²³ Bu süreçte koalisyon ortağı olan MSP ile MHP arasında da soğuk rüzgarlar esmiş, birbirlerine karşı 'ülkücü terör' ve 'yeşil komünist' söylemleri tarafları ortak hedeften uzaklaştırmıştır.²²⁴ Bu siyasi görüntü ile 1977 seçimlerine girilmiştir.

1977 genel seçimlerinde % 41,4 oy alarak 213 milletvekili çıkarmış²²⁵ ancak elde edilen bu başarı hükümeti tek başına kurmasına yeterli olmamıştır. 1974 yılında MSP ile kurulan koalisyonun birbirlerini tenkit ederek bozulması sebebiyle CHP, MSP'ye yeni bir koalisyon ortaklığı teklifinde bulunmamış ülkemizin 41. Hükümeti Süleyman Demirel Başbakanlığında AP, MSP ve MHP ortaklığıyla kurulmuş kendilerini 2. MC Hükümeti olarak tanıtmışlardır. Kurulan bu koalisyon döneminde

²²² Mustafa Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 1. Bölüm-Renklerin Çatışması", *Youtube* (12 Eylül 2022), 00.07.00-00.33.40

²²³ Mustafa Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 2. Bölüm-Kıbrıs'tan Cepheleşmeye", *Youtube* (13 Eylül 2022), 00.01.50-00.34.50

²²⁴ Mustafa Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 3. Bölüm-Günlerin O Gün Getirdiği", *Youtube* (14 Eylül 2022), 00.03.00-00.03.20.

²²⁵ TÜİK, Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları Veritabanı.

de ülkemizin sorunları çözölememiş bununla birlikte halk arasındaki ayrışma artarak devam etmiştir. Üniversitelerde başlayan olaylar zamanla lise ve ortaokullara kadar sirayet etmiş, halk da kendini olayların içinde bulmuştur. Böylelikle il, ilçe, mahalle ve sokaklar herhangi bir ideoloji tarafından kurtarılmış bölge ilan edilmiştir. 2. MC Hükümeti döneminde bunlar yaşanırken Bülent Ecevit tek başına hükümeti kurabilmek için planlar yapmaktadır. Eksik olan milletvekili sayısını AP’li milletvekillerini saflarına çekerek tamamlamak gayesinde olan Ecevit, Güneş Motel’de 11 AP’li milletvekili ile yaptığı görüşmeler neticesinde amacına ulaşmış böylelikle 42. Hükümeti kurmuştur.²²⁶

Ecevit hükümeti ülkenin ekonomik, siyasi, toplumsal sorunlarını çözmekte yeterli olamamış, 1979 ara seçimlerine gidilmiştir. 1979’deki senato seçimlerinde AP birinci parti olarak sandıktan çıkmış, güven oylamasında diğer sağ partiler istemeyerek de olsa oylarını Demirel’den yana kullanmışlardır. Böylelikle ‘Kerhen Milliyetçi Cephe Hükümeti’ kurulmuştur.²²⁷

Çelik’e göre “Türkiye 78 ve 79’lara geldiğinde siyasi grupların kendi hakimiyet alanlarını kurdukları kurtarılmış mahalle, bölge ve şehirlere ayrılmış, üniversite ve öğrenci olayları dışında kitlesel şiddet hareketleri, mezhep kavgaları ve çatışmalarına sahne olmuştur.”²²⁸

Ülkedeki bu siyasi belirsizliğin ve kaosun sağ-sol çatışmasına da zemin hazırladığı kanaatindeyiz. Çünkü sık sık hükümet değişmesi ve partilerin seçim kazanmak için olaylarda yer alan çeşitli gruplara müsamahalı yaklaşması çatışan tarafları umutlandırdığı düşüncesini güçlendirmektedir. Tarafların bu şekilde siyasiler tarafından doğrudan veya dolaylı olarak desteklemesi Kahramanmaraş ve Çorum olaylarının çıkışını hızlandırdığı kanısını doğurmaktadır.

²²⁶ Mustafa Ünlü, “12 Eylül Belgeseli 3. Bölüm-Günlerin O Gün Getirdiği”, 00.23.50-00.32.45.

²²⁷ Mustafa Ünlü, “12 Eylül Belgeseli 5. Bölüm-Uçurumun Eşiğinde”, *Youtube* (16 Eylül 2022), 00.01.00-00.33.40.

²²⁸ Çelik, “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”, 220.

3.2.1. Birlik Partisi (Türkiye Birlik Partisi)

Alevilerin farklı seçim dönemlerinde sağ veya sol partilere oy verdiklerini tezimizin 2. Bölümünde ifade etmiştik. Alevilerin oy verdiği sol ideolojiye sahip partiler incelendiğinde birinci sırada CHP görülmektedir. CHP'nin seçimlere girdiği dönemlerde sol ideolojiyi savunan diğer partiler ise HP, TİP, BP (TBP)'dir. Türkiye geneli oy oranları CHP'ye oranla daha az olan bu partiler de Aleviler tarafından zaman zaman tercih edilmiştir. Hatta 1966 yılında kurulan BP'nin katıldığı ilk seçimlerde Tokat ve Amasya şehirlerinde seçmenler CHP yerine BP'yi tercih etmiştir. BP, Çorum'da ise az bir farkla CHP'nin gerisinde kalmıştır. (Bkz. Tablo 2.5)

Türkiye'nin ilk Alevi partisi olması bakımından BP'nin kısaca incelenmesinde fayda olacaktır.

Hatice Aydoğdu ve Nilüfer Timisi Nalçaoğlu'nun 1969-1980 yılları arasında BP'nin genel başkanlığını yapan Mustafa Timisi ile yaptıkları söyleşi sonrasında oluşturdukları Mustafa Timisi Anlatıyor Biz Varız: Dün, Bugün, Yarın isimli eserinde BP'nin kuruluşundan önce Türkiye'nin siyasi ortamını, BP'nin kuruluşunu ve siyasi arenada yer almasını 1980 askeri darbesini ve sonrasında yaşanan siyasi hayatı ele almaktadır. Bu olaylar söyleşi yapılan Mustafa Timisi'nin anlattıklarına dayanmaktadır.

Mustafa Timisi ilk muhalefeti Divriği Kültür Derneği yöneticilerine karşı yaptığını ifade etmektedir. Derneğin yapısı ve üyeleri bakımından bu muhalefeti ele almak önemlidir. DP döneminde Ankara Valisi Kemal Aygün'ün yeğeni DP Gençlik Kolları İkinci Başkanı Oğuz Aygün ve üç arkadaşı tarafından 1957 yılında kurulan derneğin yönetim kadrosunun Sünnilerden oluşmasına rağmen dernek üyelerinin Alevi ve Sünni vatandaşlar olduğunu ifade etmektedir. İlk defa düzenlenen Divriğililer Gecesi'nde toplanan paraların hesabını soran yönetim kurulu üyelerine karşı 'Siz kim oluyorsunuz da benden hesap soruyorsunuz? Bir köylünün bana hesap sormasını zül addederim.' şeklinde yanıt vermesi üzerine yönetim kurulu üyelerinin kendisi ile iletişime geçtiklerini ifade eden Timisi, Oğuz Aygün'e karşı mücadele verdiklerini ve sonunda yönetimi ele geçirdiklerini belirtmektedir.²²⁹

²²⁹ Aydoğdu - Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 49-50.

Tezimizin 2. bölümünde Alevilerin sağ partilere verdiği desteği niçin geri çektiğini ele almıştık. Sağ partilere verilmeyen oyların adresi sol ideolojiye sahip olan partiler olmuştur. Ancak Timisi, mevcut partilerin Alevilerin taleplerini gideremediklerini belirterek BP'nin kuruluş sürecini şu şekilde ifade etmektedir:

Gördük ki dönemin siyasi partileri ve devletin kurumsal yapısı, Alevilerin demokratik kimlik ve kültürel taleplerini karşılamıyor, duymuyor, göz ardı ediyor...Bu işin sahibi biziz, bu sorun bizim sorunumuz. Bu sorunu siyasi alana çekmek, farkındalık yaratmak, bunu Türkiye gündemine getirmek bize düşen sorumluluktur. O halde bu nasıl olur? Bu bir siyasi partiyle olur. Bu siyasi parti elbette yalnızca Alevi rengini taşıyan bir parti olamaz. Atatürk'ün, Cumhuriyet'in temel felsefesini esas alan, onun ortaya koyduğu; ama gerçekleşmemiş ilkelerini, hayat bulmamış, kurumlaşmamış felsefesini de esas alarak, bütünleştirerek ortaya çıkarmamız gerekiyor. Böylece parti fikri oluştu.²³⁰

Timisi, her ne kadar BP'nin bir Alevi partisi olmadığını ifade etse de parti ambleminde yer alan on iki yıldız ve bu yıldızların ortasında yer alan aslan figürü On İki İmamı ve Hz. Ali'yi simgelemektedir.

Timisi, BP'nin kuruluş sürecini anlatırken Muğla Ortaca'da Alevi ve Sünni köylüler arasında arazi nedeniyle yaşanan çatışmaların, Malatya'da imamın bir Alevi vatandaşının cenaze namazını kıldırarak istemeyişi üzerine yaşanan olayların, Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Elmalı'nın Alevilik diye bir şey yok çıkışı karşısında CHP'nin sessiz kalmasının, TİP'in olayları siyasi çerçevede değerlendirip hassas davranmamasının yeni bir partinin gerekliliğini ortaya koyduğunu belirtmektedir.²³¹

1966 yılında kurulan ve 1969 seçimlerinde sekiz milletvekili çıkaran BP'nin içerisindeki ilk çatlak 1970 yılında yapılan Süleyman Demirel hükümetinin bütçe görüşmelerinde ret oyu vermeleri konusunda hemfikir olduklarını söyleyen Timisi, oylamada kendi partisinden beş milletvekilinin Demirel'e kabul oyu verdiğini ve böylece Demirel hükümetinin güvenoyu aldığını belirtmektedir. Böylece BP'ne oy verenler, oy vermeyi düşünenler ve oy vermeyenlerin parti hakkındaki düşünceleri şekillenmeye başlamış ve BP'nden bir şey olmaz anlayışının oluşmasına neden olmuştur.²³²

BP adı ile kurulan siyasi oluşum 1969 Kurultayı'nda ismini TBP olarak değiştirmiştir. 12 Eylül 1980 tarihine kadar siyasi varlıklarını devam ettiren TBP,

²³⁰ Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 66.

²³¹ Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 68.

²³² Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 83-90.

askeri darbe sonucu siyasi partilerin yasaklanması üzerine kapatılmıştır. Bu aşamada TBP Genel Başkanı Mustafa Timisi de diğer siyasiler gibi yasaklı hale gelmiştir. 1992 yılında kapatılan partilerin yeniden açılmasına izin veren yasaya rağmen solda birliğin parçalanmaması için TBP içinde bulunan siyasiler yeniden parti oluşumuna gitmemiş, Sosyal Demokrat Parti içinde yer almışlardır.²³³

3.3. Çorum Olayları Öncesi Ekonomik Hayat

Ozan Bahar'ın “Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları” isimli çalışmasına göre Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonlarına kadar sanayi ve bilim alanında Batılı devletlerle mücadele edebilecek hatta onlara üstünlük sağlayabilecek durumdadır. Ancak Batılı devletlerin uygulamaya koyduğu parça başına ödeme düzeni, üretim faaliyetlerinin kırsal alana taşınarak buradaki ucuz iş gücünden yararlanma düşüncesi ve sanayi inkılabı ile birlikte gelen makineleşme gibi etkenlerin Osmanlı Devleti tarafından takip edilememesi sonucu XVIII. yüzyıldan itibaren Batılı devletlerin gerisinde kalmış, diğer alanlarla olduğu gibi sanayi ve bilim alanında da çöküş yaşamıştır.²³⁴

Cumhuriyet döneminde sanayileşme alanında atılan ilk adım İzmir İktisat Kongresi'nin yapılmasıdır. Bu kongrede sanayinin geliştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla bazı kararlar alınmıştır. Bu noktada önem arz eden iki husus sanayinin planlı bir şekilde geliştirilmesi ve devletçilik faktörünün hissedilir bir şekilde faaliyete geçirilmesidir. 1929 yılında yaşanan ekonomik bunalım tüm dünyada etkisini göstermiştir. Bu etkiden Türkiye de payını almıştır. Var olan şartlara rağmen ekonominin daha iyi boyutlara ulaşabilmesi amacıyla önce I. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulmuş başarılı sonuçlar vermesi üzerine II. Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturulmuştur. Bu planlar devletçilik faktörü çerçevesinde uygulanmaya çalışılmıştır.

²³³ Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 99,199,206.

²³⁴ Ozan Bahar, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları”, *Bandırma 17 Eylül Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 3/4, (2005), 66.

DP döneminde devletin ekonomi üzerindeki etkisi hafifletilmeye çalışılırken özel sektörün ekonomik faaliyetlerde daha çok yer almasını sağlayacak serbest piyasayı savunan bir program uygulamaya çalışmıştır.²³⁵

Celalettin Çelik, Türkiye’de uygulanmakta olan karma ekonomi modelinin planlı dönem (1960-1980) ve liberal dönem (1980 sonrası) olmak üzere iki ayrı süreç yaşadığını ifade etmektedir.²³⁶

Salih Sefa Aydemir “Türkiye’de 1965 Yılından Sonra Ortaya Çıkan Siyasi Öğrenci Hareketlerinin Sosyo-Kültürel Sebepleri” isimli çalışmasında 1960 darbesinden sonra planlı ekonomiye geçişi değerlendirmekte, bu dönemde sorunlara kalıcı çözüm bulunamadığını, işsizliğin ve dış borcun arttığını belirtmektedir. Ekonomiye bağlı olarak kırsal alandan kentlere yaşanan göçleri de ele almaktadır. Ekonomik nedenlerden dolayı toplumun ayrışmasının hoşnutsuzluğu da beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca üniversite eğitimi almaya hak kazanamayan, ekonomik nedenlerden dolayı eğitimine devam etmekte zorluk çeken veya devam edemeyen öğrencilerin kaosu içine sürüklendikleri görülmektedir.²³⁷

Abdullah Takım, “Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları” isimli çalışmasında 1963 yılından itibaren uygulanmaya başlanan kalkınma planlarını değerlendirirken bu planların amaçlarını kişi başı geliri artırmaya çalışmak, gelir dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmak, toplum içindeki refah payını artırmaya çalışmak, işsizliği azaltmak, ithalatı azaltırken ihracatın artmasını sağlamak olarak sıralamaktadır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP), ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP) ‘nın başarılı bir şekilde uygulandığını belirten Takım, 1970’li yıllarda koalisyon hükümetlerinin kurulması neticesinde Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP)’nin başarıya ulaşamadığını belirtmektedir.²³⁸

²³⁵ Bahar, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları”, 76-77.

²³⁶ Çelik, “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”, 221.

²³⁷ Salih Sefa Aydemir, “Türkiye’de 1965 Yılından Sonra Ortaya Çıkan Siyasi Öğrenci Hareketlerinin Sosyo-Kültürel Sebepleri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 36, (Aralık-2020), 831-833.

²³⁸ Abdullah Takım, “Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları”, *T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Maliye Dergisi* 160, (Ocak-Haziran 2011), 156-157.

Özcan Dağdemir ve A. Mesud Küçükkalay, “Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma” isimli çalışmada DP hükümetinin ilk dönemindeki ekonomik çalışmaları

Genel ekonomi politikası hedefleri doğrultusunda hükümet, tarımsal ürünlerin fiyatlarını, destekleme politikalarıyla, uluslararası fiyatların üzerine çekerken; KİT ürünlerinin fiyatlarını düşük tutarak yapay bir refah ortamı yaratmayı tercih etmiştir. Aynı zamanda sabit döviz kuru politikası ile hammadde ve ara malı ithalini kolaylaştırarak sanayinin gelişimini teşvik etmiş, düşük faiz politikaları ile özel sektörün mali açıdan güçlendirilmesini ve yatırımların artırılmasını arzu etmiştir.²³⁹

şeklinde açıklanmaktadır.

Bu politikanın esası, önceden ithal edilen malların daha sonra ülkede üretilmesidir. Böylece ithalat azaltılarak, ihracatla ithalat arasında bir denge kurulması suretiyle döviz tasarrufuna gitmekti. Ancak uygulamada böyle olmamış, ithal ikameci sanayileşme temel girdiler yönünden dışa bağımlı olduğundan bizzat kendisi ithalatı artırmış ve döviz darboğazı yaratmıştır.²⁴⁰

Tablo 3.1. *Müdahale Dönemleri Nüfus ve İstihdamın Yapısı* (Dağdemir - Küçükkalay,1999)

Yıllar	Nüfus (000)	İşsiz (000)	İKO (%)	İşsizlik Oranı (%)
1960	27.506	356	72,0	3,1
1961	28.227	396	72,0	3,4
1962	28.931	390	71,2	3,3
1963	29.651	403	70,5	3,3
1977	40.769	1571	58,1	8,3
1978	42.641	1617	57,8	8,4
1979	43.531	1699	55,3	8,7
1980	44.439	1831	52,6	8,2
1981	45.540	1618	53,9	7,8
1982	46.688	1725	51,6	7,9
1983	47.864	1607	50,3	6,5

Dağdemir ve Küçükkalay aynı çalışmada 1960 ve 1980 darbelerinin istihdam açısından değerlendirmesini yapmaktadırlar. Tablo 3.1.’de yer alan bilgiler doğrultusunda “Nitekim işsizlik oranı ortalaması 1960’ta %3 iken 1980’de 4,9 puan

²³⁹ Özcan Dağdemir – A. Mesud Küçükkalay, “Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, (1999), 125.

²⁴⁰ Süreyya Yıldırım, “Türkiye’de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyümeye Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1, (Mart 2006), 174.

artarak %7,9 gibi dünya ortalamasının çok üzerinde bir rakama ulaşmıştır...1960 askeri müdahale dönemi istihdam açısından 1980'e göre daha başarılı sonuçlar elde edilmiştir denilebilir.”²⁴¹ şeklinde çıkarımda bulunulmuştur. Ancak bu değerlendirme yapılırken iki darbe arasındaki işsizlik oranı da incelenmelidir. Görülecektir ki işsizlik oranı 1979 yılında %8,7'dir. Yani işsizlikteki artış 1980 darbesinden önce yüksek oranlara ulaşmıştır. Burada yapılabilecek değerlendirme darbe öncesinde ve darbe sonrasında var olan işsizlik oranının karşılaştırılarak ne oranda değişim görüldüğü yönünde olmalıdır. Değerlendirme bu şekilde yapıldığında işsizliğin zaman içerisinde kademeli olarak azaldığı çıkarımında bulunulabilir.

Erhan Yıldırım vd.'nin “Türkiye Ekonomisinde İktisadi Dalgalanmalar ve Krizler: 1980 Öncesi ve Sonrası Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme” isimli çalışmasında Türkiye’de 1950-1980 yılları arasında 3 kriz yaşandığını belirterek ve bu krizleri çözmek için uygulanan politikalardan bahsedilmiştir. Yaşanan ekonomik krizlerden çıkış yolu olarak her seferinde devalüasyon politikasının izlendiğini belirten Yıldırım vd. ekonomik bozulmasının sebebini ise dış ticaret açığı olarak açıklamaktadır. Dış ticaret açığının oluşmasına sebep olan durumu ise ithalatı karşılayacak seviyede dövizin olmaması olarak belirtmektedir.²⁴²

Ozan Bahar, 1960-1980 döneminde dört kez kalkınma planı hazırlandığını bunlardan ilk üçünün uygulanma imkânı bulmasına karşın son kalkınma planının uygulanamadan 24 Ocak 1980 kararlarının kabul edilmesiyle Türkiye’de yeni bir döneme girildiğini ifade etmektedir.²⁴³

Ülkemizin 43. Hükümeti olarak görev yapmış olan 6. Demirel Hükümeti 1980 yılının başlarında ekonomik alanda önemli kararlar almıştır. 24 Ocak kararları olarak adlandırılan bu kararlara göre; ihracat ürünlerinin üretimini gerçekleştirebilmek amacıyla yurt dışından ham madde ithal edilebilecek, karma ekonomi yerini serbest ekonomiye bırakacak, devalüasyon ile Türk Lirasının değeri düşürülecek, yabancı sermayelerin ülkeye girişine olanak sağlanacak, günlük kur uygulamasına geçilecektir. Bu gelişmeler halkın ihtiyacı olan ürünler daha da

²⁴¹ Dağdemir – Küçükkalay, “Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma”, 135.

²⁴² Erhan Yıldırım vd., “Türkiye Ekonomisinde İktisadi Dalgalanmalar ve Krizler: 1980 Öncesi ve Sonrası Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Bilsay Kuruç’ a Armağan*, ed. Serdar Şahinkaya – N. İlder Ertuğrul (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınevi, 2011), 1175.

²⁴³ Bahar, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları”, 80-86.

zamlanmış, TAR-İŞ'ten birçok işçi çıkarılmıştır. İşten çıkarılan bu işçilerin başlattığı protestolara öğrenciler de destek vermiş sokaklar tekrar kaos halini almıştır.²⁴⁴

Ülkemizdeki siyasi istikrarsızlık beraberinde ekonomik bunalımı da getirmiştir. Ülke genelinde yaşanan bunalım işçilerin sokağa çıkmasına neden olmuş ve devamında öğrenciler de işçilere destek vererek protestolar büyümüştür. Bu protestolara özellikle sol ideolojideki sendikalar büyük destek vermiş, güvenlik güçlerinin müdahalesi sonrası sokaktaki olaylar bastırılmıştır. Ancak siyasi bunalım gibi ekonomik sıkıntılar da halkın rahat ve huzur içinde yaşamasına izin vermemiş günbegün küçük çaplı da olsa olaylar devam etmiştir. Yaşanan bu olaylar toplumsal yapıyı zedelemiş, en ufak meselede birbirinin karşısına çıkıp çatışacak grupların oluşmasına ve bu grupların içinde yer alanların sayısının artmasına neden olmuştur. Bu çatışma ortamında bir de insanların bilinçsiz olması eklenince olaylar karşısında sağlıklı düşünce ortamı oluşturulamamış ve küçük meseleler büyük sonuçlar doğurmuştur.

3.4. Çorum Olayları Öncesi Sosyal Hayat

Fazilet Ahu Özmen, “Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I” isimli çalışmasında Türkiye’deki ilk gecekondu oluşumunun 1948 tarihinden itibaren görüldüğünü belirtmektedir. Gecekonduların ilk örnekleri “baraka” adında Ankara’da inşa edilmiştir. 1950’den itibaren başlayan kırsal alanlardan kentsel alanlara yapılan göçler özellikle büyük şehirlere yapılmış ve bu şehirlerin çehresini değiştirmiştir. Oluşan gecekondu mahallelerinde yaşayanlar arasında Aleviler de bulunmaktadır. Alevilerin 1960 yılından itibaren gerçekleştirdikleri şehir merkezine göçler ile dahil oldukları gecekondu oluşumu siyasi eylemlerin ve propagandaların merkezi hâline gelmiştir.²⁴⁵

Çelik’e göre kente yapılan göçler Türk aile yapısını da derinden etkilemektedir. Genellikle geniş aile yapısının var olduğu kırsal kesimden kente göç

²⁴⁴ Mustafa Ünlü, “12 Eylül Belgeseli 6. Bölüm-Darbenin Ayak Sesleri”, *Youtube* (17 Eylül 2022), 00.04.35-00.12.10.

²⁴⁵ Özmen, “Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I”, 38.

eden aileler çekirdek aile halini almışlardır. Aile büyüklerinin başlarında olmaması, geçim derdi nedeniyle aile fertlerinin çalışmak zorunda kalması, çocukların okulla buluşması gibi etkenler nedeniyle ailenin dini eğitim verme fonksiyonunun sekteye uğradığını belirtmektedir. Kente göçler aile bireyleri arasındaki dini etkileşimi olumsuz etkilemekle birlikte köyde yaşanan geleneksel kültürün şehre taşınmasına olanak sağlamıştır. Bu sayede bazı İslami semboller kamu alanlarında da görülmeye başlanmıştır.²⁴⁶

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar şehir merkezinde olduğu gibi köylerde de hissedilmiştir. Köylü vatandaşlar sıkıntılardan kurtulabilmek amacıyla şehir merkezlerine göç etmişlerdir. Ancak bu göçler vatandaşların sıkıntılarını gideremediği gibi şehir merkezlerinde var olan sıkıntıların artmasına neden olmuştur.²⁴⁷

Kente yapılan göçler sonucunda oluşan gecekondulaşma ilk zamanlarda sol hareketin kaynağını oluşturmakta iken 70'li yıllardan itibaren dindarlığa ve cemaatleşmeye imkân sağlayan alan haline gelmiştir.²⁴⁸

1960-1980 arası dönemde bazı cemaatlerin etkinliğini artırdıkları, bunun yanı sıra bazı yeni cemaatlerin oluştuğu görülmektedir. Bunların başlıcaları Nurcular, Süleymancılar, Nakşibendîler olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanla basın-yayın organları aracılığıyla daha geniş bir yapılanma ortamı bulan bu cemaatlerin bir kısmı devletin kurumlarını ve böylelikle yönetimi ele geçirmek amacıyla iken diğer kısmı toplumu dönüştürmek amacıyla hareket etmiştir.²⁴⁹

Devlet kurumlarının yönetici kadroları sağ ideolojiyi benimseyen kişiler tarafından doldurulması nedeniyle sol ideolojiyi benimseyen halk ile devletin kurumları zamanla karşı karşıya gelmiştir. Devlet, kurumları aracılığı ile sosyal, siyasal, dinsel, ırksal ayırım olmaksızın halka hizmet etmesi gerektiği yerde kurumlarının imkânları ve yönetim gücünün iktidar sahiplerinin karşısında olan

²⁴⁶ Çelik, “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”, 225.

²⁴⁷ Ünlü, “12 Eylül Belgeseli 3. Bölüm-Günlerin O Gün Getirdiği”, 00.01.50-00.02.00.

²⁴⁸ Çelik, “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”, 226.

²⁴⁹ Çelik, “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”, 234-237.

topluluğa karşı nasıl etkin bir şekilde kullanıldığı çalışmamızın 4. Bölümünde ele alacağımız Çorum olayları örneğinde ortaya konulacaktır.

3.5. Çorum Olayları Öncesi Toplumsal Olaylar

Salih Sefa Aydemir “Türkiye’de 1965 Yılından Sonra Ortaya Çıkan Siyasi Öğrenci Hareketlerinin Sosyo-Kültürel Sebepleri” isimli çalışmasında dünya üzerinde etkili olan ideolojileri “Marksist-Leninist-Maoist, Milliyetçi (etnik kaynaklı), dinî kaynaklı, Kapitalizm-Liberalizm ve Demokrasiye dayalı ideolojiler”²⁵⁰ olmak üzere 4 grupta değerlendirmektedir.

1961 Anayasası ile ulaşılmak istenen daha demokratik bir Türkiye düşüncesi bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Anayasal düzenlemeden güç bulan ideolojik grupların sayısı artmıştır. Özellikle üniversite öğrencileri tarafından bu ideolojiler desteklenmektedir. Farklı ideolojileri savunan bu gençler aynı ortamda düşüncelerini beyan etmekte ve düşüncelerine taraf olabilecek kişilere de ulaşmaya çalışmaktadır. Zamanla farklı ideolojideki gruplar karşı karşıya gelmişler ve birbirlerine üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Otorite sahipleri kendi düşüncesine yakın olan grubu kullanmaya çalışmışlardır. Otoriteye zıt bir düşüncüyü savunan gruplara karşı emniyet tedbirleri alınmış ve statükoyu savunan öğrencilerin kullanılması şeklinde çözüm yoluna gidilmiştir. Bu şekilde bir tutumun var olan otoritenin sorunları çözmek için arabuluculuk görevi üstlenmediğini tam tersine gruplar arasındaki çatışma ortamından yararlanarak kendi çıkarları uğruna zıt grupların mücadelesini körüklediği söylenebilmektedir.²⁵¹

Aydemir’e göre öncelikle batılı ülkelerdeki üniversitelerde daha sonra ise ülkemizdeki üniversitelerde görülen öğrenci olaylarının sebepleri şunlardır:

1960’lı yıllardan itibaren özellikle batılı ülkelerdeki üniversitelerde yaşanan kitlesel öğrenci olaylarının ilk çıkış nedeni, üniversite içi işleyiş problemleridir. 1968 yılından itibaren evrensel bir karakter kazanan öğrenci hareketleri; olması gerekenden çok daha fazla olan kalabalık sınıflar, yönetmeliklerin yetersizliği, öğretim üyelerindeki kalite

²⁵⁰ Aydemir, “Türkiye’de 1965 Yılından Sonra Ortaya Çıkan Siyasi Öğrenci Hareketlerinin Sosyo-Kültürel Sebepleri”, 825.

²⁵¹ Aydemir, “Türkiye’de 1965 Yılından Sonra Ortaya Çıkan Siyasi Öğrenci Hareketlerinin Sosyo-Kültürel Sebepleri”, 825-829.

sorunu, mezuniyetten sonra karşılaşılan işsizlik sorunu, öğretim üyelerinin özel üniversitelerdeki dersler nedeniyle asli görevlerini ihmal etmeleri, sınavlara gerekli özeni göstermemeleri, ders kitapları ve teksirlerin çok yüksek fiyatlarla satılmaları.²⁵²

1965-1968 yılları arasında üniversite öğrencileri tarafından başlatılan olaylara bakıldığında 78 işgal-yürüyüş-boykotun sadece 1 tanesinin hükümeti protesto etmek amacıyla düzenlendiği görülmektedir. Bu tarihler arasında yapılan boykotların amacının öğrenci olaylarının sebepleri ile örtüştüğü görülmektedir. Ancak 1968-1970 yılları arasında düzenlenen öğrenci olaylarına bakıldığında 131 boykottan 60 tanesinin hükümeti protesto etmek amacıyla düzenlendiği görülmektedir. 1968 yılından itibaren değişen öğrenci olaylarının karakteristiğinin değişmesindeki neden taleplerin karşılanmaması üzerine önce var olan iktidarı ve devamında ise sistemi sorgulamaları ve değişim istenilmesidir.²⁵³

Fazilet Ahu Özmen adı geçen çalışmasında Alevi gençlerinin siyasal hareketlere dahil olmasını 1960 darbesinin ardından yaşanan sürece denk geldiğini belirtmektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Sünni olmayan tüm kesimlerin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından temsil edilmesinin önemine değinmiştir. Sağ ideolojiye sahip grupların, Gürsel'in bu açıklamasına karşı gelerek Alevileri ayrı bir mezhep olarak tanımayacaklarını ifade etmeleri üzerine siyasal hayata dahil olan Alevi gençler deklarasyon yayınlamışlar ve Alevi kavramını kullanarak varlıklarını kamuoyu ile paylaşmışlardır. Bu süreç Alevi gençlerinin siyasal hayata ilk katılımlarıdır. İkinci katılımları ise 1971 askeri muhtırasının ardından gerçekleşmiştir.²⁵⁴

Adem Gürbüz "İbrahim Ulvi Yavuz'un Çalkantı ve Korkunun Bedeli Romanlarında 1980 Darbesi Öncesi Toplumsal Olaylar" isimli çalışmasında üniversitede başlayan öğrenci olaylarına ve devamında ülke genelinde yaşanan eylemlere değinmektedir. Bu eylemlerin başlıcaları ODTÜ'de ABD Büyükelçisi Conner'ın arabasının yakılması, ABD donanmasına bağlı 6. filonun protesto edilmesi, işçi sendikaları kanununa karşı muhalefet eyleminin yapılması, İsrail başkonsolosunun öldürülmesidir. Bu olaylar yaşanırken sağ-sol ideolojiyi savunan

²⁵² Aydemir, "Türkiye'de 1965 Yılından Sonra Ortaya Çıkan Siyasi Öğrenci Hareketlerinin Sosyo-Kültürel Sebepleri", 836.

²⁵³ Aydemir, "Türkiye'de 1965 Yılından Sonra Ortaya Çıkan Siyasi Öğrenci Hareketlerinin Sosyo-Kültürel Sebepleri", 836-837.

²⁵⁴ Özmen, "Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I", 40-44.

insanların karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Ülke genelinde yaşanan bu olaylar önce olağanüstü hâl ilan edilmesine ve ardından da 12 Mart 1971 yılında askeri müdahalenin yaşanmasına neden olmuştur.²⁵⁵

1971 muhtırasının ardından ilk cinayet olayı 1974 yılının aralık ayında yaşanmıştır. Bu tarihten itibaren sağ ve sol ideolojiyi benimseyen öğrenci gruplarının başlattığı olayları ve cinayetleri görmekteyiz. Tuhaf olan şu ki iki grup da amaçlarının Türkiye'yi kurtarmak olduğunu ifade etmektedir. Üniversitelerde yaşanan bu olaylar zamanla halkın gündelik hayatında da yer bulur ve sağ-sol mücadelesine halk da kendi yaşam bölgesinde katılarak olayların devam etmesine neden olur.²⁵⁶

1973 yılındaki petrol krizi ve 1974 yılındaki Kıbrıs Harekâtı ülke ekonomisini olumsuz etkilemiş ayrıca seçimlerde hiçbir parti tek başına hükümeti kurma başarısını elde edememiştir. Bu süreçte kurulan koalisyon hükümetleri ekonomik sorunları çözmemiş, ekonomik sorunların yanı sıra siyasi sorunlar da yaşanmıştır. Yaşanan siyasi ve ekonomik bunalımlar toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir.²⁵⁷

Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde sağ-sol arasında yaşanan olaylar artmıştır. Siyasiler bu sorunu adalet mekanizması ile çözmek yerine karşıt görüşleri bastırabilmek amacıyla bir tarafın daha güçlü olması yönündeki uygulamalara destek vermekten geri kalmamışlardır. Örneğin milliyetçi ve muhafazakâr bir niteliğe sahip olan Milli Türk Talebe Birliği devlet desteğini de alarak ideolojileri doğrultusunda hareket etmeye devam etmiştir. Komünizmin ve sosyalizmin insanların özgürlük hakkını kısıtladığı görüşünü savunmuşlar, bu ideolojiler ile mücadele edebilecek tek gücün İslamiyet olduğu, Komünizm ile mücadele etmenin sevabının olduğu belirtilmiştir.²⁵⁸ Ayrıca MHP, solcuların yaratacağını düşündüğü olumsuz

²⁵⁵ Adem Gürbüz, "İbrahim Ulvi Yavuz'un Çalkantı ve Korkunun Bedeli Romanlarında 1980 Darbesi Öncesi Toplumsal Olaylar", *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 13, (Haziran 2018), 50.

²⁵⁶ Gürbüz, "İbrahim Ulvi Yavuz'un Çalkantı ve Korkunun Bedeli Romanlarında 1980 Darbesi Öncesi Toplumsal Olaylar", 54-58.

²⁵⁷ Özmen, "Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I", 44-45.

²⁵⁸ Emine Öztürk, "Milli Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-Komünizm (1965-1971)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25/111 (2016/3), 111.

durumlarda sağ ideolojideki gençlerin kendilerini koruyabilmeleri için eğitim almalarını sağlayan “komando kamplarının”²⁵⁹ kurulmasını sağlamıştır.²⁶⁰

1973 seçimlerinden itibaren hiçbir parti tek başına hükümeti kuramamış, azınlık hükümetleri ve koalisyon hükümetleri tarafından yönetim sağlanmıştır. Özellikle 1977 seçimlerinden itibaren sağ-sol gruplar arasında yaşanan mücadeleler zamanla siyasi cinayetleri de beraberinde getirmiş, toplumsal çatışma ve ekonomik sıkıntılar ülke genelinde önü alınamayan ve telafisi mümkün olmayan olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte yaşanan ve tarihte iz bırakan olayların başlıcaları 1 Mayıs’ta 1977’de yaşanan İşçi ve Emekçiler Bayramı kutlamalarında yaşananlar, Maraş’ta ve Sivas’ta yaşananlardır.²⁶¹

1 Mayıs 1977 günü Taksim’de yapılacak olan İşçi ve Emekçiler Bayramı kutlamalarına sol ideolojiyi benimseyen birçok fraksiyon katılım sağlamıştır. Dönemin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda solcular, sağ cepheden gelebilecek olası bir saldırısı hususunda tedirgindirler. Ancak kendi içlerinde yaşanabilecek bir saldırı ortamını da göz ardı etmemektedirler. Sovyet yanlıları ile Çin yanlıları arasında ufak bir kıvılcım çıkmasının büyük bir çatışmayı doğuracağını herkes sezmektedir. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler’ in konuşmasının bitmesine yakın farklı noktalardan ateş açılmış, Taksim’de kaos ortamı yaşanmıştır. Bu olaylar sonucunda 34 kişi hayatını kaybetmiş yüzlerce kişi yaralanmıştır.²⁶²

1977 yılında yaşanan olaylar 1978 yılında hız kesmeden devam etmiştir. Ankara Emek Postanesi’nden gönderilen bombalı 4 paketten birisi Malatya AP Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu’na gönderilmiştir. Fendoğlu, gelini ve 2 torunu bu patlamada hayatını kaybetmiştir. İkinci paket ise Kahramanmaraş’ın Pazarcık ilçesine CHP’li Belediye Başkanı Memiş Özdal’a gönderilmiştir. Özdal, paketten

²⁵⁹ Milliyetçi gençlerin eğitilmesi yönündeki teklif Alparslan Türkeş tarafından kabul edilmiş ve ilk eğitim yeri İzmir’de açıldıktan sonra Ankara, İstanbul ve Adana gibi şehirlerde yeni eğitim kampları açılmıştır. Burada eğitim gören gençlerin giderlerinin nasıl karşılandığı konusunda farklı iddialar ortaya atılmıştır. Sol ideolojiyi benimseyenler maddi desteğin ABD tarafından sağlandığını iddia etmiştir. Sağ ideolojiyi benimseyen ve komando kampları uygulamasına yakın olan çevre ise kampın maddi ihtiyacının zenginler, esnaflar ve dar gelirli aileler tarafından sağlandığı savunulmaktadır. Ayrıca komando kamplarında eğitim gören gençlere maaş verildiği de iddialar arasındadır. Detaylı bilgi için bkz. Celil Bozkurt, “1968 Olaylarının Türk Siyasetine Etkisi: Milliyetçi Hareketin “Komando” Kampları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı* 117/231, (Kasım-Aralık 2017).

²⁶⁰ Ünlü, “12 Eylül Belgeseli 2. Bölüm-Kıbrıs’tan Cepheleşmeye”, 00.16.30-00.21.15.

²⁶¹ Gürbüz, “İbrahim Ulvi Yavuz’un Çalkantı ve Korkunun Bedeli Romanlarında 1980 Darbesi Öncesi Toplumsal Olaylar”, 51.

²⁶² Ünlü, “12 Eylül Belgeseli 3. Bölüm-Günlerin O Gün Getirdiği”, 00.03.55-00.12.40.

şüphelenmiş, tekrar postane şubesine göndermiştir. Paket burada patlamıştır. Adana ve Adıyaman'a gönderilen diğer iki paket ise önceden fark edilmiş, yeni can kayıplarının yaşanması önlenmiştir.²⁶³

1978 yılında Malatya Belediye Başkanının öldürülmesinden solcuların sorumlu tutulması sonucu yaşanan olaylar ve yine aynı yılda Sivas'ta sağcı gençlerin solcu gençleri hedef alan broşürler dağıtması ile başlayan sonrasında Alevi mahallesine saldırılması ile devam eden olaylar toplumsal şiddetin örnekleri olarak gösterilebilir.²⁶⁴ Bu dönemde sağ-sol çatışması ülkenin genelinde hissedilir olmuş bununla birlikte inanç farklılıklarının bulunduğu illerde, ki bu illerden birisi de Malatya'dır, toplum birbirinden iyice uzaklaşmaya başlamıştır.²⁶⁵

1978'in başlarında bir başka bombalı saldırı da İstanbul Üniversitesinde eğitim gören sol görüşlü öğrencilere karşı gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler polis gözetiminde üniversite kapısından çıktıkları esnada kalabalık öğrenci grubunun arasına bomba atılmış, 7 öğrenci hayatını kaybetmiştir.²⁶⁶

Ülkemizdeki olaylar durulmak bilmezken sağ ve sol ideolojiye mensup önemli kişilere suikast düzenlenmesi toplum içindeki kaos ortamının artmasına neden olmaktadır. Olaylar nedeniyle insanlar birbirinden tamamen uzaklaşmaya başlamıştır. Öğrenciler, öğretmenler, doktorlar, polisler ve diğer meslek örgütlerinde görev yapan kişiler de sağ ve sol ideolojiyi benimseyen oluşumlara üye olmuş böylelikle halk arasındaki cepheleşme gün geçtikçe artmıştır. Sağ örgütler MHP odaklı Ülkü Ocakları veya MSP odaklı TÜŞKO etrafında toplanırken sol örgütler ise Sovyet, Çin ve Arnavut yanlıları olmak üzere gruplara ayrılmış bu gruplar içinde de birçok farklı fraksiyon oluşturmuşlardır.²⁶⁷

Hatice Aydoğdu ve Nilüfer Timisi Nalçaoğlu'nun Mustafa Timisi ile yaptıkları söyleşi sonrası hazırladıkları eserde Timisi, 1970'li yıllarda Sivas'ta yaşanan siyasi kaynaklı toplumsal olaylara dikkat çekmektedir. 1975 yılında Divriği ilçesinde yaşanan olayların sağ-sol gençlik çatışması şeklinde başlayıp Alevi-Sünni çatışmasına döndüğünü belirten Timisi, olay yerine gidip müdahalede bulunduklarını

²⁶³ Mustafa Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 4. Bölüm", *Youtube* (14 Temmuz 2015), 00.06.00-00.07.40.

²⁶⁴ Özmen, "Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I", 46.

²⁶⁵ Canan Katılmış – Abdulkadir Baharçipek, "Malatya'da Yerel Siyasetin Dönüşümü Üzerinde Hamit Fendoğlu'nun (Hamido) Etkisi", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 11/1, (Eylül 2020), 29.

²⁶⁶ Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 4. Bölüm", 00.08.35-00.10.25.

²⁶⁷ Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 4. Bölüm", 00.13.00-00.18.40.

bu sayede olayların fazla büyümeden yatıştırıldığını ifade etmektedir. Yaşanan bu olayların ardından meclise dönen Timisi, Alparslan Türkeş ile mecliste sıra komşusu olduklarını ve ara ara konuştuklarını ifade etmektedir. Bu konuşmalarda ele alınan konuları ve Türkeş'in yaşananlara bakışını şu şekilde dile getirmektedir:

Türkeş de AP'nin izlediği politikalardan endişe duyuyordu. Divriği'den döndükten sonra olayları sordu, kısaca anlattım. Müdahale edişimden memnun kaldığını söyleyerek Ülkü Ocakları'ndaki gençlerin böylesine bir olaya karışmalarından üzüntü duyduğunu ifade etti. Alevi yurttaşlar özbeöz Oğuz Türkleridir ve bu ülkenin asli unsurlarıdır diyerek kendisinin de gençlere uyarılar yapacağını ifade etti.²⁶⁸

Timisi, 1978'de yaşanan Sivas olaylarını değerlendirirken sağ-sol çatışmasının Alevi-Sünni çatışmasına dönüştürülmeye çalışıldığını belirtmektedir. Yaşanan bu olayların arkasında AP hükümetinin olduğunu söyleyen Timisi,

Sol gençliğe karşı bir sağ gençliği yaratmak, ona karşı dengelemek, etkisiz hale getirmek üzere yalnız MHP'nin değil, asıl AP'nin 1960'lardan başlayan sinsî politikaları vardı. Zamanın İçişleri Bakanı olan Faruk Sükan'ın 'iti ite kırdıracağız' sözü o günlerde basında yer almıştı.... Türkiye için hayali bir komünist tehlikesi korkusu işlenerek AP iktidarını sürdürmeyi amaçlıyordu. Ne yazık ki MHP de bu oyunun içinde kimi zaman yerini aldı. Oysaki solcu gençlerin yüreğinde de sağcı gençlerin yüreğinde de Türkiye'nin emperyalizmin baskısından kurtarılması, yoksulluğun, geri bırakılmışlığın ortadan kaldırılması duygusu vardı.²⁶⁹

şeklindeki açıklaması ile dönemin siyasi planlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

1978 yılının son günlerinde "Güneş Ne Zaman Doğacak" isimli filmin Çiçek Sineması'nda gösterimi esnasında salona ses bombası atılmış böylelikle Kahramanmaraş'ta yaşanacak olan olayların ilk adımı atılmıştır.²⁷⁰

1978 yılının aralık ayında Maraş'ta yaşanan olaylar yaşanan sürecin en acı örneklerinden birisi olarak gösterilebilir. Yaklaşık bir hafta devam eden olaylar neticesinde yüzlerce kişi hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştır. Olaylar sonucunda birçok Alevi aile Maraş'ı terk etmek zorunda kalmıştır.²⁷¹

²⁶⁸ Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 175-176.

²⁶⁹ Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 173-174.

²⁷⁰ Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 4. Bölüm", 00.26.15-00.34.25.

²⁷¹ Özmen, "Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I", 46.

1978 yılının aralık ayında yaşanan Maraş olaylarına değinen Timisi, olayların ardından Maraş'a gittiğini ve bu olayların neden yaşandığını öğrenmeye çalıştığını bildirmektedir. Aldığı cevap 'onlar Kızılbaş ve komünist' olmuştur. Sağ-sol mücadelesi ile birlikte Alevi-Sünni meselesi de Maraş'ta olayların yaşanmasına neden olmuştur.²⁷²

1979 yılında yeni suikastlar düzenlenmiştir. Ülke genelinde şok etkisi yaratan suikastlardan birisi Abdi İpekçi'ye karşı düzenlenmiştir. Fail Mehmet Ali Ağca, soruşturmanın ilk zamanlarında olayı tek başına planladığını ve düzenlediğini söylemekle birlikte hapisaneye girdikten bir süre sonra suikastın kimler tarafından organize edildiğini açıklayacağını söylemesi üzerine hapisaneden kaçırılmıştır. Ağca, sonraki ifadelerinde yalnızca sağ örgütler ile irtibatının olduğunu, hapisaneden kaçtıktan sonra saklanması için Abdullah Çatlı'dan destek aldığını belirtmektedir. Abdi İpekçi'den sonra suikastlar hız kesmeden devam etmiş, Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, Öğretim üyeleri Ümit Yaşar Doğanay ve Cavit Orhan Tütengil bu suikastlar sonucu hayatını kaybetmişlerdir.²⁷³

Türkiye ekonomik, siyasi, sosyal, toplumsal birçok mesele ile karşı karşıya iken yeni bir sorun olarak Abdullah Öcalan liderliğindeki Apocular örgütlenmesi gündeme gelmektedir. Bu örgüt özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde geniş bir yayılma alanı bulmuş ve taraftar toplamıştır. Silah ve mühimmat konusunda sıkıntı yaşamayan örgüt bölgede düzenlediği saldırılar ile hükümetin ve silahlı kuvvetlerin dikkatini çekmiştir. Başbakan Süleyman Demirel, MGK toplantısında ülke genelindeki kaosu sona ermesi amacıyla hükümetin silahlı kuvvetlere her türlü desteği sağlayacağını belirtmiştir. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, asker ve memurların siyasi faaliyet içinde olmamalarını, sıkıyönetim hâkim ve savcılarının korkmadan karar alabilmelerine destek verilmesi gerektiğini, karakollarda da kışlalar gibi eğitim verilerek polislerin yeterliliğinin sağlanması gerektiğini belirtmektedir.²⁷⁴

1980 yılında da olaylar kontrol altına alınamamış, her gün sağ ve sol ideolojiyi benimseyen kişilere karşı saldırılar devam etmiş, bu saldırılar sonucunda birçok vatandaş hayatını kaybetmiştir.

²⁷² Aydoğdu – Timisi Nalçaoğlu, *Mustafa Timisi Anlatıyor*, 177-178.

²⁷³ Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 5. Bölüm-Uçurumun Eşiğinde", 00.01.35-00.09.15.

²⁷⁴ Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 5. Bölüm-Uçurumun Eşiğinde", 00.23.15-00.36.45.

1980 yılının ilk günlerinden itibaren artarak devam eden olaylar Gün Sazak'ın öldürülmesiyle en üst seviyeye çıkmış. Çorum da dahil olmak üzere farklı görüşteki insanlar sokakları savaş alanına çevirmişlerdir.

3.6. Çorum Olayları Öncesi Güvenlik Güçlerinin Durumu

3.6.1. Türk Polis Teşkilatı

Her meslekte halk arasında “işinin ehli” olarak nitelendirilen kişiler diğer meslektaşlarına göre ön plana çıkmakta ve hem kendinin hem de yaptığı işin ne kadar önemli ve değerli olduğunu hissettirmektedir. Biz çalışmamızda bu kişileri “profesyonel” olarak ele alacağız. Bir mesleğin profesyonel olarak isimlendirilebilmesi için bazı ilkelere sahip olması gerekmektedir. Süleyman Sözen “Polis ve Profesyonellik” isimli çalışmasında bu ilkeleri şu şekilde ifade etmektedir:

- 1.Profesyoneller, amacı meslek bilgisini üyelerine aktarmak olan meslek kuruluşları tarafından temsil edilirler.
- 2.Profesyoneller işlerini yaparken özerktirler.
- 3.Profesyonel meslek araştırmaya dayalı, sürekli ve düzenli olarak yenilenen kendine özgü, diğerlerinde bulunmayan bir bilgi birikimi ve bütünlüğe sahiptirler.
- 4.Profesyoneller uzun ve biçimsel bir eğitimden geçerler.
- 5.Profesyoneller kalite ve yetkinlik belgelerine sahiptirler.
- 6.Profsyoneller topluma kamusal hizmet sunarlar.²⁷⁵

Yukarıda sıralanan özelliklere sahip olan mesleklerin kendine özgü bir cezbedişi olduğu açıktır. Bunun yanı sıra Sözen, bu özelliklere sahip olan meslekler ile ilgili olarak “Her şeyden önce toplumda saygınlık kazanır ve meslek üyeleri itibar görür. Ayrıca, dışarıdan müdahaleler de azalır ve meslek le ilgili düzenlemeler ve denetlemeler meslek üyeleri ve örgütleri tarafından gerçekleştirilir”²⁷⁶ demektedir.

12 Eylül askeri darbeye giden süreçte özellikle 1970’li yıllardaki polislik mesleği her yönüyle büyük önem arz etmektedir. Ancak 1970’li yıllara değinmeden

²⁷⁵ Süleyman Sözen, “Polis ve Profesyonellik”, Polis Bilimleri Dergisi 6/3-4 (2004), 120.

²⁷⁶ Sözen, “Polis ve Profesyonellik”, 118.

önce Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren polislik mesleği hakkında kısa bir bilgi vermek bu mesleğin yıllar içindeki gelişim ve değişimine de ışık tutacaktır.

Kuruluşu 1845 olarak görülen polis teşkilatı hakkında incelemelerde bulunurken Cumhuriyetin ilk yıllarında teşkilat ile ilgili olarak değineceğimiz ilk husus karakollar olacaktır. Zamanla nüfusun artması, yeni mahallelerin oluşması gibi nedenlerden dolayı mevcut karakollar görevini tam olarak yerine getirememekte, yeni karakollara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak yeni karakol binalarının inşası ekonomik nedenlerden dolayı yapılamamakta hatta var olan binaların bakım ve onarım işlemleri de aynı sebepten dolayı gerçekleştirilememektedir. Mevcut karakollardaki polis sayısı ise ihtiyacı karşılayamamakta bu durum asayişin sağlanmasını olumsuz etkilemektedir. Polis sayısının yetersiz olması başvuruların az olması ile ilişkilidir. Maaşlarının az olması, mesai saatlerinin fazla olması, çalışma şartlarının elverişsiz olması gibi birçok sebep nedeniyle polislik mesleği tercih edilmemektedir. Eğitim seviyesi yüksek kişilerin özellikle bu mesleği yapmak istememeleri nedeniyle başvuru yapanların ve göreve başlayanların eğitim seviyesi oldukça düşüktür. Her şeye rağmen göreve başlayan polisler kendi içindeki iletişimin güvenilir olmayan tek hatlı telefonlar ile sağlanması güvenlik açısından büyük risk oluşturmaktadır.²⁷⁷

Askeri darbeden sonra polis teşkilatı ile ilgili bazı düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Örneğin askerliğini jandarma olarak yerine getirecek olan lise mezunlarının Emniyet Genel Müdürlüğü emrine verilerek görev sürelerini burada tamamlamaları istenmiştir. Bu süreçte stajyer polis olarak görev yapan bu kişiler kendi isteği ve müdürlüğün uygun görmesi halinde polis olarak göreve başlayacağı şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme ile tahsilli kişilerin polis memuru olarak görev yapmaları amaçlanmıştır. Bir başka düzenleme Polis Enstitüsü hakkındadır. Yeni düzenleme ile birlikte bu enstitü yüksekokul haline gelmiştir. Darbe sonrası bir başka düzenleme ise polis teşkilatında görev yapacak olan kişilerin siyasi düşünceleri ile ilgilidir. DP'ye yakınlık gösteren partinin uygulamaları ile benzer düşünceye sahip kişilerin teşkilattan uzak tutulmasına özen gösterilmiştir.²⁷⁸

²⁷⁷ Salih Zeki Haklı, "Erken Cumhuriyet Döneminde Polis Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi* 24/1 (2022), 10-12.

²⁷⁸ Ali Dikici, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Polisi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 30/89 (Temmuz 2014), 43-44.

1960 askeri darbe öncesinde yaşanan olaylarda polisin göstericilere karşı koyması sonucu polis “katil polis” olarak etiketlenirken askerin olaylar karşısındaki yumuşak tutumu nedeniyle ordu “halkın ordusu” olarak görülmüştür. Darbeden sonra halkın polise karşı tutumu tamamen olumsuz bir çizgide devam etmiş, polisin halk karşısında itibarı zedelenmiştir. Polis teşkilatının ve mensuplarının itibarlarını tekrar ayağa kaldırmak bazı düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Örneğin Cemal Gürsel radyodan yaptığı konuşmada emniyet mensuplarını sevdiğini ve onlara saygı duyduğunu ifade etmiş, halkın da polise karşı sevgi ve saygı göstermesi hususunda ricada bulunmuştur. Ayrıca polis üniformalarının renginin yeşil olmasına karar verilmesi ve Polis Bayramı kutlamalarına başlanması polisin itibarının iade edilmesi ve moral kazanmalarını sağlamaya dönük çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁹

1960 askeri darbenin ardından çalkantılı dönemler kendini her alanda hissettirmektedir. Polis teşkilatı da bunlardan birisidir. Polisler kendi içinde var olan görüş ayrılıklarını zaman zaman mesleki hayatlarına yansıtmaktadırlar. Devletin devamlılığı için çaba gösteren teşkilat mensuplarının bir kısmı devlet ile iktidar partisini birlikte düşünmekte ve devletin devamlılığının iktidar partisinin devamlılığına yormakta bu nedenle siyasi partinin işleyişinin devam edebilmesi amacıyla uğraş içinde bulunmaktadır. Aynı şekilde iktidara muhalif olan ve polis mensuplarının diğer kısmını oluşturanlar ise iktidarın değişmesine yönelik tutum sergilemektedirler. 1960 yılındaki askeri darbeye görüldüğü üzere ordu ansızın yönetime el koyabilmekte ve partilerin siyasi varlıklarına son verebilmekte veya askıya alabilmektedir. Buna karşın siyasi partilerin orduya veya toplumsal olaylara karşı kullanabileceği tek güç polis teşkilatıdır. Bu nedenle koalisyon hükümetleri döneminde polis teşkilatının bağlı bulunduğu İçişleri Bakanlığının alınması büyük önem arz etmektedir.²⁸⁰

1965 yılında “Toplum Polisi” veya “Toplum Zabıtası” adıyla yeni bir birim kurulması dikkate değerdir. Gökhan Demir ve Dünya Ahtem Öztogay ele aldıkları çalışmada bu birimin kuruluş amacını “...sağ söylemde sıklıkla dile getirildiği gibi 1961 Anayasasının kamu düzenini sarsacak ölçüde özgürlükler sağlaması üzerine

²⁷⁹ Dikici, “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Polisi”, 47-48.

²⁸⁰ Seda Öz Yıldız, “Güvenlik Bürokrasisi ve Partizanlaşma Sorunu: 1970’li Yıllarda Türk Polis Teşkilatı”, Liberal Düşünce Dergisi 85 (Kış 2017), 88.

ortaya çıkan anarşi hareketlerine karşı mücadele yürütmekti”²⁸¹ şeklinde ifade etmektedirler. Aynı çalışmada oluşturulan bu yeni birimin personelinin belirlenmesinde liyakatin değil siyasetin etkin olması sebebiyle birime seçilen personelin eğitimsiz ve disiplinsiz olduğu belirtilmektedir. Zamanla sorunları çözmekten ziyade sorun oluşturan bu personellerle birimin amacına ulaşamadığı ve tasfiye edildiği ifade edilmektedir.²⁸²

Türkiye’yi derinden etkileyen olaylara polis müdahalesinin zamanında yapıl(a)maması ve olaylar karşısındaki yetersizliği birçok eleştiriyi de beraberinde getirmektedir. Polisin çeşitli yönlerden eksik olması bu müdahalelerdeki sebeplerden birisi olarak gösterilmektedir. Polisin fiziki yönden durumu “...bina, araç-gereç, silah ve diğer ihtiyaç duyulan teknik donanım, personel sayısı, uzman personel ve eğitim yönünden oldukça zayıf bir durumdaydı”²⁸³ şeklinde özetlenmektedir.

Teknik donanımın yetersizliği polislerin olaylar karşısındaki tutumlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Mezun oldukları polis okullarında gerekli eğitimi alamadıkları için silahını tanımayan ve onu ustalıkla kullanma yeterliliğine sahip olamayan polislerin olaylar karşısında müdahale etmekten kaçındıkları iddia edilmektedir. Polislerin gerekli eğitimi alamadan mezun olmasının nedeni bu eğitimlerin maksimum 3 ay içinde verilip mezun edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Hatta bazı polislerin hiçbir eğitim almadan polis oldukları öne sürülmektedir.²⁸⁴

Gerekli eğitimi alamadan mesleğe başlayan polislerin teknik ve donanım eksikliği ile görevlerini yerine getirmeleri imkânsız bir hal almaktadır. Olaya zamanında ve başarılı bir şekilde müdahale edebilmeleri için gerekli olan istihbarat raporlarının ulaşmaması polislerin olaylar ve failer karşısında bir adım geride başlamaları anlamına gelmektedir. Olayın gerçekleştiği mahalde olay yerinin incelenerek delillerin toplanması ve toplanan delillerin değerlendirilmesi aşamasında polis memurlarının yeterli düzeyde bilgi ve beceriye sahip olmamaları olayların çözümü konusunda sorun oluşturmaktadır. Bilgi, beceri ve teknik yetersizlikler

²⁸¹ Gökhan Demir – Dünya Ahtem Öztogay, “İstisnai Devlet Biçimi ve Polis: 12 Eylül Döneminde İç Güvenlik Aygıtının Yeniden Yapılandırılması”, *Amme İdaresi Dergisi* 50/1 (Mart 2017), 108.

²⁸² Demir – Öztogay, “İstisnai Devlet Biçimi ve Polis: 12 Eylül Döneminde İç Güvenlik Aygıtının Yeniden Yapılandırılması”, 109.

²⁸³ Ali Dikici, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı’nın Durumu (1977-1980)”. *Tarih ve Günce-Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Dergisi* 1/1 (Temmuz 2017), 89.

²⁸⁴ Dikici, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı’nın Durumu (1977-1980)”, 92-94.

içinde olayların sorumlularını saptamaya çalışan polisler üst mevkilerden gelen baskılar sonucunda modern olmayan yöntemlerle faili bulmaya çalışmaktadır. Bu süreçte polis memurları olayları aydınlatmak için her türlü yola başvurmakta daha ziyade işkence ve dayak ile suçu kabul ettirme veya itiraf yoluna gitmeye çalışmaktadır.²⁸⁵

Siyasilerin polis memurları üzerindeki etkileri ve bazı polislerin de siyasi bakımdan taraflı hareket etmeleri teşkilatın işleyişini daha da zor duruma sokmaktadır. POL-BİR ve POL-DER olarak ayrılan polis memurları hükümetin değişmesi sonucu görev yerlerinin değişeceğini ve kilit noktalara kendi siyasi düşüncesiyle örtüşen kişilerin getirileceğini bilmektedirler. Hatta sadece polisler değil valilerin, kaymakamların, emniyet müdürlerinin siyasi görüşleri belirlenmiş “müspetler” ve “menfiler” olmak üzere iki grup oluşturulmuştur. Göreve gelen hükümetler aynı siyasi ideolojiyi benimseyen polis memurlarını daha önemli pozisyonlara getirirken terör sorunlarının yoğun olduğu yerlere de karşı ideolojiyi benimseyen polisler göndermeyi tercih etmişlerdir. Böylelikle karşı ideolojideki polis memuru kurşunların önüne atılmak istenmiştir. Bu ortamda polis memurlarının da ellerinden geleni kendi ideolojilerindeki halk için yaptığı iddia edilmekte göz atılarda ve sorgulamalarda buna dikkat ettikleri öne sürülmektedir.²⁸⁶

Polis teşkilatındaki ayırım mülki amirlerin halka karşı tutumunda da görülmektedir. Bu konu ile ilgili;

Bölügiray, aşırı milliyetçi militanlara hiçbir şart aramadan silah ruhsatı verdiğinden şüphelendiği bir valinin, bu durum kendisine sorulduğunda ‘paşam ruhsat verilenler hepsi milliyetçi ve bizden olan kişiler, ülkücü gençler, içlerinde hiç komünist yok’ dediğini belirtmektedir.²⁸⁷

Polis adaylarının eğitime kabul edilme süreci de polislik mesleğinin yapısına aykırı bir şekilde adayların siyasi görüşlerine göre işlemekte bunun sonucunda bu beceriye ve zekaya sahip olmayan birçok şahıs polis memuru olarak sokaklara dağılmaktadır. Polis memuru olmak için başvuranların eğitim durumu da

²⁸⁵ Dikici, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı’nın Durumu (1977-1980)”, 101-108.

²⁸⁶ Dikici, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı’nın Durumu (1977-1980)”, 110-114.

²⁸⁷ Tanel Demirel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56/4 (Nisan 2001), 53.

acı gerçeği gözler önüne sermektedir. Başvuranların tamamına yakını okuma-yazma bilmeyenler ile ilkökul mezunlarından oluşmaktadır.²⁸⁸

Polislerin günlük çalışma saatlerinin üzerinde sürekli mesaiye kaldıkları görülmektedir. Fazla çalışma saatleri polisin hem ailesine zaman ayıramamasına hem de vücudunun yorgun düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu fazla mesai için ödeme yapılmaması polisin görevini yerine getirme konusunda zamanla isteksiz ve duyarsız olmasına sebep olmaktadır.²⁸⁹

Polisler kendi güvenliklerinin dışında bir de ailesinin güvenliğini düşünmek durumunda kalmaktadır. Görevini yerine getirirken ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamı nedeniyle her an kendi ailesinin başına bir bela gelebileceği düşüncesi polis memurunun görevini yerine getirmesini bir ölçüde engellemektedir. Ayrıca görevde iken şehit olması veya yaralanması halinde geride kalan ailesinin durumunun ne olacağı düşüncesi polisin zihnini meşgul etmekte, devletin herhangi bir kurumunun ailesine sahip çıkmayacağı düşüncesi polis memurunu endişelendirmektedir.²⁹⁰

Tanel Demirel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi” isimli çalışmasında 1979 yılındaki Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında Hasan Fehmi Güneş’in polis teşkilatı ile ilgili yaptığı değerlendirme şu şekilde yer almaktadır:

Polis çok geleneksel, çok bezgin, psikolojik olarak çok çökmüş durumdadır. Benim emniyetteki istihbarat örgütüm olayların önünden değil, arkasından gitmektedir. Önceden istihbarat yapacak ne güçtedir ve ne de anlayışlıdır. Bugün Türkiye yoğun bir silah kaçakçılığı baskısı altındadır. Hatta şimdi İran'a da bizden silah geçmektedir. Biz silah girişini önleyemiyoruz. İstihbaratımız zayıf. Bütün bunların halli paraya mütevakıf. Bugün Almanya'nın hurdaya çıkardığı ve bize yardım olarak verdiği araç ve gereci kullanıyoruz... Ödeneğimiz yok. Jandarmanın denizde kaçakçılarla mücadele için İstanbul'da bir botu var. Yapımı devam edenlerin parasını ödeyemiyoruz ...Sıkıyönetim bölgeleri dışında aracımız da yok, telsizimiz de yok, elemanımız yok, bomba uzmanımız yok. Bir tek balistik laboratuvarımız var. Bir tek mikroskopumuz var. Mikroskop aldığımızı farz edelim fakat uzmanımız yok. Uzman yetiştirmek için İngiltere'ye yeni eleman gönderdik. İstihbarat okulumuz var. Bir dönemde yirmi kişi eğitebiliyoruz. Gülünç bir rakam ...Çok polisimiz var, ama işe yarayacak polisimiz çok az. Sadece 17 ilimizde fotoğraf makinamız var, 50 ilde yok.²⁹¹

Süleyman Sözen'in ifade ettiği profesyonellik ilkelerinin Türk Polis Teşkilatında yer almadığı görülmektedir. Oysa polislerin mesleğe kabulündeki yanlış

²⁸⁸ Dikici, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı'nın Durumu (1977-1980)”, 95.

²⁸⁹ Dikici, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı'nın Durumu (1977-1980)”, 98.

²⁹⁰ Dikici, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı'nın Durumu (1977-1980)”, 100.

²⁹¹ T. Demirel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, 55.

tutum değişmiş olsa, eğitim sũreci ve eğitim içeriği polis memurlarının öncelikle kendilerini sonrasında halkı koruyabilecekleri dũzeyde olsa, kısacası maddi ve manevi yönden tatmin eden bir meslek haline gelse hem yũksek eğitim sahibi kişiler tarafından tercih edilen bir meslek haline gelir hem de toplum içindeki çatlağın meslek bilincine sahip polisler tarafından mũdahale edilmesi sonucu genişlemesi önlenebilirdi. Ancak bu konuda söz sahibi olan kişiler geleceğe yönelik değil anı kurtarmak amaçlı kararlar aldıkları için atılan her adım hem polis teşkilatını hem de vatandaşları bũyũk kayıplara uğratmıştır.

3.6.2. Tũrk Silahlı Kuvvetleri

orum olayları öncesinde TSK ile ilgili bazı meseleler dikkate değerdir. Yakın tarihimiz için bu önemli meseleleri ele alacak olursak dikkat çekici ilk konu 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbedir. Darbenin nedeni olarak DP Hũkũmeti döneminde zme kavuşamayan ve artarak devam eden krizler gösterilmiştir. Darbenin generaller tarafından değil de dũřũk rũtbeli subaylar tarafından gerçekleştirilmiş olması ise dũřũndũrũcũdũr. Bu subayların darbeyi gerçekleştirebilmek için kimlerden destek aldığı ile ilgili kanıtlanamasa da ABD'nin etkisinden bahsedilmektedir. Tũrkiye'den önce darbe yaşanan ũlkeler değerlendirildiğinde ũlkelerin ortak yönleri grũlebilecektir.²⁹²

ũlkemizde gerçekleştirilen 1960 darbesi ve sonrası için de benzer durum söz konusudur. Son dönemlerde Sovyetler ile ilişkiler kurmaya alışan DP Hũkũmeti devrilmiş yerine gelen “Darbe açıklamasında NATO ve CENTO'ya bağlı kalacağını belirten askeri cunta, Sovyetlerle ilişkileri geliştirme siyasetini de askıya almıştır. Darbeden ũ gũn sonra da cunta hũkũmeti Amerika tarafından tanınmıştır.”²⁹³

CIA'nın Tũrk istihbaratı ve ordusu içindeki varlığı, Amerika'nın gelişmelerden haberdar olduğunu ve istihbarat ve ordu içinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir... Darbenin önemli aktörlerinden Cemal Madanoğlu'na göre ise CIA 27 Mayıs'tan sonra orduyu takip etmeye başlamış ve ordu 12 Eylũl darbesine kadar adım adım sağ ideolojiye kaymıştır.

²⁹² Murat Kasapsaraçoğlu, “Soğuk Savaş Döneminde Tũrkiye'de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD”, *Gaziantep ũniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/3, (Temmuz 2020), 1345-1346.

²⁹³ Kasapsaraçoğlu, “Soğuk Savaş Döneminde Tũrkiye'de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD”, 1348.

Madanoğlu'nun CIA'nın 27 Mayıs'tan sonra orduda etkin hale geldiği yönündeki görüşünün gerçekleri yansıttığını söylemek güçtür. Çünkü Türk istihbaratı 1950'lilerin sonuna kadar CIA tarafından yönetilmiştir.²⁹⁴

Ecevit Kılıç'ın “Soğuk Savaş Döneminde Türk İstihbarat Kurgusu” isimli Yüksek Lisans Tezi çalışmasında MAH'ın Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından sonra CIA ile birlikte çalışmalar yaptığı görülmektedir. Hem maddi hem de teknolojik anlamda MAH'a destek yapıldığı bilinmektedir. ABD ve Türkiye'nin istihbarat alanında iş birliği yapmasının nedeni olarak Sovyetler Birliği görülmektedir.²⁹⁵

1960 darbesinden sonra göreve gelen AP Hükümeti iki darbe arasında tek başına hükümeti kurarak istikrar sağlamaya çalışan tek parti olacaktır. 1971 yılında askeri kanat sivil yönetim üzerinde tekrar etkin olmak istemiş bunu 1960 yılındaki gibi bir darbe ile değil de bildiri ile yapmıştır. Sivil yönetim de askeriye uyarılarına uymak zorunda kalmıştır. Böylelikle askeri kanat sivil yönetime isteklerini kabul ettirmiş, sivil yönetim de meclisin kapanmasına gerek kalmadan bu sürecin atlatılmasını sağlamıştır.

Ordunun 1971 yılında sivil yönetime karşı böyle bir girişimde bulunmasının nedenleri olarak ülke genelinde yaşanmaya başlayan ekonomik sorunlar ve 1968 yılından itibaren yaşanan olaylar neticesinde sol düşüncenin ivme kazanması olarak gösterilmektedir.²⁹⁶

1960 darbesinde sağlanan ABD'nin gizli desteğinin 1971 muhtırasında da yer aldığı düşüncesi pek zor olmayacaktır. Görünürde muhtıranın nedenleri ekonominin bozulması ve solun ivme kazanması olarak gösterilmekle birlikte ABD'nin rolü de düşünüldüğünde asıl sebepler;

Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın yumuşama ortamından yararlanarak, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini özellikle ekonomik anlamda geliştirme çabası ve Türkiye'de bulunan Amerikan varlığının ve daha önce imzalanan ikili anlaşmaların Türkiye tarafından kontrol altına alınmaya ve resmîleştirilmeye çalışılmasıdır. Bu dönemde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında çok kapsamlı ekonomik iş birliği anlaşmaları imzalanmış ve Sovyetler, Türkiye'de bazı ağır sanayi tesislerinin kurulmasını üstlenmiştir.

²⁹⁴ Kasapsaraçoğlu, “Soğuk Savaş Döneminde Türkiye’de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD”, 1348.

²⁹⁵ Ecevit Kılıç, *Soğuk Savaş Döneminde Türk İstihbarat Kurgusu* (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 50.

²⁹⁶ Kasapsaraçoğlu, “Soğuk Savaş Döneminde Türkiye’de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD”, 1349.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gelişmesi ile bağlantılı olarak Türkiye'de Amerikan çıkarlarına aykırı olarak gelişen bir diğer olay ise solun yükselişidir.²⁹⁷

Ülkemizin 6. Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi aşamasında askeri kadrolarda hareketlilik yaşanmış, Genelkurmay Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı için yapılan hesaplar neticesinde bazı generaller emekliye ayrılmış, askeri kadroların siyaset içinde yer alması için hazırlıklar yapılmıştır. Ancak generaller istediğini elde edememiş, sivil siyasetçiler askerin planını bozmuştur.

Bülent Ecevit, 1 Mayıs 1977 günü yaşanan olayların sorumlusu olarak Özel Harp Dairesinin sivil uzantısı olarak gördüğü Kontrgerilla örgütünü hedef olarak göstermekte, Süleyman Demirel ise böyle bir örgütün olmadığını savunmaktadır.²⁹⁸

1978 yılında Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın görev süresi uzatılmamış, yerine Kenan Evren Genelkurmay Başkanı olarak göreve gelmiştir. Bülent Ecevit, Evren'in göreve gelmesinden hoşnutluk duymuş, siyasetle uğraşmayan bir yapıya sahip olması Ecevit'in bu duyguyu yaşamasında etkili olmuştur.²⁹⁹

1978 yılında Kahramanmaraş'ta yaşanan olaylarda da asker ve polisin olaylara ve faillere müdahale etmedikleri görülmektedir. Olaylara askerin neden müdahale etmediği yönündeki sorgulara Kenan Evren, sıkıyönetim ilan edilmediği için olaylara müdahale etme yetkilerinin olmadığını, yetkinin emniyet güçlerinde olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁰ Sıkıyönetim ilan edilmesi üzerine askeriye'nin müdahalesi ile 26 Aralık tarihinde sona eren Kahramanmaraş olaylarının ardından askeri kanatta yönetime müdahalenin gerekliliği düşüncesi olgunlaşmıştır.

Ülkenin güvenliğini sağlamada etkin iki güç olan polis teşkilatı ve silahlı kuvvetler bu süreçte yetersiz kalmıştır. Evren, silahlı kuvvetlerin olaylara müdahalede yetersiz kalmasını müdahale etme yetkisine bağlamaktadır.

Müdahale tarihi olarak öncelikle 11 Temmuz 1980 tarihi belirlenmiştir. Bu tarihin belirlenmesinde 3 Temmuz'da CHP tarafından hükümet hakkında gensoru

²⁹⁷ Kasapsaraçoğlu, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD", 1350-1351.

²⁹⁸ Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 3. Bölüm-Günlerin O Gün Getirdiği", 00.16.00-00.17.10.

²⁹⁹ Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 4. Bölüm", 00.04.10-00.04.45.

³⁰⁰ Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 4. Bölüm", 00.39.45-00.40.30.

verilmesi ve MSP'nin de gensoruda CHP ile birlikte hareket ederek mevcut AP Hükümetinin güvenoyu alamayarak düşeceği öngörüsü etkili olmuştur. Ancak 3 Temmuz günü hesaplar tutmamıştır. MSP, AP Hükümeti yönünde oy kullanarak hükümetin düşmesini engellemiştir. Bu sebeple Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve arkadaşları darbeyi ertelemek durumunda kalmıştır. Darbenin ertelenmesi ile ilgili olarak Evren, güvenoyu alan bir hükümete karşı darbe yapılmasının halk nazarında açıklanamayacak bir durum olduğu için darbeyi ertelediklerini belirtmektedir. Darbe ile ilgili ikinci bir şansın Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında verilen gensoru olduğunu bilen Evren ve arkadaşları Erkmen'in bu süreçte istifa edeceğini ve ardından hükümetin düşeceğini böylelikle askeriye'nin siyasi boşluktan faydalanarak darbeyi gerçekleştireceğini planlamaktadırlar. Erkmen, gensorunun ardından istifa etmiş ancak hükümet görevine devam etmiştir. Bu nedenle darbe için uygun ortam yine oluşmamıştır. MSP'nin 6 Eylül'deki Konya mitinginde alanların şeriatçılarla dolması ve bu yönde atılan sloganlar artık beklemenin faydasızlığını göstermiş, ordu 12 Eylül tarihinde yönetime el koymuştur.³⁰¹

Silahlı kuvvetlerin darbe öncesi ülke genelinde yaşanan toplumsal olaylara seyirci kaldığı ve gerekli müdahaleyi yapmadığı iddia edilmektedir. Silahlı kuvvetlerin bu şekilde bir tutum sergilemelerindeki neden, planladıkları darbeye uygun ortam oluşmasının sağlanması olarak yorumlanmaktadır.³⁰² Tanel Demirel ise bu süreçte silahlı kuvvetlerin temkinli davranmasını farklı bir boyuttan ele almış ve General Mustafa Muğlalı'nın yaşadıkları ile ilişkilendirmiştir:

Askerlerin terörle mücadelenin başarısını etkilediğini ileri sürdüğü ikinci faktör birçok askerde içten içe kendini hissettiren "Mustafa Muğlalı olmama" isteği idi. Üçüncü Ordu müfettişi olan General Mustafa Muğlalı, 1943 yılında Van'ın Özalp ilçesinde 33 köylünün kurşuna dizilmesinden sorumlu tutularak hapis cezasına çarptırılmış fakat cezasını tamamlamadan ölmüş bir askerdir. Askerler o devrin koşullarına uygun olarak sadece aldığı emirleri yerine getiren Mustafa Muğlalı'nın şartlar değiştiği için hak etmediği biçimde cezalandırıldığına inanarak; kendilerinin de benzer akıbete uğrayabileceği şüphesi içinde var olan yetkilerini kullanmakta çekingen davranmaktadırlar. 12 Mart dönemi sıkıyönetim komutanlarının daha sonra şiddetli eleştirilere tabii tutulmaları askerlerdeki Mustafa Muğlalı durumuna düşürülme korkusunu daha da artırmıştır.³⁰³

³⁰¹ Ünlü, "12 Eylül Belgeseli 6. Bölüm-Darbenin Ayak Sesleri", 00.37.55-00.49.00.

³⁰² Gürbüz, "İbrahim Ulvi Yavuz'un Çalkantı ve Korkunun Bedeli Romanlarında 1980 Darbesi Öncesi Toplumsal Olaylar", 51.

³⁰³ T. Demirel, "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", 56.

12 Eylül tarihinde yapılan darbenin arkasında da ABD'nin olduğu yönündeki iddialar tarihin sayfalarında geniş yer bulmaktadır. ABD'nin isteği doğrultusunda gerçekleştirilen haşhaş ekimini yasağı 1974 yılında Bülent Ecevit'in başbakanlığı döneminde kaldırılmış Türkiye'nin almış olduğu bu karar ABD'yi memnun etmemiştir. Ardından Kıbrıs Adası'nda yaşananlar üzerine Türkiye'nin adaya müdahale ederek oradaki Türklerin yaşayabileceği bir vatan elde edilmesi sonucu ABD Türkiye'ye karşı ambargo uygulamış, Türkiye de buna karşı misilleme olarak hava üslerini kapatma kararı almıştır. Devamında Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin iyi ilişkiler kurmak için adımlar atması ABD'yi rahatsız etmiştir. Nihayetinde darbe gerçekleştirilmiş, darbeyi gerçekleştirenler Sovyetler Birliği ile geliştirilen ilişkiler geri plana iterek ABD ile iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır.³⁰⁴

³⁰⁴ Kasapsaraçoğlu, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD", 1353-1354.

BÖLÜM IV

ÇORUM OLAYLARININ TANIKLARI VE OLAYLARIN BASINA YANSIMASI

Ulusal ve yerel basında yer alan haberlere bakıldığında her gün onlarca insanın hayatını kaybettiği görülmektedir. Bu haberler olayın nasıl gerçekleştiği ile ilgili genel bir açıklama yapılarak verilmektedir. Hatta bazı günler gazete sayfalarında sadece “Olaylarla dolu bir gün yaşadık... 20 Ölü”³⁰⁵ gibi bir cümle ile günün özetinin yapıldığı görülmektedir.

Milliyet gazetesinde yer alan Bedri Koraman’a ait bir karikatürde (Bkz. EK 1) yer alan merdiven sistemindeki anarşinin devam etmesi de Türkiye’deki durumları gözler önüne sermektedir. Burada işçiler üzerine başlatılan terör saldırıları etnik gruplar, güvenlik güçleri ve politikacılar ile devam etmektedir.³⁰⁶

Ülke genelinde hissedilen havanın Çorum için de geçerli olduğunu ifade eden Nurettin Aksoy, 1978 yılında Maraş’ta gerçekleşen olayların bir benzerinin Çorum’da ve nüfus yapısı Maraş ile Çorum’a benzeyen illerde yaşanabilme ihtimalinin yüksek olması nedeniyle böyle bir süreci beklediklerini söylemektedir.³⁰⁷

Ülke genelinde var olan kaos ortamının sıradanlaştığı ve halkın olaylar karşısında duyarsızlaştığı bir zaman diliminde Gün Sazak’a düzenlenen suikast ve sonrasında artarak devam eden olaylar büyük öneme sahiptir. Sazak cinayeti ile

³⁰⁵ *Tercüman*, “Olaylarla Dolu Bir Gün Yaşadık... 20 Ölü” (31 Mayıs 1980), 1; Saygı Öztürk, 1955 Yozgat doğumludur. Asıl mesleği öğretmenlik olan Öztürk, gazetecilik ve yazarlık yapmaktadır. 12 Kasım 2021 tarihinde Ankara’da ses kayıtlı röportaj yapılmıştır.

³⁰⁶ Bedri Koraman, *Milliyet* (29 Mayıs 1980), 1.

³⁰⁷ Nurettin Aksoy, 15 Kasım 2021 tarihinde Çorum’da ses kayıtlı röportaj yapılmıştır.

Çorum olayları arasında bağlantı kurulup kurulamayacağı hakkında birçok görüş ortaya atılmaktadır. Bu düşüncelere ve Çorum olaylarına değinmeden önce üzerinde durulması gereken konu Gün Sazak'ın kim veya kimler tarafından öldürüldüğüdür.

4.1. Gün Sazak'ın Ölümü

MHP Genel Başkan yardımcısı, Gümrük ve Tekel Eski Bakanı Gün Sazak 27 Mayıs 1980 akşamı uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. Saldırı sonrası güvenlik güçlerinin geniş çaplı bir kontrol kanalı oluşturduğu, suçluların yakalanması için her türlü imkânın seferber edildiği bildirilmektedir.³⁰⁸

Gün Sazak'ın öldürülmesi olayını değerlendiren Cumhuriyet gazetesi suikastı uygulayanların profesyonelliğine değinmektedir. Bununla ilgili olarak kurşunların yaşamsal bölgelere isabet ettirilmesi, kısa süre içerisinde olay yerinden kaçılması ve güvenlik güçlerinin çabalarına rağmen ele geçirilememeleri kanıt olarak sunulmaktadır.³⁰⁹

İçişleri Bakanı Vekili Orhan Eren, Gün Sazak suikastının ardından yaptığı açıklamada çok önemli ipuçlarının olduğunu ve suikastı düzenleyenler yakalanana kadar alarm halinde olunacağını belirtmiştir. Eren, CHP yöneticilerini de olası bir suikasta karşı uyarmaktadır.³¹⁰

Bununla birlikte siyasi parti binaların ve parti yöneticilerinin oturdukları evlerin polis tarafından korumaya alındığı belirtilmiş, şehre giriş çıkışlardaki kontrollerin de sıklaştığı ifade edilmiştir.³¹¹

Partilerin genel başkaları konu ile ilgili taziye dileklerinde bulunurken Tercüman gazetesinin haberine göre Alparslan Türkeş, düzenlediği basın toplantısında Ecevit'i hedef alarak şunları söylemektedir:

Bu cinayetin azmettiricisi, suç işlemeye teşvikçisi Ecevit'tir...

³⁰⁸ *Demokrat*, "MHP Yöneticisi Gün Sazak Öldürüldü" (28 Mayıs 1980), 7.

³⁰⁹ *Cumhuriyet*, "Sazak'ın öldürülmesi sola saldırıyı arttırdı" (29 Mayıs 1980), 1.

³¹⁰ *Tercüman*, "Türkeş: Cinayetlerin sorumlusu Ecevit'tir" (29 Mayıs 1980), 1.

³¹¹ *Tercüman*, "Türkeş: Cinayetlerin sorumlusu Ecevit'tir", 12.

Ecevit ne zaman MHP hakkında, MHP'liler aleyhinde Türk milliyetçileri ile ilgili olarak yalan ve iftiralar savurmuşsa, mutlaka ardından çok sayıda MHP'li yönetici ve ülkücü şehit edilmiştir...

Ecevit, öldürülen bütün MHP'lilerin manevi katilidir. Memleketimizde dökülen kanların sorumlusu Ecevit'tir. Komünist ve bölücü cinayet çetelerinin çektiği her tetiğin ardında mutlaka onun manevi mesuliyeti vardır.³¹²

Buna karşın Bülent Ecevit, kendisinin ve partisinin kışkırtıcılıkla suçlandığını ve hedef tahtası haline getirilmek istendiğini belirtmektedir.³¹³ Ayrıca Milliyet gazetesinin haberine göre Ecevit, "Parti yöneticilerine yönelik siyasal cinayetlerin yaygınlaşması demokratik yaşamımızı tehdit eden çok ciddi bir durumdur"³¹⁴ açıklamasında bulunmuştur.

Gazete haberlerine bakıldığında Alparslan Türkeş'in olaylar ile ilgili suçlayıcı bir dil kullanması ve ifadelerinde MHP'li- ülkücü kişilerin hayatını kaybetmesine değinmesine karşın Bülent Ecevit'in genel olarak siyasal cinayetlere karşı bir tepki ortaya koyması süreç için önem arz etmektedir. Cumhuriyet gazetesi de bu konuyu şu şekilde değerlendirmiştir:

Siyasal eğilimine bakmadan silahlı eylemlere karşı çıkmakta partiler birleşebilirlerse bir umut var demektir. Yok eğer bu yalın ve kesin ilkede en büyük iki siyasal parti bile buluşamıyorlarsa acı gerçek şudur: Bu gidişle terör, parlamentonun dışından ve içinden daha çok kan alacaktır.³¹⁵

Tercüman gazetesine ait olan aşağıdaki habere bakarak ülkenin içinde bulunduğu durumu anlamak daha isabetli olacaktır.

Yozgat'ta CHP il binası tahrip edildi... Konya'da biri polis 5 kişi yaralandı... Okullar tatil edildi... Çumra'da sokağa çıkma yasağı konuldu... Aydın'da CHP lokali tahrip edildi... Afyon, Kütahya, Eskişehir, Akçaabat ve Kastamonu'da okullar tatil edildi... Fethiye'de öğrenciler derse girmedi... Ayvalık'ta cinayeti protesto eden bir gruba Solcular saldırdı... Elâzığ'da 8 bin kadar esnaf işyerini kapattı.³¹⁶

Yurdun çeşitli yerlerinde vuku bulan olaylar Gün Sazak'ın ölümü ve siyasilerin yaptığı açıklamaların ardından hız kesmeden devam etmiştir. Hürriyet

³¹² Tercüman, "Türkeş: Cinayetlerin sorumlusu Ecevit'tir", 12; Hürriyet, "Türkeş Ecevit'i suçladı" (29 Mayıs 1980), 1-11.

³¹³ Tercüman, "Türkeş: Cinayetlerin sorumlusu Ecevit'tir", 1.

³¹⁴ Milliyet, "MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak evinin önünde öldürüldü" (28 Mayıs 1980), 6.

³¹⁵ Cumhuriyet, "Evet, Falcılığa Gerek Yoktur" (20 Temmuz 1980), 1.

³¹⁶ Tercüman, "Türkeş: Cinayetlerin sorumlusu Ecevit'tir", 12.

gazetesinin 31 Mayıs tarihli baskısında yer alan Alparslan Türkeş'in konuşmasındaki önemli noktalardan birisi şudur:

Bu mücadele bir yanda Türk Devletini yaşasın ve güçlü olsun, Türk milleti mutlu ve müreffeh olsun, demokratik parlamenter rejimimiz yıkılmasın, milli ve manevi mukaddeslerimiz korunsun diyenlerle diğer yanda devleti kundaklayanların, milletimizin boynuna esaret zinciri vurmak isteyenlerin, demokrasi ve parlamenter rejim düşmanlarının ve bütün mukaddeslerimizi yıkmak isteyenlerin mücadelesidir. Bu mücadelede herkes yerini almak, belli etmek mecburiyetindedir.³¹⁷

Tasvir gazetesinde yer alan habere göre Alparslan Türkeş, Gün Sazak suikastı ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

Sazak'a kurşun sıkanların onun şahsında devlete ve millete saldırdıklarını belirtmiştir. Yıllardan beri sürekli MHP'li yöneticilere, MHP mensuplarına ve ülkücülere saldıranlar bu saldırıları ile bir yandan kendilerine en büyük engel olarak gördükleri MHP'lileri yıldırma ve bir yandan da memlekette bir iç savaş çıkartmayı amaç edinmişlerdir.³¹⁸

Başbakan Süleyman Demirel, Gün Sazak'ın ölümü üzerine yaptığı konuşmada "Tahrikler yapılıyor. Bu tahrikler, mezhep farklılıklarının bulunduğu yerde sorumsuzca yapılıyor. Vatandaşlarım bu tahriklere kapılmamalıdır. Paniğe mahal yoktur."³¹⁹ demektedir. Başbakan Süleyman Demirel'in siyasi bir cinayet sonrası yaptığı açıklamada mezhep farklılıklarına değinmesindeki amaç nedir? Yapılan açıklamada neden siyasi ideolojilerin farklı olduğu yerlerde tahriklere dikkat edilmelidir demiyor da mezhep farklılıkları yaşanan yerler gündeme getiriliyor? Amaç, olayları siyasi çerçeveden çıkarıp mezhepsel bir hal almasını sağlamak mıdır?

Her gün ülke geneli yaşanan olaylar nedeniyle onlarca vatandaş hayatını kaybetmekte iken sesi yüksek tonda çıkmayan siyasiler, yüksek dereceli bir siyasetçinin hayatını kaybetmesi sonucu kendilerini korumak, masum ilan etmek veya birilerini suçlamak amacıyla seslerini yükseltmişlerdir. Kullanılan dil halkın sokaklarda karşı karşıya gelmesini önlemeye yetmemiş aksine mücadelenin yakıcılığı ve yıkıcılığı hız kazanmıştır.

³¹⁷ *Hürriyet*, "Büyük bir kalabalığın katıldığı cenaze töreni dolayısıyla başkentte geniş güvenlik önlemleri alındı. Şehrin giriş ve çıkışları tutuldu" (31 Mayıs 1980), 11.

³¹⁸ *Tasvir*, "Türkeş olayın suçlusu olarak Ecevit'i suçladı" (29 Mayıs 1980), 1.

³¹⁹ *Cumhuriyet*, "MHP Grubu Mücadeleye sine-i millette devam etme kararı aldı" (29 Mayıs 1980), 9.

4.1.1. Gün Sazak'ı Kim-Kimler Öldürdü?

4.1.1.1. Solcular

Gün Sazak'ın kim veya kimler tarafından öldürüldüğü konusunda farklı ihtimaller öne çıkmaktadır. Bunlardan en belirginini ve doğruluğu çoğu kesim tarafından kabul göreni DEV-YOL mensubu kişilerce cinayetin işlendiği düşüncesidir. Hürriyet gazetesi, Hacettepe Üniversitesinin bahçesinde 'Gün Sazak cezasını buldu' yazılı bir pankart bulunduğunu, pankartın altında da DEV-YOL yazısının olduğunu aktarmaktadır. Emniyet görevlilerince de Sazak cinayetindeki faillerin büyük ihtimalle DEV-YOL mensubu olduğu düşüncesi yer almaktadır.³²⁰

Aydınlık gazetesinin 26 Haziran tarihli baskısında yer alan habere göre ise DEV-SOL üyeleri, Aydınlık gazetesine bir bildiri göndermiş ve bu bildiride Gün Sazak'ı kendilerinin öldürdüğünü açıklamışlardır.

Gönderilen bildiride gerçekleştirilen eylemin yani Gün Sazak'ın öldürülmesinin sonuçları da sıralanmıştır. Buna göre;

Demirel hükümetinin güçlü devlet ve faşist polisin moral güçlülüğü altüst oldu.

CHP'li yurtseverler faşizmi bir kere daha tanıma fırsatı buldular.

Faşizme karşı nötr olan, faşistlere karşı duyarlı olmaya başlamıştır.

Ecevit'in anti-faşist maskesi bir kez daha düşmüştür.

Halkımız faşizmin saldırıları karşısında korunmak, can güvenliğini sağlamak için silahlanmak zorunda kalmıştır.³²¹

Bu maddelere bakılırsa eylemi gerçekleştiren grup kendi davalarının devam etmesi ve kendilerinin görüp başkalarının göremediği veya görmezden geldiği ve büyük tehlike olarak nitelendirdiği faşistlere karşı halk gücünden yararlanmak istemişlerdir.

Adnan Baran, Gün Sazak'ın öldürüldüğü dönem ile ilgili olarak şu tabloyu gözler önüne çizmektedir:

Ülkücülerin gayesi ülkenin birliğini, devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünü, bayrağın yere düşmeden dalgalanmasını sağlamaktı. Solcular mitinglerinde Türk bayrakları dahi taşımazlardı. Bizler ülkenin geleceği için çabalarırken solcular Mao ve Lenin posterleri ile orak ve çekiç figürleri taşıyorlardı. Türkiye'nin sosyalist-komünist

³²⁰ Hürriyet, "Polise Göre Gün Sazak'ı DEV-YOL Öldürdü" (31 Mayıs 1980), 1.

³²¹ Aydınlık, "Dev-Sol, Gün Sazak'ı kendilerinin öldürdüğünü ileri sürdü", (26 Haziran 1980), 1.

bir ülke olmasını istiyorlar bu amaçla da doğu blokunda yer almasını sağlamaya çalışıyorlardı. Amaçları Türkiye'yi Sovyetlerin uydusu haline getirmekti. Bu durumda olaylarda birileri maşa ve birileri de maşayı tutandı. Var olan duruma bakıldığında solcuların kullanıldığını görmek çok kolaydır.³²²

Gün Sazak'ın öldürülmesine dair bir başka ihtimal ise Marksist-Leninist Kürdistan İntikam Tugayı tarafından işlenmiş olabileceğidir. Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre kimliği belli olmayan bir kişi Ankara'daki gazete bürolarını arayarak şöyle demiştir: "Soru sormayın, söylediklerimi yazın. MHP'li Gün Sazak'ı biz Marksist-Leninist Kürdistan İntikam Tugayı öldürdü. Davamız sürecektir."³²³

Turgut Tuğ, Gün Sazak'ın öldürülmesinin sağ-sol davası olmadığını ifade ederken tetiği çekenlerin solcu olmasının ötesinde tetiği çekme emrinin kimler tarafından verildiğinin daha önemli olduğunu belirtmektedir. Bu emri verenlerin emperyalist güçler olduğunu söyleyen Tuğ, maalesef ihalenin solculara kaldığını eklemektedir.³²⁴

Tuğ, sağcılar ve solcuların yaptığı çalışmalarda amaçlarının ülkeyi bölmek olmadığını kendi yöntemlerine göre devleti kalkındırmaya ve insanların daha rahat, daha iyi koşullar içerisinde yaşamalarını sağlamaya çalıştıklarını aktarmaktadır. Amacı bu olan kişilerin iktidara gelebilmesi için her kesimden destek alması gerektiğine değinen Tuğ, solcuların bu eylemi gerçekleştirerek iktidara gelemeyeceklerinin farkında olduklarını, böyle bir eyleme hiçbir grubun destek vermeyeceğini söylemektedir.³²⁵

Muharrem Özünel, Gün Sazak'ın solcu bir grup tarafından öldürülmesini anlayamadığını ifade etmektedir. Solcuların amacının işçi ve emekçilere hakkını arayabilecekleri örgütlü bir ortam oluşturmak olduğunu belirtmektedir. O dönemlerde sağ ve sol düşüncüyü savunan çok fazla fraksiyon olduğunu ve iki düşüncenin de uçta bulunan örgütleri olduğunu söyleyen Özünel, popüler olmak isteyen bir örgütün bu eylemi gerçekleştirebileceğini belirtmektedir. Her ne sebeple olursa olsun bir insanın yaşamına son vermenin doğru olmadığını söyleyen Özünel,

³²² Adnan Baran, 1962 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu lise olup serbest meslek ile uğraşmaktadır. 14 Kasım 2021 tarihinde Çorum'da ses kayıtlı röportaj yapılmıştır.

³²³ Hürriyet, "Polise göre Gün Sazak'ı DEV-YOL öldürdü", 11.

³²⁴ Turgut Tuğ, 1961 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu ortaokul terk olup emeklidir. Şimdi çobanlık mesleği ile uğraşmaktadır. 16 Kasım 2021 tarihinde Çorum'da ses kayıtlı röportaj yapılmıştır.

³²⁵ Turgut Tuğ.

iktidar olmak isteyen grupların iyi bir örgütlenme ile hareket etmeleri ve halkın isteklerine cevap vermeleri gerektiğini ifade etmektedir.³²⁶

Mehmet Yolyapar da o dönemde solcuların birçok fraksiyona ayrıldığını, bu fraksiyonların kendi arasında güç mücadelesi yaşadığını söylemektedir. Aklın ve sağduyunun ortadan kalktığı bir dönemde bu fraksiyonlardan herhangi birinin Gün Sazak’a karşı suikastı gerçekleştirmiş olabileceğini söyleyen Yolyapar, kahramanlık hikayesi oluşturmak isteyen bir grubun da gazetelere haber gönderip eylemi üstlenmiş olabileceğini söylemektedir.³²⁷

Yolyapar, Gün Sazak’ın tesadüfen seçilmediğini iddia ederek seçilmesindeki nedeni ülkücülerin sevdiği bir kişi olmasına bağlamaktadır.³²⁸

Gün Sazak’ın tesadüfen seçilmediğini destekleyen Tuğ, Malatya cezaevinde yatarken koğuş arkadaşının söylediklerini şu şekilde aktarmaktadır:

Ben tır şoförüydüm. Kaçakçılık yapıyordum. Gümrük Bakanı değişmişti. Gün Sazak, Gümrük ve Tekel Bakanı olunca gümrükteki birçok görevliyi görevden aldı. Gümrükte güvenebileceği görevli sayısı kalmayınca yerine kendi çevresinden güvendiği 5-6 kişi getirdi. Bu zamanlarda kaçakçılık yapılması zordu. 6 ay kadar zorlandık.³²⁹

Baran da suikasta uğrayan Gün Sazak’ın tesadüfen seçilmediğini belirterek suikastın neden işlendiğini şu şekilde açıklamaktadır:

Gün Sazak, Gümrük ve Tekel Bakanı olduktan sonra çok başarılı bir profil sergilemiştir. O dönem için gümrük kapılarımızın kaçakçılık konusunda yeteri kadar denetlenmediği ya da denetlenmek istenmediği bu nedenle kaçakçılığın önüne geçilemediği, devletin büyük zararının olduğu söylenmektedir. Gün Sazak’ın göreve gelmesiyle birlikte kaçakçılık ile mücadelede önemli başarılarla imza atıldığı söylenmektedir. Kaçakçılıktan güç ve para kazanan kişi veya örgütlerin sistemine vurulan bu darbeye karşılık olarak, solcuların maşa olarak kullanılması sonucu suikast gerçekleştirilmiştir.³³⁰

Hergün gazetesi ise Gün Sazak’a suikast düzenlenmesinin nedenini şu cümle ile açıklamaktadır: “Gün Sazak, Allah bir, kitap bir, bayrak bir diye mücadele ettiği için katledildi.”³³¹ Allah, kitap ve bayrak için mücadele eden yalnız bir parti ve

³²⁶ Muharrem Özünel, 1954 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu üniversite olup 1980 yılına kadar matematik öğretmenliği yapmıştır. 15 Kasım 2021 tarihinde Çorum’da ses kayıtlı röportaj yapılmıştır.

³²⁷ Mehmet Yolyapar, 1951 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu lise olup mesleği gazetecilik. 16 Kasım 2021 tarihinde Çorum’da ses kayıtlı röportaj yapılmıştır.

³²⁸ Mehmet Yolyapar.

³²⁹ Turgut Tuğ.

³³⁰ Adnan Baran.

³³¹ Hergün, “Gün Sazak, Allah bir, kitap bir, bayrak bir diye mücadele ettiği için katledildi” (30 Mayıs 1980), 1.

o parti içinde de yalnız bir kişi olmasa gerek. O halde gazetenin bu şekilde haber yapmasının bir nedeni olmalı: vatandaşların manevi duygularını harekete geçirmek. Sokak çatışmalarının, suikastların bu denli şiddetli olduğu bir dönemde yapılan bu haber amaca hizmet edecek ve halk keskin bir şekilde karşı karşıya gelecektir.

Gün Sazak'ın cenaze törenine katılan gruba yönelik saldırı hazırlığında olan DEV-YOL mensubu bir kişni yakalandığı ve bu kişinin kalabalık üzerine dinamit atacağı bildirilmektedir.³³² Gün Sazak'ın öldürülmesiyle sonuçlanan suikastın sanıkları arasında yer alan DEV-YOL üyesi Hasan Gündoğmuş'un yakalandığı haberi yer almaktadır.³³³

4.1.1.2. Diğer ihtimaller

Cumhuriyet gazetesinin 30 Mayıs tarihli baskısında Gün Sazak'ın koruma polisi istediği ancak bu isteğinin karşılanmadığı belirtilmektedir. Ayrıca MHP üst düzey yöneticilerini korumak amacıyla parti içindekiler tarafından oluşturulan güvenlik örgütündeki kişilerin de Gün Sazak'ı korumak için görevlendirilmedikleri iddiası yer almaktadır.³³⁴

ABD ile savunma iş birliğinin onaylanmaması amacıyla düzenlenen TİP mitinginde farklı bir iddia daha ortaya atılmaktadır. Milliyet gazetesinin 1 Haziran tarihli baskısında yer alan haber aynen şöyledir: "Sazak'ın öldürülmesi MHP içinde Nazi yöntemiyle bir hesaplaşmadır. Sazak'ın MHP'de bazı kişilere rakip olduğu öteden beri biliniyordu."³³⁵

Yolyapar, sol fraksiyonlar haricinde önemli bir iddia daha ortaya atmaktadır: "O dönem birçok faili meçhul cinayetin istihbarat teşkilatı tarafından gerçekleştirildiği göz önünde bulunursa Gün Sazak'ın da böyle bir suikasta kurban gitmiş olma ihtimali değerlendirilmelidir."³³⁶

Gün Sazak'ın kimler tarafından ve hangi amaç uğruna öldürüldüğünden ziyade bu cinayetin neye hizmet ettiğini dile getiren TİKP Genel Başkanı Doğu

³³² *Tercüman*, "Gün Sazak'ın katillerinin eşkalleri tespit edildi" (1 Haziran 1980), 1.

³³³ *Milliyet*, "MHP'li Sazak'ı öldürmekten sanık 6 kişiden 1'i tutuklandı" (7 Haziran 1980), 7.

³³⁴ *Cumhuriyet*, "Gün Sazak'ın Cenazesi Bugün Kaldırılıyor" (30 Mayıs 1980), 9.

³³⁵ *Milliyet*, "TİP: Sazak'ın öldürülmesi MHP içinde bir hesaplaşmadır" (1 Haziran 1980), 6.

³³⁶ Mehmet Yolyapar.

Perinçek, “Gün Sazak’ın öldürülmesi Türkiye halkının MHP’nin zorbalığına karşı yürüttüğü mücadeleye zarar vermiştir.”³³⁷ demektedir.

MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan da konu ile ilgili “Son günlerde korkulu bir hal almış olan anarşinin önlenmesi için işbaşındaki bu hükümet artık gereken tedbirleri zaman geçirmeden almalıdır.”³³⁸ demiştir.

4.2. Çorum Olaylarının Hazırlıkları

Çorum’da olaylar başlamadan önce önemli kadrolarda değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Çorum Valisi Nevzat Şensoy ilerici demokrat bir vali olarak bilinmektedir. Şensoy’un yerine gelen isim ise Rafet Üçelli’dir. Üçelli, AP saflarında yer alan Faruk Sükan’ın bacanağıdır. Emniyet Müdürü olan Hasan Uyar da görevinden alınmış yerine Nail Bozkurt getirilmiştir. Bozkurt, meslek hayatının bir bölümünde Tunceli’de görev yapmıştır. Bu görev süresi esnasında olay çıkmasına neden olduğu için emniyet müdürlüğü yapması sakıncalı notu almıştır.³³⁹

AP azınlık hükümeti döneminde Çorum’da var olan olayların giderek arttığı ifade edilirken birçok müdürlüğün el değiştirdiği iddia edilmiş, bunlardan birisinin de YSE Müdürlüğüne Kazım Duman’ın getirilmesi örnek gösterilmiştir. Duman bu göreve geldikten sonra 57 kişinin işten çıkarıldığı söylenmektedir.³⁴⁰

TÖB-DER’li bir öğretmen, azınlık hükümeti göreve geldikten sonra birçok öğretmenin mesleğini yerine getiremez olduğunu böylece derslere “militan” polislerin girdiğini ifade etmektedir.³⁴¹

POL-DER’li polislerin görev yerlerinin değiştirildiği ve yerlerine sağ görüşe yakın polislerin getirildiği, eğitim kurumlarına “militan” olarak nitelendirilen polislerin sık sık giderek okul müdürlerini darp ettiği, öğrencilere ders vermeye çalıştığı belirtilmektedir. ÜYD’li militanların okul çıkışında baskınlar düzenlemeleri

³³⁷ *Cumhuriyet*, “Ecevit: Cinayetin tepkisi istismar edilerek tırmanış iç savaşa dönüştürülmek isteniyor” (29 Mayıs 1980), 9.

³³⁸ *Milliyet*, “MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak evinin önünde öldürüldü”, 6.

³³⁹ *Çorum*, “Çorum, Kahramanmaraş olmayacak” (16 Haziran 1980), 1.

³⁴⁰ *Çorum*, “Çorum, Kahramanmaraş olmayacak”, 1.

³⁴¹ *Çorum*, “Faşist saldırılara tepki büyük oldu” (16 Haziran 1980), 4.

ve yaşanan olaylar sonucunda olayları gerçekleştirenlerin göz altına alınmaması Çorum olaylarının hazırlıkları olarak görülmektedir.³⁴²

Çorum olaylarını tetiklediği düşünülen bir unsur da Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın³⁴³ dağıttığı bildirilerdir (Bkz. EK 2). Bu bildirilerle birlikte dini bir araç olarak görüp halkın birbirine karşı husumet beslemesi amaçlanmıştır. Dinini yoğun şekilde yaşayan halk ile Kemalistler, CHP'liler, Komünistler karşı karşıya getirilerek cihat gerçekleştirilmek istenmiştir.

Demokrat gazetesinin 30 Haziran tarihli yayınında Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın CIA patentli olduğu, esas amaçlarının Müslüman halkı tahrik etmek ve MSP'yi yalnızlaştırmak olduğu söylenmektedir.³⁴⁴

4.3. Çorum Olayları Nasıl Başladı?

“Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporunda” Çorum olaylarının başlaması ile ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır:

28.05.1980 tarihinde şehir merkezinde sağ görüşe mensup bir grup öğrencinin MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın öldürülmesini protesto etmek için şehir merkezinde bir yürüyüş yaptığı, bu esnada grubun sol görüşe mensup Alevi vatandaşlara ait bazı işyerlerinin camlarını kırdığı, sol görüşe mensup Celal Erdoğan isimli bir öğretmeni darp ettiği, bunun üzerine Çorum'da sol görüşlü ve alevi vatandaşlarımız arasında, oturdukları mahallelere yönelik saldırı yapılması ihtimaline karşı kaynaşma ve gruplaşma olduğu, bu durumu fırsat bilen ve Çorum'da faaliyet gösteren HK, SGB, TKP-B Kurtuluş, Devrimci Kurtuluş ve DEV-YOL örgütü mensuplarının oturdukları yerlere halkı da kışkırtarak barikat kurdukları, örgüt

³⁴² Çorum, “Çorum, Kahramanmaraş olmayacak”, 1.

³⁴³ Müslüman Kardeşler Teşkilatı, Hasan el Benna tarafından Mısır'da kurulan İslam dininin evrensel ilkelerini savunmak amacıyla dini merkeze alıp hayatın yeniden şekillenmesi için çalışma yapan bir teşkilattır. Amacına ulaşmak için davet ve tebliğ gibi yumuşak metotlarla birlikte şiddet unsurunu da kullanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. İrfan Kaya Ülger, “Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, (Temmuz-2016), 131-151.; Mahmut Bozan, “Dini Cemaatlerin Demokrasi Algısı Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma; Nur Hareketi ve Müslüman Kardeşler”, *USOBED*, Haziran-2020, s. 66-86.

³⁴⁴ *Demokrat*, “Faşistler İslamiyet'e karşı yeni yeni tertipler peşinde” (30 Haziran 1980), 1.

mensuplarının ellerinde silahlarla yüzleri maskeli şekilde bu barikatlarda nöbet tuttıkları ve bu bölgelere güvenlik güçlerinin girmesine izin vermedikleri...³⁴⁵

Sadık Eral, Çorum'daki olayların Gün Sazak'ın ölümü üzerine başladığını söylemektedir. Eral, olaylar ile ilgili şunları eklemiştir:

Gün Sazak Çorumlu değildir. Çorum'da öldürülmemiştir. Çorumlu birisi tarafından öldürülmemiştir. Çorumlular bu suikastı meşru gösterme çabasına girmemişlerdir. Ancak olayların yoğun yaşandığı bir yer Çorum olmuştur. Bu kesinlikle planlı bir şeydir.³⁴⁶

Çorum Cumhuriyet Başsavcısı Ertem Türker, Çorum olaylarının Gün Sazak'ın öldürülmesi üzerine başladığını belirtmektedir. Sazak'ın öldürülmesiyle Çorum ve Çorumluların herhangi bir bağlantısının olmamasına rağmen olayların Çorum'da yaşanmasını belli bir kitleyi imha planı olarak görmekte ve bu planın işlenmesi amacıyla da Sazak'ın öldürüldüğünü iddia etmektedir.³⁴⁷

Durmuş Batman, ülke genelinde ve özelinde Çorum'da yaşanan olayların sıçrama noktası olarak Gün Sazak'ın suikasta uğramasını görmekle birlikte statüsü önem arz eden, herhangi bir grup için değerli olan başka bir ismin öldürülmesinin de bu etkiyi yapacağını belirtmektedir.³⁴⁸

Nurettin Aksoy, Çorum'da olayların başlaması ile ilgili olarak Gün Sazak'ın öldürülmesinin bir bahane olduğunu ifade etmektedir. Olaylar başlamadan önce ABD Büyükelçiliği ikinci kâtibi Robert Alexander Peck'in Çorum ve yakınlarında görüldüğünü iddia eden Aksoy, bu ilde nasıl olay çıkar, ne olursa halk birbirine karşı düşman olur gibi sorular sorduğunu iddiasına eklemektedir. Çorum olaylarına giden süreçte bazı hazırlıkların yapıldığını ancak Çorum halkı olarak yapılan bu hazırlıkları

³⁴⁵ Meclis Araştırma Komisyonu (MAK), Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (Ankara: TBMM, 2012), 757.

³⁴⁶ Sadık Eral, 1957 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu üniversite olup mesleği avukatlıktır. 15 Kasım 2021 tarihinde Çorum'da ses kayıtlı röportaj yapılmıştır.

³⁴⁷ İlhan Cem Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", *Youtube* (19 Nisan 2014), 00.09.00-00.09.40.

³⁴⁸ Durmuş Batman, 1961, Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu ortaokul terk olup makine tamirciliğinden emekli olmuştur. 15 Kasım 2021 tarihinde Çorum'da ses kayıtlı röportaj yapılmıştır.

o aşamada anlayamadıklarını, olaylar sona erdikten sonra resmin genelini görebildiklerini söylemektedir.³⁴⁹

Mehmet Yolyapar da Aksoy'un ifadelerini destekleyerek şu bilgileri paylaşmaktadır: “Amerika’dan bir heyet geldiğini, bu heyetin belirli kesimlerle görüşmeler yaptığını biliyoruz. Bu aşamada sürekli Alevi-Sünni nüfusunu, yaşadığı yerleri soruyor; Çorum’da olayların nasıl çıkabileceği konusunda bilgi topluyorlardı.”³⁵⁰

Adalet Partisi Çorum İl Başkanı Ali Ayhan Çetin, Amerika’dan heyet geldiği yönündeki iddiaları desteklemektedir. Belediye Başkanı Turhan Kılıççıoğlu’nun kendisini arayarak Amerikan 2. Başkatibi ve yardımcısının görüşmek amacıyla kendilerinden randevu istediklerini bildirmektedir.³⁵¹

Saygı Öztürk ise Amerika’dan gelen heyet ile Çorum olaylarının bağdaştırılması konusunda farklı bir düşünce ile hareket etmektedir. Gelen heyetin çeşitli kurum ve kişilerle irtibat kurduğu yönündeki iddiaların doğruluğunu kabul etmeyen Öztürk, “Bu ülkenin siyasileri, güvenlik güçleri, istihbarat elemanları var. Bunların birkaç kişilik heyete karşı koyabileceği düşüncesindeyim.”³⁵² şeklinde düşüncelerini ifade etmektedir.

Turgut Tuğ, Çorum olaylarını başlatan gelişmenin Gün Sazak’ın öldürülmesi olmadığını iddia etmektedir. Tuğ’ un ifadelerine göre, Çorum merkezde bulunan Gazipaşa İlkokulu’nda diploması olmayanlar için devam eden bir kurs

³⁴⁹ Nurettin Aksoy

³⁵⁰ Mehmet Yolyapar.

³⁵¹ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.02.55-00.03.15.

Ekinler Kan İçindeydi isimli belgeselde Ülkü Yolu Derneği Çorum İl Başkanı olduğu iddia edilen Seydi Esenyel, Amerika’dan bir heyet geldiğinin kendilerine haber verildiğini belirtmektedir. Abdullah Çatlı’nın bu heyet ile görüşmeye gittiğini, kendilerine de gece dernekte kalmaları gerektiğini söylediğini ifade etmektedir. O gece yaşanan en dikkat çekici olay ise kendilerine getirilen 20 adet silahtır. Bkz. Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.03.50-00.04.25.

Ancak sağ ve sol ideolojiye sahip kişilerle yapılan görüşmelerde Seydi Esenyel’in ÜYD Çorum İl Başkanı olmadığı belirtilmiştir. Görüşme yapılan solculardan Muharrem Özünel, Esenyel’in sağ ideolojiyi benimsediğini ve kendisinin sorumlu olduğu bir bölgesi olduğunu belirtmektedir. Ancak bu sorumluluk il başkanlığı sıfatı düzeyinde değildir. Görüşme yapılan sağ ideolojiyi benimseyen görüşmecilerden Turgut Tuğ ve Adnan Baran ise bu şahsın ülkücülerden biriymiş gibi görünmeye çalıştığını fakat ülkücü olmadığını ifade etmişlerdir. Adnan Baran, Çorum olaylarının yaşandığı dönemde ÜYD Çorum İl Başkanının Kazım Aras olduğunu belirtmektedir. Esenyel, ABD’den geldiği iddia edilen heyet ve heyetin Çorum görüşmeleri ile ilgili iddialar ortaya atmaktadır. Ancak bu iddialar tartışmalıdır ve güvenilir değildir.

³⁵² Saygı Öztürk.

vardır. Kurs sonunda katılımcılardan başarılı olanlara diploma verilmektedir. Bu kursa katılanlardan bazılarının da kendi arkadaşları olduğunu beyan eden Tuğ, bir akşam okul çıkışı silahlı saldırı gerçekleştirildiği ve bu saldırıda sağcı arkadaşlarının yaralandığını söylemektedir. Yaşanan bu olayların da Gün Sazak'ın öldürülmesinden birkaç gün önce gerçekleştirildiğini ekleyen Tuğ, Çorum olaylarına giden süreçte ilk adımın bu silahlı tarama olduğunu belirtmektedir.³⁵³

Çorum olaylarının başlangıcı ile ilgili bu açıklamaları yapan Tuğ, konuşmasına şöyle devam etmektedir:

Gün Sazak'ın ölümünden sonra yaşanan olaylar hız kazanmıştır. Ancak bütün insanlar silahlı ve çatışma içine girdi demek doğru olmayacaktır. Gün Sazak öldükten sonra birileri tarafından her an Aleviler üzerine saldırı düzenleneceği yönünde haberler yayılmış olmalı ki herkes tetikte bekliyordu. Solcu bir mahalleden on kişilik arkadaş grubumuzla geçerken bir anda üzerimize saldırı gerçekleşti. Bunun sebebinin oluşturulmaya çalışılan korku ortamı olduğunu düşünüyorum. Benim o insanlara herhangi bir tehdidim veya sözlü sataşmam olmamıştı. Büyük ihtimalle kendilerine karşı bir saldırıda bulunacağımızı düşündüler ve kendilerini korumaya çalıştılar. Bir de meşhur kırmızı Murat taksi var. Şehir içinde bir sağcı mahallesinde bir solcu mahallesinde görüldü. Amaçları insanların korku ortamı içinde yaşamalarını sağlamak ve sağlıklı karar almalarını engellemektir.³⁵⁴

Adnan Baran, Çorum olayları başlamadan önce hayatını kaybeden ülkücü arkadaşları olduğunu ancak bu kişilerin olaylar dışında değerlendirildiklerini, olayın sorumlusu olarak sağcılarının gösterildiğini ifade etmektedir. Medyada ve çeşitli platformlarda Çorum olayları ele alındığı zaman bir tarafın suçlu diğer tarafın mağdur gösterilmeye çalışıldığını söyleyen Baran, hayatını kaybeden ülkücülerin dile getirilmediğini belirtmektedir.³⁵⁵

Çorum'daki olayları kimin-kimlerin-hangi grubun başlattığı ile ilgili farklı iddialar bulunmaktadır. Hem halk içindeki gruplar hem de siyasi yapılanmalar bu olayları başlatan olarak karşı tarafı suçlamaktadır.

Çorum olaylarına bakıldığında kaos ortamının oluşması, olaylar devam ederken düzenlenen operasyonlar, silah tedariki, öldürülen şahısların hunharca katledilişi düşünüldüğünde birbirine karşı husumeti bile olmayan iki grubun (Alevi-Sünni halkın) bu denli vahşet ortamını oluşturmasının pek mümkün olmayacağı

³⁵³ Turgut Tuğ.

³⁵⁴ Turgut Tuğ.

³⁵⁵ Adnan Baran.

düşünülmelidir. Olayların oluşmasında Çorum'daki Alevi-Sünni halkın dışında tetikleyici, planlayıcı bir güç olduğu açıktır.

4.3.1. Olayları Sağ İdeolojiye Mensup Kişilerin Başlattığını Düşünenler

Çorum gazetesi olayların başlamasına ülkücülerin neden olduğunu belirtirken olaylara giden süreçte ülkücü yapılanmanın genişlemesi üzerine bu olayların kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.³⁵⁶

Milli Eğitim Müfettişi Müslüm Öztürk, Çorum olaylarının asıl planlayıcısı olarak MHP'li Belediye Başkanını görmektedir. Öztürk, bu yaklaşımıyla Alaca'daki olaylar yaşanmadan önce MHP'li belediye başkanının halkı tahrik ettiği yönündeki iddiayı da desteklemektedir.³⁵⁷

Aydınlık gazetesi 9 Haziran tarihli haberinde Çorum olaylarının sorumlusu olarak MHP'li vatandaşlar gösterilerek sadece solculara değil Sünni demokrat ve ilericilere de saldırıda bulundukları iddia edilmektedir. Her şeye rağmen MHP'lilerin yeterli desteği bulamadığı aktarılırken haberin devamında Alevilerin ve devrimcilerin aleyhine propaganda yapılarak halkı bölmeye çalıştıkları bunun sonucunda Sünni vatandaşların desteğini almayı amaçladıkları söylenmektedir.³⁵⁸

Beylerbeyi Deniz Astsubay Okulu'ndan ayrıldığı söylenen Adnan Özçiftçi'nin yaptığı açıklamalarda askeri okulların MHP'lilerin örgütlendikleri bir yer olduğu beyan edilmektedir. Özçiftçi, Çorum olaylarının planlayıcısı olarak Çorum ÜYD Başkanı Nihat Argut, 2. Başkanı Nazmi Keskin ve Yönetim Kurulu üyesi Selahattin Çulukoğlu (veya Çalıkoğlu) olabileceğini söylemiştir.³⁵⁹

Çorum olaylarının yaşandığı süreçte ÜYD Çorum İl Başkanı Kazım Aras'tır. Adnan Özçiftçi ise Çorum olaylarının planlayıcılarının ÜYD Çorum İl Başkanı Nihat Argut, 2. Başkan Nazmi Keskin ve Yönetim Kurulu Üyesi Selahattin Çulukoğlu olabileceğini iddia etmektedir. Nihat Argut, ÜYD Çorum İl Başkanlığı görevini 1979 senesinde Kadir Fındık' a, Kadir Fındık da Kazım Aras'a bırakmıştır.

³⁵⁶ *Çorum*, “Çorum, Kahramanmaraş olmayacak”, 1.

³⁵⁷ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.04.55-00.05.00

³⁵⁸ *Aydınlık*, “Faşistler, Çorum'da saldırılarına Sünni halkı katamadı” (9 Haziran 1980), 6.

³⁵⁹ *Demokrat*, “MHP askeri okullarda örgütleniyor” (3 Haziran 1980), 7.

Özçiftçi'nin iddiası Çorum'da yaşanan olayların çok önceden planlandığı yönünde bir çıkarım yapılmasına imkân sağlamaktadır. Ancak Çorum'da yaşanan ilk olaylarda iki kesimin de gerekli hazırlığı yapmamış olması bu iddiayı sorgulatmaktadır.

Sadık Eral, Alevi ve Sünni halkın, dine, devlete, düzene, yaşama farklı baktıklarını ifade etmektedir. Sağcı kesimin Sünni vatandaşların dinini, vatan-millet sevgisini, kültürel değerlerini, geleneklerini kullandığını, istismar ettiklerini belirtmektedir. Bu nedenle Sünni halkın bir kesiminin Alevi halka düşman olduğunu ifade etmektedir. Tetikleyici gücün olmaması halinde Alevi-Sünni halkı birbirine düşman edecek bir durumun olmadığını dile getiren Eral, Alevi ve Sünni vatandaşların bu olayların mağduru olduğunu belirtmektedir.³⁶⁰

Eral, Çorum olaylarının tetikleyici gücü olarak sağ ideolojiyi görmekle birlikte düşüncelerini şu şekilde devam ettirmektedir: “Bu süreçte sağcı-solcu herkes suçludur. Geleceğe küskünlük, düşmanlık değil dostluk, barış, kardeşlik mirası bırakmalıyız.”³⁶¹

Özünel, Çorum'da yaşanan olayların sorumlusu ve bunlara destek verenler ile ilgili

Çorum'da olayların yaşanmasına neden olanlar ülkücülerdir. Bununla birlikte ülkücülükle hiç alakası olmayan kişiler ülkücülerin peşine takılmıştır. Çorum'da yaşanan yakma, tecavüz gibi olayları ülkücü diyemeyeceğimiz sapık zihniyetteki kişiler yapmıştır. Fırında yakma olayını gerçekleştiren kişi cezaevinde her gece çılgınlarla uyanıyordu. Suçluluk psikolojisini yaşıyordu her uykusunda. Bu insanın ülkücü olamayacağı görüşündeyim. Ancak bu söylediklerimden ülkücüler suçsuzdur çıkarımında bulunmak kesinlikle yanlıştır. Olayların yaşanması bu grup nedeniyle olmuştur. Sonrasında bu grubun içerisine farklı amaçtaki insanlar da karışmıştır. Ülkücüler de bu insanları olaylarda kullanmak istemiştir. Ayrıca Kuruçay'da katliama önayak olanlardan birisi Çolak Zeki adındaki şahıstır. Bu kişi ile cezaevinde birlikte yattım.³⁶²

diyerek karşı görüşteki kişilerle hapiste bir arada yattıklarını itiraf ederken diğer taraftan da bir takım kişilerin olay öncesinde ve olay esnasında kontrolden çıkmış olduğunu itiraf etmektedir.

³⁶⁰ Sadık Eral.

³⁶¹ Sadık Eral.

³⁶² Muharrem Özünel.

AP Çorum Milletvekili Ahmet Cinbek, olayların MHP’li militanlarca çıkarıldığını ifade etmektedir. Olayların çıkarılmasındaki amacın ise AP ve MSP destekçisi olan halkın MHP saflarına geçişi sağlamak olduğunu iddia etmiştir.³⁶³

Aydınlık gazetesinin haberine göre AP’li, MSP’li ve CHP’li esnaf olayların sorumlusu olarak MHP’yi görmekte ve lanet okumaktadır. Amacı sadece çıkar sağlamak olan bazı sağcı ve solcuların da halk ile güvenlik güçlerini karşı karşıya getirmeye çalışmaları nedeniyle tepki gösterildiği belirtilmektedir.³⁶⁴

Milliyet gazetesinde yer alan habere göre Çorum CHP Milletvekili Şükrü Bütün, Çorum olaylarının sorumlusu olarak MHP’lileri görmekle birlikte AP ve MSP’lilerin bu saldırılara katılmadığını, nefretle izlediğini eklemektedir.³⁶⁵

Bütün, basın toplantısı düzenleyerek Çorum olaylarının düzenleyicileri hakkında bilgi vermiştir. Olayları tertip edenler arasında MHP ile birlikte Demirel’in de bulunduğunu söylemektedir. Siyasi temsilcilerin olayları ateşleme çabalarına karşın AP tabanının buna razı olmadığını da belirtmektedir. Olayların faşizm çatısı altında gerçekleştirildiğini de eklemektedir.³⁶⁶

Çorum CHP Milletvekili Etem Eken (15 ve 16. Dönem), Çorum’daki olayları parti üzerinden değerlendirmektedir. Sağcı güçlerin, CHP’ye destek veren Alevi ve Sünni halkı birbirine karşı kışkırtarak kırdırmak istediklerini dile getirmektedir.³⁶⁷

Demokrat gazetesine konuşan bir vatandaş;

Olayları çıkartanların Solcular olduğu söyleniyor. Hayır Solcular değildir. Resmen Sağcılar çıkarmışlardır. Yukarıda Allah var, kimse yalan söyleyemez... Zavallı Milönü halkını evine kapamak günahıdır. Devletin kuvvetlerinden yoksun oldukları için barikatlar kuruyorlar mahallelerinde.³⁶⁸

diyerek olayların çıkaranların Solcular olduğu yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığını ifade etmektedir.

³⁶³ *Cumhuriyet*, “AP Milletvekili Ahmet Cinbek: Çorum olaylarını MHP’li militanlar başlattı” (21 Temmuz 1980), 1.

³⁶⁴ *Aydınlık*, “MHP Çorum’da yine saldırıya geçti” (3 Temmuz 1980), 6.

³⁶⁵ *Milliyet*, “CHP’li Bütün: Çorum’daki olayların ardında MHP’liler var” (14 Haziran 1980), 10.

³⁶⁶ *Demokrat*, “İktidar Çorum’un hesabını vermelidir” (13 Temmuz 1980), 7.

³⁶⁷ *Çorum*, “Etem Eken: Çorum sıkıyönetim kapsamına alınmalıdır” (15 Temmuz 1980), 1.

³⁶⁸ *Demokrat*, “Faşistler Çorum’u yakıp yıkmaya başladı, halk direniyor” (5 Temmuz 1980), 5.

Çorum'da yaşanan olaylar ile ilgili her iki grubu da suçlayan çevreler olmakla birlikte Çorum Cumhuriyet Savcısı Ertem Türker yaşananlar hakkında “Sağ görüşlü kişilerin planlı ve tertipli saldırısıdır”³⁶⁹ demektedir.

SDP Genel Başkanı Cenani Bıçakçı'ya göre Çorum olayları “AP'nin sırtında taşıdığı MHP tarafından tezgahlanmıştır.”³⁷⁰

2 Haziran tarihli Demokrat gazetesi haberine göre Gençlik ve Spor Bakanlığında sağ görüşlü saldırganlara eğitim verildiği hatta bu eğitimin güvenlik kuvvetlerinin silahları ile yapıldığı iddia edilmektedir. Buna kanıt olarak da zimmetli olarak verilen mermilerin hesabının sorulmaması gösterilmektedir.³⁷¹

İkinci Çorum olaylarının ardından kentte barışı sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Çorum Müftüsü, Ulucami Hafızı Mürsel Hoca, Recep Hafız, Baro Başkanı Fevzi Bilal, Avukat Erdal Eralp, Avukat Fevzi Aktuz, esnaf Fevzi Turgut, Hüseyin Ahlatçı, Gazi Alakoç, Belediye Başkanı Vekili Vahit Benderli, Vali Vekili, Cumhuriyet Savcısı, Garnizon Komutanı ve Jandarma Komutanının da bulunduğu bir toplantı düzenlenmiş bu toplantı esnasında cami hocaları, olayların aşırı sağcı unsurlar tarafından başlatıldığını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra toplantıda bulunan Hüseyin Ahlatçı ise olayların komünistler tarafından başlatıldığını öne sürmüştür. Bu düşüncüyü eleştiren Fevzi Turgut, cami hocalarının olaylara tanık olduğunu ve olayların kaynağının kimler olduğunun cami hocaları tarafından daha iyi bilindiğini ifade etmiştir.³⁷²

4.3.2. Olayları Sol İdeolojiye Mensup Kişilerin Başlattığını Düşünenler

Çorum gazetesi 18 Temmuz tarihli haberinde Çorum MHP Milletvekili Mehmet Irmak'ın (16. Dönem) Çorum olayları ile ilgili düşüncelerine yer vermiştir. Irmak'a göre;

Olayların sebebi komünizmdir... Alaaddin Camii'nin çevresine benzin dökülüp ateşe verilerek istenmiştir... Ajan provokatörler, militanlar halkı kızdırmıştır, cami yakılıyor diye halkı tahrik etmişlerdir...bu militan kişiler Alevi mahallelerindeki Sünnilerin

³⁶⁹ *Demokrat*, “Çorum Cumhuriyet Savcısı: Olaylar sağ görüşlülerin planlı saldırısıdır” (5 Haziran 1980), 5.

³⁷⁰ *Akşam*, “Çorum sakin, halk tedirgin” (7 Temmuz 1980), 7.

³⁷¹ *Demokrat*, “Faşistler polis silahıyla eğitim yapıyor” (2 Haziran 1980), 7.

³⁷² *Aydınlık*, “Cami hocaları: Çorum'da olayları sağcılar başlattı” (13 Temmuz 1980), 6.

evlerini yakmaya başlamışlar...Hatta bazı Alevi vatandaşlar da kendi evlerini yakmışlar...SSK Hastanesi'nin komünist militanların denetiminde olduğunu açıklıyor. Abartıldığı gibi göç olayı da yok.³⁷³

Milliyet gazetesinde yer alan habere göre Irmak, olayların sorumlusu olarak tamamen komünistleri görürken CHP Milletvekillerini de halkı tahrik eden unsurlar olarak nitelemektedir.³⁷⁴

Irmak'ın yaptığı bu açıklamalar Çorum'da yaşanan olayların sorumlusu olarak solcuları ve onlara destek verenleri gösterirken sağcılar ve destekçilerini ise olaya sonradan dahil olmuş, saldırılara karşı kendilerini savunan yapı olarak göstermektedir.

Hergün gazetesi, 22 Ağustos 1980 tarihli baskısında Çorum olaylarının sorumlusunun TKP (B) olduğunu belirtmektedir. TKP (B)'nin yayınladığı broşürden yola çıkarak olayların nasıl cereyan ettiğini aktardığını söyleyen gazete, 29 Mayıs gecesi bütün solcu militanların ve onlara destek verenlerin barikat arkasında olduğunu, 31 Mayıs gecesi barikatları güçlendirmek amacıyla sağcılarının bulunduğu semtlere doğru saldırıya geçildiği belirtilmektedir. 2 Haziran tarihine kadar devam eden saldırılar sonrasında halkın geri çekildiği ve ilerleyen süreçte devam edeceği düşünülen olaylarda kullanılmak üzere silahlanma çabasına giriştikleri bildirilmektedir.³⁷⁵ Hergün gazetesi, olayları başlatan TKP (B) öncülüğündeki komünistlerin, daha çok savunan grupların ihtiyacı olan, barikatların arkasında neden nöbet tutarak günlerini geçirdiğini açıklamamaktadır. Yalnızca TKP (B)'nin yayınladığını iddia ettikleri broşüre göre çıkarımda bulunan gazete, iddialara göre savunma halinde olması gereken sağcılarının nasıl bir savunma tarzı geliştirdiğine, güvenlik güçlerinin Çorum olaylarındaki rollerine değinmemektedir. Kısacası Hergün gazetesi Birinci Çorum olaylarının üzerinden yaklaşık 2 ay geçtikten sonra bir broşüre göre Çorum olaylarının sorumlusunu ortaya çıkarmakta, İkinci Çorum olaylarından ise bahsetmemektedir.

Hürriyet gazetesinin haberine göre Başbakan Süleyman Demirel yaşanan olayların sorumlusu olarak CHP'yi göstermekte, "Türkiye'de olayların arkasında

³⁷³ *Çorum*, "Bay Irmak Ne Demiş?" (18 Temmuz 1980), 1.

³⁷⁴ *Milliyet*, "MHP'li Irmak, Çorum Jandarma Alay Komutanı'nın görevden alınmamasını eleştirdi" (12 Haziran 1980), 7.

³⁷⁵ *Hergün*, "Çorum olaylarını TKP-B üstlendi" (22 Ağustos 1980), 8.

hükümet değil, CHP vardır. CHP'nin yaptığı iş olay çıkmasını teşvik etmektir”³⁷⁶ demektedir.

İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil, Çorum olaylarının solcular tarafından tertip edildiğini ve bu girişimin siyasal bir hedefi olduğunu iddia etmektedir. Hedeflerine ulaşabilmek için de mezhep farklılığını kullandıklarını belirtmiştir. Çorum olayları hakkındaki görüşünü ve süreci aslında şu şekilde özetlemiştir: “Çorum olaylarında devleti yıkmak eyleminde bulunan solun karşısına devlete destek fikrinden hareket eden bir sağ grup çıktı.”³⁷⁷

4.3.3. Olayları AP Hükümetinin ve Devlet Kurumlarındaki Yetkililerin Başlattığını Düşünenler

Akşam gazetesinin haberine göre Bülent Ecevit, Çorum olaylarının sorumlusu olarak hükümeti göstermektedir. İnsanların güvenlik güçleri önünde öldürüldüğünü aktarmakla birlikte hastaneye kaldırılan yaralıların işkencelere maruz kaldığını belirtmektedir.³⁷⁸

CHP Genel Sekreter Yardımcısı Altay Öymen de Çorum olaylarının yaşanmasında hükümeti sorumlu tutmaktadır. AP Hükümetinin göreve gelmesiyle birlikte değiştirilen mülki ve emniyet amirlerinin olaylarda yanlı davrandığını iddia etmektedir.³⁷⁹

Öymen aynı haberin devamında Başbakan Süleyman Demirel'in “Halk barikatlar kurmuş, devlet güçlerini mahallelere sokmuyor, suçluları saklıyor.” şeklindeki açıklamalarına ise Çorum Valisi Yüksel Çavuşoğlu³⁸⁰’nun sözleriyle

³⁷⁶ *Hürriyet*, “Demirel, Türkiye’de kışkırtmacılığın ve bölücülüğün hamisi CHP’dir” (11 Temmuz 1980), 1.

³⁷⁷ *Cumhuriyet*, “İçişleri Bakanı: Çorum’da devleti yıkmak isteyen solun karşısına devlete destek fikrinden hareket eden sağ çıktı” (14 Temmuz 1980), 1.

³⁷⁸ *Akşam*, “Ecevit, Çorum olaylarında hükümet taraf tuttu, dedi” (8 Temmuz 1980), 1.

³⁷⁹ *Milliyet*, “Öymen: Çorum ve Amasya’da polis sağcı saldırganlarla birlikte halka saldırıyor” (7 Haziran 1980), 7.

³⁸⁰ <http://www.corum.gov.tr/valilerimizin-fotograflari-uzantılı> Çorum Valiliği’nin internet sayfasında Vali Rafet Üçelli’nin görev süresinin 1 Haziran 1980 itibarıyla son bulduğu bilgisi yer almaktadır. Devrettiği kişi de Yüksel Çavuşoğlu olarak görülmektedir. (Erişim Tarihi: 21 Mart 2022) Ancak o dönemin gazeteleri incelendiğinde *Hürriyet*, *Aydınlık*, *Tercüman*, gibi gazetelerin Yüksel Çavuşoğlu’ndan vali vekili olarak bahsettiği görülmektedir. *Cumhuriyet* gazetesinde vali vekilliği uygulamasının aykırı bir şekilde uygulanmaya çalışıldığı haberi yer almaktadır. Dönemin Vali Yardımcısı Metin Özkanay, yasalara göre Vali Rafet Üçelli’nin hâlâ Çorum Valisi görevinde

cevap vermektedir. Vali, "...bu barikatlar geceleyin gelebilecek bir saldırıya karşı kuruluyor. Gündüzleri de asker gelince kalkıyor"³⁸¹ demiştir. Çorum Alevi Kültür Merkezi Başkanı Nurettin Aksoy da herkesin barikat başında nöbet tuttuğunu barikatların amacının kendilerini savunmak olduğunu belirtmektedir.³⁸² Barikatların kurulması ve sağlamlaştırılması konusunda komitelerin³⁸³ görev aldığı belirtilmektedir. Özellikle sızma yaşanması muhtemel olan sokak ve caddelerin polis girişine ve diğer saldırı unsurlarına karşı kapatılarak halkın güvenliğinin sağlanmaya çalışıldığı belirtilmektedir.³⁸⁴

Her ne kadar kurulan barikatların büyük bölümü gece-gündüz mahalle giriş-çıkışlarını tutuyor olsa da en azından Vali Çavuşoğlu kurulan bu barikatların güvenliği sağlamaya yönelik bir çalışma olduğunu görmektedir.

Ellerinde kanıt olmamasına rağmen, Mehmet Yolyapar'ın iddiasına göre bazı devlet yetkilileri Çorum'da oluşturulan bu barikatların arkasında devlete isyan girişiminin başladığını Amasya Tugay Komutanlığı'na bildirmeleri üzerine oradan Çorum'a destek ekip gelmiştir.³⁸⁵

Saygı Öztürk, olayların çıkmasında ABD heyetinden ziyade devlet kurumlarının ve görevlilerin daha etkin olduğunu söyleyerek kontrol mekanizmasının sağlanamadığını ve halkın güvenlik güçlerine güvenmediğini çünkü olaylarda taraflı davrandıklarını hatta bazı polislerin sağcıların karargâhı olarak nitelendirilen SSK Hastanesinde kaldığını iddia etmektedir.³⁸⁶

bulunduğunu bu nedenle de ona vekalet edecek kişinin kendisi olması gerektiğini ifade etmektedir; *Cumhuriyet*, "Vali Yardımcısı Danıştay'a Başvurdu" (25 Temmuz 1980), 9.

³⁸¹ *Milliyet*, "Öymen: Çorum ve Amasya'da polis sağcı saldırganlarla birlikte halka saldırıyor", 7.

³⁸² Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.13.00-00.13.05.

³⁸³ Çorum olaylarında solcu köylüler ve şehir merkezindeki vatandaşlar sağcı saldırganlara karşı kendilerini ve yaşadığı mahalleyi koruyabilmek amacıyla halk komiteleri kurmuşlardır. Bu komiteler saldırganlara karşı birlikte bir direniş ortaya koyabilmeyi hedeflediği gibi insanların yiyecek-içecek ihtiyacının karşılanması, köye taşınmak isteyen vatandaşların eşyalarının taşınmasına yardım edilmesi, evi ve dükkanı saldırılardan dolayı zarar gören vatandaşlara yardım edilerek tadilat ve tamirat çalışmalarını yürütülmesi, Alevilerin fazla olduğu Milönü semtinde Alevi-Sünni halkın birliğini bozmaya çalışan, Sünnileri göçe zorlayan şahısların tespit edilip bunlara karşı önlemler alınması gibi görevleri de yerine getirmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Gazi Eke, *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum*, (Ankara: Nitelik Kitap Yayıncılık, 2012), 218-220.

³⁸⁴ Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00. 15.15-00.15.40.

³⁸⁵ Mehmet Yolyapar.

³⁸⁶ Saygı Öztürk.

Muharrem Özünel, 12 Eylül sonrası yaşananlardan bir örneği paylaşarak Çorum olaylarının yaşanmasındaki tek sorumlunun ülkücüler olamayacağını belirtmektedir. Özünel' e göre devlet kurumları ve kurumlardaki görevliler olayları planlamış, gerçekleşmesi aşamasında ise ülkücülerden destek almışlardır. Bu örnek şu şekildedir:

12 Eylül darbesi yaşandıktan sonra sağ-sol olayı bitti diye ifade vermeye giden ve suçluları şikâyet eden bir kişinin başına çuval geçirilerek, senin şikâyet ettiğin kişi kredi istedin de sana kredi mi vermedi? Ne istiyorsun bu adamdan niçin şikâyet ediyorsun diye sorgulamaya alınmıştır.³⁸⁷

Yolyapar, olayları tertip edenlerin dışında olayların sona ermemesi için devlet kurumlarının ve Çorum Valisi Rafet Üçelli'nin çabasından söz etmektedir. Dirayetli bir valinin bu olayları kısa zamanda nihayete erdireceğini söyleyen Yolyapar, zamanında gerekli önlemlerin alınmaması ve müdahalenin yapılmaması nedeniyle Çorum halkının maddi manevi birçok kayıp yaşadığını dile getirmektedir.

388

Ali Ayhan Çetin, Çorum Valisi Rafet Üçelli'nin olaylar karşısında hâkim bir duruş sergileyemediğini belirtirken³⁸⁹ Ethem Eken, devlet kavramının ortadan kalktığını, devletin kurumları olan valilik ve emniyetin sağ ideolojiyi destekleyenlerin yanında yer aldığını belirtmektedir.³⁹⁰ Ertem Türker de Vali Üçelli'nin panik, korku ve telaş içinde olduğunu belirtirken bu şartlar altında objektifliğini kaybettiğini ve bunun sonucu olarak da yanlış kararlar aldığını ifade etmektedir.³⁹¹

Çorum olayları ile ilgili açıklama yapanlardan birisi de CHP Gençlik Kolları Başkanı Hasan Belovacıklı'dır. Çorum olaylarının tertipleycisinin AP iktidarı ve ona destek veren MHP militanları olduğunu söylemektedir. Destek veren bir başka unsurun da sağ görüşlü zihniyet ile doldurulan devlet kurumları ile ÜYD'li militan gibi görev yapan polisler olduğunu belirtmektedir.³⁹²

³⁸⁷ Muharrem Özünel.

³⁸⁸ Mehmet Yolyapar.

³⁸⁹ Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.19.15-00.19.20

³⁹⁰ Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.19.20-00.19.25.

³⁹¹ Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.20.10-00.20.40.

³⁹² Yaşar Gören, "Faşistlerin Katliam Girişimi Durduruldu", *Demokrat* (7 Temmuz 1980), 5.

4.3.4. Olayları Emperyalist Güçlerin Başlattığını Düşünenler

Durmuş Batman, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye’de sağ-sol geriliminin arttığını ifade etmekte bu süreçte iki şehre dikkat çekmektedir: Çorum ve Maraş. Bu iki ilin bazı ortak özellikleri olduğunu belirten Batman, bu özellikleri Alevi-Sünni nüfus sayısının birbirine yakın olmaları, sanayi atılımının içerisinde bulunmaları ve tarımsal üretimde gelişme yaşamaları gibi maddeler halinde sıralamaktadır. Emperyalist güçlerin, Alevi-Sünni halkın birlikte yaşadığı, Maraş ve Çorum’da bu tür gelişmelerin yaşanmasından rahatsız olduklarını ve bu illerde operasyonlar başlatıldığını belirtmektedir.³⁹³

Turgut Tuğ, Çorum olaylarının planlayıcısı olarak Alevileri-Sünnileri veya sağcılar-solcuları görmemektedir. Bu olayın arkasında emperyalist güçlerin olduğunu savunan Tuğ, bu düşüncesinin nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

Sünnilerin Alevileri katletme gibi bir düşünceleri olsaydı bu süreçteki amaç bu olsaydı bunun bir hazırlığı olurdu. Alevilerin yoğunlukta olduğu mahallelerde oturan akrabalarımız, arkadaşlarımız, tanıdıklarımız vardı. Bizim katletme amacımız ve hazırlığımız olsaydı öncelikle onların o mahalleden taşınmalarını sağlardık. Aleviler bir tezgâh kurdular bize saldırmak istediler demek istesek aynı hazırlığın bu kez Aleviler tarafından yapılması gerekirdi. Bir hareketlilik olurdu. Bizler iç içe yaşarken gerçekleşti bu olaylar. Mahallemizdeki Alevi-Sünni halk birbirine gidip gelen insanlardı. Esnaf olarak birlikte iş yapardık. İnsanlar olayların artması ve can güvenliklerinin kalmaması sonucu göç etmeye başladı. Giderken üzülerken, ağlayarak ayrıldılar mahallemizden.³⁹⁴

Aynı konuda Adnan Baran da genelde Türkiye’deki ve özelde Çorum’daki olayların kimler tarafından başlatıldığı ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

Türkiye’de yaşanan ve büyük değişimlere neden olan olayların iç unsurlar ile oluştuğuna inanmıyorum. İç sorunlarımızı sürekli canlı tutup onlarla boğuşmamıza neden olan ve bir türlü yönümüzü dışarıya dönemememize ortam hazırlayanlar emperyalist güçlerdir. Bizler olaylara ülkesel bakmadığımız müddetçe bu hep böyle olacaktır. Bizler hırsızla değil hırsızlıkla mücadele etmeliyiz, rüşvetçiyle değil rüşvetle mücadele etmeliyiz. Ancak bu sayede ülkemiz ilerleme sağlayacaktır.³⁹⁵

Baran, o dönemde Ülkü Ocakları’nda sürekli toplantı yapıldığını, toplantıda sürekli Alevi-Sünni halk arasında bir çatışma ortamının oluşturulmaya çalışıldığı ve ülkücülerin de bu çatışma ortamında kullanılmak istendiğini, kendilerinin bu oyuna gelmemeleri konusunda uyarıldıklarını belirtmektedir.³⁹⁶

³⁹³ Durmuş Batman.

³⁹⁴ Turgut Tuğ.

³⁹⁵ Adnan Baran.

³⁹⁶ Adnan Baran.

Baran, Çorum olaylarının öncesi, olayların yaşandığı an ve sonrası için emperyalist güçler ile solcuların birlikte hareket ettiğini belirterek düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Soğuk savaş döneminde ülkemizde elit sınıfın bütün imkânlardan yararlanmasına karşın alt sınıfın geçim sıkıntısı çekmesi, gelir dağılımındaki adaletsizlik, yargı organının adaletli bir şekilde işlememesi, halkı sömürü anlayışı solcu gençlerin sosyalizme yanaşmasına neden olmuştur. Komünizm ya da sosyalizm geldiğinde halkın refah seviyesinin yükseleceğini, imkanların eşit şekilde dağıtılacağını umut ediyorlardı. Bu hedef doğrultusunda örgütlenme aşamasının emperyalist güçler tarafından desteklendiğini düşünüyorum. İdeolojik reklam Rusya aracılığıyla yapılıyor olabilir ama solcu fraksiyonların örgütlenme sürecinde emperyalist güçlerin önemli etkilerinin olduğu düşüncesindeyim. Bu düşünceme neden olan basit bir hatırayı şöyle anlatayım: Artvin DEV-YOL davasından yargılanan birileriyle birlikte yattık. Bunlar ilk olarak Rusya'ya kaçmışlar. Rusya bunları alıp Türkiye'ye iade etmiş. Eğer bu örgütlerin destekleyicisi Rusya olsaydı bu gençleri iade etmezdi. Emperyalist ülkelere kaçan sol örgüt üyeleri Türkiye'ye teslim edilmemiştir, edilmek istenmemiştir. Kahrolsun emperyalist dedikleri ülkeler bunları koruma altına aldılar.³⁹⁷

Baran, emperyalist güçlere karşı ülke içindeki farklı yapılanmalar ile ilgili olarak da şunları ifade etmektedir:

Emperyalistler ülkemiz veya ülkemizin içinde yer alan bir yapı ile ilgili olumsuz düşünceye sahipse ben karşıt gördüğüm görüşü bile yeniden gözden geçiririm. Emperyalistler karşı çıkıyor, fırsattan istifade biz de karşı görüşü yerle bir edelim düşüncesinde olmamalıyız. Emperyalist güçlere karşı ülkemizin farklı zihniyetteki yapıları her şeye rağmen bir araya gelip ülkemizin devam için birlikte hareket etmelidir.³⁹⁸

Sadık Eral ise bu konuda Baran'ın iddialarına karşılık olarak süreç hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır:

12 Eylül darbesinden sonra sol fraksiyonlara üye olan kişilerden bazıları yurt dışına kaçmış veya kaçmaya çalışmıştır. Bu ülkeler arasında Almanya ve Fransa ilk sıralarda yer almaktadır. Solcuların emperyalist ülkelere kaçma nedeni orada akrabalarının bulunmasıdır. Normal zamanda gelen gidenler sayesinde bu ülkelere hangi güzergâhlardan gidilebileceği konusunda daha hâkim bir görüş vardı. Bu nedenle o ülkeler tercih edilmiştir. Rusya'ya gitmek isteyen kişilerin ise yakalanarak geri gönderildiği bilgisi bulunmaktadır. Komünist Rusya'nın solcuları yakalayıp tekrar Türkiye'ye teslim etmesinin nedenin bu kişilerin ajan olabileceği düşüncesidir.³⁹⁹

Çorum olaylarının başlamasında ismi geçen önemli bir şahıs ABD Büyükelçiliği ikinci kâatibi Robert Alexander Peck'tir. Peck'in Kahramanmaraş olaylarının ardından yapı olarak birbirine benzeyen Çorum, Amasya, Tokat şehirlerine gezi yapması ilginç görülmektedir.⁴⁰⁰ Yeni Gündem Dergisi'nin Temmuz 1987 tarihinde yayınlanan sayısında Peck'in AP İl Başkanı Ali Ayhan Çetin, CHP İl

³⁹⁷ Adnan Baran.

³⁹⁸ Adnan Baran.

³⁹⁹ Sadık Eral.

⁴⁰⁰ Yaşar Gören, "Barikatlar ve yeni örgütlenmeler", *Demokrat* (11 Temmuz 1980), 7.

Başkanı Cemal Solmaz, MHP İl Başkanı Fahri Askur ve CHP’li Belediye Başkanı Turhan Kılıçcıoğlu ile görüşme yaptığı belirtilmiştir. Ali Ayhan Çetin, Peck ile yaptığı görüşmede neler konuşulduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Bana siyasi dengeleri sordu. Sağın ve solun gücünü, yapılacak bir genel seçimde hangi kesimin daha fazla oy koparacağını sordu. Ayrıca Çorum’da mezhep durumuna, Alevi ve Sünnilerin sayısına ilişkin bilgiler de istedi. Ziyaretinin nedeni de Türkiye’den ayrılmasıydı.⁴⁰¹

Yeni Gündem Dergisi görevlisi Çorum Belediye Başkanı Turhan Kılıçcıoğlu’na Peck ile gerçekleştirdiği görüşmenin içeriğini sorduğunda Kılıçcıoğlu “Görüşmenin içeriği sizi ilgilendirmiyor. 12 Eylül’den sonra ben Çorum olaylarına ilişkin olarak resmî makamlara anlatmam gereken her şeyi anlattım...”⁴⁰² demektedir. Ancak Amasya Belediye Başkanına sorulan soruların kendisine de sorulduğunu belirtmesi üzerine Amasya Belediye Başkanı Gündüz Türen’ in, Peck ile gerçekleştirdiği görüşmenin içeriğini paylaşması Kılıçcıoğlu’nun da Peck ile görüşmesinde hangi konulardan konuştukları konusunda fikir vermektedir.⁴⁰³

Olaylar esnasında silah satışı yapan isimleri tanıdığını söyleyen Durmuş Batman, bunların tek başına bu işi yürütebilmelerinin mümkün olmadığını, bu kişilerin asıl sorumlunun yüzünü dahi göremeyecek kadar geri planda olan insanlar olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁴

Adnan Baran, olayların meydana gelmesinde asıl sorumluların gündeme getirilmediğini belirterek kendisine, arkadaşlarına ve sağ ideolojiyi destekleyen kişilere karşı gerçekte bağdaşmayan ithamlarda bulunulduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Cuma günü olaylarında ben, Ali Osman Sarı ve İsmail Tatarlı’nın mahallede araç ile gezerek cihat çağrısı yaptığımız söyleniyor. Biz sağ mahallesinde geziyorsak ve bu çağrışı yapıyorsak solcuların bundan nasıl haberi oldu? Eğer solcu mahallede geziyorsak zaten o mahalleden sağ çıkmamız imkânsız. Ayrıca ismi geçen İsmail Tatarlı isimli arkadaşımız o tarihte askerlik görevini yerine getiriyordu, Çorum’da dahi değildi. Artık insanların bir araya gelip biz nerede hata yaptık kimler kullandı bizleri diye

⁴⁰¹ *Yeni Gündem Dergisi*, “Yedi Yıl Sonra Yeni Tanıklar ve İddialarla Çorum Olayları”, (5-11 Temmuz 1987), 25-26.

⁴⁰² *Yeni Gündem Dergisi*, “Yedi Yıl Sonra Yeni Tanıklar ve İddialarla Çorum Olayları”, 26.

⁴⁰³ Amasya Belediye Başkanı Gündüz Türen, Peck ile yaptığı görüşmede kendisine “Amasya’da Sünnilerle Alevilerin oranı nedir? Amasya’da genel nüfusa göre işçilerin oranı nedir? Amasya’da sağ-sol potansiyel göz önünde bulundurulduğunda denge hangi tarafın lehine bozuluyor? Amasya’daki çatışmalar mezhepsel nedenlerden mi, etnik ya da ideolojik nedenlerden mi kaynaklanıyor?” gibi soruların sorulduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkz. *Yeni Gündem Dergisi*, “Yedi Yıl Sonra Yeni Tanıklar ve İddialarla Çorum Olayları”, 26.

⁴⁰⁴ Durmuş Batman.

sorgulaması ve araştırması gerekiyor. Gelecek nesillerin yaşananlardan gerekli dersi çıkarıp aynı hataları yaşamalarını istemiyorsak herkesin doğruları söylemesi gerekiyor.⁴⁰⁵

4.4. Çorum Olaylarına Kimler Destek Verdi?

Çorum olayları ile ilgili tartışma konularından birisi olayların yaşandığı zaman diliminde şehir dışından gelen olup olmadığıdır. Birtakım solcular şehir dışından komandoların⁴⁰⁶ geldiğini iddia etmektedir. Bu iddia birçok solcu ile birlikte az sayıda sağcı tarafından doğru kabul edilirken sağcıların çoğunluğu ve birtakım solcular ise bu iddiayı yalanlamaktadırlar.

Çorum gazetesi 12 Temmuz tarihli haberinde, 4 Temmuz günü vazifesini yerine getiren saldırganların bir gece sağcıların kontrolü altında olan Paşakaya, Ulusoy, Vaşalar ve Tekke köylerinde kaldığını ve sonrasında memleketleri olan Yozgat, Elâzığ ve Erzurum’a gittiklerini belirtmektedir.⁴⁰⁷

Hürriyet gazetesinin haberine göre Çorum AP ve CHP il başkanları olayların sorumlusu olarak dışardan gelenleri göstermekte, dışarıdan gelenlerin halkı tahrik ettiğini söylemektedirler.⁴⁰⁸

Hürriyet gazetesinin 6 Haziran tarihli baskısında halkın içinden bazı kişilerin olaylar ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Aydın Hoşbaş isimli vatandaşın gazeteye söyledikleri şöyledir: “Yıllardan beri mezhep ayrılığının hiç konuşulmadığı ilimizde dışardan gelen militanların tahripleri ile olay çıktı.”⁴⁰⁹

Çorum olaylarının ilk günlerinde sokaklarda yaşanan olaylara ve şehir dışından gelenler olduğu konusundaki iddialara değinen Tuğ’ un bu konu ile ilgili açıklamaları şöyledir: “Olayların başlangıcında başlarında Ümit Küçükbayatlı isimli

⁴⁰⁵ Adnan Baran.

⁴⁰⁶ Ülkücü gençler, ülkenin değişik bölgelerinde kurulan gençlik kamplarında bedeni ve zihinsel bir eğitime tabi tutulmuştur. Kamplarda yetiştirilen gençler, Türk kamuoyunda “komando” adıyla bilinmiş ve Nazilerin gençlik örgütlenmesine benzetilmiştir. Bkz. Bozkurt, 1968 Olaylarının Türk Siyasetine Etkisi: Milliyetçi Hareketin “Komando” Kampları, 67.

⁴⁰⁷ Çorum, “Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi’nde işkenceyle öldürüldü” (12 Temmuz 1980), 1.

⁴⁰⁸ Saygı Öztürk, “Çorum’da 600 aile evlerini terk etti”, *Hürriyet* (7 Haziran 1980), 13.

⁴⁰⁹ Saygı Öztürk, “Çorum’da kundaklama hareketleri başladı”, *Hürriyet* (6 Haziran 1980), 13.

şahsın olduğu 30 kişilik bir grup göze çarpmaktadır. Bu kişiler çoğunluk tarafından tanınmıyordu, büyük ihtimalle dışarıdan getirilen kişilerdi.”⁴¹⁰

Ethem Eken, Gün Sazak’ın öldürülmesi sonucu anlamsız bir şekilde katilin Çorum’da arandığını ifade ederken Yozgat, Amasya, Çankırı, Tokat illerinden ülkücülerin geldiğini ve sloganlarla protesto gerçekleştirdiklerini belirtmektedir.⁴¹¹

Gazi Özkubat, Çorum olaylarında herkesin suçlu olduğunu söyleyerek dışarıdan gelenler ile ilgili şunları söylemektedir: “Dışarıdan gelen adamlar Çorum halkından kimin Alevi kimin Sünni olduğunu nereden biliyor. Çorum’un içinden bazıları gösterdi, faaliyetleri de beraber yaptılar.”⁴¹²

Muharrem Özünel, Çorum olaylarında şehir dışından gelenler olduğu iddiasına yönelik şunları söylemektedir:

Şehir dışından sağ veya sol gruba desteğe gelenler hakkında söylentiler var. Benim yakınımda şehir dışından gelen birisini görmedim. Ancak bazıları Tokat, Amasya ve Zile’den gelenler olduğunu iddia ediyor. İl dışından solculara veya sağcılara desteğe gelen olduğu söylentileri bence doğru değil. Dışarıdan gelen birisi kesinlikle Çorum’un yapısına hâkim değildir. Ancak buradan birilerinin önderliğinde şurayı vur, şuraya saldırı denilecek ve dışarıdan gelenler de bunu yapacak. Çorum’da saldıracak, vuracak insan yok mu? Kaç kişi gelmiş ve çorumdaki olayları başlatmış veya devam ettirmiş olabilir? Biz devrimciler neredeyse her eve giderdik. Ekmek yer, kahvaltı yapardık. Çorum’da yaşanan olaylar için dışarıdan destek vermek amacıyla devrimci gelmesine gerek yoktu zaten. Yargılamalar sonrasında ceza alanlar ile cezaevinde görüştük. İçlerinde başka şehirden olan kimse yoktu, denk gelmedim. Barikatları kuran sol gruplar arasında; Halkın Kurtuluşu, Sosyalist Gençlik Birliği, İGD, CHP, DEV-YOL, Kurtuluş vardı.⁴¹³

Adnan Baran, sağ veya sol gruba şehir dışından destek geldiği yönündeki iddialara şu şekilde cevap vermektedir:

Dışarıdan iki grup için de destek geldiğini sanmıyorum. Sağcılara şehir dışından destek amaçlı bir grup gelseydi mutlaka ilk bizim yanımıza gelirlerdi. İnsan bilmediği, yabancı olduğu bir yere gittiğinde birilerinden yardım alması gerekir. Dışarıdan ülkücü gelse kimin sağcı kimin solcu olduğunu nereden bilecek? Mahallelerin ideolojik düşüncelerine nasıl hâkim olacak? Bu tür iddialar asılsızdır. Gelmiş olsalar bizim yanımıza gelirlerdi. Bizim yanımıza gelen kimse olmadı. Olaylar başladığı anda Gazi Caddesi asker tarafından kontrol altına alındı ve şehir ikiye bölünmüş oldu. Bizim mahallenin olduğu yerde solcular çoğunlukta iken caddenin diğer tarafında sağcılar çoğunlukta idi. Ancak asker caddeyi tuttuğu için gruplar birbirine destek veremiyorlardı. Çorum olaylarında yer alan kişiler Çorum’da yaşayan vatandaşlardı.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Turgut Tuğ.

⁴¹¹ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.08.20-00.09.00.

⁴¹² Orhun Bora Çetin, “Kabuk: Çorum 1980”, *Youtube* (28 Aralık 2015), 00.26.00-00.26.30.

⁴¹³ Muharrem Özünel.

⁴¹⁴ Adnan Baran.

Adnan Baran ve Muharrem Özünel şehir dışından gelenler olmadığı yönündeki iddialarını şehir dışından birileri gelmiş olsa Çorum'un yabancısı olurlar, nerede hangi eylemi yapacaklarını bilemezler ifadeleri ile desteklemeye çalışmışlardır. Çorum'un mahallerinin hangi ideolojik düşüncelere sahip olduklarının bilinemeyeceği bu nedenle şehir dışından gelenler olsaydı bu kişilerin kendi yanlarına geleceklerini ifade etmektedirler. Ancak bu noktada karşımıza Saygı Öztürk'ün Çorum mahallelerinin sahip olduğu ideolojik durumu yansıtan bir haritayı Hürriyet gazetesinde paylaşması çıkmaktadır (Bkz. EK 3). Hangi mahallede hangi ideolojiye karşı direniş gösterildiği bu haritada ortaya konmaktadır. Bu bağlamda şehir dışından gelenler olması halinde Çorum'un ideolojik yapısını tanımasa dahi saldırı düzenleyebileceği yerleri bu haritadan belirleyebilme imkânına sahip olacaktırlar. Hatta bu konu ile ilgili Özünel, "Saygı Öztürk'ün Çorum mahallelerinin sahip olduğu durumu içeren haritayı Hürriyet gazetesinde yayınlaması korunmaya çalışan halkın ifşasıdır."⁴¹⁵ demektedir.

Saygı Öztürk, gazetede yayınlanan bu harita ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Çorum'a gittikten sonra Belediye Başkanı Dr. Turhan Kılıçcıoğlu ile bir görüşme gerçekleştirdim ve mümkünse mahallelere hâkim olan ideolojik düşüncelerin yer aldığı bir harita düzenlenmesini ve bize verilmesini rica ettim. Amacım, haber peşinde koşarken girdiğimiz rastgele mahallelerin hâkim olduğu ideolojik düşüncenin ne olduğu konusunda bilgi sahibi olup kendimizi ortamın sertliğine göre korumaya çalışmaktı.⁴¹⁶

İl dışından gelenler ile ilgili tartışma farklı ideolojik düşüncedeki kişiler tarafından birbirine zıt şekilde cevaplınsa da il içinden olaylara karışanlar ile ilgili kısmen fikir birliği bulunmaktadır.

Aydınlık gazetesinin 11 Temmuz tarihli baskısında yer alan habere göre MHP'li memurların olaylar başlamadan 2 gün önce izne ayrıldıkları iddia edilmektedir. İzin alan memurların Çorum'da yaşanan olaylara sağcılarının yanında destek verdikleri belirtilmektedir. Milli Eğitim memurlarının da izin alanlar arasında yer aldığı hatta Milli Eğitim Müdürünün makam şoförü Rıfat Esen'in, Aziz Özkaya'yı öldürme ve İbrahim Gümüş'ü yaralama suçlarından gözaltına alındığı bildirilmektedir.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Muharrem Özünel.

⁴¹⁶ Saygı Öztürk.

⁴¹⁷ *Aydınlık*, "Katliamdan iki gün önce izin aldılar" (11 Temmuz 1980), 1.

Durmuş Batman, şehir dışından desteğe gelenler hakkında bilgisi olmadığını söyleyerek Çorum'un Alevi ve Sünni köylerinden merkeze gelip olaylarda rol alanlar olduğunu belirtmektedir. Kuruçay başta olmak üzere Çorum genelinde yaşanan olaylarda Alevileri katledenlerin kendini bilmeyen, cahil, geri görüşlü kişiler olduğunu ifade etmektedir. Halkın bir kısmının içinde bulunduğu cehaletten istifade etmek isteyen kişi ve grupların olduğunu söyleyen Batman, cahil kişilerin kullanıldığını ifade etmektedir.⁴¹⁸

Adnan Baran, Kuruçay mevkiinde yaşanan olaylar ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Gazi Caddesinin diğer tarafı ülkücülerin etkinliğinin az olduğu, ülkücü sayısının az olduğu yerlerdi. O mahallelerde bulunan cahil, psikopat insanlar Alevi vatandaşların evlerine ve canlarına zarar vermişlerdir. Biz ülkücüler maalesef bunlara engel olamadık. Hâkim olduğumuz mahallelerde ise kontrolsüz güçler bu tür eylemleri yapamadı buna izin vermedik.⁴¹⁹

Muharrem Özünel, 4 Temmuz Cuma günü başlayan İkinci Çorum Olayları ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

Cuma günü yaşanan Alaaddin Camii olayından önce köylere haber gönderildiği ve olayların içerisinde yer almak isteyen bazı köylülerin şehir merkezine gelerek olaylara destek verdikleri bilinmektedir. Olayın yaşandığı bölgenin sorumlusu Seydi Esenyel idi, büyük ihtimalle köyden gelenler bu şahsın yanına gitmişler ve emri ondan almışlardır.⁴²⁰

Hıdırlık mevkiinde 7 Alevi vatandaşın öldürülmesi ile ilgili olarak Turgut Tuğ şunları ifade etmektedir:

Hıdırlık'ta öldürülen 7 Alevi vatandaşın öldürülmesi Seydi Esenyel başkanlığında gerçekleşmiştir. Bazı Aleviler mahalleden ayrılmak istemiş bunu Seydi Esenyel engellemiştir. Kendisinin de Alevi olduğunu ve kimsenin Alevilere zarar veremeyeceğini söylemiştir.⁴²¹

Hıdırlık'ta öldürülen Alevi vatandaşlar ile ilgili olayın nasıl cereyan ettiğini pişmanlık yasasından faydalanmak için itiraf eden Veysel Kömürcü'nün itirafı Gazi Eke'nin "Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum" adlı eserinde şu şekilde yer almaktadır:

Hıdırlık denilen yeri geçtikten sonra Çorum'a 3 km kala yolda karşılaştığımız Hacıpaşalı köylüler ile birlikte traktörleri aynı yere park ettik. Traktörlerin yanında üç kişiyi bıraktık. Biz ellerimizde tüfek, bazı kişiler de tüfeksiz olarak Çorum'a doğru giderken önümüze kalabalık bir grup çıktı. Akşam olmuştu, ortalık kararmıştı. Bir grup bize

⁴¹⁸ Durmuş Batman.

⁴¹⁹ Adnan Baran.

⁴²⁰ Muharrem Özünel.

⁴²¹ Turgut Tuğ.

nereye gittiğimizi sordu, daha sonrada kimlik yoklaması yaptılar. Bundan sonra bizi başkan dedikleri, sonradan isminin Seydi Esenyel olduğunu öğrendiğim şahsın yanına götürdüler. Bu şahıs da kimlik kontrolü yaptı. Bize 'Siz bizdenmişsiniz!' diye söyledi. Başkanın yanında Ahmet Şengül'de vardı. Başkan dedikleri Seydi Esenyel, teşkilattan olanlar kalsın gerisi gitsin, diye söyledi. Bizleri de bir kenara oturtular. Daha sonra başkan Tüfekçi Halil'in oradan alınan silahları getirin dedi, yanındakilere. Bir müddet sonra, maskeli şahıslar 7 kişi getirdiler. Bu getirilen şahısların durumları kötü idi. Başkan dedikleri şahıs bize orada konuşma yaptı, bunlar Alevidir diye. Camiye saldırmışlar, Camide 80 kadar kişiyi öldürmüşler gibi laflar ekledi ardından. Maskeli 20-25 kişilik bir gruba bunları götürün dedi. O şahıslarla birlikte bizi de götürdüler. Rehin alınan kişilerle, maskeli kişiler önde, biz arkada Hıdırlık'ın alt tarafına doğru arazi içerisine 1 km. kadar girdik. Öndekilerle bizim aramızda 15-20 metre kadar mesafe vardı. Daha sonra silah sesleri geldi. Maskeli şahıslar geriye döndüklerinde tamam işlerini bitirdik dediler. İçlerinden birisi de bize dönerek, bunlar ateş etmediler dedi. Siz de bu işin içine girdiniz, hepinizin adları alındı, köylerinizi biliyoruz, artık siz de bizdensiniz, ateş etmeniz gerekir diyerek bize zorla ateş ettirdiler.⁴²²

Çorum'da meydana gelen bu vahim olayı o dönemin şartları içinde değerlendirmek gerekiyor. Bunlardan birisi de araştırmayan, sorgulamayan ve kitle psikolojisinden etkilenen genç insanları kendi emellerine alet edip onları birbirine düşman hale getirmektir. Bu itiraftan da bunu anlayabiliriz

Mehmet Yolyapar, kendisinin Sünni olduğunu belirterek, komşularından kimlerin Alevi kimlerin Sünni olduğunu bilmediklerini söylemektedir. Ayrımcılığa sürükleyecek olan bu İslami ayrışmanın Çorum'un eski mahallelerinde oturan ve insani ilişkileri iç içe geçmiş olan hiç kimse tarafından sorgulanmadığını ve bu konu üzerinden politika yapılmadığını söylemektedir. Ancak köylerden göç eden insanlar tarafından oluşturulan yeni mahallelerde bu bilincin olmadığını söyleyen Yolyapar, Kuruçay mevkiinin de bunlardan biri olduğunu söylemektedir. Burada ikamet eden kişilerin eğitim seviyelerinin düşük, dünya görüşünün dar olması sebebiyle Alevi halka karşı düşmanlık girişiminde bulunduklarını belirtmektedir. Hatta bu mahallede 'Alevi katletmek vaciptir' anlayışının dahi bulunduğunu iddia etmektedir.⁴²³

Gazi Özkubat, kimin Alevi kimin Sünni olduğunu Çorum olayları başlayınca öğrendiklerini öncesinde böyle bir ayrım olmadığını ortak bir yaşantı içinde olduklarını ifade etmektedir.⁴²⁴ Hüsne Şimşek, Alevi ve Sünnilerin bir arada yaşadığını birbirlerine komşuluk ziyaretlerinde bulunduklarını söylemekle birlikte Çorum olaylarının başlamasıyla bu ortamın son bulduğunu belirtmektedir.⁴²⁵ Sami Akpınar, Çorum olaylarının başlaması nedeniyle Milönü semtinin Alevi yerleşim

⁴²² Eke, *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum*, 177.

⁴²³ Mehmet Yolyapar.

⁴²⁴ Çetin, "Kabuk: Çorum 1980", 00.01.35-00.01.50.

⁴²⁵ Çetin, "Kabuk: Çorum 1980", 00.01.50-00.02.05.

yeri olduğunu Yazıçarşı semtinin ise Sünni vatandaşların yerleşim yeri olduğunu ifade etmektedir.⁴²⁶

Necla Taşkiran, sokaktan gelen sesler üzerine dışarı çıktığını ve yaklaşık 500 kişinin saldırı için bir araya geldiğini belirtmektedir. Kalabalık grubun içindeki yaşlı bir şahsın ‘Allah’ını seven bana bir Kızılbaş evi gösterson, katli vaciptir’ diye bağırıldığını ifade etmektedir.⁴²⁷

Nebahat Namgar, babasının Alevi olduğunu ancak her gün 5 vakit namazını camide kıldığını belirtmektedir. Cemaatten arkadaşlarının Çorum olayları esnasında ellerinde balta ile evlerine saldırı düzenlediklerini ifade etmektedir.⁴²⁸

Sadık Eral, şehir merkezine sonradan gelen bazı köylülerin olaylarda yanlış davrandıklarını ve kışkırtmalara alet olduklarını söylemektedir. Ali Paçacı ve Veysel Paçacı cinayeti ile Türkmen köylülerine gerçekleştirilen saldırıyı bu insanların gerçekleştirdiğini ifade eden Eral, bu olaylara bütün köylülerin karıştığını söylemenin doğru olmayacağını ancak korktukları için suç işleyenlere müdahale edemediklerini belirtmektedir.⁴²⁹

Cumhuriyet gazetesi 20 Temmuz tarihli baskısında genel olarak Türkiye’de yaşanan olayları değerlendirirken “Hiç şüphesiz olmasın bütün olaylar, böylesine kanlı kargaşa ortamı için özellikle yetiştirilmiş profesyonellerce planlanıp tezgahlanıyor”⁴³⁰ demiştir.

Demokrat gazetesinin 15 Ağustos tarihli haberinde AP Kadıköy İlçesi yönetim kurulu üyesinin, MHP üyesinin ve ÜYD Başkanının kardeşinin öldürüldüğü bildirilmektedir.⁴³¹

Türkiye’de yaşanan olayların çözümlenmesine bir an bile müsaade edilmemektedir. Türkiye’nin her yerinde sağ-sol çatışmaları bir an olsun durmamaktadır, durdurulmamaktadır. İşlenen cinayetlere bakıldığında, kaos ortamının sonu gelmemesi için, kurulan tezgâhın işlemesi amacıyla yapıldığı aşıkardır. Türkiye’nin dört bir yanında her gün sağ ve sol görüşlü halktan ve halkın

⁴²⁶ Çetin, “Kabuk: Çorum 1980”, 00.02.05-00.02.18.

⁴²⁷ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.18.10-00.18.40

⁴²⁸ Çetin, “Kabuk: Çorum 1980”, 00.13.50-00.14.10.

⁴²⁹ Sadık Eral.

⁴³⁰ Uğur Mumcu, “Kanlı Plan”, *Cumhuriyet* (20 Temmuz 1980), 1.

⁴³¹ *Demokrat*, “Çorum’da faşistler biri çocuk, ikisi kadın beş yurttaşı katlettiler” (15 Ağustos 1980), 5.

temsilcilerinden birilerinin öldürülmesi kaos ortamının amacına ulaşılmadan bitmemesi için atılan adımlardır.

Çorum'da yaşananların yakın tarihimizde yer almasına rağmen olayları başlatan aktörlerin kimler olduğu ve bu süreçte kimlerin destek verdiği konusunda farklı görüşlerin yer almasının nedeni bilerek çarpıtılan gerçekler olmakla birlikte olaylara hâkim olmayanların olayın içindeymiş gibi aktardığı bilgilerdir. Bu duruma Çorum olaylarında yaşanan “kan şişesi” örneği verilebilir. Bilinen bir gerçek vardır: kan şişesi kırılmıştır ve kan bekleyen vatandaş hayatını kaybetmiştir. Peki bu kan şişesi nerede, hangi amaçla, kimler tarafından kırılmıştır?

Ertem Türker bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: ...SSK Hastanesine kaldırılan bir kişi için doktor acilen kan istedi. Kanı bulup yolda gönderirken, sağ görüşlü militanların yolu keserek kan şişesini kırdıklarını duyduk. Daha sonra da bu yurttaşımızın kan kaybından öldüğünü öğrendik.⁴³²

Adnan Baran'ın kan şişeleri ile ilgili açıklaması ise şu şekildedir:

Çorum olayları esnasında Ovasaray köylüleri yolu kesmişler. Gelen bir kamyon durduruluyor. Kamyonun içindekiler Alevi vatandaşlar. Selahattin Ardic isimli kişi de bu kamyonu alanlardan birisi. Yolu kapatanlardan birisinin elindeki silah yanlışlıkla patlıyor. Yaralıyı alıp hemen SSK Hastanesine getirmişler. Kan kaybı fazla olduğu için başka yerden kan getiriliyor. Celal Aslan isimli sağcı bir arkadaş kan şişelerinin kime götürüldüğünü sormuş. Selahattin Ardic isimli solcu bir kişiye gittiğini öğrenen Celal Aslan kan şişelerini kırmış. Çünkü 2 gün önce bir solcu tarafından Celal Aslan'ın amcası öldürülmüş. Yaşanan bu bir olay sanki yüzlerce şişe kırılmış gibi kullanıldı. Öldürmek isteyen birisi yaralıyı alıp hastaneye getirmezdi zaten. Bunun bir yanlışlık olduğu buradan anlaşılabilir.⁴³³

Bu olayla ilgili olarak solcular ise yaralı Selahattin Ardic'in ağabeyi Metin tarafından hastaneye getirildiğini belirtmektedir. Hastaneye geldikten sonra acil kana ihtiyacı olan Selahattin Ardic için kan şişeleri tedarik edilmiştir. Şükrü Bütün bu kan şişeleri ile ilgili olarak “Askerden ve vatandaştan alınan kan şişeleri yaralı hastaya verilmesi için getirilirken SSK Hastanesini işgal eden ülkücü gençler tarafından bu kan şişeleri kırılıyor”⁴³⁴ demektedir.

Gazi Eke'nin adı geçen eserinde Selahattin Ardic'in ölümüne sebep olan yol kesme olayını benzer bir senaryo üzerinden ele almakta devamında yaşanan kan

⁴³² *Demokrat*, “Çorum Cumhuriyet Savcısı: Olaylar sağ görüşlülerin planlı saldırısıdır”, s. 5.

⁴³³ Adnan Baran.

⁴³⁴ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.30.17-00.30.37

şişelerinin kırılmasını ise diğer iddialardan biraz farklı bir şekilde aktarmaktadır. Selahattin ve kardeşi Metin Ardıç kamyon ile köylerine gitmekte iken sağcı saldırganlar tarafından yolları kesilmiş ve Selahattin bu esnada av tüfeği ile vurulmuştur. Eke, iki kardeşin bu saldırganlar tarafından işkenceye uğradığını da belirtmektedir. İşte bu noktada olayların devamı ile ilgili iki senaryo devreye girmektedir. Birincisi Eke'nin eserinde yer alan iddiadır. Buna göre saldırganlar kamyonun yönünü şehir merkezine çevirmiş ve iki kardeşi de kamyonu bindirip hastaneye göndermiştir.⁴³⁵ İkincisi ise Sadık Eral'ın "Anadolu'da Alevi Katliamları" isimli eserinde yer alan Halil Yılmaz'a ait olan ifadedir. Buna göre sağcı saldırganlar kontrol noktasına gelen kamyondaki iki kardeşi indirmiş ve Selahattin bu esnada vurulmuştur. Sonrasında saldırganlar iki şahsı olay yerinde bırakıp köye gitmişler, aynı köyden Nejdet Kayış isimli vatandaş kamyonun yönünü şehir merkezine çevirmiş ve iki kardeşi de kamyonu bindirip hastaneye göndermiştir. Görüldüğü üzere olayın gerçekleşmesi ve devamı ile ilgili farklı iddialar söz konusudur. Yaralının SSK Hastanesine geldikten sonra yaşanan kan şişelerinin kırılması olayı da Eke'nin eserinde yukarıdaki iddialardan daha farklıdır. Buna göre kırılan kan şişeleri Selahattin'in kurtarılması için getirilen şişeler değildir. Selahattin'in kan grubunu öğrenmek amacıyla alınan kan şişeye konulmuş ve babası Cemal Ardıç'a verilerek kan tahlil merkezine götürülmesi istenmiştir. Baba tahlil merkezine giderken hastane görevlisi tarafından şişeler elinden alınmış ve 'komünistler burada kan tahlili yaptırılmazlar' diyerek kırılmıştır. Bu sebeple kan grubu öğrenilememiş ve gerekli olan kan zamanında ulaştırılamamıştır.⁴³⁶

Bahsi geçen konuda hayatını kaybeden Selahattin Ardıç'ın kardeşi Metin Ardıç ile yol kesme, yaralama ve hastaneye getirilme olayları hakkında görüşülmek istenmiş ancak Metin Ardıç bu konularla ilgili konuşmak istemediği için görüşme gerçekleştirilememiştir.

Dönemin şartları ve çatışma ortamının acımasızlığı düşünüldüğünde saldırganların bu iki kardeşi neden öldürmedikleri hatta iddialardan birisine göre kamyonu bindirip şehir merkezine göndermeleri düşündürücü olup Adnan Baran'ın iddia ettiği gibi yaralama olayının yanlışlıkla gerçekleşmiş olma ihtimali ön plana çıkmaktadır.

⁴³⁵ Eke, *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum*, 64.

⁴³⁶ Sadık Eral, *Anadolu'da Alevi Katliamları*, (İstanbul: Yalçın Yayınları, 1993), 104-105.

4.5. Olaylardaki Çatışma Grupları

Çorum olaylarının kimler arasında yaşatılmaya çalışılan bir sorun olduğu farklı çevrelerce değerlendirilmiştir. Değerlendirmelerde bulunanlar kendi pencerelerinden bu olayların sağ-sol veya Alevi-Sünni olarak başlatıldığını düşünmektedirler. Olayların süreç içerisinde değişime uğradığını savunanlar olmakla birlikte bu olayların sağ-sol veya Alevi-Sünni olayından çok daha derin bir çatışma olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.

4.5.1. Çatışmanın Sağ-Sol Odaklı Başladığı Düşüncesi

Bazı kişi veya gruplar Çorum'da yaşanan olayların Alevi-Sünni çatışmasından ziyade sağ-sol çatışması olarak başladığını iddia etmektedirler. O dönemde insanların dini düşüncelerinin değil siyasi düşüncelerinin ön plana çıktığı belirtilerek bazı ülkü ocağı başkanlarının Aleviler olduğu aynı şekilde sol gruplar içinde de Sünni vatandaşların olduğu söylenmektedir. İnsanların birbirleriyle ilişki kurduklarında dini kimliğinin sorgulanmadığı onun yerine siyasi kimliğinin daha etkili olduğu ifade edilmektedir.⁴³⁷

Çatışmanın sağ-sol gruplar arasında olduğunu belirten Muharrem Özünel, olayların basitçe sağ-sol çatışmasıydı diye dile getirilmesinin doğru olmayacağını söylemektedir. İşçinin, üreticinin emeğinin karşılığını alamadığını ve yaşam koşullarının kötü olduğunu söyleyen Özünel, 'sermayedarlar bu olayların yaşanmasında etkili olduğunu düşündüğüm bir parçadır' demektedir. Kapitalist sistemin önündeki engellerin kaldırılmaya çalışıldığını söyleyen Özünel, devletin de bu amaca destek verdiğini eklemektedir.⁴³⁸

Çorum'da yaşatılmak istenilen ortam tam anlamıyla sağlanamadığı için ikinci seçenek olarak Alevi-Sünni çatışması gündeme getirilmeye çalışıldığını ifade eden Özünel, o ortamda dahi Alevilerin Sünnileri, Sünnilerin Alevileri öldürmek

⁴³⁷ Muharrem Özünel; Çetin, "Kabuk: Çorum 1980", 00.04.40-00.05.07.

⁴³⁸ Muharrem Özünel.

amacında olmadıklarını ifade etmektedir. Bu amaç doğrultusunda hareket edilmiş olunsaydı Alevi mahallelerinde Sünni katliamının, Sünni mahallelerinde Alevi katliamının önlenemeyeceğini, hayatını kaybedenlerin sayısının 50-60 ile sınırlı kalmayacağını belirtmektedir.⁴³⁹

Sadık Eral, Çorum’da yaşanan olaylarda hayatını kaybedenlerin sayısının az olmasını şu şekilde açıklamaktadır:

Olaylar başladığı andan itibaren sol fraksiyonlar kendi aralarındaki anlaşmazlığı bir kenara bırakıp sağcılara karşı birleşmiştir. Çorum olaylarında hayatını kaybedenlerin sayısının 57 ile sınırlı kalmasının en büyük etkeni solcuların birleşmesidir.⁴⁴⁰

Sadık Eral’ın da belirttiği üzere Alevi-solcu kesim Çorum olaylarında hayatını kaybedenlerin sayısını 57 olarak kabul etmektedir. Bu sayı yalnızca hayatını kaybeden Alevi-solcu vatandaşların sayısı olarak verilmektedir. Bununla birlikte olaylarda hayatını kaybeden Sünni-sağ görüşlü vatandaşlar ve polis memurları da bulunmaktadır. Polis memurlarının sayısı ve isimleri konusunda hemfikir olunurken Alevi-solcu/Sünni-sağcı vatandaşlardan hayatını kaybedenlerin sayısı, isimleri konusunda netlik bulunmamaktadır. Hatta hayatını kaybedenlerden bazıları hem Alevi-solcuların listesinde bulunup Alevi-solcu olarak kabul edilmiş hem de Sünni-sağcılarının listesinde bulunup ülkücü olarak kabul edilmiştir.⁴⁴¹ Çalışmamızın sonunda hayatını kaybedenlerin isimleri görüş ayrılığı fark etmeksizin bir tablo halinde verilmiştir. Ancak bu sayı toplamda 52’dir.⁴⁴²

⁴³⁹ Muharrem Özünel.

⁴⁴⁰ Sadık Eral.

⁴⁴¹ Örneğin Abdullah Sucu ve Hasan Bağzık isimli şahıslar hem Çorum Alevi Kültür Merkezi Derneği ve Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı hem de Çorum Ülkü Ocakları’ndan alınan listede yer almaktadır.

⁴⁴² Çorum Alevi Kültür Merkezi Derneği’nden alınan listede 27 Mayıs 1980-12 Eylül 1980 tarihleri arasında 42 vatandaşın hayatını kaybettiği bilgisi yer almaktadır. Çorum Ülkü Ocakları’ndan alınan liste ile birlikte hayatını kaybedenlerin sayısı 52’ye ulaşmaktadır. İki görüş de mezarı bulunamayan, kimliği teşhis edilemeyen o dönemde hayatını kaybeden başka şahısların da olduğunu belirtmektedir. Gazi Eke adı geçen eserinde Çorum olaylarında hayatını kaybedenlerin ad-soyad bilgilerini, nerede ve ne zaman hayatını kaybettiklerini belirtmeye çalışmıştır. Çorum Alevi Kültür Merkezi Derneğinin ve Çorum Ülkü Ocaklarının vermiş olduğu liste ile Gazi Eke’nin bahsi geçen eserinde yer alan isimler derlenmiş ve Çorum olaylarında hayatını kaybeden vatandaşların ad-soyad bilgileri EK 4’te verilmiştir. Ancak bu eserde adı geçen bazı şahıslar Gün Sazak suikasta uğramadan önce hayatını kaybetmişlerdir. Bu nedenle o kişilere çalışmamızın sonunda yer alan EK 4’te yer verilmemiştir.

Adnan Baran, Çorum olaylarında yaşanan mücadelenin hangi gruplar arasında gerçekleştiğini şu cümleler ile ifade etmektedir:

Çorum olayları ülkücülere göre sağ-sol olayıdır. Ancak halkın büyük kesimi bu olayları Alevi-Sünni olarak gördü. Sağcılar içerisinde birçok Alevi vardı, solcuların içerisinde de Sünniler yer almaktaydı. Yaşanılanlar Alevi-Sünni olayı olsaydı sağ ideoloji içerisinde Alevi, sol ideoloji içerisinde Sünni vatandaş yer almazdı.⁴⁴³

Baran, Çorum olayları süreciyle ilgili olarak konuşmasına şu şekilde devam etmektedir:

Olaylar esnasında sağcılar içerisinde ölenlerin tamamı ülkücü hareket içinde yer alan insanlardır. Örgüt dışı bir Sünni vatandaş hayatını kaybetmemiştir. Ancak solculardan öldürülenlere bakılırsa örgütte etkin olan solcular da öldürülmekle birlikte örgüt ile alakası olmayan Alevi halkın da hayatını kaybettiğini görüyoruz. Normalde sağ-sol olayı olan bu süreç Alevi-Sünni çatışmasına döndürülmek istendi.⁴⁴⁴

diyerek çatışmanın daha çok sağ-sol gruplar arasında yaşandığı tezini kuvvetle savunmaktadır.

Adnan Baran'ın görüşüne yakın bir tez ileri süren kişi de Turgut Tuğ'dur. Tuğ, olayların sağ-sol çatışması şeklinde başladığını ifade etmektedir. Ancak bu şekilde Çorum'daki kaos ortamının istenilen düzeye ulaşamaması nedeniyle olayların Alevi-Sünni çatışması üzerinden devam ettirilmek istendiğini ülkücülerin buna imkân dahilinde engel olmaya çalıştığını ve bazı bölgelerde bunu başardığını belirtmektedir. Ülkücülerin sayısının az olması nedeniyle il genelindeki her yere müdahale edemediklerini bunun sonucu olarak geri düşünceli, sapık görüşlü bazı kişilerin Alevileri öldürdüğünü aktarmaktadır.⁴⁴⁵

Tuğ, Alevileri öldürenlerin kesinlikle ülkücüler olmadığını söylemektedir. Kendisi de dahil olmak üzere birçok ülkücünün Alevileri saldırganların elinden kurtardığını eklemektedir. Ülkücülerin hedefinde solcuların olduğunu ve onlarla mücadele edildiğini aktaran Tuğ, Alevileri öldüren şahısların hapisten çıktıktan sonra MHP ile hiçbir zaman yan yana gelmediklerini, oy vermediklerini ifade etmektedir.⁴⁴⁶ Tuğ' un aktardıklarına göre Çorum'da yaşanan olaylar sağ-sol mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Olaylardaki çatışma gruplarının neler olduğu Çorum gazetesinin 12 Temmuz tarihli haberinde;

⁴⁴³ Adnan Baran.

⁴⁴⁴ Adnan Baran.

⁴⁴⁵ Turgut Tuğ.

⁴⁴⁶ Turgut Tuğ.

...Çorum'da Sünni'siyle- Alevi'siyle kaynaşmış geniş bir halk yığını vardır. Aynı apartmanda yıllarca yan yana oturmuş, iş ortaklıkları kurmuş, kız alıp vermeler normal sayılmışken, kimse bir diğerrinin mezhebinin ne olduğunu araştırarak değerrlendirmenin halk düşmanlığı olduğunu kabullenmiş olduğu herkesçe bilinir.⁴⁴⁷

şeklinde değerrlendirilmiştir.

Durmuş Batman, Ulukavak Mahallesi'nde Alevi ve Sünni halkın birbirine yardım ettiklerini, gelebilecek saldırılara karşı birlikte nöbet tuttuklarını, Ramazan ayında birlikte sahur yaptıklarını, birlikte yemek yediklerini anlatmaktadır. Tutulan bu nöbetin kimlere karşı tutulduğunu soran Batman, Alevilere karşı tutuyorsak mahallemizdeki Aleviler neden bize yardım etti, Sünnilere karşı tutuyorsak biz neden onlara yardım ettik diye sormaktadır. Olayın Alevi-Sünni meselesi olmadığını söylemektedir.⁴⁴⁸

Fikret Güneş de "Kırkların Direnişi- Yaşayanların Tanıklığıyla Çorum Olayları" isimli eserinde 29 Mayıs 1980 tarihinde Çorum'un farklı sokaklarına yapılan saldırılara değinmekte ve bu saldırılara karşı Üçtutlar Mahallesinde yaşayan halkın tutumunu örnek olarak göstermektedir.

Evleri yakılan dört aileyi mahalle halkı sahiplendi. O günün hemen akşamında bütün mahalleli görüş birliği etmişçesine küçüğünden büyüğüne, kadından erkeğine, sağcısından solcusuna, Alevi'sinden Sünni'sine kadar hemen hemen herkes bir araya geldi.

...

Alevilerin can dostları mahallede Sünnilerdi. Daha doğrusu o güne kadar mahallede Alevi-Sünni ayrımı pek hoş görülmezdi. Ondandır ki, o günlerde Çorum'da başlayan Alevi-Sünni ayrışımı bu bölgede hiç taraftar bulamadı.⁴⁴⁹

Adnan Baran ise Üçtutlar ve Karakeçili Mahallesindeki halkın birlikte kurduğu barikatların arkasında saldırganlara karşı pozisyon almalarına ilişkin şu açıklamada bulunmaktadır:

Çorum'da insanlar gruplara ayrılmışlardı. Bu gruplar; örgütlü sağcılar, örgütsüz sağcılar, örgütlü solcular, örgütsüz solculardır. Bu 4 grubun dışında bir de herhangi grupta bulunmayan, kendini herhangi bir gruba yakın hissetmeyen tek derdi kazanacağı para olan silah satıcıları vardı. Üçtutlar ve Karakeçili Mahallesindeki Alevi-Sünni halkın birlik olup sağcıların veya solcuların saldırılarına karşı birlikte savunma yaptıkları iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Örgütlü olmayan insan topluluklarının sayısı fazla olsa dahi saldırı karşısında gerekli savunma sistemini gösteremezler. Biz örgütlü bir yapı olarak Alevi halkı öldürmeye kalkışsak halk bize karşı çıkarak bu

⁴⁴⁷ Çorum, "Alevi-Sünni ayrımı bir tuzaktır!" (12 Temmuz 1980), 1.

⁴⁴⁸ Durmuş Batman.

⁴⁴⁹ Fikret Güneş, *Kırkların Direnişi-Yaşayanların Tanıklığıyla Çorum Olayları*, (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2013), 51-52.

vatandaşları kurtaramazdı. Teşkilatlı azınlık teşkilatsız çoğunluğu her zaman yönetir. Bizim aldığımız kararlara veya uygulamalarımıza halktan birisi çıkıp karşı gelemez.

Tam tersi halkın içindeki cahil, gözü dönmüş kişiler Alevi halka zarar vermeye çalışırken ülkücüler olarak Alevi vatandaşları halkın elinden aldık. Alevileri öldürdüğü için yargılananlar arasında ülkücülerden birileri yok, yargılananlar halkın içinden sıradan insanlardır.

Kuruköprü semtinde halk Alevi bir sucuyu rehin almış, öldüreceklerini söylüyorlardı. Ben o şahsı halkın elinden alarak onu benim öldüreceğimi söyledim. Bağlar mevkiine götürdüm. Havaya ateş açacağımı sonrasında kaçıp gitmesi gerektiğini söyledim. Bu şekilde şahsın hayatını kurtardım. Ancak bu şahıs birkaç gün sonra tekrar caddede Sünni halktan birisi tarafından görülmüş ve bana öldürdüğünüz kişiyi caddede gördüm diye haber gelmişti.⁴⁵⁰

Baran, Alevi halkı ile yaşadığı bir başka hatırayı da şu şekilde anlatmaktadır:

Çorum olayları sırasında hep çatışmalardan, öldürmelerden bahsediliyor. İnsanların birbirinin hayatlarını kurtardıklarından nedense hiç bahsedilmiyor. Alaaddin Camii olayının yaşandığı gün mahalle halkı Hüseyin Dağcı isimli bir gardiyayı yakalamışlar ve bu kişi Alevidir, onu öldürmek gerekir diyorlardı. Halkı böyle bir şey yapmamaları için uyarıp gardiyanın hayatını kurtaran ülkücülerdir. Başka bir olay Çobandivan (Çobandüven) köyünden 7 kişinin yakalanması olayıdır. Ocaktan bu olayla ilgilenmemiz konusunda haber geldi ve tutuldukları eve gittik. Yoğun şekilde şiddet görmüş olan bu kişilerden 3'ü çocuk, 3'ü orta yaşlı köy halkı ve 1'i de köy öğretmeni idi. Sol ideolojiye sahip olan da o idi. Ağabeyim Yahya Baran'ın da esir alınıp işkence edilerek öldürüldüğü gözümün önüne geldi. Bu kişilerin serbest bırakılmasını istedim. Bana kim olduğumu sorduklarında öldürülen Yahya Baran'ın kardeşi Adnan Baran olduğumu söyledim. İnanmadılar.

Darbe sürecinden sonra bu öğretmen ağabeyim Celal ile karşılaşmış. Ağabeyime, kardeşinin fotoğrafı var mı diye sormuş. Fotoğrafa bakınca bizi kurtaran bu kişi idi demiş. Annem ve babamın yanına gidip Adnan için tanık olmak istiyorum bizi kurtaran odur demiş. Annem ve babam bana bu haberi ulaştırdılar. Ben bunu istemedim. Çünkü yargılama esnasında birinci ve ikinci Çorum olaylarında bulunmadığımı söylemişim. Şimdi bir kişinin çıkıp bizi Adnan kurtardı demesi yargılamamı daha da zorlaştıracaktı.⁴⁵¹

Baran, bu konu ile ilgili olarak yaşananları şu şekilde toparlamaktadır:

Bizim Alevileri kurtardığımız gibi Aleviler de kendi mahallesinde oturan Sünnilerden gitmek isteyenlerin sağ salım bizim olduğumuz bölgeye gelmelerine yardımcı oldular. Sünni bir ailenin kapısına dayanıp bunları öldüreceğiz diyen solcu militanların önüne Alevi halkın geçtiğini ve buna izin vermediklerini biliyoruz.⁴⁵²

Baran, sağ ideolojinin yoğunlukta olduğu yerlerde Alevi-Sünni halk birlikte örgütlü azınlığa karşı koyamaz iddiasında bulunurken sol ideolojinin yoğunlukta olduğu semtlerde Alevi halkın örgütlü solculara rağmen bazı Sünni aileleri o bölgeden çıkardıklarını söylemektedir. Bu iddiadan maksadının Alevi halkın örgütlü

⁴⁵⁰ Adnan Baran.

⁴⁵¹ Adnan Baran.

⁴⁵² Adnan Baran.

solcular ile mücadeleye girerek değil hatır gönül ilişkisi ile Sünni ailelerin kurtarıldığı yönünde olduğunu belirtmektedir.⁴⁵³

4.5.2. Çatışmanın Siyasi Rant Odaklı Olduğu Düşüncesi

Akşam gazetesinin haberinde yer alan CHP ortak bildirisine göre Çorum’da yaşananlar bir mezhep çatışmasına dönüşecekse bunun sebebinin Süleyman Demirel olduğu söylenmektedir.⁴⁵⁴

CHP’nin Çorum olayları hakkında yayınladığı bildiriye sayfasına taşıyan Hürriyet gazetesinin 11 Temmuz tarihli haberinde;

... Olayları yaratanların bir amacı da demokrasimizin koruyucusu ve faşizme karşı örgütlü tek siyasal güç olan CHP’ye oy vererek CHP’yi destekleyen vatandaş kitlesini yıldırmaktır.

Başbakanın konuyu mezhep çatışması gibi göstermesi siyasal hesapların ve sömürünün üstüne çekilmek istenen bir örtüdür.⁴⁵⁵

denilerek Çorum olaylarının mezhep kavgası olmadığını, olayların siyasi çıkar sağlamak amacıyla başlatıldığı düşüncesi yer almaktadır .

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, İkinci Çorum olaylarından sonra yaptığı açıklamada olayların mezhepsel olmadığını bunun bir bahane olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Yaşanan olayların asıl maksadının siyasal bir yıldırma olduğunu iddia eden Ecevit, Sünni vatandaşların CHP’den uzaklaştırılmaya çalışıldığını ayrıca CHP’ye destek veren Alevi halkın da bu partiyi desteklemeye devam ettikleri takdirde başlarına neler geleceği konusunda tehdit ortamının oluşturulduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁶

Birbirine destek veren halkın birliğinden korku duyan ve çıkarlarının zedeleneyeceğini düşünen sağcı ve solcu grupların kışkırtmalarına karşın halkı uyarmaya çalışan Hacıbektaş Turizm Derneği temsilcisinin sözlerini Demokrat gazetesi 5 Temmuz tarihli baskısında sayfasına taşımıştır. Alevi-Sünni çatışmasının mümkün olamayacağını ifade eden konuşmasındaki bazı kesitler şöyledir:

⁴⁵³ Adnan Baran.

⁴⁵⁴ Akşam, “CHP: Çorum olaylarının sahibi Demirel’dir” (11 Temmuz 1980), 7.

⁴⁵⁵ Hürriyet, “CHP olayların sorumlusunun Demirel olduğunu ileri sürdü” (11 Temmuz 1980), 13.

⁴⁵⁶ Cumhuriyet, “Ecevit: Demirel’in faşizmi tezgahladığı belli olmuştur” (12 Temmuz 1980), 9.

...Alevi olmak ilerici-devrimci olmak demek değildir. Aynı şekilde Sünni olmak da gericilik değildir. Böyle bir saçmalığı yaratan ve böyle bir ikilikten fayda umanlar sadece ve sadece faşistlerdir... Siz Sünni emekçiler, yaşadığınız yerde MHP'liler gelmeden önce hiç mezhep çatışması var mıydı? ...sizlerden tek farkı Alevi olmak olan ve yine sizler gibi emeğiyle yaşayanların, Müslümanlık adına yeniden öldürülmesinin her şeyden önce Müslümanlığa, insanlığa karşı işlenmiş en büyük suç olacağını bilmez misiniz?

Ve sizler, Alevi emekçiler! Sizler bu Alevi-Sünni çatışması denilen sahte kavganın önüne geçmek için ne yapıyorsunuz? Sünni emekçilere “yezit” deyip onları düşman olarak göstermeye çalışan Alevi yobazlarının, gericilerinin bütün emekçilere ihanet ettiğini görmüyor musunuz? ⁴⁵⁷

Çorum'da yaşanan olaylar hakkında konuşan Türkiye Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Timisi şunları söylemektedir.

... Demirel ve Ecevit...yeterli önlemleri aldırmadılar. Çorum'a helikopterle hükümet üyesi göndermek Çorum'da bir cehennemi yaşayanlarla alay etmek demektir... tekrar ediyorum, Türkiye'de hükümet destekçisi faşist güçler kurtarılmış il sayısını ve yayılma planlarını uygulamaktadırlar. ⁴⁵⁸

4.5.3. Çatışmanın Alevi-Sünni Odaklı Olduğu Düşüncesi

Çorum olaylarının sağ-sol çatışması şeklinde yaşandığını söyleyenler olduğu gibi yaşanan mücadelenin Alevi-Sünni çatışması olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Demokrat gazetesinin 9 Temmuz tarihli baskısında Süleyman Demirel bakanlarla yaptığı toplantıda Çorum olaylarının bir mezhep çatışması olduğunu ifade etmiştir. ⁴⁵⁹ Hıdır Çayan isimli vatandaş da Çorum olaylarının ilerleyen zaman diliminde Alevi-Sünni davasına dönüştürülmek istendiğini belirtmektedir. ⁴⁶⁰

Duvarlara ve dükkân camlarına yazılan sloganlar da Çorum olaylarının zihniyetini ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. “Dinsizlere Çorum'da yer yok”, “Allah için savaşa”, gibi sloganlar ele alındığında olayın bir mezhep hatta din savaşı olduğu zannedilebilir. Dinsizler kimler? Allah için kimlerle savaş yapılacak? Olayların iki boyutu ele alınmaktadır. Bu olaylara sağ-sol mücadelesi veya Alevi-Sünni mücadelesi diyenler var. Sağcılar ve Sünniler bütün kesim tarafından İslam inancının içinde kabul edilmektedir. Bu durumda “dinsizler ve Allah için

⁴⁵⁷ *Demokrat*, “Alevi Sünni Çatışması Diye Bir Şey Kabul Edilemez” (5 Temmuz 1980), 7.

⁴⁵⁸ *Demokrat*, “Çorum Ayakta” (6 Temmuz 1980), 5.

⁴⁵⁹ *Demokrat*, “İktidar Çorum’u Faşistlere Teslim Hazırlığı Yapıyor” (9 Temmuz 1980), 7; “Çorum olayları”, Büyük Larousse (İstanbul: Milliyet Yayıncılık, 1986), 6/2781-2782.

⁴⁶⁰ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.09.50-00.09.55.

savaşılanlar” solcular ve Aleviler midir? Bu kesimi İslam inancının dışına iten güçler kimlerdir?

Özellikle İkinci Çorum olaylarının Alevi-Sünni çatışması üzerinden oynanmaya çalışıldığı aşikardır. Alaaddin Camii’ne saldırı düzenlendiği haberinin yayılmaya çalışılması, solcu kimliği önemszenmeden Alevilerin öldürülmesi bu sonuca varmamızdaki önemli verilerdir. Ancak iki taraftan da bu amaca hizmet etmeyecek insanlar, var olan çatışma ortamında birbirine verdiği destek ile oyunu bozmaya çalışmışlardır.

Çorum olaylarının başlangıç itibariyle sağ-sol mücadelesi olarak ortaya çıktığını düşünenler bulunmaktadır. Ancak Birinci Çorum olaylarının kısa sürmesine bakarsak halk sağ-sol mücadelesine fazla destek vermemiştir. Halkın en zayıf noktasının din olduğunu bilenler mücadele alanını değiştirmiş ve Alevi-Sünni mücadelesine dönüştürülmüştür. Yeni mücadele alanına destek verenler olmakla birlikte birbirinin koruyuculuğunu üstlenen Alevi-Sünni vatandaşların sayısı azımsanmayacak kadar fazladır.

Çorum’un birçok mahallesinde Alevi-Sünni halkın birlikte yaşadığı bilinmektedir. Geçmişinde ortak hüznün, sevinç, umut olan insanların birbirine düşman olmasını bekleyenler çoğu yerde başarısızlığa uğramışlardır. Halk kurdukları barikatlarda birlikte hareket etmiş, birbirinin hayatını korumuştur.⁴⁶¹ “Çünkü Türkiye insanları ne bölünmekten yanadırlar ne de kendilerini Alevi-Sünni diye ayırmaktadırlar. Çünkü bu bölünmeleri gerçekleştirmek isteyenlerin düşmanları olduklarını bilirler.”⁴⁶²

Çorum olaylarını sağ-sol veya Alevi-Sünni çatışması olarak ele alanların ağırlıkta olmasıyla birlikte MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ise olayları sağ-sol veya Alevi-Sünni meselesi olarak görmemektedir. Gün Sazak’ın cenazesinin MHP Genel Merkezi’ne getirildiğinde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: “Türkiye’de hala bir sağ-sol kavgasının olduğunu söyleyebilecek kadar gaflet içinde bulunan

⁴⁶¹ *Demokrat*, “Çorum ve Sivas’ta halka yönelik saldırılar arttı” (3 Temmuz 1980), 5.

⁴⁶² *Çorum*, “Mezhep kışkırtıcılığı yapılarak halk parçalanmak isteniyor” (16 Haziran 1980), 1.

siyasiler, aydınlar ve sorumluların bulunduğunu belirtmiş, yıkılmak istenen Türk Devleti'dir. Kurşunlanan Türk Devleti'dir.”⁴⁶³

4.6. Çorum'da Yaşanan Olaylar

4.6.1. Alaca'da Yaşanan Olaylar

Alaca'da Mart 1980'de yaşanan 2 cinayet olayı ve faillerinin bulunamaması Çorum olaylarının ilk ayak sesleridir. Alaca'daki olaylarda hayatını kaybedenlerden birisi şoför Mustafa Solak diğeri de CHP Gençlik Kolu üyesi Cemal Kepçeli' dir. Bu iki olay planlanan Çorum olaylarının uygulamaya geçirildiğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir.⁴⁶⁴

Yaşanan bu olaylardan sonra Alaca'da olaylar aralıklarla devam etmesine karşın daha ziyade Çorum merkez ilçesinde ve merkeze bağlı köylerde gerçekleşmektedir. Alaca'da ara ara yükselen tansiyon sağcı ve solcu grupları karşı karşıya getirmektedir.

Bu olaylardan birisi Alaca terminalinde askere gitmek için bekleyen gruba yönelik saldırıda bulunulmasıdır. Bir başka olay da hoparlörler ile içme suyunun zehirlendiği haberinin duyurulmasıdır. Hoparlörden yapılan bu duyuru ile su deposunun bulunduğu yerde ikamet eden solcu grubun hedef gösterilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda olayların düzenleyicisi olan ülkücüler tarafından halkı galeyana getirmek amacıyla ülkücü arkadaşlarının şehit edildiği haberini sokakları gezerek yaydıkları bildirilmektedir.⁴⁶⁵

⁴⁶³ *Cumhuriyet*, “Gün Sazak toprağa verildi, Ülkücüler Eskişehir’de dükkânları açtırmadı” (31 Mayıs 1980), 1.

⁴⁶⁴ *Çorum*, “Çorum Olayları 2” (18 Temmuz 1980), 4.

⁴⁶⁵ Gülnur Özuslu, “Bazı polisler Çorum’da yarım kalan saldırılarını tamamladı”, *Demokrat* (22 Temmuz 1980), 7.

4.6.2. Birinci Çorum Olayları

Aydınlık gazetesi Çorum'da yaşanan olayların Gün Sazak'ın öldürülmesinden önce başlatıldığını söylemektedir. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nda törene katılan halka ve öğrencilere hakaret edilmesini olayların başlangıcı olarak görmektedir. Törende yaşanan bu durumun vali ve polisin gözü önünde yapılmasına karşın güvenlik güçlerinin müdahalede bulunmamaları eleştirilmektedir.⁴⁶⁶

19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı öncesi sağcı grupların bildiri⁴⁶⁷ dağıttıkları buna rağmen halkın katılım sağladığı belirtilmektedir. Katılımın olmasını önleyemeyen grubun, öğrencilerin gösteriye hazırlandıkları esnada kız öğrencilerin kıyafetleri üzerinden propagandalarına devam ettikleri belirtilmektedir.

⁴⁶⁸

Gün Sazak'ın öldürülmesi üzerine Çorum'da sokaklar kalabalıklaşmış ve gergin bir ortam meydana gelmiştir. 28 Mayıs akşamına kadar devam eden bu karışıklıkta birçok vatandaşın yaralandığı belirtilmektedir. Bu yürüyüşün izinsiz yapıldığı, bir kısım polisin de destek verdiği gibi birçok iddia öne sürülmektedir.⁴⁶⁹

MHP'li gençlerin Gün Sazak'ın ölümü üzerine düzenledikleri yürüyüşte "Sazaklar Ölmez", "Başbuğ Türkeş", "Kana Kan İntikam" sloganlarını kullandıkları ifade edilmektedir.⁴⁷⁰

4.6.2.1. 29 Mayıs 1980 günü yaşanan olaylar

28 Mayıs akşamı sona eren olaylardan sonra 29 Mayıs günü akşam saatlerine doğru sokakların tekrar dolduğu görülmektedir. İzinsiz gösterilerin devam ettiği sıralarda şehir dışından otobüslerle gelen vatandaşların da bu gösteriye katıldığı

⁴⁶⁶ *Aydınlık*, "TİKP: Çorum'da direnen halk katliama engel oldu" (8 Haziran 1980), 1-6

⁴⁶⁷ Bkz. EK 5.

⁴⁶⁸ *Çorum*, "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlandı" (20 Mayıs 1980), 1.

⁴⁶⁹ *Çorum*, "Çorum Olayları 3" (20 Temmuz 1980), 4.

⁴⁷⁰ *Koparan*, "MHP'li gençler Gün Sazak'ın öldürülmesini protesto ettiler" (29 Mayıs 1980), 1.

iddia edilmektedir. Şehir dışından yardım getirme faaliyetlerinin otobüslerle yerine getirildiği belirtilmektedir.⁴⁷¹

İddiaya göre şehir merkezinde yer alan grup ile şehir dışından gelen grup birleştikten sonra saldırılar başlamakta ve karşı gruba ait olduğu bilinen mekânlara zarar verilmektedir. Zarar verilen yerlerden birisi de Bahar Kitabevi'dir.⁴⁷²

Bahar Kitabevi sahibi Mustafa Karakurt Çorum gazetesine verdiği demeçte yaşanan olayları şöyle aktarmaktadır:

Perşembe günü dükkanımda oturuyordum. Yanımda birkaç kişi ve eşim de vardı. Birden camlar kırıldı, şaşırdım, polis çağırdım. Bir minibüsle geldiler. Saldırganları yakalayın dedim. Önlem almadılar. Bu bir toplumsal olaydır, yapacağımız bir şey yok deyip gittiler. Sonra iki polis tutanak için geldi. Onlar da içeride iken hemen arkasından bir grup saldırgan tekrar dükkanımın önüne geldi. Silahla taramaya başladılar. Biz kaçarak bodruma indik. Onlar gittikten sonra kaçıp evimize geldik. Bir daha beş gün dükkanıma gidemedim. Vardığımda dört duvar kalmıştı. Mallarım yağma edilmişti.⁴⁷³

diyerek yaşadıklarını sığağı sığağına anlatmıştır.

29 Mayıs günü yaşanan olaylardan birisi de Çorum gazetesine yapılan saldırıdır. Bu saldırı esnasında matbaanın büyük zarar gördüğü ifade edilmektedir.⁴⁷⁴

29 Mayıs akşamı yaşanan saldırılara karşı askerlerin nasıl bir önlem aldığını aktaran Mehmet Genç'in haberine göre askeri birlikler sadece şehrin merkezini çevreleyen ana caddeyi tutmuştur. Dışarıdan yabancı birisinin mahallelere girmesi mümkün değildir.⁴⁷⁵

Gazi Caddesi olarak adlandırılan bu yolun askerler tarafından kontrol altına alınması mahallelerin birbirine destek vermesini, daha büyük saldırı olmasını ya da savunmanın artırılmasını önlemiştir. Ancak yolun aynı tarafında yer alan mahalleler ile ilgili bunu söylemek mümkün değildir. Özellikle sağcı-solcu halkın birlikte yaşadığı mahallelerde olaylar bir türlü önlenememiştir. Küçük gruplar halinde de olsa saldırı ve savunmalar devam etmiştir.

29 Mayıs akşamı başlayan olaylardan kendini korumak isteyen halk barikatlar kurmaya başlamıştır. Barikatlar bölgesinde bulunan halka kırmızı Renault

⁴⁷¹ Mehmet Genç, "Çorum halkı: Direnerek faşist katliama engel olduk", *Demokrat* (12 Haziran 1980), 8.

⁴⁷² *Çorum*, "Çorum Olayları 3", 4.

⁴⁷³ *Çorum*, "Çorum Olayları 3", 4.

⁴⁷⁴ *Çorum*, "Faşist saldırılara karşı gazetemiz yine görev başında" (16 Haziran 1980), 1.

⁴⁷⁵ Genç, "Çorum halkı: Direnerek faşist katliama engel olduk", 8.

bir arabadan ateş açıldığı bildirilmektedir. Ateş açan bu aracın plakasının traktöre ait olduğu bilgisi ilerleyen zamanlarda netleşmiş içindekilerin ise Çorum Emniyeti'ndeki bazı polisler olduğu üzerinde görüş ileri sürülmüştür.⁴⁷⁶

Olayı bizzat yaşayan Veli Keser, bahsi geçen aracın barikatların arasından geçerek yanlarına kadar geldiğini ve ateş açtığını sonrasında olay mevkiinden uzaklaşıp gittiğini belirtmektedir.⁴⁷⁷

Aydınlık gazetesi de bu olaylara köşesinde yer ayırmıştır. Büyük çoğunluğu diğer gazeteler ile benzer olan olayların yaşanışıyla ilgili sağcı kişilerin yürüyüş esnasında adliyeden çıkan solculara saldırdıkları, kendini korumaya çalışan solcuların Milönü semtine kaçtıkları ve bu esnada polisin herhangi bir müdahalede bulunmadığı belirtilmektedir. Ayrıca olaylardan kısa süre sonra kırmızı renkli Renault marka araç içinden ateş açıldığı da belirtilmektedir. Yaşanan bu olaylardan sonra halkın korunmak amaçlı barikatlar oluşturduğu ifade edilmektedir.⁴⁷⁸

Cumhuriyet gazetesinin 30 Mayıs tarihli baskısında Vali Rafet Üçelli'yi aradıkları ve olaylar hakkında bilgi aldıkları yer almaktadır. Bu habere göre; Üçelli bazı işyerlerinin sadece taş ile tahrip edildiğini, yakma-yıkma olayı yaşanmadığını söylemekte, hayatını kaybeden bulunmamakla birlikte 4 vatandaşın yaralandığı bilgisini de eklemektedir. Olayları kimin çıkardığı ile ilgili olarak da “Yorum yok” ifadesini kullanmaktadır.⁴⁷⁹

Üçelli yaptığı açıklamada hayatını kaybeden bulunmadığı ve sadece 4 vatandaşın yaralandığını belirtmektedir. Buna karşılık Milliyet gazetesinin haberine göre 29 Mayıs tarihinde yaşanan olaylar esnasında 1 kişi hayatını kaybederken 27 kişi yaralanmış 100 işyeri de tahrip edilmiştir.⁴⁸⁰

Muharrem Özünel, 28-29 Mayıs tarihinde Çorum'da yaşanan olayları protesto etmek amacıyla Çorum Endüstri Meslek Lisesi'ndeki solcu öğrencilerin direniş başlattığını belirtmektedir. Çorum polis kadrosunda bulunan bazı polislerin okula gelerek öğrencileri tehdit ettiklerini ve okul müdürünü tartakladıklarını

⁴⁷⁶ Genç, “Çorum halkı: Direnerek faşist katliama engel olduk”, 8.

⁴⁷⁷ Çetin, “Kabuk: Çorum 1980”, 00.09.15-00.09.35.

⁴⁷⁸ *Aydınlık*, “Ecevit: MHP, AP'ye yeni şartlar ileri sürecek” (7 Haziran 1980), 6.

⁴⁷⁹ *Cumhuriyet*, “Sağ terör bu kez de Çorum'u hedef aldı” (30 Mayıs 1980), 9.

⁴⁸⁰ *Milliyet*, “Çorum'daki olaylarda 1 kişi öldü 27 kişi yaralandı, 100 işyeri tahrip edildi” (30 Mayıs 1980), 10.

söylemektedir. Okulda direniş gösteren öğrencilerin tamamının solcu olduğunu belirten Özünel, sağcı öğrencilerin sokaklara inip dükkânları tahrip ettiklerini söylemektedir.⁴⁸¹

4.6.2.2. 30 Mayıs 1980 günü yaşanan olaylar

Sabah saatlerinde polis ekibine düzenlenen saldırı sonrası 2 polis olay yerinde hayatını kaybederken olaydan yaralı kurtulan polis memuru ise hastanede hayatını kaybetmiştir. Şehit olan polislerin Abdurrahman Koçak, Muzaffer Yeşilyurt ve Mehmet Bektaş olduğu belirtilmektedir. Olayların devam etmesi üzerine Vali Rafet Üçelli sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir.⁴⁸²

Polis memurlarının şehit düştüğü olayın nasıl gerçekleştiği konusunda da bazı senaryolar öne çıkmaktadır. Vali Rafet Üçelli, pusu sonrası polislerin şehit olduğu açıklamasını yapmıştır.⁴⁸³

Gazi Eke “Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum” isimli eserinde Abdurrahman Koçak ile aynı apartmanda oturan Ali Kemal Gerçek ile yapmış olduğu görüşme sonucunda Koçak’ın şehit edilmesiyle ilgili şunları aktarmaktadır:

Abdurrahman Koçak Karanfil Sokak ve Numara 10’da oturmaktadır. Pol-Derlidir. Cumhuriyet gazetesi okumaktadır. Koçak, polis olan arkadaşları Pol-Birliler tarafından vurularak öldürülmüş sonra Mutlu Caddesi’ne getirilerek boş bir alana konulmuştur.⁴⁸⁴

Sadık Eral “Anadolu’da Alevi Katliamları” isimli eserinde Muzaffer Yeşilyurt’un ölümü ve Mehmet Bektaş’ın yaralanmasıyla (müdahalelere rağmen hayatını kaybetmiştir) sonuçlanan olayın nasıl gerçekleştiği ile ilgili iki iddiayı şu şekilde belirtmektedir:

Trafikteki servisler kaldırılmış olduğu için sabahları işe değişik vasıtalarla gidiyorduk. O sabah Muzaffer ile Milönü’nden geçerken boş bir arsadan üzerimize dört el ateş edildi. ‘Durun, teslim olun, silahlarınızı atın!’ diye bağırdılar. Muzaffer silahını çekip ateş etmeye başladı. Benim Kırıkkale tutukluk yapmıştı. Onlar ateş etmeye devam ediyorlardı. O sırada Muzaffer vuruldu ve düştü. Düşünce ateş edenler uzaklaştılar. Muzaffer ‘hemşerim beni kurtar’ dedi. Eğilip baktığımda ölmüştü. Onun tabancasını

⁴⁸¹ Muharrem Özünel.

⁴⁸² *Tercüman*, “3 Polisin öldürüldüğü Çorum’da sokağa çıkma yasağı ilan edildi” (31 Mayıs 1980), 1-12.

⁴⁸³ *Aydınlık*, “MHP’liler Çorum’da iki polisi öldürdü” (31 Mayıs 1980), 1.

⁴⁸⁴ Eke, *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum*, 53.

aldım ve kaçanların arkasından iki el ateş ettim. Bu sefer 100-150 kişi olarak bana doğru geliyorlardı. Yapacak bir şey yoktu kaçarak bir apartmana girdim. Bu arada attıkları bir tuğla alnıma gelmişti. Ev sahibi ‘girecek benim evimi mi buldun defol’ dedi. Beni kovalayanları da içeri aldı. Üzerime atladılar ve beni sürükleyerek sokağa çıkarttılar. O sırada kendimi kaybetmişim. Eşim Günay beni oradan alarak hastaneye götürmüştü.

Başka bir iddiaya göre ise sabah birlikte işe giderken polis Mehmet Bektaş, Milönü’nden geçerken solcu polis Muzaffer Yeşilyurt’a oradaki barikatları kaldırmayı teklif ediyor. Muzaffer Yeşilyurt buna karşı çıkınca da onu vuruyor. Bu sırada olayı gören barikatın arkasındaki kişiler de Mehmet Bektaş’a ateş edip onu yaralıyorlar.⁴⁸⁵

Gazi Eke adı geçen eserde Muzaffer Yeşilyurt’un kimler tarafından nasıl öldürüldüğü ile ilgili Askeri Yargıtay 4. Dairesinin 1987/12 esas, 1987/49 karar sayılı 3.2.1987 tarihli bozma ilamından yararlanmakta ve bu ilamda Muzaffer Yeşilyurt ve Mehmet Bektaş’ın solcu Ali Rıza Özdemir, Günay Kılıç ve ismi belirtilmeyen bir şahıs tarafından silahlarının alınması amacıyla yollarının kesildiği, bu esnada polis memurları ile sol örgüt üyeleri arasında çatışma çıktığı, bu çatışmada Muzaffer Yeşilyurt’un vurulması üzerine Mehmet Bektaş’ın arkadaşının silahını da alıp saldırganlardan kaçmaya çalışırken saldırganların takip etmesi nedeniyle çatışmanın devam ettiği ve Mehmet Bektaş’ın mermisinin bitmesi üzerine Ahmet Özcan isimli vatandaşın evine saklandığı saldırganların polis memurunu evden çıkarıp öldüresiye dövdükten sonra orada bırakıp gittikleri şeklinde beyan edilmektedir. Ancak şehit polis memurlarının vücudundan çıkan mermi çekirdekleri ve olay yerindeki kovanlarla yakalanan faillerden alınan silahlar balistik raporuna göre eşleşmemiş, Adnan Baran’ın da ifade ettiği gibi polisleri vuran silah sağcı Nurettin Sarıtaş’tan çıkmıştır.⁴⁸⁶

Polis memurlarının şehit olmaları ile ilgili husus “Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporunda” da yer almaktadır. Rapora göre Abdurrahman Koçak’ın şehit düştüğü Milönü semtinde yine aynı gün Muzaffer Yeşilyurt ve Mehmet Bektaş’ın pusuya düşürülerek şehit edildiği bilgisi yer almaktadır. Güvenlik kuvvetlerinin yaşanan saldırıdan anında haberdar olmalarına rağmen müdahalede bulunulmadığı, olay

⁴⁸⁵ Eral, *Anadolu’da Alevi Katliamları*, 95.

⁴⁸⁶ Eke, *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum*, 53-54.

anında yaralı olan Mehmet Bektaş'ın 2 saat sonra hastaneye kaldırıldığı da raporda yer almaktadır.⁴⁸⁷

29 Mayıs tarihinde yaşanan olaylar nedeniyle 30 Mayıs tarihinde sokağa çıkma yasağı konmuştur. Ancak sokağa çıkma yasağının olduğu günlerde sokakların hareketli olduğu, saldırıların devam ettiği, sokaklarda bulunan herkese yasağın aynı şekilde uygulanmadığı söylenmektedir. Örneğin saldırganlardan bir kısmının yasak sürecinde daha önceden tahrip edilmiş işyerlerine girerek yağmacılık yaptığı belirtilmektedir.⁴⁸⁸

Koparan gazetesi de Çorum'da yaşanan olaylar ve sokağa çıkma yasağı nedeniyle 30 Mayıs'tan itibaren yayına ara verdiklerini duyurmuştur.⁴⁸⁹

Çorum'da konulan sokağa çıkma yasağına rağmen yaralama olaylarının, silah kullanımının, kaos ortamının devam ettiği bildirilmekle birlikte halkın ihtiyaçlarını karşılamasını ve memurların maaş almalarını sağlamak amacıyla saat 11.00-19.00 arası yasağın kaldırıldığı haberi yer almaktadır.⁴⁹⁰

Halkın olaylar esnasında büyük korku yaşaması nedeniyle sokağa çıkma yasağının kalktığı saatlerde dahi evlerinden dışarı çıkmakta tereddüt yaşadıkları aktarılmaktadır. Sokağa çıkma yasağının bittiği saatlerde halkın çıkmaması üzerine güvenlik güçlerinin yasağın bittiğini anonsla duyurduğu ifade edilmektedir.⁴⁹¹

30 Mayıs tarihinde Çorum'a gelen İçişleri Bakan Vekili Orhan Eren, Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun ve diğer yetkililer incelemelerde bulunarak bir açıklamada bulunmuşlardır. Bu açıklamada şunları dile getirmişlerdir: "Vatandaşların can ve mal emniyeti devletimizin teminatı altındadır.... Güvenlik kuvvetleri vatandaşlar arasında hiçbir ayırım yapmadan görevlerini yapmaya devam edeceklerdir." ⁴⁹²

⁴⁸⁷ MAK, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 758.

⁴⁸⁸ *Çorum*, "Halkın can güvenliği sağlanmış değil" (17 Haziran 1980), 1.

⁴⁸⁹ *Koparan*, "Açıklama" (17 Haziran 1980), 1.

⁴⁹⁰ *Hürriyet*, "Çorum'da olaylar yatışmadı" (1 Haziran 1980), 10.

⁴⁹¹ Öztürk, "Çorum'da 600 aile evlerini terk etti", 1.

⁴⁹² *Tercüman*, "Gün Sazak'ın katillerinin eşkâlleri tespit edildi", 12.

Çorum olayları dendiğinde akla gelen isimlerden birisi de İl Jandarma Alay Komutanı Yarbay Vural Güride'dir. Ankara-Samsun karayolunun ulaşım kapatıldığı zaman Vali Rafet Üçelli'nin, Yarbay Vural Güride' ye yolun açılması konusunda talimatı sonrası yarbayın yolu açmaması önemli bir nokta olarak görülmektedir. Bu hareket sağcı ve solcu kesim tarafından farklı yorumlanmaktadır. Solcular, Yarbay Vural Güride sayesinde barikatların kaldırılmadığı ve bu şekilde kendilerini koruduklarını ifade ederken sağcı kesim ise yarbayın görevini yerine getirmediğini beyan etmektedir.⁴⁹³

Yarbayın olaylar esnasındaki tutumu sağ kesimi rahatsız etmiştir. Çorum MHP Milletvekili Mehmet Irmak, Yarbay Güride'nin görevini yerine getirmediğini buna rağmen neden hâlâ Alay Komutanlığı görevinde olduğunu sorgulamaktadır. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Yarbay Güride görevden alınmıştır.⁴⁹⁴ Yarbay Güride hakkında yaşanan süreç aslında ülkemizde yaşanan sürecin de yansımasıdır. Olayların yaşandığı günlerde doğru karar alındığını belirten 6. Jandarma Bölge Komutanlığı mı Yarbay Güride'nin tutumunu yanlış değerlendirmiştir yoksa onu görev yeri değişikliğine itenler mi?

Adnan Baran, Çorum olayları esnasında Ankara-Samsun karayolunun ve köyler ile merkezi birbirine bağlayan yolların barikatlar kurularak trafiğe kapatılmasını şu şekilde değerlendirmektedir:

Ulaşım yollarının kesilmesi sonucu halk gündelik işlerini gerçekleştiremez olmuştu. Güvenlik güçlerinin bu kontrol noktalarını kaldırması gerekirdi. Eğer yollar üzerinde kontrol noktası kurulacaksa bunu da güvenlik güçleri kurup denetimi sağlamalıydı. Ancak ne denetimi sağlamaya çalıştı ne de sağ-sol grupların kurduğu kontrol noktalarına müdahale etti. Halk sıradan işlerini dahi yapamaz olunca sesini duyurmaya çalıştı. 12 Eylül sonrasında tüm kontrol noktalarının askerler tarafından kurulduğunu görüyoruz, denetim onlar tarafından yapılıyor. Madem bu başarılabilirdi neden Çorum olayları esnasında kontrol ele geçirilmedi? Halk geçirdiği zor zamanlardan sonra sadece askerin söz sahibi olduğu dönemde oh be rahatladık dedi. Bu bilinçli bir süreçti. Yolu kesenler 12 Eylül darbesine giden süreçte kilometre taşlarını kendileri döşediler. Bunu bilerek veya bilmeden yaptılar.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Muharrem Özünel; Adnan Baran.

⁴⁹⁴ *Çorum*, "Çorum, Kahramanmaraş olmayacak", 4. Sevilen, eleştirilen, görevinden alınan Yarbay Vural Güride, 6. Jandarma Bölge Komutanlığınca takdirmeye layık görülmüştür. Verilen bu takdirmeye karşılık durumlar karşısında isabetli karar verildiği, cesaret ve dayanıklılık gösterildiği ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. *Çorum*, "J. Yarbay'a takdirname verildi" (17 Haziran 1980), 1.

⁴⁹⁵ Adnan Baran.

4.6.2.3. 1-2 Haziran 1980 günü yaşanan olaylar

Yoğun çatışmalarla geçen 29 Mayıs ve 30 Mayıs gününden sonra 1 Haziran gecesi de saldırı ve savunmanın yoğun geçtiği bir tarih olarak görülmektedir. Demokrat gazetesinin haberine göre Sigorta Evleri, Terlemezevler, Köpekler (Köpeklik) Bağları ve Milönü 'ye doğru yeni bir saldırı başlatılmış, bir yandan kurşun ve bomba yağdırılırken bir yandan da başbuğ Türkeş diye bağırılmıştır.⁴⁹⁶

Saldırılarından payını alan bir isim de Demokrat gazetesinin, Zeynep Ana diye belirttiği kişidir. Zeynep Ana yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

Bir ara salonun camına toprak atıldı. Birden bir şeyler olacağını sezip kendimizi yere atarak yatakların altına girdik. Faşistler daha sonra taşlarla camları kırıp ardından da on el falan ateş ettiler. Sonra bir sessizlik oldu. Birden bizim oğlan arkasından gelmemizi işaret etti. Evin çatısına çıkıp yattık. Daha sonra da dış kapıyı kırdılar. İç kapının kilidini de tabancayla ateş edip açtılar. Komünist köpekler diye bağırıyorlardı.⁴⁹⁷

Çorum'da bulunan halkın dini, siyasi, ideolojik tutumlarından yararlanarak bunu kullanmaya çalışan grupların kendilerine destek vermeyen halka karşı zor kullanıldığını sayfasına taşıyan Aydınlık gazetesi Çorum'da sağcı gruba destek vermeyen MSP'li halkın "Yeşil Komünist" olarak adlandırıldığını ve bunların tehdit edildiklerini söylemektedir.⁴⁹⁸

Birinci olaylar esnasında yakasında TİBO ve MHP rumuzları bulunan kişilerin halktan zorla para ve malzeme istedikleri vermeyenlerin ailelerine veya mallarına zarar verildiği bildirilmektedir. Durak Kılınç isimli vatandaş yaşadıklarını Aydınlık gazetesine şöyle anlatmıştır:

2 Haziran günü saat 04.20'de sabaha karşı evime dinamit atıldı. Aynı gün saat 15.00'da da yakalarında TİBO ve MHP rumuzu taşıyan üç saldırgan evimi basarak para ve silah istemişti. Ya para yahut da makineli tüfek verin diyen saldırganlar evde bulunan 100 lirayı alıp gittiler.

Benden daha önce de para istemişlerdi, ben vermedim. Bunlar bizden olmuyor diye 4 Haziran günü evimi tamamen yaktılar.

Yakmadan evvel TİBO militanlarından Cevdet Zeren, Mustafa Kayalar ve Caner Zeren annemi ve eşimi alt kattaki eve kapatmışlar.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Genç, "Çorum halkı: Direnerek faşist katliama engel olduk", 8.

⁴⁹⁷ *Demokrat*, "Komünist köpekler diye bağırarak eve girdiler" (12 Haziran 1980), 8.

⁴⁹⁸ *Aydınlık*, "Faşistler, Çorum'da saldırılarına Sünni halkı katamadı", 6.

⁴⁹⁹ *Aydınlık*, "Çorum'da TİBO-MHP pusulası taşıyan faşistler evleri kundakladılar" (10 Haziran 1980), 1.

Haberin devamında Cevdet Zeren isimli kişinin suçüstü yakalandığı ama sonradan serbest bırakıldığı belirtilmekle birlikte Durak Aslan ve Ayakkabıcı Hoca şeklinde tanınan kişilerin de TİBO için zorla para topladıkları bilgisine yer verilmektedir.⁵⁰⁰

Çorum olayları merkezde yoğun şekilde yaşanmakta iken merkeze bağlı köylerde de yansımaları hissedilmektedir. Sağcı vatandaşların yoğun şekilde yaşadıkları Kayı ve Ovasaray köyleri civarında barikatlar kurulduğu ve arama işlemlerinin yapıldığı belirtilmektedir. Bu barikatlar nedeniyle il merkezine giden yolun ulaşımına kapatıldığı veya sağcı vatandaşların kontrolü altında trafiğin işlediği bildirilmektedir. Barikatların kurulduğu bölgede birbirine yakın Alevi-Sünni köyleri bulunmaktadır. Kurulan barikatlarda kimlik kontrolü de yapıldığı için kimlik bilgilerinde Alevi köylerinin adı yazılı olan kişilerin bu güzergahı kullanmadıkları, merkeze gitmeleri gerekirse patika yoldan veya gece gittikleri belirtilmektedir.⁵⁰¹

Mehmet Yolyapar, köy yollarına kurulan barikatlar ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Öldürme eylemleri farklı noktalarda ve farklı şekillerde yapılmıştır. Ancak çoğunlukla köy yollarında kurulan kontrol noktalarındaki kimlik sorgulamaları esnasında öldürme eylemlerinin gerçekleştiğini veya öldürme eylemi için insanların burada ele geçirildiğini biliyoruz. İnsanların doğum yerlerine kayıtlı oldukları köylere bakıldıktan sonra Alevi köyüne kayıtlı olanların sorgusuz öldürüldüğü görülmektedir. Öldürülen bu kişilerden tamamına yakınının solculukla bir ilgisi bulunmamaktadır. Sırf Alevi oldukları için öldürülmüşlerdir.⁵⁰²

Sadık Eral, köy yollarının güvenirliliği ile ilgili durumu şu hatırası ile anlatmaktadır:

Birinci olayların ardından köye gelmiştim. Şehir merkezindeki örgütlü arkadaşlarımdan Çorum'da ikinci olayların başlayacağı yönünde haber aldım. Köylüler ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 2 Temmuz Çarşamba günü merkeze gitme kararı aldılar. Ben bu kararı doğru bulmadım. Köylüleri ikna edemeyince örgütlü yapı içerisinde olduğum için onlara destek olabileceğimi düşünerek minibüse bindim. Seyir halindeyken yan yoldan çıkan bir kamyon tarafından yolumuz kesildi. Kamyonun dorsesinden inen ve tarlaların içinden çıkan kişiler tarafından minibüsün etrafı sarıldı. Alevi köyünden olduğumuz anlaşılınca onları takip etmemiz söylendi. Bu sırada minibüsün üzerine de birkaç militan çıkmıştı. Şoför gaz-fren yaparak minibüsün üstündeki kişileri düşürmeye çalıştı ancak başarılı olamadı ve minibüsün üstündekilerin ateş açması nedeniyle bu hareketi tekrarlayamadı. Bu şekilde Yörükevler mevkiine getirildik. Bir meydana etrafımızı silahlı ve sopalı (ucu çivili) kişiler sarmıştı, orada işkence gördük. İşkence esnasında aramızdan bir kişi kaçarak Milönü semtine ulaşmış, durumumuzu haber vermiş. Bunun üzerine Milönü semtinden ateş edilmeye başlandı. Açılan ateş sonrası başımızdaki

⁵⁰⁰ *Aydınlık*, "Çorum'da TİBO-MHP pusulası taşıyan faşistler evleri kundakladılar", 1.

⁵⁰¹ *Cumhuriyet*, "Çorum'da gerginliğin köylere kadar yayıldığı bildiriliyor" (8 Haziran 1980), 1-9.

⁵⁰² Mehmet Yolyapar.

kişilerden birçoğu komünistler geliyor diyerek o yöne gittiler. Orada bulunan yaşlı bir kadın ‘Kardeşim kalkın kaçın bunların elinden’ dedi ve bizi Tolamehmet köyüne yönlendirdi. İşkence esnasında ayağımdan silahla yaralandım. Önce hastaneye gittim pansuman yapıldıktan sonra köyüme döndüm.⁵⁰³

Eral, sağcı ideolojiye sahip kişilerin köy yollarına kontrol noktaları kurmaları nedeniyle İkinci Çorum olayları esnasında yaşanan Alaaddin Camii civarında hayatını kaybeden Süleyman Atlas ve Kireççi Raif (Erden) isimli şahısların kendi köylerine defnedilemediğini bir yolunu bularak Palabıyık köyüne götürüldüklerini ve buraya defnedildiklerini ifade etmektedir.⁵⁰⁴

Kurulan barikatlar hakkında bilgi veren Yaşar Gören bu barikatların genellikle siper amaçlı kullanılmadığını, kullanım amacının daha ziyade ulaşımı engellemek olduğunu belirtmektedir. Bu barikatların uzun menzilli silahlarla kontrol altında tutulduğu bu nedenle de yakın mesafeli çatışmaların pek yaşanmadığını söylemektedir. Mevcut barikatlar haricinde bir de geceleri devreye giren barikatlar olduğunu ifade eden Gören, bunların inşaat demirinden yapıldığını ve göğüs hizasında yapılan bu barikatların araç geçişini büyük oranda kısıtladığını belirtmektedir.⁵⁰⁵

Erbil Tuşalp, barikatlar kurularak tutulan nöbetlerin devam ettiğini belirtmektedir. Saldırıları geceleri yoğunluk kazandığı için geceleri erkekler nöbet tutarken, gündüzleri ise kadınların nöbet tuttuğunu ifade etmektedir.⁵⁰⁶

Muharrem Özünel, Çorum olayları boyunca can güvenliklerinin olmaması nedeniyle evlerine girip yatma şanslarının olmadığını belirtmektedir. Bu süre içerisinde hem kendi hem de diğer insanların can güvenliklerinden sorumlu olduklarını ifade eden Özünel, barikat başında beklediklerini söylemektedir.⁵⁰⁷

Tercüman gazetesinin 5 Haziran tarihli haberinde Vali Yüksel Çavuşoğlu’nun tedbirlere son derece riayetkâr davranan Çorum halkına teşekkür ettiği bildirilmektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰³ Sadık Eral.

⁵⁰⁴ Sadık Eral.

⁵⁰⁵ Yaşar Gören, “Barikatlar ve yeni örgütlenmeler”, 7.

⁵⁰⁶ Erbil Tuşalp, “Milönü Senti’nde bir gece”, *Cumhuriyet* (7 Temmuz 1980), 5.

⁵⁰⁷ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.43.55-00.44.15.

⁵⁰⁸ *Tercüman*, “Çorum’da hayat normale dönüyor” (5 Haziran 1980), 12.

Demokrat gazetesinde ise saldırılar bitti düşüncesiyle kaldırılan barikatların tekrar kurulduğu bildirilirken Vali Vekili Yüksel Çavuşoğlu'nun duyurduğu sokağa çıkma yasağına riayet edilmediği belirtilmektedir.⁵⁰⁹

Çorum'da yaşanan olaylar nedeniyle bazı polislerin de aile hayatının tehlikeye girdiğini aktaran Saygı Öztürk gözlemlerini şöyle aktarmaktadır: “Çorum'da görevli polislerin bir kısmının evleri teröristlerce tahrip edildi ve çok sayıda polis ailelerini memleketlerine gönderdi...polislerin eş ve çocuklarının bir kısmının da güvenilir köylere götürüldükleri belirlendi.”⁵¹⁰

Öztürk'ün bu haberinde polise saldırı düzenleyen grubun sağcı veya solcu olduğu belirtilmemektedir. Burada iki ihtimal bulunmaktadır. Birincisi, tezimizin birçok yerinde değindiğimiz üzere polis memuru olan bazı kişilerin sağcılara destek verdiği bilinmektedir. Bu nedenle saldırılar solcular tarafından düzenlenmiş olabilir. İkinci ihtimal ise polisler arasında POL-DER üyesi olan, sağcılara destek vermeyen polislerin de olduğu bilinmektedir. Bu nedenle saldırılar sağcılar tarafından POL-DER üyesi polislere de düzenlenmiş olabilir.

Çorum'da yaşanan olaylara hizmet eden bir unsur da doğruluğu olmayan haberlerin halkın arasında yayılmasıdır. Saygı Öztürk bu asılsız haberleri şu örneklerle ortaya koymaktadır:

Falan köyde Sünniler iki Alevi kızı kaçırpı iğfal ettikten sonra öldürüp tarlaya atmışlar. Falan köyde Aleviler üç kamyonla gelip köyde 50 kişiyi kestiler. Aşiretler bu gece baskın düzenleyecek, herkes hazırlıklı olsun. İstanbul'dan gelen dört anarşist ağır silahlarla tepeden mahallemize ateş edecek.⁵¹¹

Bu haberin devamında yer alan Saygı Öztürk'ün şu cümlesi de çok önemlidir: “Aşırı sağ ve sol grupların profesyonel eylemcileri olayları mezhep çatışması şekline dönüştürmeye uğraşıyorlar.”⁵¹² Bu haberler ve örgütlerin tutumları nedeniyle sağ halk solculara, sol halk sağcılara düşman olarak gösterilmiştir. Bu sayede halkın bölünmesi ve birbirine karşı cephe alması kolaylaşmıştır.

⁵⁰⁹ *Demokrat*, “Çorum ve Sivas'ta halka yönelik saldırılar arttı”, 5.

⁵¹⁰ Saygı Öztürk, “Çorum'da iki ceset daha bulundu”, *Hürriyet* (5 Haziran 1980), 13.

⁵¹¹ Öztürk, “Çorum'da 600 aile evlerini terk etti”, 13.

⁵¹² Öztürk, “Çorum'da 600 aile evlerini terk etti”, 13.

Öztürk, asılsız haberler yayılarak halkın psikoloji ile oynanmak, isabetli kararlar alınmasını engellemek ve korku ortamı oluşturmak istendiğini ifade etmektedir. Bu konu ile ilgili şu örnekleri vermektedir:

Çorum'da fısıltı gazetesinin yoğun olduğu bir süreç yaşanıyordu. İnsanlar yaşadıklarını, gördüklerini, duyduklarını, anlatılanları, doğruyu-yanlış, efsaneleri birbirine aktarıyorlardı. Bu sohbetlerde kazınan siperlerden, yapılan baskınlardan, ele geçirilen insanlardan, silahlanmış bir şekilde herhangi bir noktaya baskına giden binlerce insandan bahsediliyordu. Oluşturulan bu ortam iki grup için de korku duymayı ve önlem almayı gerekli kılıyordu. Mesleğimiz gereği anlatılanların doğruluğunu araştırmamız ve haberleştirmemiz gerekiyordu. Bu nedenle adı geçen köyleri ve mahalleleri gezmeye başladık. Gördüklerimiz ile anlatılanlar arasında uzaktan yakından bir ilişki bulunmuyordu. Bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde insanlar üzerinde korku ortamı oluşturulmaya çalışılıyordu. Hürriyet gazetesi ekibi olarak yaptığımız haberlerde ortamı yumuşatmaya çalışıyorduk. Daha doğrusu var olanı doğru bir şekilde aktarmak istiyorduk. Bizim orada gördüğümüz Alevi-Sünni halkın birlikteliği idi ve bizler bunun üzerinden barış ve kardeşlik vurgusu yaparak haber geçiyorduk. Fakat ilerleyen zamanlarda olayların bizim ele aldığımız gibi kardeşlikle barışla çözülemeyeceğini, çözümlmesine müsaade edilmeyeceğini gördük.⁵¹³

Adnan Baran da toplum içinde yayılan haberler ile ilgili şunları söylemektedir:

Bizlere Fatsa'dan kamyonlarla solcu geldiği ve hepsinin silahlı olduğu yönünde haberler geliyordu. Bizler de buna göre önlem alıyor ve teyakkuzda kalıyorduk. Sonradan öğrendik ki onlara da Yozgat'tan ülkücü komandolar geldiği yönünde haberler gidiyormuş.⁵¹⁴

Bu örneklerle bakarak şunu diyebiliriz ki bu tür olaylar yalan haberlerin ve dedikoduların hızla yayılmasında etkili olmuş ve toplumu derinden etkileyerek istenmeyen sonuçlar doğurabilmesi amacıyla kasten kullanılmıştır.

Olaylar esnasında solcu-Alevi⁵¹⁵ vatandaşlar hayatını kaybettiği gibi sağcı-Sünni vatandaşlardan da hayatını kaybedenler bulunmaktadır. Hürriyet gazetesinin 5 Haziran tarihli haberinde 2 cesedin daha bulunduğu yer almaktadır. Cesedin birisinin kimliği belirlenemezken hayatını kaybeden diğer kişinin sağ görüşlü Yahya Baran olduğu belirtilmiştir. Yahya Baran'ın ve hayatını kaybeden diğer kişinin ellerinin arkadan bağlandığı, ağzı ve gözünün de bağlı olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca Yahya Baran'ın vücuduna 18 mermi sıkıldığı aktarılmaktadır.⁵¹⁶ Adnan Baran, kimliği belirlenemeyen şahsın Osman Kaya olduğunu iddia etmiştir.⁵¹⁷

⁵¹³ Saygı Öztürk.

⁵¹⁴ Adnan Baran.

⁵¹⁵ 27 Mayıs tarihi itibarıyla başlayan Birinci Çorum olayları sağ-sol, İkinci Çorum olayları ise çoğunlukla Alevi Sünni çatışması olarak karşımıza çıktığı için çalışmamız boyunca Alevi-solcu/Sünni-sağcı ifadelerini kullanacağız. Bu ifadelerden tüm Alevilerin solcu ya da tüm Sünnilerin sağcı anlamı çıkarılmamalıdır. (N. Ş.)

⁵¹⁶ Öztürk, "Çorum'da iki ceset daha bulundu", 13.

⁵¹⁷ Adnan Baran.

Çorum olayları devam ederken yazılan sloganlar dikkat çekicidir. “Direnen halklar yenilmez”, “Direnecekse halkımız, susmayacak silahımız”, “İktidar namlunun ucundadır”, “Yaşasın halk savaşı” gibi sloganların yer aldığı görülmektedir. Ayrıca “Partizan”, “Halkın Kurtuluşu”, “DEV-YOL” gibi örgütlerin birlikte hareket etme kararı aldığı ve mücadelede güç birliği oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir.⁵¹⁸ Sloganlardan çıkarılabilecek anlam halk isterse, destek verirse solcu örgütlerin mücadeleye devam edeceğidir.

4.6.3. İkinci Çorum Olayları

İkinci Çorum olayları da hem merkez ilçe ve merkeze bağlı bazı yerleşim yerlerinde hem de bazı ilçelerde yaşanmıştır. Hürriyet gazetesinin haberine göre Alaca’da yeniden başlayan olaylar ile ilgili Kaymakam Recep Yazıcıoğlu açıklamada bulunmuş, sol görüşlü Duran Yıldırım isimli vatandaşın sağ görüşlü Halim Keser isimli vatandaşı yaralamasından sonra başladığını söylemiştir.⁵¹⁹

İlk olaylara göre daha şiddetli olan İkinci Çorum olaylarının kıvılcımları yaşanmaya başlayınca sağcıların kontrolü altında bulunan bölgelerde yaşayan CHP’li, ilerici, devrimci ailelerin Milönü, Bahçelievler, Şenyurt mahallelerine; aynı şekilde MHP’li ailelerin de bu mahallelerden SSK Hastanesi, Terlemezevler ve Kuruköprü semtlerine taşındığı bildirilmektedir.⁵²⁰

Solcu-Alevi halk Birinci Çorum olaylarında tarafsız şekilde görevini yerine getirdiğini düşündükleri komutanların görevinden alınırken ülkücülerle iş birliği yapan polislerin neden hala görevine devam ettiklerini sorgulamaktadır. Ayrıca olayların başlangıç aşamasında güvenlik önlemlerini alan kuvvetlerin akşam saatlerinde neden bu önlemlerden vazgeçtiklerinin cevabını merak etmekte bu süreçte kendi canlarını kendilerinin korumaktan başka yollarının olmadığını dile getirmektedirler.⁵²¹

⁵¹⁸ Öztürk, “Çorum’da iki ceset daha bulundu”, 13.

⁵¹⁹ Hürriyet, “Sivas ve Çorum’da sokağa çıkma yasağı kaldırıldı” (4 Temmuz 1980), 9.

⁵²⁰ Demokrat, “Çorum ve Sivas’ta halka yönelik saldırılar arttı”, 5.

⁵²¹ Demokrat, “Çorum ve Sivas’ta halka yönelik saldırılar arttı”, 5.

Çorum genelinde 4 Temmuz günü başlayan İkinci Çorum olayları nedeniyle oluşan kaos ortamı ve sokağa çıkma yasağı nedeniyle Çorum gazetesi de yaklaşık bir hafta boyunca yayına ara verdiğini 14 Temmuz tarihli yayınında ifade etmektedir.⁵²²

4.6.3.1. 3 Temmuz 1980 günü yaşanan olaylar

Aynı günlerde Çorum'da ikinci bir kaos ortamının oluşmasının sinyallerini veren olaylar sonrası konulmuş olan ve devam eden sokağa çıkma yasağının 3 Temmuz saat 15.00 itibarıyla kaldırılma kararının alındığı belirtilmektedir. Bu karar alınırken Vali Vekili Yüksel Çavuşoğlu, gerekli her türlü tedbirlerin alındığı ve olayların kontrol altında olduğunu bu nedenle de yasağın devam etmesine gerek kalmadığını belirtmiştir.⁵²³ Bu karar alınmadan önce Vali Çavuşoğlu siyasi parti temsilcileriyle bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede siyasi parti temsilcileri halkın güvenliği için gerekli önlemlerin alınmasını ve bir süre daha sokağa çıkma yasağının devam etmesini istemektedir. Ancak bu isteklere rağmen sokağa çıkma yasağı kaldırılmıştır.⁵²⁴

Milliyet gazetesinin 3 Temmuz tarihli baskısında Çorum'da CHP ve solculara ait bazı evleri, işyerlerini yakan sağ teröristler bildiri dağıtarak halkı cihada çağırdılar⁵²⁵ haberi yer almaktadır. Halkın malına zarar verdikten sonra olay yerinden ayrılmayan saldırganların olay yerine gelen itfaiye görevlilerine de müdahale ederek söndürme çalışmalarını engellemeye çalıştıkları bildirilmektedir.

Olayların yaşandığı yerleşim yerlerinden birisi de Mecitözü ilçesine bağlı Hisar Kavak köyüdür. Hisar Kavak köyüne saldıran sağ görüşlü kişilerin Bektaş Ünal adındaki işçiyi öldürmeleri üzerine köy halkı bu kişilere karşı direniş göstererek köylerinden uzaklaştırmıştır.⁵²⁶

Alaca ilçesinde de sağcı ve solcu gruplar arasında çatışmanın yaşandığı bilgisi mevcuttur. Yaşanan bu çatışmaları ve sonrasında yaşananları Demokrat gazetesi 4 Temmuz tarihli baskısında şöyle ele almaktadır:

⁵²² Çorum, "Gazetemiz yayınına ara vermek zorunda kaldı" (14 Temmuz 1980), 1.

⁵²³ Hürriyet, "Sivas ve Çorum'da sokağa çıkma yasağı kaldırıldı", 9.

⁵²⁴ Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00-43.35-00.43.55 / 00.44.15-00.44.27.

⁵²⁵ Milliyet, "Fatsa'da solcu, Çorum'da sağcı teröristlerin çıkardığı olaylarda 1'i astsubay 8 kişi öldü" (3 Temmuz 1980), 10.

⁵²⁶ Demokrat, "Çorum'da köylüler baskına gelen faşistleri kovaladı", 5.

Haşim Çakır adlı bir kişinin yaralanması ile Cumhuriyet Meydanında başlayan olaylar kısa sürede tüm ilçeye yayıldı. Olaylar sırasında faşistler 50 dükkânı yağmalayıp tamamen tahrip ederken ikisi ağır olmak üzere 8 kişi yaralandı... daha sonra Alaca'da sokağa çıkma yasağı konuldu. Ancak yasağa rağmen... zaman zaman silahlı çatışmaların olduğu öğrenildi.

... faşist saldırılar karşısında Alaca'nın bazı köylerinde köylülerin Alaca-Sungurlu karayoluna barikatlar kurdukları, ilçeye giriş ve çıkışları kontrol altında tuttukları öğrenildi.⁵²⁷

Çorum merkez ilçesinde ve adı geçen diğer ilçelerde yaşanan olaylar 4 Temmuz tarihinde Cuma namazı sonrası başlayacak olan İkinci Çorum olaylarına hazırlıktır.

Koparan gazetesi İkinci Çorum olayları nedeniyle 3 Temmuz tarihi itibarıyla yayına ara verdiklerini belirtmiştir.⁵²⁸

4.6.3.2. 4 Temmuz 1980 günü yaşanan olaylar

Çorum olaylarının ilk bölümü bittikten sonra ara ara olaylar yaşanmaya devam etmekle birlikte bu sürenin sakin geçtiği görülmektedir. Ancak halk tedbiri elden bırakmayarak yeni bir saldırıya karşı barikatların arkasında nöbet tutmaya devam etmektedir.

4 Temmuz günü önceki günlere göre şehir merkezi bir hayli kalabalıktır. Bu kalabalığın nedeni önceki güne kadar devam eden sokağa çıkma yasağının kaldırılmasıdır. Çorum gazetesinin 12 Temmuz tarihli haberine imza atan Erbil Tuşalp o günkü gözlemini şu şekilde dile getirmektedir: “Günün ilk değişikliği sokağa çıkma yasağının kaldırılmasının hemen ardından kentte yaygın bir kalabalığın göze çarpması oldu, kent alışılmadık bir biçimde kalabalık ve hareketliydi.”⁵²⁹

Sokakların bu derece kalabalık olması yasağın kaldırılmasına bağlı olarak evinden çıkan ve cuma günü namaza gelen halkın oluşturduğu bir kitle olarak düşünülebilir. Ancak Çorum'da uygulanan ilk ve son yasak değildir bu. Daha önce de yasak konulmuş ve kaldırıldıktan sonra halk korktuğu için dışarı çıkma konusunda tereddüt etmiştir. O nedenle yasağın kaldırılmasıyla birlikte oluşan bu kalabalığın normal karşılanması pek doğru değildir.

⁵²⁷ *Demokrat*, “Çorum'da köylüler baskına gelen faşistleri kovaladı”, 5.

⁵²⁸ *Koparan*, “Sayın Okurlarımıza Duyuru” (21 Temmuz 1980), 1.

⁵²⁹ *Çorum*, “Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi'nde işkenceyle öldürüldü”, 1.

Saygı Öztürk de 4 Temmuz tarihine kadar Çorum'da Hürriyet gazetesi muhabiri olarak görev yaptığını söylemektedir. Artık Çorum'da olayların sona erdiğini düşündüğü için Ankara'ya dönme hazırlığı yaptığını dile getiren Öztürk, “Tecrübelerim bana cuma gününü beklememi söyledi. Bir olay başlayacaksa genelde cuma günü tercih edilmiştir. O nedenle cuma günü Çorum'dan ayrılmayı düşündüm.”⁵³⁰ derken 4 Temmuz günü ile ilgili olarak şunları eklemektedir:

Çorum'da bir süredir olaylar yaşanmıyordu. Artık Çorum'dan ayrılmanın hazırlıklarını yapıyorduk. Bu hazırlıkların yapılmasında sokağa çıkma yasağının kaldırılması etkili oldu. Alınan karar gereği Çorum'da bir normalleşme sürecine girildiğini düşündük ve ayrılma kararı aldık. Ancak mesleki tecrübem ve iş arkadaşlarımla düşüncelerindeki ortak bir payda dini içerikli, dinin kullanılmasıyla oluşacak protestoların cuma günü başlatıldığı ve bu protestoların kısa süre içinde yayılma imkânı bulduğuydu. Bu nedenle cuma günü namazdan sonra herhangi bir olay yaşanmazsa Çorum'dan ayrılmayı kararlaştırdık. Çorum'dan ayrılmadan önce bir kez daha yetkililer ile görüşüm ve topladığım bilgileri Ankara'ya göndermek için kaldığım otele döndüm. Bir süre sonra sokaklarda gürültünün arttığını duydum ve sebebini anlamak için dışarı çıktım. Bu esnada Çorum'un çeşitli yerlerinden dumanlar yükseliyor ve kalabalık grubun içinden bazıları koşun Alaaddin Camii'ni yakılar diye bağıyordu. Bilegileri Ülkü Arman'a geçtim. O esnada telefon bağlantısı koptu. Olayın detaylarını öğrenmek amacıyla sokağa tekrar çıkarak kalabalık grubun içine karıştım. Sokağa taşan kalabalık halkın elinde çekiç, nacak, keser ve demir sopalar vardı. Bu malzemelerin halkın ellerinde olmasının iki yolu olabilir: Birincisi namaza gelen halkın hazırlıklı gelerek bu malzemeleri yanlarında getirmiş olmaları ikincisi ise cami çıkışı birileri tarafından bu malzemelerin vatandaşlara dağıtıldığıdır. Hangi ihtimal doğru olursa olsun bir hazırlık yapıldığı ortadadır.⁵³¹

Alaaddin Camii'nin bombalanmasıyla ilgili olan bu haberin çeşitli camilerde aynı anda bir veya birkaç kişi tarafından yayıldığı belirtilmektedir. Haberi yayan kişilerin kim olduğu ise saptanamamıştır. Halk bu haber sonrasında camilerden sokaklara çıkmaya başlamış. Bazı imamlar ise ‘Alaaddin Camii bombalanmadı, yok böyle bir şey galeyana gelmeyin’ diye halkı uyarmaya çalışmıştır.⁵³² Buna karşın tanımlanamayan bazı kişilerin cami çıkışlarında halka sopa, demir çubuk vb. malzemeler dağıttığı iddia edilmiştir.⁵³³

Meclis Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı raporda ise cemaatin namaz çıkışında birileri tarafından silahlandırıldıkları hususunda bilgi yer almamaktadır. Rapora göre cemaat namaz kılarken kimliği tespit edilemeyen bazı şahısların camilerde eş zamanlı olarak Alaaddin Camii'ne saldırıda bulunulduğunu söylemeleri üzerine halk evlerine gitmiş, silahlanmış ve cami önlerine tekrar gelmişlerdir. Provokatörlerin yol göstermeleri sonucu Alaaddin Camii'nin bulunduğu yere doğru

⁵³⁰ Saygı Öztürk.

⁵³¹ Saygı Öztürk.

⁵³² Çetin, “Kabuk: Çorum 1980”, 00.12.10-00.12.27.

⁵³³ Çetin, “Kabuk: Çorum 1980”, 00.11.35-00.12.12.

kalabalık bir grubun yürüyüşü sağlanmış ve daha önceden belirlenen Alevi-solcuların oturduğu mahallelere saldırılar düzenlenmiştir.⁵³⁴ Saldırı malzemelerinin çeşidi ve nasıl temin edildiği konusu da tartışmalı bir konudur. Ortaya konan iddialar çok güvenilir değildir.

Camiden çıkan cemaatin saldırı malzemelerine nasıl ulaştığı konusunda Saygı Öztürk'ün sürece sonradan dahil olması, “Kabuk: 1980 Çorum” isimli belgeselde ortaya atılan iddianın başka kaynaklar tarafından teyit edilememesi, MAK'ın hazırladığı raporun başka bir iddia ortaya atması net bir çıkarımda bulunmayı güçleştirmiştir.

Aynı anda Alaaddin Camii'nin bombalandığı haberinin yayılması, namazdan çıkan halkın olaylar karşısında tepkisini artırmak amacıyla kalabalık içindeki bazı şahıslar tarafından sürekli provoke amaçlı söylemlerin tekrar edilmesi, camiden çıkan halka olası bir çatışma ortamında kullanılması amacıyla malzemelerin dağıtıldığı iddiası bu durumun daha önceden planlandığı yönündeki görüşü desteklemektedir.

Birinci Çorum olayları yaşanmadan önce grupların saldırı için hazırlık yapmadığı görüşme yapılan sağ ve sol ideolojideki kişilerin ortak beyanıdır. Bu beyanlarını da silahlanma yoluna gitmedikleri, kendi ideolojisindeki kişilerin karşı görüşteki mahallelerden ayrılmadığı yönündeki durumlar ile savunmaktadırlar. Ancak İkinci Çorum olaylarının başlangıcı olan Alaaddin Camii'nin yakıldığı ve bombalandığı haberinin yayılmasının ardından Alevi ve Sünni görüşteki vatandaşlar arasında çatışma ortamı oluşturmak amacıyla provoke etmekle kalınmamış, saldırı malzemeleri de dağıtılmıştır.

Saygı Öztürk, yaşananları şu şekilde aktarmaya devam etmektedir:

Yürüyüş esnasında benim de elime bir sopa verildi ve sloganlar atarak dumanlar çıkan semte doğru yürüyorduk. Bir yandan da yaşananlar ile ilgili kısa notlar alıyor ve sloganları not ediyordum. O esnada yürüyüşü engellemeye çalışan bir emniyet mensubu, ki bu kişi istihbarattan Nail Beydi, provokasyona gelmeyin yalan diye bağıırıyordu. O anda koca bir taş kafasına atıldı ve Nail Bey de artık bir şey diyecek durumda değildi. Biraz sonra otele geri döndüm. Oteldeki Hüseyin adındaki şahıs o bölgeyi bildiği için bana tarif etmeye çalışıyordu. Tahminen görünen yerden dumanlar yükseliyordu. Ancak dumanlar camiden mi çıkıyor yoksa yakınardan mı çıkıyor belli değildi, gidip görülmesi gerekiyordu. Ancak olay yerini görmem yetmez olanları kayıt

⁵³⁴ MAK, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 860.

altına da almam gerekirdi. Foto muhabirimiz Yaşar ağabey her gün filmleri alıp Samsun'a giderdi orada filmleri bastırıp geri gelirdi. Giderken benim çantamı da alıp gitmiş bu nedenle fotoğraf makinem ve filmlerim yoktu. İlk iş olarak fotoğraf makinesi edinmem gerekiyordu. Oteldeki arkadaşla nereden fotoğrafçı bulabileceğimi sordum. Tarif üzerine Gazi Caddesi üzerinde yer alan fotoğrafçıyı buldum. Kapı kapalıydı ancak bana da fotoğraf makinesi lazımdı. İçeride birilerinin olabileceği düşüncesiyle sürekli kapıya vurdum. Sokağa çıkma yasağı kalktığı için dükkanların açılmış olabileceğini düşünüyordum. Bir süre sonra dükkânın içinde yer alan karanlık odadan bir genç geldi ancak çok korkuyordu. Gazeteci olduğumu ve korkmaması gerektiğini söylüyordum sürekli. Yanımda maaş çeki vardı. Onu uzattım ve fotoğraf makinesi ile film almam gerektiğini söyledim. Korkudan olsa gerek hiçbir şey istemem al fotoğraf makinesi al film dedi. Gösterdiklerini aldım ve Alaaddin Camiine gitmek için yola düştüm. Ortalıkta tam bir panik havası vardı. Bir yere kadar gelince bahçede yaşlı bir adam gördüm ona caminin nerede olduğunu sordum. Tarif etti. Gidecekken bir genç geldi kim olduğumu sordu. Ben gazeteciylim dedim. Bir anda kasma sapı gibi bir sopayla koştu geldi tam vurmak üzereyken 5-6 kişilik bir gruba koşun gelin komünisti yakaladım diye bağırdı. Onlar da geldi. Kimlik istediler. Hangi gazetede çalıştığımı sordular. O sıralar Hürriyet gazetesi sağ veya sola yakın değildi. Ortada diyebileceğimiz bir konumda haber yapıyordu. Bu nedenle rahattım. Çünkü hangi mahallede olduğumuzu sürekli kestiremiyoruz. Bir tanesi komünist Ecevit'in gazetesi bağırdı. Kimlerle bir arada olduğumu o anda daha net anladım. O zaman sen de komünistsin dediler. Bir başkası kimliğime baktı, Yozgat yazıyor. Kimliğime bakan, olamaz bu adam Yozgatlıymış dedi. Bir başkası olsun baksana bıyığına komünist bu diye belirtti. Gazete kimlik kartımda Keçiören'de oturduğum yazıyordu. Bu karta bakan içlerinden birisi bak Keçiören'de oturuyor dedi. Keçiören o zamanlar ülkücülerin yoğunlukta olduğu bir yerdi. Bir türlü karar vermediler ne yapacakları ile ilgili. Bir tanesi silahı kafama dayadı. Tam her şey bitti derken bir tanesi Üzeyir ağabeyi arayalım dedi. Aradıkları kişi beni istemiş olmalı ki beni alıp götürdüler. Götürdükleri yer SSK Hastanesiydi. Çok rahat hareket ediyorlardı çünkü o hastane sağcılarının karargâhı haline gelmişti.⁵³⁵

Anlamaktayız ki kaos ortamının hâkim olduğu Çorum'da hayatta kalmaya çalışmak için ayrı bir efor sarf edilmelidir. İnsanların nerede doğduğu, nerede çalıştığı, ne iş yaptığı, sakalı-bıyığı hayatta kalmasını sağlıyorsa ya da hayatını kaybetmesine neden oluyorsa bu ideolojik çatışmanın yerini sadece öldürmek amacıyla hareket edilen bir politikanın aldığını göstermektedir. Öztürk, SSK Hastanesi'nde yaşadıklarını ve sonrasını şu şekilde anlatmaktadır:

Sigaramı düşürmüş olmalıyım ki orada bulunan birisinden sigara istedim. Çıkarıp cebinden bir sigara verdi. Değerini bil sana iyi Samsun sigarasından veriyorum nasıl olsa son sigaran dedi. Bunu söyledikten sonra hakkınızda verilecek karar kafanızda canlanıyor. Binanın içinde gazeteciye rehin aldık diye sürekli konuşuluyordu. Konuşmaları duyan Bilal adındaki bir şahıs (Bilal ile Birinci Çorum Olayları esnasında tanışmıştım. Gazeteci kimliğim gereği ülkücü kuruluşlar ve devrimci kuruluşlarla görüşmeler yapmıştım. Bilal ile o görüşmeler esnasında tanışmıştım). Acaba bu gazeteci Saygı mı diye merak etmiş, araştırmış. Bir süre sonra yanında birisiyle aşağı geldi. Benim çıkabileceğimi söylediler. Çıkınca kapıda bekleyen komutana beni valiliğe bırakabilir misin dedim. O karmaşa halinde dahi sağ olsunlar beni bıraktılar. Valilik binasının koridorunda iken Oktay Özescici ağabey beni görmüş, ruh halim yüzüme yansımış olacak ki benimle konuşmak istemiş fakat ben karşılık verememişim. Yüzüme tokat atarak beni kendime getirmeye çalıştı. İçeride basın toplantısı başlamıştı. Sağlık Bakanı, "devlet her şeye hâkim, her şey kontrolümüz altında" dedi. Yaşadıklarımın da etkisiyle gazeteci kimliğime yakışmayan bir üslupla Sayın bakanım niçin yalan söylüyorsunuz? Şimdi ben o dediğiniz yerlerden birisinden SSK Hastanesinden

⁵³⁵ Saygı Öztürk.

geliyorum. Durumlar sizin anlattığınız gibi değil, hastaneler karargâh olarak kullanılıyor dedim.

SSK Hastanesi içinde yüzümü yıkamak için gittiğim lavaboda insanlar saçını sakalını kesmeye çalışıyordu. O hengamede insanların bunu yapması pek mantıklı gelmemişti. Bunun bir tek nedeni olabilirdi: Biraz sonra hastane içerisine yapılacak operasyon sonrasında göz altına alınmamak. Çünkü hastane içinde suç işleyen, olaylarda aktif rol oynayan onlarca kişi vardı. Bir suçu işlerken teşhisinde bıyıklıydı denilmiştse, o kişi bu teşhisi çürütmek amacıyla böyle bir yola başvurmuştu.

Basın toplantısı sonrasında Jandarma genel Komutanı Sedat Celasun'un elinde bulunan evraklar yere düşmüştü. Ünal ağabey yere düşen kağıtları toplayıp Celasun'a uzattı. Bu esnada kağıtlardan bir tanesini vermemiş, kendi cebine koymuş. Vermediği bu kâğıt saat 16.00 gibi gelmişti ve Çorum'daki sokağa çıkma yasağının devam etmesi gerektiği yazıyordu.

Olayları yaşadktan sonra beni Ankara'dan çağırıldılar. Ankara'ya geldikten sonra Tokat ve Amasya'ya dikkat diye bir yazı yazdım. Artık iş sağ-sol çatışmasından çıkmış Alevi-Sünni çatışması halini almıştı.⁵³⁶

Erbil Tuşalp de cuma günü yaşanan dikkate değer bir olayı aktarmaktadır:

Hacı Faik Erdem adlı bir kişi namaz kılınmadan önce Alaaddin Camii'ne patlayıcı madde atıldı haberini yaymaya başladı. Polis telsizi, haberin yayılmasına katkıda bulunduğu bir sırada Alaaddin Camii yanında görev yapan bir yüzbaşının telsizinden çıkan sözler ise her nedense duymazlıktan gelindi. Bu subay 'cami mıntıkasındayım, bombalama diye bir şey söz konusu değil' dediyse de inanan çıkmadı.⁵³⁷

diyerek yaşanan süreci gözlemlediği şekliyle anlatmaya çalışmaktadır.

Polis telsizinden geçilen anonsun kışkırtma amaçlı paylaşıldığı, olaylar başladıktan sonra da TRT'nin Alaaddin Camii'nin bombalandığı haberini saldırganlar adına bir haklılık ortaya koymak amacıyla yaptığı iddia edilmektedir.⁵³⁸

Nokta Dergisi'nde yer alan habere göre Ertem Türker Alaaddin Camii'nin bombalanma haberi ile ilgili şunları söylemektedir:

O sırada ben Merkez Jandarma Karakolu'ndaydım. Alaaddin Camii bombalandı diye bir polis telsizi duyduk. Bu telsizin hemen arkasından bir askeri telsiz duyuldu. Yüzbaşı Nafiz, 'Bombalama olayı yok, hangi polis bu haberi verdi?' diye bağırdı. Ortada bir provokasyon olduğu açıktır.⁵³⁹

Nokta Dergisi'nin aynı sayısında dönemin 15. Piyade Tugayı Komutanı Şahabettin Esengün ile yapılan söyleşide Esengün, Alaaddin Camii'nin bombalanmasıyla ilgili olarak emri altındaki bir subay ile arasında geçen telsiz konuşmasının şu şekilde cereyan ettiğini söylemektedir:

⁵³⁶ Saygı Öztürk.

⁵³⁷ Çorum, "Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi'nde işkenceyle öldürüldü", 1; Erbil Tuşalp, "Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi'nde işkenceyle öldürüldü", *Cumhuriyet* (9 Temmuz 1980), 10.

⁵³⁸ Gören, "Faşistlerin Katliam Girişimi Durduruldu", 5.

⁵³⁹ Nokta Dergisi, "Korkunç İtiraf-TRT'nin Gafı", (8 Haziran 1986), 15.

Alaaddin Camii'nin de yakıldığını söylüyorlar, kuvvetlerin nerede? Var mı böyle bir durum, dediğimde orada görevli subayım 'Kesinlikle böyle bir durum yoktur, cami güvenlik altındadır. Çünkü o civarda güvenlik önlemleri var. Ancak biliyorsunuz yer yer yangın çıkartıyorlar, cadde üzerinde barikatlar alevler var. Demek ki camiyi yakıyorlar imajı vermek için bu yangınlar çıkartılmış, dedi.⁵⁴⁰

4 Temmuz provokasyonu ile ilgili Demokrat gazetesi haberinde vaaz esnasında bir kişinin camiye gelip 'Alaaddin Camii'ni yaktılar, siz ne duruyorsunuz?' diye bağırdığını, bu haber üzerine camidekilerin dışarı çıktıktan sonra Alaaddin Camii tarafına bakıp içlerinden bazılarının 'Hani hiçbir tarafta yangın yok. Aha, Alaaddin Camii gözüküyor, neden yalan konuşuyorsunuz?' dediğini belirtmektedir. Cemaatin bir kısmı bu şekilde sorgulamaya başladığında kalabalık içindeki provokatörlerin tekrar bağırmağa başladığı ve silah da sıkarak olayın heyecanını artırmaya çalıştıkları, buna rağmen halkın büyük çoğunluğunun bu komploya rağbet etmediği aktarılmaktadır.⁵⁴¹

Ömer Uzun, namaz kıldığı camide imamın hutbe okumaya başlayacağı esnada arkalardan bir sesin 'Alaaddin Camiini bombaladılar ne duruyorsunuz' diye bağırdığını bunun üzerine cemaatin bir kısmının 'Kızılbaşlara ölüm, komünistlere ölüm' diye bağırarak dışarı çıktıklarını ve Milönü semtine doğru yürüyüşe geçtiklerini belirtmektedir.⁵⁴²

Çorum'un çeşitli yerlerinden Alaaddin Camii'nin olduğu tarafa bakıldığında dumanlar çıktığı söylenmektedir. Çıkan dumanlar nedeniyle Alaaddin Camii'nin yakılmış olma ihtimali güçlenmiştir. Halkın bir kesiminin bu nedenle oraya yöneldiği düşünülebilir. Erbil Tuşalp, Alaaddin Camii'nin arkasında kalan bazı evlerin yakıldığını bildirmektedir.⁵⁴³ Yakılan evler söz konusu camiye yakın olduğu için uzaktan bakanlar dumanın nereden çıktığını tam olarak anlayamamıştır. Bu nedenle cami üzerinden yapılan provokasyon kısmen başarıya ulaşmıştır. Bu evlerin bilinçli bir şekilde seçilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Adnan Baran da Alaaddin Camii yakınlarında ev ve arabaların yakıldığını buradan çıkan dumanların asılsız olan Alaaddin Cami yakıldı haberini istemsizce desteklediğini belirtmektedir.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ *Nokta Dergisi*, "Çorum Olayları-Söyleşi-Emekli Tuğgeneral Esengün", 21.

⁵⁴¹ *Demokrat*, "Faşistler Çorum'u yakıp yıkmaya başladı, halk direniyor", 5.

⁵⁴² Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.47.10-00.47.30.

⁵⁴³ Tuşalp, "Milönü Sempti'nde bir gece", 5.

⁵⁴⁴ Adnan Baran.

İtfaiye eri olan Hıdır Çayan, Alaaddin Camii'nin yanıyor iddiası üzerine olay yerine gittiklerini ancak Caminin değil yanında bulunan bir evin yandığını, söndürmek için çaba gösterdiklerinde buna izin verilmediğini itfaiye kamyonunun önüne ve arkasına molozlar yığıldığını belirtmektedir.⁵⁴⁵

Aydınlık gazetesinin halkın çoğunluğunun komploya katılmadığı yönündeki iddiayı destekleyen haberi şu şekildedir: “Çorum’da Aleviler ve Sünniler birlikte direndiler.”⁵⁴⁶ Bu süre içerisinde Alevilerin de kışkırtmaları önlemek ve Sünnilerin kendi yanlarında mücadele etmelerini sağlamak amacıyla camileri bizzat korudukları belirtilmektedir.⁵⁴⁷

Durmuş Batman, aynı anda tüm camilerde Alaaddin Camii'nin yakıldığı ve bombalandığı haberinin yayılmasının tesadüf olamayacağını, insanların bilinçli bir şekilde o tarafa yönlendirildiğini söylemektedir. Alaaddin Camii'nin bulunduğu yere gidenlerden birisinin de kendisi olduğunu söyleyen Batman, inşaat halindeki caminin⁵⁴⁸ beşonlarının⁵⁴⁹ tutuşturularak kaos ortamının ateşinin yükseltmeye çalışıldığını belirtmektedir.⁵⁵⁰

Alaaddin Camii'ne zarar verilmeye çalışıldığı haberinin doğru olması durumunda dahi bunu kimlerin yapmaya çalıştığı önemli bir meseledir. Bu konu ile ilgili Batman, Alaaddin Camii'ne zarar verilmeden önce kahvehanelerde oturup sohbet ederlerken ülkücü gençlerin Çorum’da birtakım eylemler yapma hazırlığında olduklarını ancak yaşlıların bunlara izin vermediklerini söylemektedir. Yine kahvehane ortamındaki iddialardan birisinin de bu ülkücü gençlerin eylemlerini gerçekleştirebilmek amacıyla Alaaddin Camii'ne zarar vermek olduğunu belirten Batman, camiye zarar verenlerin Aleviler olmadığını söylemektedir.⁵⁵¹

Camiden çıkan kalabalık Alaaddin Camii'ne yöneldiğinde Milönü halkı da bir saldırı olduğunu düşünerek Alaaddin Camii'ne doğru harekete geçmiştir. Hürriyet

⁵⁴⁵ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.49.30-00.50.00.

⁵⁴⁶ *Aydınlık*, “Çorum halkı direniyor” (7 Temmuz 1980), 1.

⁵⁴⁷ *Aydınlık*, “Çorum halkı direniyor”, 1.

⁵⁴⁸ Durmuş Batman, olayların yaşandığı süreçte inşaat halinde olduğunu söylediği Alaaddin Camii'nin giriş katında yalnızca Cuma namazının kılındığını belirtmektedir.

⁵⁴⁹ TDK sözlüğüne göre kalınlığı beşe on santimetre ölçülerinde olan keresteye beşon denilmektedir.

⁵⁵⁰ Durmuş Batman.

⁵⁵¹ Durmuş Batman.

gazetesinin haberine göre Alaaddin Camii'ne doğru koşan eli sopalı ve silahlı halkın üzerine Milönü semtine geldiklerinde ateş açılmıştır.⁵⁵²

Sadık Eral, Alaaddin Camii'ne yapıldığı söylenen saldırı sonrası camilerden çıkan kişilerin ellerine sopaların verildiğini ve Alaaddin Camii mevkiine yönlendirildiklerini söylemektedir. Bu esnada Alaaddin Cami hoparlöründen silah seslerinin verildiğini söyleyen Eral, Milönü halkının ve camiden çıkan halkın bu ortam içerisinde Alaaddin Cami yakınlarında karşı karşıya geldiklerini belirtmektedir. Orada bulunan polis panzerlerinin yoğunlukla Milönü halkı üzerine ateş açtığını bununla birlikte Alaaddin Cami'nin üzerine ve yandaki binaların üzerine yerleştirilmiş otomatik silahların da olduğunu bunların da halkın üzerine ateş açtığını belirtmektedir.⁵⁵³ Polis panzerlerinin saldırılarına engel olmaya çalışan halkın, kireç kuyularına doğru giderek bu kuyulara panzerlerin takılıp kalmasını sağlayarak hareket etmesini önlemeye, camlarına yumurta atarak görüş alanlarını engellemeye çalıştıklarını söylemektedir.⁵⁵⁴

Çorum gazetesinin haberine göre Eral'ın belirttiği gibi olay yakınında iki grubun dışında bir de polis panzerleri bulunmaktadır. Panzerlerden kalabalığı dağıtmak için ateş açılması sonucu Mustafa Yıldırım ve Hüseyin Özdemir hayatını kaybetmiş, bir kişide yaralanmıştır Yaralanan Süleyman Atlas ise SSK Hastanesi'ne kaldırılmış ancak hayatını kaybetmiştir.⁵⁵⁵

Olayların yoğunlaştığı ve güvenlik güçlerinin de havaya ateş açmaya başlaması nedeniyle halkı cihada çağıran grubun Alaaddin Camii yakınlarına gelen sağcı halka silahlarını alıp gelmeleri konusunda telkinlerde bulunulduğu iddia edilmektedir.⁵⁵⁶

CHP Çorum Milletvekili Şükrü Bütün (16. Dönem), Alaaddin Camii yakınlarına bomba yüklü bir aracın sağcı militanlar tarafından konulduğunu ifade etmiştir. Asıl amaçlarının bombayı yanlarında getirip Alaaddin Camii'ne atmak

⁵⁵² *Hürriyet*, “Çorum ateşe verildi” (5 Temmuz 1980), 9.

⁵⁵³ Erbil Tuşalp, “Milönü semtinde bir gece” isimli haberinde Alaaddin Camii yakınlarındaki bir inşaatın üzerine makineli tüfek yerleştirildiğini ve bu tüfek ile solcuların üzerine ateş açıldığını belirtmektedir. Bkz. Tuşalp, “Milönü semtinde bir gece”, 5.

⁵⁵⁴ Sadık Eral.

⁵⁵⁵ *Çorum*, “Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi'nde işkenceyle öldürüldü”, 1; Tuşalp, “Hafif yaralı olarak SSK Hastanesine götürülen tıp öğrencisi işkenceyle öldürüldü”, 10.

⁵⁵⁶ *Hürriyet*, “Çorum ateşe verildi”, 9.

olduğunu ancak askeri birlikleri aşamamaları sonucu arabanın içine bırakıp gittiklerini iddia etmiştir. Bu eylemi gerçekleştirmek isteyen sağcı militanların askeri güvenlik kuvvetleri tarafından yakalandıklarını da açıklamasında belirtmiştir.⁵⁵⁷

Olayların ilerleyen saatlerinde Vali Vekili Yüksel Çavuşoğlu'nun bir açıklama yaptığı ve Alaaddin Camii'nin bombalanmadığı bilgisini paylaştığı haberi yer almaktadır.⁵⁵⁸

Adnan Baran, Alaaddin Camii olayları esnasında atılan silahları ve caminin kurşunlanması olayını şu şekilde anlatmaktadır:

İkinci Çorum olaylarından önce firari olduğum için Kutluca köyünde arkadaşlarım ile kalıyordum. Mahallemize solcular tarafından 2 Temmuz Çarşamba günü tekrar saldırılar olmuş. Başlarda asker olaya müdahale etmiş ancak sonrasında geri çekilmiş. Askerin geri çekilmesi sonucu solcular mahallemize yoğun bir şekilde saldırmışlar ve bazı arkadaşlarımız hayatını kaybetmiş. Bunlardan birisi de Adil Şakar'dır. Bizler mahallemize destek amacıyla köyden ayrılıp merkeze geldik. Gece 22.00'dan sabah 06.00'a kadar çatışma devam etti. Sabah saatlerinde de sokağa çıkma yasağı konuldu. Ancak bir gün sonra bu yasak kaldırıldı. Biz Alaaddin Camii olaylarının yaşandığı gün bu caminin 2 sokak aşağısındaydık. Silah seslerini duyunca biz de o yöne hareket ettik. Neler olduğunu sorduğumuzda solcuların Alaaddin Camii'ni kurşunladıklarını söylediler. Biz olayın aslını sonradan öğrendik. Meğer çarşamba günü yaşanan olaylardan sonra Alaaddin Camii'nin altındaki sokakta yaşayan solcular eşyalarını almaya gelmiş. O esnada orada bulunan sağcılar ile aralarında tartışma çıkmış. Solcular traktöre binip kaçarken sağcılar da onları kovalıyormuş. Solcuların barikatlarına yaklaştıklarında sağcıların kendilerine doğru koştuğunu gören solcular ateş etmeye başlamış. Orada bulunan halk olayı farklı yorumlamış ve Alaaddin Camii'ne kurşun sıktılar demiş. Yani yaşananlar ile ilgili yanlış bir algı oluşturulmuş.⁵⁵⁹

Sigorta Mahallesinden başlatılan saldırıların ve Alaaddin Camii'nin bombalandığı haberinin yayıldığı provokasyonun planlayıcıları arasında MHP İl Başkanı İsmail Taşdan, ÜYD İkinci Başkanı Üzeyir Özcan ve Aslan Boğa'nın olduğu iddia edilmektedir.⁵⁶⁰ Aydınlik gazetesinin bu iddiasına başka bir kaynaktan rast gelinememiş, teyit edilememiştir.

İkinci Çorum olaylarının yaşandığı ilk günlerde 17 kişinin öldüğü ve 103 kişinin yaralandığı belirtilmektedir. Ölen ve yaralananlar arasında sol görüşlü kişiler çoğunlukta olmakla birlikte sağ görüşlü kişilerin de bulunduğu belirtilmektedir.⁵⁶¹

Çorum'da bulunan güvenlik kuvvetleri olayları bastırmada yetersiz kalınca Kayseri'den Hava Komando Birliği ve Amasya'dan Komando Tugayı bu bölgeye

⁵⁵⁷ *Cumhuriyet*, "Çorum'da camiye bomba atan 2 sağcı militan yakalandı" (13 Temmuz 1980), 1.

⁵⁵⁸ *Hürriyet*, "Çorum ateşe verildi", 9.

⁵⁵⁹ Adnan Baran.

⁵⁶⁰ *Aydınlik*, "Çorum halkı saldırganları teker teker tespit ediyor" (9 Temmuz 1980), 1.

⁵⁶¹ *Demokrat*, "Çorum Ayakta", 5.

sevk edilmiş olayların bastırılmasında görev verilmiştir. Gelen birliklerin iki grubun karşı karşıya gelmemesi ve olayların yeniden alevlenmemesi için ellerinden geleni yaptıkları söylenmektedir.⁵⁶²

Hürriyet gazetesinin haberine göre Çorum Müftüsü Orhan Çetin, 4 Temmuz tarihinde yeniden cereyan eden olaylar ile ilgili olarak halkı uyarmak istemiş ve şöyle seslenmiştir: “Şahsi ve siyasi görüş ayrılıkları mezhep çatışmasına dönüştürülmek isteniyor. Buna yurttaşlarımız alet olmasın.”⁵⁶³

4 Temmuz’da başlayan çatışma ortamının en ağır sonuçlarının Yazı Çarşı ve Ulukavak Mahallelerinde görüldüğü söylenmektedir. Bu mahallelerde birçok ev ateşe verilirken bu evlerde yaşayan erkeklerin kaçırıldığı söylenmektedir.⁵⁶⁴

Olayların yoğun şekilde yaşandığı 4 Temmuz günü Çorum ile telefon bağlantısının kesildiği bilgisine yer verilirken olaylar esnasında çıkan yangınların söndürülmemesi için sağcı saldırganların itfaiye hortumlarını ve Üçevler semti ile Çiftlikpınarı semtinin suyunu kestikleri haberi yer bulmaktadır.⁵⁶⁵

İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil, olaylar esnasında idarenin kusursuz olduğunu belirtmekle birlikte valiliğin elektrikleri kesmesindeki amacın yangınları engellemek olduğunu söylemiştir. Elektriklerin kesilmesine bağlı olarak şehirdeki çalışmaların engele uğradığını söylemektedir.⁵⁶⁶

Aydınlık gazetesi 9 Temmuz tarihli baskısında AP Çorum İl Başkan Yardımcısı ile İl Yönetim Kurulu üyesi Erol Şahin ve CHP İl Başkanı Cemal Solmaz’ın 30 Haziran tarihinde Çorum Vali Vekili Yüksel Çavuşoğlu ve Emniyet Müdürü Erdem Yurtseven ile görüşerek Çorum’da yeni bir saldırıya hazırlık yapıldığını belirtmiştir. Yeni saldırıyı önlemek amacıyla hazırlanmaya çalışılan yığınakların olduğunu ve araçlarla şehre silah taşındığını iddia eden Şahin ve Solmaz’a rağmen Vali Vekili Çavuşoğlu’nun ve Emniyet Müdürü Yurtseven’in herhangi bir önlem almadıkları belirtilmektedir.⁵⁶⁷

⁵⁶² Sezai Bayar vd., “Çorum’da korkulu bekleyiş”, *Hürriyet* (6 Temmuz 1980), 1.

⁵⁶³ *Hürriyet*, “Çorum ateşe verildi”, 9.

⁵⁶⁴ *Demokrat*, “Çorum Ayakta”, 5.

⁵⁶⁵ *Milliyet*, “Çorum’daki silahlı sokak çatışmalarında 5 ölü, çok da yaralı var” (5 Temmuz 1980), 10.

⁵⁶⁶ *Milliyet*, “Çorum’daki silahlı sokak çatışmalarında 5 ölü, çok da yaralı var”, 10.

⁵⁶⁷ *Aydınlık*, “Çorum halkı saldırganları teker teker tespit ediyor”, 6.

Milliyet gazetesinin haberine göre de İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil adına Müsteşar Durmuş Yalçın'ın olaylar öncesinde Çorum Vali Vekili Yüksel Çavuşoğlu'na bir telgraf gönderildiği ancak bu telgraftaki önlemlerin valilik tarafından zamanında alınmadığı belirtilmektedir. 11.1.19/1500 sayılı söz konusu telgraf Milliyet gazetesinin 6 Temmuz tarihli baskısında aynen şu şekilde yer almaktadır:

Çorum'da meydana gelen olayda köy ve köylülerin işe karıştığı veya karıştırılmak istendiği, bazı köylülerin şehir ve kasabalarda bulunan yakınlarına silah getirerek ya da olaya karışarak yardımcı oldukları, bu sebeple Çorum'un köylere açılan çıkış yollarının ağzında daimi kontrol yapılması gerektiği, Bahabey Koruluğu ve su deposu bölgesi ile Kuşsaray köyünden Nadirpınarı ve Milönü mahallesine gelen yolun kontrol altına alınması gerektiği, Alaca, Sungurlu, Mecitözü ilçelerinin de hassas olduğu buralarda da tedbirli bulunulmasının gerektiği olayların sıcaklığını kaybettirdikten sonra provokatör ve suçluların silahları ile birlikte yakalanması için çok sıkı bir silah aramasının zaruri olduğu ileri sürülmüştür. Bilgilerinizi rica ederim.

İçleri Bakanı adına Müsteşar Durmuş Yalçın. ⁵⁶⁸

TİKP, Çorum olaylarında gönderilen telgrafa rağmen tedbir alınmaması nedeniyle Vali vekili Yüksel Çavuşoğlu'nu sorumlu tutmaktadır. ⁵⁶⁹ Ayrıca TİKP Başkanlık Divanı üyesi Hasan Yalçın, yaşanan olaylardan MHP'yi sorumlu tutmuş, Alevi-Sünni çatışmasına dayalı bir ortam oluşturarak Sünni vatandaşların da kendi yanlarında yer almasını amaç edindiklerini dile getirmiştir. Ayrıca Yalçın, tüm camileri gezmesine rağmen yanan bir cami olmadığını en ufak bir hasar dahi görmediğini beyan etmiştir. ⁵⁷⁰

Sadık Eral, İçişleri Bakanlığı tarafından Çorum Valiliğine gönderilen telgraf ile ilgili olarak gönderilen genelgedeki önlemlerden kastın şehir merkezi ile Alevi köylerini birbirine bağlayan yolların kapatılmak olduğunu söylemektedir. Eral, böyle bir durumda köy halkının şehirdekilere yardım gönderemeyeceğini ve şehir merkezinde durumların kötüleşmesi halinde köylere kaçış güzergahlarının kapatılmış olacağını böylelikle solcuların-Alevilerin köşeye sıkıştırılmak istendiğini iddia etmektedir. ⁵⁷¹

⁵⁶⁸ *Milliyet*, "Çorum'da ölü sayısı 15'e çıktı" (6 Temmuz 1980), 9; *Akşam*, "Çorum istila edilmiş şehir görünümünde!" (6 Temmuz 1980), 7.

⁵⁶⁹ *Milliyet*, "Çorum'da ölü sayısı 15'e çıktı", 9; *Akşam*, "Çorum istila edilmiş şehir görünümünde", 7.

⁵⁷⁰ *Milliyet*, "TİKP: Çorum olaylarından MHP sorumludur" (10 Temmuz 1980), 10; Hasan Yalçın, "Hükümetin böldüğü Çorum", *Aydınlık* (9 Temmuz 1980), 6.

⁵⁷¹ Sadık Eral.

Milliyet gazetesi haberine göre Çorum olayları esnasında Başbakan Süleyman Demirel'e bir telgraf gönderen Necmettin Erbakan şunları söylemektedir:

Çorum'da anarşinin fevkalade önemli bir noktaya ulaşarak bir iç savaş boyutlarına vardığı müşahade edilmektedir... 15 yurttaşımız bu olayda hayatını kaybetmiştir. Ve çok büyük mal ziyarı vardır. Henüz şehirde kontrol de sağlanabilmiş değildir.

Tarafsız bir tutumla ve olayların daha vahim boyutlara ulaşmasını önlemek için kararlılıkla olayların üzerine gidilmesi gerekmektedir. Aksi halde bu alev yurdun başka yerlerine de yayılarak daha vahim neticelerin doğmasına sebep olacaktır. ⁵⁷²

Başbakan Süleyman Demirel ise Çorum'da yaşanan olaylarını değerlendirmiş ve şehit edilen polislerin katillerinin kurulan barikatların arkasında saklandığını ve arama yapılmasına izin verilmediğini ifade etmiştir. Olaylar esnasında süreç yönetiminde başarılı olduklarını iddia eden Demirel, Çorum'un Kahramanmaraş ve Elâzığ olmasına izin vermediklerini söylemektedir. Erbakan'ın iç savaş söylemlerine cevaben ise alınan önlem ve süreç yönetimini örnek gösterip "Bunun neresinde iç savaş var" ⁵⁷³ diyerek Erbakan'ın görüşüne katılmadığını ifade etmiştir.

Demokrat gazetesi 8 Temmuz tarihli haberinde var olan sağ-sol mücadelesinin Alevi-Sünni çatışması gibi gösterilip insanlarda bu algının oluşturulmaya çalışıldığını söylemektedir. Ayrıca Alevi-Sünni halkın birbirine düşman olduğu, artık birlikte yaşayamayacaklarını söyleyerek direnen halkın gücünün parçalanmaya çalışıldığı, yalan haberler sayesinde halkın göçe zorlandığı bildirilmektedir. ⁵⁷⁴

4 Temmuz günü yeniden alevlenen olaylardan sonra devlet memurluğu yapan kişiler veya belediye işçileri de can güvenliği olmadığı için evden dışarı çıkamamış bunun sonucu olarak birçok belediye hizmeti yerine getirilememiştir. Sokaklar adeta çöplüğe dönmüştür. Bunlar yaşanırken Çorum Belediye Başkanı Turhan Kılıççioğlu'nun da MHP'liler tarafından tehdit edilmesi nedeniyle şehirden kaçtığı iddiası gazetede haber olarak yer almıştır. ⁵⁷⁵

Çorum'da bunlar yaşanırken halkın ve siyasilerin bir kısmı üç maymunu oynamayı tercih etmiştir. Buna rağmen ülkenin çeşitli yerlerinde Çorum'da

⁵⁷² *Milliyet*, "Erbakan: Olaylar iç savaş boyutunda" (6 Temmuz 1980), 9.

⁵⁷³ *Cumhuriyet*, "Demirel: Ecevit provokatör olarak konuşuyor" (5 Haziran 1980), 9.

⁵⁷⁴ *Demokrat*, "Çorum Halkının Morali Yerinde" (8 Temmuz 1980), 7.

⁵⁷⁵ *Çorum*, "Belediye Başkanı Ortada Yok" (21 Temmuz 1980), 1.

yaşananlar protesto edilerek destek verilmeye çalışılmıştır. Çorum olaylarının bitmesini isteyen İETT Altıntepe işçileri “Kahrolsun Faşizm”, Kuleli Teksif Sendikası önündeki kalabalık ve Ümraniye 1 Mayıs mahallesi sakinleri “Faşizme Ölüm Halka Hürriyet”, Kazlıçeşme Şabanağa’da “Yaşasın Çorum Direnişimiz”, Yakacık Kadıköy Çarşısı ve Soğanlık Pazarında bir grup “Direnen Çorum halkını Destekleyelim”, İzmir Gültepe’deki gösteride ise “Çorum katliamının hesabı sorulacak” sloganlarıyla destek vermişlerdir.⁵⁷⁶

Halk kaybedilen yakınlarının cesetlerine ulaşmak için morg önünde beklemektedir. Otopsi raporlarının hazırlanmasını bekleyen vatandaşlar rapor hazır olunca cenazesini almakta ve cenaze töreni yapılmasına izin verilmediği için törensiz defin işleminin gerçekleştirildiği bildirilmektedir.⁵⁷⁷

Alevi vatandaşlar, Sünnilerin arkadaşlarını kaçırmakla öldürdüklerini iddia ederken Sünni vatandaşlar ise Alevilerin köylere baskın yaparak kadın ve erkekleri kaçırdıklarını iddia etmektedirler. Bununla birlikte hayatını kaybedenlerin daha çok Alevi vatandaşlar olduğu bilgisi yer almaktadır.⁵⁷⁸

Saygı Öztürk’ün 7 Temmuz tarihli yazısında yer alan habere göre Terlemezevler semtinde bir grup, ‘Onlar bizim kadınlarımıza kızlarımıza tecavüz etmişler. Biz de onlarınkine tecavüz edelim’ diye bağırırlarken Kürt Hüsso ismindeki birisinin ‘İnanmayın arkadaşlar. Olamaz öyle şey. Olursa dünyayı başlarına yıkarız’ dediğini aktarmakta, sonuçta gençlerin düşüncelerinden vazgeçtiğini yazmaktadır. Halk arasında paylaşılan asılsız haberlerin halkı birbirine karşı nasıl düşmanca tavır takınmaya ittiğine dair bu ve benzeri örnekler gazetelerde yer almaktadır.⁵⁷⁹

Olayları canlı tutmak amacıyla bu tür girişimlere sıkça başvurulduğu ortamda her gün Çorum’un çeşitli yerlerinden cinayet haberleri gelmekte, farklı noktalarda cesetler bulunmaktadır. Bu cesetlere bakıldığında normal bir öldürme olayını görmek mümkün değildir. Kuruköprü’ de bulunan iki cesedin kollarının kesildiği ve yakıldığı, başka bir noktada bulunan cesedin ise gözlerinin oyulduğu derisinin yüzüldüğü bilgisi verilmektedir. Hıdırlık mevkiinde bulunan 7 cesedin de

⁵⁷⁶ *Demokrat*, “Çorum’daki faşist katliam girişimi tüm yurttan protesto ediliyor” (10 Temmuz 1980), 7.

⁵⁷⁷ Bayar vd., “Çorum’da korkulu bekleyiş”, 6.

⁵⁷⁸ Sezai Bayar vd., “Çorum’da bu iş durmaz”, *Hürriyet* (7 Temmuz 1980), 1.

⁵⁷⁹ Saygı Öztürk, “Bir gencin koluna girip kaçmaya kalktılar...Asker gelince genci bırakıp kaçtılar...”, *Hürriyet* (7 Temmuz 1980), 13.

işkence sonrası öldürüldüğü bildirilmektedir.⁵⁸⁰ Sultan Kaltakçı isimli vatandaş da kocasının evden alınarak götürüldüğünü ve kocasının cesedini bulduklarında elinin ve parmaklarının kesildiğini, karnının ve alnının yüzülmüş halde olduğunu belirtmektedir.⁵⁸¹ Musa Sapankaya, ağabeyi solcu olduğu için sol kolunun kesildiğini, dayısının sırf Alevi olması sebebiyle ensesinden balta ile kesildiğini ve ikisinin de traktörün altında mazot deposunun açılıp yakıldıklarını belirtmektedir.⁵⁸² Nesimi Paçacı, babası Ali Paçacı ve kardeşi Veysel Paçacı'nın hasat yapmak amacıyla şehir merkezine mazot almaya gittiklerini, babasının ensesinden kesildiğini ve traktörün altında yakıldığını kardeşinin de babası ile birlikte hayatını kaybettiğini belirtmektedir.⁵⁸³ Veli Keser, 7 kişinin yan yana kurşunlanması üzerine bu olayı görüntülemeye gittiğini, hayatını kaybedenlerden bir kişinin kafatasının bir başkasının ise karın bölgesinin yüzüldüğünü diğerlerinin ise kurşunlandığını belirtmektedir.⁵⁸⁴ Cevlani Erden, olayların yaşandığı süreçte 3 cenaze gördüğünü bunlardan bir tanesinin de Kireççi Musa olduğunu söylemektedir. Bu cenazenin Milönü semtine getirildiğini ve orada gördüğünü söyleyen Erden, cesedin kedi yavrusu kadar kaldığını ifade etmektedir.⁵⁸⁵ Bu cinayetlerin, kendini tehdit eden unsurları ortadan kaldırmaktan ziyade, tetiği çeken cahil ve gözü dönmüş kişilerin içlerindeki kini, nefreti açığa çıkarma aracı olarak kullanıldığı açıktır. Ayrıca insanları tahrik etmek amacıyla cinayetlerin bilinçli bir şekilde bu derece ağır bir şekilde işlenmiş olabileceği de dikkate değerdir.

Sezai Bayar ve diğerlerinin kaleme aldığı Hürriyet gazetesinin 7 Temmuz tarihli baskısında yer alan haberde Çorum olaylarına Alevi ve Sünni vatandaşların ne dediği ile birlikte Vali Vekili Yüksel Çavuşoğlu'nun ne dediğini aktarmışlardır. Buna göre Sünni vatandaşların Çorum olayları hakkındaki düşünceleri şöyledir:

Bizi bu duruma getiren partilerdir. Özellikle CHP, solcuların oturduğu Milönü bölgesine ağırlık verdi. Hatta bütün belediye hizmetleri o bölgeye kaydırıldı. Çoğunlukta olmamıza rağmen işsiz ve fakir kesim bizim taraftadır ve ihmal edilmiştir. Bugüne kadar Alevilerle iç içe yaşıyorduk. Kendi çarşılarımızda onlara dükkân bile verdik. Onlar önceleri bize karşı husumet beslemiyorlardı. Ama sol kesim onların içine girerek bize karşı onları kışkırttı. Bu işi devlet çözemez. Sonuna kadar devam eder.

⁵⁸⁰ Bayar vd., "Çorum'da bu iş durmaz", 13.

⁵⁸¹ Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.37.15-00.37.45.

⁵⁸² Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.56.20-00.57.00. (Musa Sapankaya'nın dayısı Ali Paçacı ve ağabeyim dediği kişi de dayısının oğlu Veysel Paçacıdır.)

⁵⁸³ Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.58.00-00.58.30.

⁵⁸⁴ Çetin, "Kabuk: Çorum 1980", 00.18.33-00.19.25.

⁵⁸⁵ Çetin, "Kabuk: Çorum 1980", 00.19.25-00.19.55.

Eğer caminin bombalanması gerçek olsaydı, güvenlik kuvvetleri bize ateş açmasaydı, şu anda bir tek Alevi hayatta kalmazdı.⁵⁸⁶

Alevi vatandaşlar ise Çorum olayları hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedirler:

Bu işin başlangıcı polisin yanlış davranmasından kaynaklanmaktadır. Polis daima bizim kesime hırçın davranmış, baskı yapmış, sağcılarını himaye etmiştir. Aylardır Kahramanmaraş olaylarının intikamının Çorum'da alınacağı söylentileri yayıldı. Komünist olduğumuz iddia edildi. Daha sonra toplu katliam yapılacağı havası yaratıldı. Polisin baskısı arttı. Bir ay önceki olaylarda taraf tutan polisin sürüldüğü söyleniyor. Ama elebaşları halen görevde. Biz kardeş kardeş yaşamak istiyorduk. Aramıza kin ve nefret tohumları yaydılar. Bu iş durmaz, polis de değişse olaylar önlenemez. Sonuna kadar kendimizi savunacağız. Caminin kurşunlanması ve bomba atılması provokasyondur...bu söylenti gerçek dışıdır. Makineli tüfekle camiye ateş açanlar kendileridir. Eğer böyle bir olay olsaydı, inşa halindeki camiye değil, yakınımızdaki camilere patlayıcı madde atılırdı...biz aramızda bulunan Sünnilere fiske bile vurmadık. Tek camıları bile kırılmış değil. Ama Sünniler mahallelerindeki işyerlerimizi yağmaladı. Bütün dükkânlarımız yerle bir edildi, evlerimiz yıkıldı, halen de devam ediyor.⁵⁸⁷

Çorum Vali Vekili Yüksel Çavuşoğlu ise şunları söylemektedir:

Tüm Çorum'a kasteden bir durumla karşı karşıya olduğumuz açıktır. Olayları kopuk kopuk ve birbirinden ayrı ayrı düşünmek de mümkün değildir... Çorum'a sükunetin geri gelmesi için birinci şart olayların faillerinin ortaya çıkarılmasına bağlıdır. İkincisi ise sağduyu sahibi tüm Çorumluların tahriklere kapılmaması gerekir...herkesin elinden geleni yapması lazımdır. İş hayatı durmuştur. Esnaf sıkıntı içindedir.⁵⁸⁸

Hürriyet gazetesinden Saygı Öztürk'ün haberine göre İçişleri Bakanlığı Amasya, Ordu, Tokat, Kırşehir ve Nevşehir valiliklerine bir genelge göndermiş, bu genelge ile Çorum'da tertip edilen olayların benzerinin bu illerde yaşatılmaya çalışıldığı konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Genelgede Çorum olayları ile ilgili solcu ve Alevi kişilerin aşırı sol örgütlerin Sünni ve sağ görüşlü kişilerin de aşırı sağ örgütlerin kucağına düşüp Çorum'da istediklerini yaptıkları belirtilmektedir.⁵⁸⁹

Olaylardan önce halk pazarı olarak kullanılan ve köylülerin ürettiklerini şehirli insanlarla buluşturduğu nokta olan Çarşamba Pazarı İkinci Çorum olaylarından sonra alışılmışın aksine tenhadır. Can güvenliklerinin olmadığını düşünen köylülerin büyük çoğunluğu ürünlerini pazara getirmeden getirenler de ellerindeki ürünleri rastgele noktalarda sattıktan sonra erken saatlerde şehri terk ederek köylerine gittikleri belirtilmektedir. Hatta bazı insanlar evlerinin bir bölümünü dükkâna dönüştürmüş bu şekilde ticari hayatı devam ettirmeye çalışmıştır.

⁵⁸⁶ Bayar vd., "Çorum'da bu iş durmaz", 13.

⁵⁸⁷ Bayar vd., "Çorum'da bu iş durmaz", 13.

⁵⁸⁸ Bayar vd., "Çorum'da bu iş durmaz", 13.

⁵⁸⁹ Saygı Öztürk, "Amasya ve Tokat valileri uyarıldı", *Hürriyet* (8 Temmuz 1980), 15.

Ayrıca pazara gelen ürünlerin azlığı nedeniyle fiyatlarının iki kat arttığı da söylenmektedir.⁵⁹⁰

Çorum'un, Amasya iline yakın olan, bazı köylerindeki vatandaşlar şehir merkezinin sağcılar tarafından barikatlarla korunduğunu bu nedenle de şehre giremedikleri için ürünlerini Amasya'ya götürerek orada sattıklarını ifade etmişlerdir. Halkın alışveriş yapmaya çekindiği bu günlerde haldeki meyve-sebzenin çürüdüğü daha fazla ekonomik zararın yaşanmaması için devlet görevlilerinin halkı alışveriş yapmaya teşvik ettikleri, alışveriş esnasında yurttaşın can güvenliğinin sağlanacağı beyan edilmektedir.⁵⁹¹ Halkın can güvenliğinin sağlanamaması nedeniyle şehirdeki diğer faaliyetler gibi ekonomik hayat da büyük sekteye uğramıştır.

Bir yandan silahlı mücadelenin devam ettiği Çorum'da aynı zamanda basın-yayın mücadelesi de görülmektedir. Kendi isteklerini veya karşı tarafın tutumunu konu alan iki grup da farklı yollarla halka ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu amaç için en sık tercih edilen yerlerin başında duvarlar gelmektedir. Kolaylığı ve maliyeti nedeniyle tercih edilen bu yöntemle sloganlar duvara yazılmakta, ertesi gün silinse dahi her gece bu işlem tekrarlanmaktadır.⁵⁹²

Sağ ve sol ideolojiye yakınlığı ile bilinen basın yayın organlarından bazıları savunduğu ideolojiye destek vermek amacıyla Çorum'da yaşanan olayları çarpıtmakta, halkın psikolojisiyle oynamaktadır. Çorum gazetesi bu tür haber yapan gazetelerden birisinin "Hergün" adındaki gazete olduğunu ve zorla esnafa satılmaya çalışıldığını belirtirken yer alan haberlerin asılsız ve çarpıtıldığını da eklemektedir. Örneğin Hasan Öztürk adındaki şahsın kamyonu ve evi sağ ideolojiyi benimseyen şahıslarca yakılmasına rağmen bu saldırıyı yapanlar sol ideoloji üyeleri olarak gösterilmiştir denilmektedir.⁵⁹³

3 Temmuz Perşembe günü kaldırılan sokağa çıkma yasağı yaşanan olaylar nedeniyle 4 Temmuz günü tekrar konulmuştur. Ancak halkın bu yasağa uymadığı gözlenmektedir. Bunun üzerine gözaltılar hız kazanmıştır. Yapılan göz altılarda dikkat çeken bir nokta bulunmaktadır. Demokrat gazetesi 5 Temmuz tarihli

⁵⁹⁰ *Aydınlık*, "Katliamdan iki gün önce izin aldılar", 6; *Çorum*, "Belediye Başkanı Ortada Yok", 1.

⁵⁹¹ *Çorum*, "Çok sayıda köy pazara ürün getirmiyor!" (23 Temmuz 1980), 1.

⁵⁹² Adnan Baran.

⁵⁹³ *Çorum*, "Ülkücüler zorla Hergün Gazetesini satıyor!" (26 Temmuz 1980), 1.

haberinde bir polis memurunun THA muhabirine göz altılarla ilgili yaptığı açıklamayı sayfasına taşımıştır. Bu açıklama şöyledir:

Sokağa çıkma yasağına uymayanları yakalayıp vilayete teslim etmemiz emredilmişti. Dün şehir merkezinde iki kişiyi yakalayıp şehir merkezine götürdük. Vali bey “Nerden yakaladınız bunları? Diye sordu. Şehir merkezinde bulduğumu ve emir üzerine buraya getirdiğimi söyledim. Vali bey bana aynen şunları söyledi: ‘Götür bunları bana Milönü semtinde sokağa çıkanları getir.’⁵⁹⁴

İkinci Çorum olaylarının ardından konulan sokağa çıkma yasağı askeri birliklerin şehirde güvenli ortamı sağlamaya başlaması üzerine kaldırılmıştır. Ancak halkın üzerindeki korku geçmemiş, yeni bir saldırı ortamının oluşacağı korkusuyla hareket etmişlerdir. Bu nedenle de bazı vatandaşların fırsatını buldukları anda eşyalarını toplayarak şehri terk ettikleri bildirilmektedir.⁵⁹⁵

İkinci Çorum olaylarında solcu-Alevi/sağcı-Sünni gruplar arasında devam eden çatışmalar ara ara polis de dahil olmaktadır. Yazı Çarşı Mahallesi’nde 9 vatandaşın kurşuna dizildiği bilgisi yer almaktadır. Bu vatandaşlardan 5’inin Sünni olduğu belirlenmiştir. Polislerin de ateş açması sonucu Hatem Dursun adındaki bir vatandaşın hayatını kaybettiği haberi yer almaktadır.⁵⁹⁶

Olaylar nedeniyle karmaşık olan şehirde hakimlerin göreve başlamamaları nedeniyle gözaltına alınanların duruşmalarının yapılamadığı, emniyet görevlilerinin sayısının eksik olması nedeniyle olaylara karışanların çoğunun emniyete alınamadığı bildirilmektedir.⁵⁹⁷

Çorum’da hayatını kaybedenler ve yaralananlar olmakla birlikte bir de bulunduğu mahallede veya saldırılardan kurtulmak amacıyla mahallesini terk edip kaçarken rehin alınanların varlığından bahsedilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Aydınlık gazetesinin 8 Temmuz tarihli baskısında yer alan habere göre Çiftlikpınarı semtinde oturan halkın saldırılardan korkup evlerini terk etmeye çalışırken güzergâhları üzerindeki Paşaköy, Beydilli, Ayazköy, Nadik ve Çatalköy civarında rehin alındıkları yönündeki haberi yakınları yetkililere bildirmişler, asker bildirilen yerlerde arama-tarama yapmasına rağmen herhangi bir ipucuna rastlayamamıştır.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ *Demokrat*, “Faşistler Çorum’u yakıp yıkmaya başladı, halk direniyor”, 5.

⁵⁹⁵ *Akşam*, “Çorum sakin, halk tedirgin”, 1.

⁵⁹⁶ Gören, “Faşistlerin Katliam Girişimi Durduruldu”, 5.

⁵⁹⁷ *Demokrat*, “İktidar Çorum’un hesabını vermelidir”, 7.

⁵⁹⁸ *Aydınlık*, “MHP’liler Çorum’da 100 aileyi rehin aldılar” (8 Temmuz 1980), 1.

Diğer yandan sağcıların hâkim olduğu mahallelerde oturan halkın bazı şahıslar tarafından tehdit edildikleri bildirilmektedir. Evi ateşe verilen Çorum Cezaevi Başgardıyanı Ali Karaoğlu yaşadıklarını Aydınlık gazetesine anlatmıştır:

26 Haziran günü Zeki Çapkın adlı MHP'li şef, Yakupharbiye köyünden Kurt Hasan'ın 19 AP 340 plakalı arabasıyla evime geldiler. 10 bin lira para istediler. Vermeyince evimi yakmakla tehdit ettiler. Aynı gün evimi taradılar. Savcılık evimde 37 kurşun buldu. 4 Temmuz tarihinde evimin yakılacağını bildiren bir dilekçeyle emniyete başvurdum. Dilekçemi geri çevirdiler ve hiçbir önlem alınmadı. Aynı gün evimi yaktılar.⁵⁹⁹

Çorum'da bunlar yaşanırken bir de elektrik ve suyun kesildiği bilgisi yer almaktadır. Yukarıda söylendiği gibi elektriği belediye önlem amaçlı kestğini ifade etmiştir. Suyun ise sağcılar tarafından kesildiği öne sürülmektedir. Su ve elektrik olmayan Çorum'da temel besin kaynağına ulaşmanın da zor olduğu belirtilmektedir. Sokağa çıkma yasağı nedeniyle ekmek alınmaya gidilememekte ancak mahallelere dağıtım yapılabildiği söylenmektedir. Solcuların oturduğu mahallelere ekmek dağıtımının engellenmeye çalışıldığı iddia edilmektedir.⁶⁰⁰

İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil İkinci Çorum olaylarının başlaması üzerine 4 Temmuz tarihinde Çorum'a gelmiş ve olayların Alaaddin Camii'nin bombalandığı, tarandığı, yakıldığı yönündeki yalan haberin halkı tahrik etmek amacıyla yayılması üzerine çıktığını ifade etmiştir.⁶⁰¹

Olayların devam ettiği günlerde öğretmen, imam, ebe ve diğer sağlık memurlarıyla birlikte yapılan toplantıda Seydim muhtarı bu toplantıda söz alarak düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Bizler Alevi'siyle Sünni'siyle birbirimize düşman değiliz. Olaylar Çorum'a dışarıdan getirilen silahlı militanlarca gerçekleştirilmiştir.”⁶⁰² Bu toplantıda söz alan Güney köyü imamı da Müslümanlıkta adam öldürme ve yakmanın günah olduğunu belirterek “Hiçbir Müslüman cami yakmaz ve bombalamaz... Türkiye'de bir Alevi-Sünni kavgası da yoktur. Camilerin bombalandığı yalanını yayarak halka saldıranların Müslümanlıkla, dinle ilgileri

⁵⁹⁹ *Aydınlık*, “Çorum halkı saldırganları teker teker tespit ediyor”, 1.

⁶⁰⁰ *Cumhuriyet*, “Faşistler kitlesel saldırıya geçti” (5 Temmuz 1980), 9.

⁶⁰¹ *Cumhuriyet*, “Faşistler kitlesel saldırıya geçti”, 9.

⁶⁰² *Demokrat*, “İktidar Çorum'un hesabını vermelidir”, 7.

yoktur. Olayları yaratanlar silahlı militanlardır.”⁶⁰³ diyerek bir din adamı olarak görüşünü açıklamış ve olayı tasvip etmediğini belirtmiştir.

Çorum olayları devam ederken ülke genelinde tansiyonun düşmemesi için ellerinden geleni yapan saldırganlar her gün yeni cinayetler işlemektedirler. Hayatını kaybedenler halk tabakasından olduğu zamanlarda gazeteler alışılmış şekilde sadece iki cümle ile bir önceki gün nerede kaç kişinin öldüğü haberini vermişlerdir. Ancak eski Başbakan Nihat Erim ve Disk Genel Başkanı Kemal Türkler’ in ölümü medyada geniş yer bulmuştur. Milliyet gazetesinin 24 Temmuz tarihli baskısında TRT’nin cinayetler hakkında Tüm cinayetler bir yerden planlanıyor ve tek hedefi Türkiye’yi bölmektedir.⁶⁰⁴ dediği görülmektedir.

4.6.4. Neden Alaaddin Camii?

Turgut Tuğ, Alaaddin Camii’nin yakıldı bombalandı haberini camilerde yayan şahısların kimse tarafından tanınmadığını ifade etmektedir. Ayrıca yayılan asılsız bu haberin amacını da iki açıdan ele almaktadır. Bunlardan birincisi insanların dini duyguları harekete geçirilerek Aleviler üzerine bir katliam girişimi oluşturmak ikincisi ise oraya gelen Sünni vatandaşlara yönelik tuzak kurmak ve yüksek sayıda insanın hayatını kaybetmesine imkân oluşturmaktır.⁶⁰⁵

İnşaat halinde olan Alaaddin Camii ’sinin üst kısmına kum çuvalları yerleştirilerek buraların mevzi halini aldığı ve bu mevziye yerleştirilen otomatik silahlar ile kalabalığın üzerine ateş açıldığı söylenmektedir.⁶⁰⁶ Göz altına alınma sırasında dahi bu noktadan sıkılan kurşunlar olduğunu bunun üzerine komutanların uyarıldığını söyleyen Özünel, komutanın emri ile askerlerin bu noktaya ateş ettiğini söylemektedir. Askerin değil vatandaşın o noktaya ateş etmesi durumunda solcular camiye kurşunladılar diye haber yapılacağını iddia etmektedir.⁶⁰⁷

Sağ-sol çatışması kullanılarak oluşturulmak istenen kaos ortamı beklentileri karşılamayınca bu kez daha kritik bir çatışma ortamı oluşturulmak amacıyla Alevi-

⁶⁰³ *Demokrat*, “İktidar Çorum’un hesabını vermelidir”, 7.

⁶⁰⁴ *Milliyet*, “TRT’nin yorumu: Tüm cinayetler bir yerden planlanıyor ve tek hedefi Türkiye’yi bölmektir” (24 Temmuz 1980), 10.

⁶⁰⁵ Turgut Tuğ.

⁶⁰⁶ Muharrem Özünel; Çetin, “Kabuk: Çorum 1980”, 00.13.21-00.13.50.

⁶⁰⁷ Muharrem Özünel.

Sünni halk karşı karşıya getirilmek istenmiştir. Halkı bu amaç doğrultusunda yönlendirebilmek için dini duygular harekete geçirilmek istenmiştir. Kutsala saldırı olduğu iddiası halkın galeyana gelmesi için geçerli bir sebep olduğu için senaryo cami üzerinden oluşturulmuştur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus bulunmaktadır. Çorum'da her mahallede cami bulunmasına rağmen niçin Alaaddin Camii tercih edilmiştir? Çünkü Alaaddin Camii konumu itibarıyla özel bir öneme sahiptir. Caminin bir tarafı sağ düşüncenin ağırlıkta olduğu Sigortalar semti diğer tarafı ise solcuların ağırlıkta olduğu Milönü semtidir. Cami'nin bulunduğu nokta sağ ve sol gruplar için sınır konumundadır. İki tarafın birbirine saldırması, gruplar arası çatışmanın en üst şiddette yaşanması için en uygun yerin burası olmasıdır.

4.6.5. Cezaevi Firarileri

Çorum olayları yaşanmadan önce ve yaşandığı anda gazetelerde cezaevinden kaçanlar olduğu haberi verilmektedir. Genelde Türkiye adına özeldi ise Çorum için büyük tehlike uyandıran cezaevi kaçaklarından bazıları kısa sürede yakalanırken bazıları da ülkenin çeşitli yerlerinde olaylara karışmışlardır. Çorum'un Yoğunpelit köyünde yaşayan Mehmet Kaygusuz isimli vatandaş bu kaçaklardan birisinin kurşunuyla hayatını kaybetmiştir. Çorum gazetesinin haberine göre olayı gerçekleştiren grup üç kişiden oluşmaktadır. Gazete olayı gerçekleştirenlerden birisinin adının Ömer Kaya olduğunu ifade ederken diğer iki ismi belirtmemektedir.

608

Adnan Baran, Mehmet Kaygusuz'un öldürülmesi olayı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Firar ettikten sonra Ömer Kaya ve Aslan K. ile birlikte akşam vakti köylerden geçerek yer değiştiriyorduk. Bu esnada bir koyun sürüsüne denk geldik. Sürünün köpeğinin bize saldırması üzerine Ömer Kaya köpeği vurdu. Köpeğin vurulması üzerine çoban bize ateş açmaya başladı. Biz de çobana ateş açtık. Benim açtığım ateş sonrası çoban vuruldu ve hayatını kaybetti.⁶⁰⁹

Çorum gazetesi yaşanan bu olayın siyasi mesele olduğunu iddia ederken olayın içinde yer alan Baran ise olayın siyasi bir boyutunun olmadığını iddia etmektedir.

⁶⁰⁸ Çorum, "Cezaevi Kaçağı Bir Faşist Yoğunpelit Köyünde Bir Çobanı Otomatik Silahla Tarayarak Öldürdü" (25 Ağustos 1980), 1.

⁶⁰⁹ Adnan Baran.

4.6.6. Çorum Olaylarında Kullanılan Silah ve Mühimmat

Ülke genelinde çatışma ortamının yaygınlaşması sonucunda gruplar silah temin etmek için her yolu denemişlerdir. Grupların silah temin etmeleri ile ilgili birtakım iddialar basında yer almıştır. Ancak yer alan bu iddiaların ikinci bir kaynak ile desteklenemiyor olması iddiaların doğruluğunun kanıtlanmasını güçleştirmektedir. Ayrıca iddiaların doğru olması ihtimali üzerinden hareket edilecek olsa dahi tedarik edilen bu silahların Çorum olaylarında kullanılıp kullanılmadığının, kullanıldı ise ne kadarının kullanıldığını ispat etmek oldukça güçtür.

Çorum olaylarında kullanabilecekleri fazla silahları olmadığını söyleyen Turgut Tuğ, o dönemde birkaç tüfekleri ve babadan kalma tabancaları olduğunu söylemektedir. Saat Kulesi çevresinin kendi sorumluluk alanı olduğunu söylerken silah ticareti olsa kendisine de mutlaka ileri teknoloji silahların gelmesi gerektiğini ifade ederek böyle bir şeyin gerçekleşmediğini belirtmektedir. Buna karşın solcuların elinde tahrip gücü yüksek silahların olduğunu, bu silahları gözleriyle görmediğini ancak atılan mermilerin duvarları delmesinden dolayı böyle bir çıkarım yaptığını ifade etmektedir. Çolak Zeki adındaki bir şahsın araba bagajında 2 çuval silah taşırken sağcıların yol kestiği ve silahlara el koyduğu yönündeki iddiaya ise Çolak Zeki'nin nakliye işi yaptığı o dönem şartları içerisinde 2 çuval silahın maddi karşılığının çok fazla olduğu ve bu şahsın bunu karşılayacak güçte olmadığını belirtmektedir. Maddi kısmını başka kişilerce karşılanmış olup Çolak Zeki'nin sadece taşıma işini yapıyor olma ihtimali konusunda ise bir bilgisi olmadığını ifade etmiştir.⁶¹⁰

Çorum olayları esnasında olaylara karışan grupların silaha ulaşma kanalları olarak silah tüccarlarını kullanmakla birlikte silah malzemesi satan dükkânların gasp edilmesiyle de silah sahibi oldukları bilinmektedir. Muharrem Özünel, sağcıların silah sahibi olabilmek için Silahçı Halil ve Mehmet Çavuş adındaki iki şahsa ait silah dükkanını yağmaladıklarını belirtmektedir.⁶¹¹ Bu dükkânların yağmalanmasıyla ilgili Adnan Baran, kendi mahallelerinin solcular tarafından baskına uğrayacağı ihtimali üzerine Sigorta semtinde yaşayan ülkücü gençlerin kendilerini ve mahalleyi

⁶¹⁰ Turgut Tuğ.

⁶¹¹ Muharrem Özünel; Adnan Baran.

savunmak amacıyla dükkanlardaki silahları almış olduklarını belirtmektedir. Birinci olaylarda bu silahlar dışında silahlarının olmadığını söyleyen Baran, İkinci Çorum olaylarının yaşanma ihtimali üzerine iki tarafın da silah sağlamaya çalıştığını ve bunları silah tüccarları aracılığıyla yaptıklarını belirtmektedir.⁶¹²

Özünel, Hikmet Aşan isimli şahsın Alevi olduğunu ve sağcılara silah satışı yaptığını iddia etmektedir.⁶¹³ Tuğ ise bu şahsın kendi mahallesinde ikamet ettiğini ve bu iddianın doğru olmadığını beyan etmektedir.⁶¹⁴

Özünel, silah tüccarlarının herhangi bir görüşü veya mezhebi kendilerine yakın bulmadıklarını, amaçlarının daha çok para kazanmak olduğunu bu nedenle her iki grup ile de ticaret yaptıklarını belirtmektedir. Olaylarda kullanılan silahların tüccarlar vasıtasıyla başka bir gruba geçmesinin olağan olduğunu bu nedenle de sağcıyı öldüren silahın sağcıdan solcuyu öldüren silahın solcudan çıkmasının normal karşılanabileceğini belirtmektedir.⁶¹⁵ Adnan Baran silahların el değiştirmesi sürecine ve cinayetlerde kullanılan silahları yakalatan failer ile maktullerin aynı ideolojideki şahıslar olması ile ilgili hususa değinmektedir. Baran,

12 Eylül'den sonra yapılan soruşturmalarda ağabeyimi öldüren silah arkadaşımın çıkmış, iki polisi öldüren silahı yakalatan kişi silahı benim suç ortağım Nurettin Sarıtaş isimli ülkücüden aldığını söylemiş. Polisler, Nurettin Sarıtaş'a sakın bunu kabul etme diye telkinlerde bulunmuşlar ancak arkadaşım gerçek ne ise ortaya çıksın diyerek 'Doğru o silahı ben sattım ama polisleri öldürmedim, silsile yoluyla bu silahın hangi elleri dolaştığı bulunabilir. Ben Hacı amcadan aldım, soralım o kimden almış böylelikle suçluya ulaşılır, olayların üstü örtülmesin' demiş. Hacı amca da silahı Zile'deki silah kaçakçılarında aldığını söylemiş. Böylelikle zan altındaki kişilerin suçsuz olduğu anlaşılmış.⁶¹⁶

Ertem Türker ise Alevi vatandaş ile Sünni vatandaş öldüren kurşunların aynı silahtan çıkmasını basit bir silah ticareti olarak görmeyerek olayların tek elden yönetildiği iddiasında bulunmaktadır.⁶¹⁷

Saygı Öztürk, Çorum olaylarında kullanılan silahlarla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

Olaylar esnasında silahlanma oranı çok fazlaydı. Silah tüccarları sağcı ve solculara silah satmaktan geri kalmıyorlardı. Silah satarken karşısındaki kişinin sağcı veya solcu

⁶¹² Adnan Baran.

⁶¹³ Muharrem Özünel.

⁶¹⁴ Turgut Tuğ.

⁶¹⁵ Muharrem Özünel.

⁶¹⁶ Adnan Baran.

⁶¹⁷ Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.34.00-00.34.25.

olması önemli değildi. Önemli olan kazanacağı paraydı. Kullanılan silahların silah tüccarları tarafından tekrar satılması veya bir şahsın öldürülmesi sonucu üzerindeki silah alınarak yeni eylemde kullanılması aynı silahın hem sağcılar hem de solcular tarafından kullanılabildiğini göstermektedir.⁶¹⁸

Saygı Öztürk'ün yaptığı açıklamadan yola çıkarak Çorum olaylarının her yönü ile karmaşa içinde olduğunu çözümlenmesinin zor olduğunu görmekteyiz.

Durmuş Batman, Çorum olayları öncesinde silah yönünden herhangi bir hazırlık yapılmadığını ifade etmektedir. Ateşli silahların yanı sıra sopa vb. saldırı aletlerinin de kullanıldığını belirten Batman, gece sağcılara dağıtılan saldırı malzemelerinin gündüz de solculara dağıtıldığını söylemektedir. Ayrıca ateşli silahların tedarikinin tek elden sağlandığını bu tüccarların amaçlarının para kazanmak olduğunu bu nedenle grupların siyasi ideolojilerinin ne olduğu konusunda ayırım yapmadan silah satışı yapıldığını söylemektedir.⁶¹⁹

Sadık Eral, kültürümüz gereği birçok ailede silah bulunduğunu belirtmektedir. Bazı sol fraksiyonların mücadelelerinde silahlı savunma ve saldırıyı benimsediklerini ifade eden Eral, başlarda bu silahların savunma ve saldırı için yeterli olduğunu söylemektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda silah tüccarlarının piyasaya çıktığını ve bu kişilerin iki tarafa da silah sağlamaya çalıştığını ifade eden Eral, bu kişilerin tek amacının para kazanmak olduğunu söylemektedir. Sağlanan bu silahların kısa envanterinden bahseden Eral, hafif silahlardan mat; ağır silahlardan tamburalı, mavzer ve sten gibi silahların olduğunu söylemektedir. Silahlara ve mermilere çok kolay ulaştıklarını söyleyen Eral, o ortamda bunun nasıl mümkün olduğunu anlayamadığını belirtmektedir.⁶²⁰

Eral'ın bu sorusu Meclis Araştırma Komisyonu Raporu'nda yer alan ifadelerle cevap bulmaktadır. Olaylarda gözüaltına alınan Ali Soylu isimli şahıs dönemin CHP Çorum Milletvekili Şükrü Bütün' ün bir konuşmasına şahit olduğunu belirtmiştir. Bütün konuşmasında "Sizi destekliyoruz. Zaten bu olayların olacağını biliyorduk. Gerekli yerden talimatı aldık, korkmayın güveniniz sağlanmıştır. Kimse size dokunamaz. Faşist polisler buraya girmeyecek, ben yarbayla konuştum, buraya polis girmeyecek." demektedir. Soylu, ayrıca Şükrü Bütün' ün arabasının arkasında tabut içerisinde çatışma bölgelerine silah soktuğunu ve bu silahları halka dağıttığını

⁶¹⁸ Saygı Öztürk.

⁶¹⁹ Durmuş Batman.

⁶²⁰ Sadık Eral.

iddia etmektedir. Aynı raporda Adnan Baran da kendi imkânları ile silahlanmanın yanı sıra kendilerine bazı silahların nasıl ulaştığını şu şekilde ifade etmektedir: “...sağ görüşlü olduğunu söyleyen bazı Subayların kendilerine TNT el bombası, çeşitli patlayıcı maddeler, silahlar ve mermi gibi mühimmat verdiklerini” ifade etmektedir.⁶²¹

İlgili raporda adı geçen Ali Soylu ise raporda yer alan ve kendisine ait olduğu iddia edilen ifadelerin gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Soylu, ifadeleri alan Kemal Maraşlı isimli polisin mevcut ifadelerin altına aslı olmayan eklemeler yaptığını ayrıca ifadelerin işkence ortamında alındığı bu nedenle zaman zaman hazır ifadelerin altına da imza atmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir.⁶²²

Adnan Baran, raporda yer alan ifadelerin Tek Yıldız gazetesi ile yaptığı röportajlara ait olduğunu kabul etmekle birlikte subayların çeşitli mühimmatlar vermesinin Gün Sazak’ın ölümünden önce daha sık gerçekleşen bir durum olduğunu belirtmektedir. Kendini ülkücü olarak tanıtan bu subayların kendilerine mühimmat verdiği gibi kendisini devrimci olarak tanıtan bazı subayların da solculara mühimmat desteği verdiğini iddia etmektedir.⁶²³

Çorum olayları başladığı andan itibaren silahlı mücadele yoğunluk kazanmıştır. Çorum olaylarında her iki grubun da savunma ve saldırma amacıyla silah sahibi olmaya çalıştıkları görülmektedir. Zira bir taraf silah kullanıp diğer taraf kullanmamış olsaydı olaylar yaklaşık 100 gün devam etmezdi. Özellikle İkinci Çorum olaylarına hazırlık aşamasında silah tedarik edilmeye çalışıldığı hem sağ ideoloji içinde yer alan Adnan Baran hem de sol ideoloji içinde yer alan Muharrem Özünel ve Sadık Eral tarafından kabul edilmektedir. Yaşanılan süreç düşünüldüğünde aksi mümkün görünmemektedir. Ancak sağ ideolojiyi benimseyen Turgut Tuğ’un o dönemdeki silahlanma ile ilgili ifadeleri bu genel kabule ters düşmektedir. Burada dikkat edilecek husus kimin hangi mahallede ikamet ettiği, çatışmaya girdiği ve mahallenin kritik noktada bulunmasıyla ilgilidir. Baran, Özünel ve Eral çatışmaların daha sık ve kuvvetli yaşanan Milönü ve SSK Hastanesi

⁶²¹ MAK, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 759.

⁶²² Ali Soylu, 1963 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu lise olan Soylu, işçi emeklisidir. 11 Ekim 2023 tarihinde kendisi ile telefon görüşmesi yapılmıştır.

⁶²³ Adnan Baran.

semtlerinde bulunmuştur. Tuğ ise Saat Kulesi'nin bulunduğu semtte Çorum olaylarını yaşamıştır. Milönü ve SSK Hastanesinin olduğu semtler çatışmanın daha yoğun geçtiği yerlerdir. Bu nedenle silahlanmaya büyük önem verilmiştir.

4.6.7. Çorum Olayları ve Süleyman Demirel

Süleyman Demirel “Anı Değil İtiraf” isimli eserinde Kahramanmaraş ve Çorum olaylarını bir başlık altında ele almıştır. Çorum olayları ile Kahramanmaraş olaylarının nasıl veya kimler tarafından çıkarılmış olduğuna değinmeden şu paragrafların yazılması olaylardan etkilenen ve empati kurabilen insanları yaralayan bir durumdur.

Çorum olayları olmuşsa o, Kahramanmaraş olaylarına haklılık vermez. Veya Kahramanmaraş olaylarındaki sorumluluğu ortadan kaldırmaz.

Kahramanmaraş’ ta 19 Aralık 1978 tarihinde başlayan olaylar, 26 Aralık 1978 tarihine kadar devam etmiş ve 130 vatandaşımız hayatını kaybetmiş, pek çok kişi yaralanmış ve büyük tahribat yapılmıştır.

Acaba, bunun karşısında benim hassasiyet göstermem, olayı dile dolamak mıdır?⁶²⁴

Başbakan Demirel’in dediği gibi ülkemiz genelinde üzücü olayların yaşanmasına neden olan şahıslara, gruplara ve kurumlara karşı siyasi, askeri, sivil toplumun her alanı hassasiyet gösterip tavrını net bir şekilde tarafsızca ortaya koymalıdır. “Sizden kim kötü bir iş görürse, onu eliyle değiştirsin; eğer buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin; buna da gücü yetmezse kalben karşı koysun; bu imanın asgarî gereğidir.”⁶²⁵ hadisinde göreceğimiz üzere kötülüğün olduğu bir yerde herkesin yapabileceği, yapması gereken bir şey vardır: Kötülüğe müdahale ederek onu değiştirmek. Bunu eliyle değiştirecek olanlar güçlü olanlardır. Güçlünden kastımız, siyasiler ve güvenlik güçleridir. Diliyle değiştirecek olanlar ise sesini üst makamlara duyurabilecek, söylemleri ile siyasileri ve güvenlik güçlerini harekete geçirecek olanlardır. Kalbiyle değiştirecek olanlar ise kötülük karşısında çaresiz olanlar yani halktır. Ülkemizde Kahramanmaraş’ ta, Çorum’da halk çatışma ortamı ile karşı karşıya bırakılmış, bir süre kaderine terk edilmiştir.

⁶²⁴ Süleyman Demirel, *Anı Değil İtiraf* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1990), 62-63.

⁶²⁵ Muhyiddin en-Nevevî, *Riyazü's Salihin*, çev. Emin Özağar – Bünyamin Erul (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/211.

Demirel aynı eserinde Çorum olayları ile ilgili olarak da şu paragraflara yer vermekte bu paragrafta yer alanların kendisine ulaşan rapor olduğunu belirtmektedir:

Gün Sazak'ın öldürülmesini protesto etmek amacıyla 28 Mayıs 1980 tarihinde, şehir merkezinde başlamış, bir öğretmen dövülmüştür. Güvenlik güçlerinin müdahalesi yetersiz kalmış, 29 Mayıs 1980 günü üç öğrenci tabanca kurşunu ile yaralanmıştır. Sol görüşlülerin geldiği kahveye ateş edilmiş, yaralanan iki kişiden biri hastanede ölmüştür. Gece Gazi Caddesi'nde yürüyüş yapılmış, bazı dükkânlar tahribata uğramıştır. Barikatlar kurulmuş, Valilik Garnizon Komutanı'ndan yardım istemiştir. 30 Mayıs 1980'de biri trafik polisi olmak üzere iki polis öldürülmüştür. Emniyet Genel Müdür Yardımcısı ile Asayiş Dairesi Başkanı bir istihbarat yetkilisi derhal Çorum'a gönderilmiştir. Aynı gün İçişleri Bakanı, Bakanlık Müsteşarı, Jandarma Genel Komutanı ve Emniyet Genel Müdürü de helikopterle mahalline gitmişlerdir. Vali (Rafet Üçelli halen Manisa Valisi) yılgın, sinmiş, moralini ve inisiyatifini kaybetmiş olarak bulunmuştur. Keza Emniyet Müdürü ile İl Jandarma Alay Komutanı da yetersiz görülmüş, İçişleri Bakanlığı Özlük İşleri Genel Müdürü önce vekaleten, sonra asaleten Valiliğe, Emniyet Genel Müdürlüğü Personel Müdürü de Emniyet Müdürlüğüne atanmıştır.

Jandarmaların sevk ve idaresi de Samsun Bölge Jandarma Komutanına verilmiş, Jandarma ve Emniyet Bakanlıktan takviye edilmiştir. Polis-Jandarma ayrımı kaldırılmış, karma timler kurulmuştur. Emniyet 40 toplum polisi ile takviye edilmiştir. Morali bozulan polisler nakledilmiş, yerlerine başkaları atanmıştır. Jandarma Alay Komutanlığı görevi Jandarma Bölge Komutanına verilmiştir. (Albay Mehmet Ayhan). Nisbî bir sessizlikten sonra 26 Haziran 1980'den itibaren olaylar tekrar başlamış, bir cezaevi firarisi öldürülmüştür. Ankara yoluna kurulan barikat kaldırılmış, müsademedede bir kişi ölmüştür.

3 Temmuz 1980'de Kayseri Hava İndirme Taburu gelmiştir. 4 Temmuz 1980'de Saat: 13.15 sıralarında caminin bahçesine patlayıcı atılmıştır. Hava İndirme Taburu başta olmak üzere Güvenlik Güçleri müdahalede bulunmuş, çatışmada birçok kişi yaralanmıştır.

...

Amasya Tugay Komutanlığından 2 Temmuz 1980 gecesi kuvvet istenmiştir. Sabahleyin bir Albay gelmiş, ancak saat: 16.00'da kuvvet gelebilmiştir. Genelkurmay İkinci Başkanı ile Bakanlık Müsteşarı konuşmuştur. Vali ile de konuşmaları sağlanmış, Hava İndirme Taburu Çorum'a gelmiştir. Amasya'dan tank nakli için Samsun'dan treyler temin edilmiştir.

626
...

Raporda mayıs ayında kahvehane baskınında hayatını kaybeden Se(r)lvet Yıldırım'dan, yine aynı ay içerisinde şehit olan polis memurlarından (raporda 2 polis memuru denilmesine rağmen 3 polis memuru şehit olmuştur) ve barikatların kaldırılma anında yaşanan çatışmada 1 kişinin hayatını kaybettiğinden bahsedilmektedir. Oysa ikinci olayların ayak sesleri olan 2 Temmuz tarihine kadar geçen sürede hayatını kaybeden Selahattin Ardic, Yahya Baran, Osman Kaya, Celal Aslan, Kazım Güler, Şeref Şahin, Necati Göktaş, Adil Şakar'dan bahsedilmemektedir.

⁶²⁶ S. Demirel, *Anı Değil İtiraf*, 70-73.

İkinci Çorum Olaylarından sonra Başbakan Süleyman Demirel'in yaptığı açıklama şu şekildedir:

İyi niyet sahibi herkesin de tahriklere kapılmayarak, yanlış işler yapmayarak ve güvenlik kuvvetlerine güvenerek devlete yardımcı olması gerekir. Vatandaşları birbirine düşüren tahrikler, kinler, husumetler, garazlar aslında bilinebilen ve çok kolay tedbirlerle önlenebilen şeyler değildir.⁶²⁷

Başbakan Süleyman Demirel, bu açıklamayı iki gruba da ulaşmayı amaç edinerek yapmış olabilir. Ancak 4 Temmuz gününün ardından yapılan bu açıklamaya solcu kesimin riayet etmesi mümkün görünmemektedir. Polis panzerlerinden açılan ateşler, yaralı olarak götürülen Süleyman Atlas'ın kısa süre sonra ölüm haberinin alınması, polislerin solcu mahallelerinde yaptığı gözaltılar bunu önlemektedir. Bu ve benzeri olaylar nedeniyle Milö'nü halkının güvenlik güçlerinin polis kanadına güvenemeyeceğini görmekteyiz.

Hasan Yalçın 15 Temmuz tarihli haberinde Süleyman Demirel'e karşı ele aldığı yazısında "Mavi berelilerin aradıkları evler onların arkasından gelen MHP'li komandolar tarafından yakıldı ve yağmalandı".⁶²⁸ demektedir.

Çorum'da olaylar devam ederken Süleyman Demirel, "Çorum'u bırakın Fatsa'ya bakın"⁶²⁹ demektedir. O günlerde bazı gazetelerde iki astsubayın kaçırıldığı

⁶²⁷ Hasan Yalçın, "Çorum olayları ve Demirel", *Çorum* (15 Temmuz 1980), 3.

⁶²⁸ Yalçın, "Çorum Olayları ve Demirel", 3.

⁶²⁹ *Demokrat*, "Demirel Ateşle Oynuyor" (10 Temmuz 1980), 1. Gazete haberinin devamında Fatsa Belediye Başkanı Fikri Sönmez'in yaptığı açıklama şöyledir: Fatsa devrimcisi, CHP'lisi, AP'lisi ve MHP'lisi ile bütün halkın kardeşçe yaşadığı bir yerdir. Fatsa ve çevresinde çıkan olayların sorumlusu Ordu Valisidir.

Milliyet gazetesi Fatsa ilçe başkanlarıyla ilgili şu habere yer vermiştir:

AP İlçe Başkanı: Bizim ilçemizde kan yok, ateş yok, barut yok.

CHP İlçe Başkanı: Fatsa'da komünist işgal yoktur., halk vardır. Asker ilçeye gelerek arama-tarama yapabilir.

MSP İlçe Başkanı: Değişik görüşlerle her zaman bir aradayız. İlçede zorlama, tazyik yok.

Bkz. *Milliyet*, "CHP, AP, MSP Fatsa ilçe başkanları: Her yerde kan var, biz burada huzur içindeyiz" (11 Temmuz 1980), 1.

Yapılan açıklamalara rağmen Hergün gazetesi Fatsa'da yaşananların gazetelerdeki haberlerden çok farklı olduğunu iddia etmektedir. Bağımsız Belediye Başkanı Fikri Sönmez ve komünistler vasıtasıyla Fatsa'da komünal bir yaşam kurulduğu bu oluşumun meydana gelebilmesi için devletten, güvenlik güçlerinden ve halktan Fatsa'nın kurtarıldığı belirtilmektedir. Komünal yaşamı devam ettirebilecek işçilerin ve uygulamanın içinde yer alacak kişilerin ise kurtarılmış bölgelerden getirildiği ve getirilmeye devam edeceği söylenmektedir. Kurtarılmış bölge olarak nitelendirilen yerler arasında yaklaşık 1,5 yıl önce 100'ün üzerinde vatandaşın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan üzücü olayların

haberi verilmiştir. Verilen haberlerin doğru olmadığı Fatsa Kaymakamlığı, Emniyet Amiri ve İlçe Jandarma Komutanının yaptığı açıklamalar sonrasında görülmüştür. Ayrıca Fatsa'nın durumuyla ilgili hatalı haber yapan Hürriyet gazetesi muhabiri Ülkü Arman'ın da yanlış haber yapması nedeniyle halktan özür dilediği belirtilmektedir.

630

Durmuş Batman, Başbakan Süleyman Demirel'in istese olayları kısa sürede bitirecek adımları atabileceğini söylemektedir. İddiaya göre Demirel, olaylara müdahale edilmesini belli süre için istememiş hatta olayların durulmaması için devletin kurumlarını da buna alet etmiştir. Batman, TRT'nin yayınladığı yalan haberin bu iddiayı destekleyecek en önemli delil olduğunu belirtmektedir.⁶³¹

4.6.8. Çorum Olayları ve TRT

TRT'nin yanlış haberler ele aldığını iddia eden Çorum gazetesi şunları söylemektedir;

Demokratik kuruluşların haberleri ve onların temsilcilerinin demeçleri de bunlar siyasal faaliyet yapıyor gerekçesiyle TRT haber bültenlerine alınmaz... parlamentoda grubu ve temsilcisi bulunmayan soldaki siyasal partilerin haberleri de TRT tarafından kullanılmamaktadır...soldaki siyasal partilerin ya da devrimci işçi sendikalarının üyeleri herhangi bir olaydan ötürü tutuklandılar mı ya da onların aleyhinde bir durum mu ortaya çıktı o zaman TRT bu gibi olayları bültenlerin en başında duyurmayı hiç savsaklamaz.⁶³²

Çorum olaylarındaki en büyük tartışmalardan birisi de Alâeddin Camii'nin bombalandığı haberidir. Önce Cuma namazı çıkışında her camiye birilerinin gelerek

yaşandığı Kahramanmaraş ve olayların hala devam ettiği ve onlarca kişinin hayatını kaybettiği Çorum da bulunmaktadır. Bu iddialarda bulunan Hergün gazetesi 1977 yılında Fatsa'nın nüfusunun yaklaşık 19.000 civarında olduğunu ve kurtarılmış bölgelerden gelenlerle bu sayının 1980 yılında yaklaşık 40.000 olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Hergün*, "Çorum ve Fatsa/Bir İhanetin İçyüzü" (31 Temmuz 1980), 1-7.

2 yıl gibi kısa bir süre içinde ilçenin nüfusunun yaklaşık 2 katına çıkması, olağanüstü haller dışında, doğal olarak kabul edilemez. Hele bahsettiğimiz zaman dilimi günümüzden 43 yıl önce ise kesinlikle düşündürücü ve sorgulanması gereken bir durumdur. Bu durum TÜİK'in verilerine bakılarak kolay bir şekilde çözüme kavuşturulabilir. 5'er yıl arayla nüfus sayımı paylaşımı yapılan bir dönem olduğu için 1975 ve 1980 sayımlarına bakarak haberin neden ilginç bir hal aldığı görülebilir. TÜİK verilerine göre 1975 ve 1980 nüfus sayımlarında ilçe merkezinin ve ilçeye bağlı olan yerleşim yerlerinin nüfusları ayrı ayrı verilmektedir. (N. Ş.)

⁶³⁰ *Demokrat*, "Demirel Ateşle Oynuyor", 1.

⁶³¹ Durmuş Batman.

⁶³² *Çorum*, "TRT Çorum olayları ile ilgili yalan haber veriyor" (15 Temmuz 1980), 1.

ortaya attığı bu haber günün ilerleyen saatlerinde TRT'nin 19.00'daki haber kuşağında son dakika başlığıyla sürekli verilmiştir. Haberin asılsız olduğu birçok kez dile getirilmiş olmasına rağmen saat 23.00'a kadar bu haber verilmeye devam edilmiştir. TRT muhabiri Münir Tümtürk, haberi kendisinin geçmediğini ifade etmiş bu haberin kim tarafından TRT'ye ulaştırıldığına ulaşamamıştır.⁶³³

TRT VAR DER Başkanı Rıfat Aras, TRT'nin Çorum olaylarındaki tutumu nedeniyle sorumlu olduğunu ve kışkırtıcılık yaptığını belirtmiştir.⁶³⁴

Hürriyet gazetesinin haberine göre de TRT'nin olaylar esnasında yaptığı yayınlar nedeniyle amacından saptığı belirtilmektedir. Haber bültenlerinde daha ziyade kışkırtıcı haberlere yer verilirken CHP Genel Yönetim Kurulu'nun kışkırtmalara karşı halkı uyarmak amacıyla sunduğu bildirinin yayınlanmaması nedeniyle TRT'nin tutumu sakıncalı görülmüştür.⁶³⁵

Cumhuriyet gazetesinin haberine göre CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, TRT'nin habercilik anlayışını eleştirmiştir. Olaylarda şehit olan güvenlik güçlerinin haberini verirken dahi olayı kimin işlediğine bakıldığını, solcular şehit etmişse en ince detayına kadar anlatıldığını ifade eden Ecevit, sağcılar tarafından şehit edilmişse bunun sansüre uğradığı iddiasında bulunmuştur.⁶³⁶

4.6.9. Çorum Olaylarında Sağlık Kuruluşları

Olaylar esnasında en çok ihtiyaç duyulan kurumlardan birisi şüphesiz hastanelerdir. Hastanede başta doktor olmak üzere birçok personele ihtiyaç vardır. Şehrin karışıklığı nedeniyle birçok doktor izne ayrılmış ve olayların yatışmaması, ilgililerin can güvenliği sağlayamaması nedeniyle geri gelmedikleri belirtilmektedir. Hastanelerde ve özel muayenehanelerde tedavi imkânı bulamayan halkın şehir dışına çıkmak zorunda kaldıkları aktarılmaktadır.⁶³⁷

⁶³³ *Aydınlık*, “Faşistler cami bombalandı deyip saldırıya geçtiler” (5 Temmuz 1980), 6.

⁶³⁴ *Çorum*, “TRT VAR-DER: Olaylarda TRT Kışkırtıcılık Yaptı” (26 Temmuz 1980), 1

⁶³⁵ Bayar vd., “Çorum’da korkulu bekleyiş”, 11.

⁶³⁶ *Cumhuriyet*, “Ecevit: Türkiye’nin bazı kentlerinde iç savaş başladı” (4 Haziran 1980), 9.

⁶³⁷ *Çorum*, “Devlet hastanesinde doktor yok” (23 Haziran 1980), 1; *Koparan*, “Çorum’da sağlık sorunu da çıkmazda” (18 Ağustos 1980), 1.

Çorum'daki hastanelerde yaşanan doktor ve sağlık personeli ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Ankara, Samsun ve Yozgat gibi yakın şehirlerden buraya birçok sağlık personelinin gönderildiği bilgisi yer almaktadır.⁶³⁸

Olayların yaşandığı günlerde Çorum'da iki hastane bulunmaktadır. Bunlardan birisi solcu grubun yakınında bulunan Çorum Devlet Hastanesi diğeri ise sağcı grubun hakimiyeti altında bulunduğu iddia edilen Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) Hastanesi'dir.

Çorum olaylarında yaralananlar solcu ise Çorum Devlet Hastanesi'ne sağcı ise SSK Hastanesi'ne götürülmektedir. Karşı gruptan birisinin hastaneye getirilmesi durumunda ağır bir yarası yoksa dahi hayatını kaybedeceği söylenmekte ve bu korku halk içinde yayılmaktadır. Bu nedenle yaralılar hastaneye gitmeye korkmakta tedavilerini kendileri yapmaya çalışmaktadır.⁶³⁹

Sağcıların üssü olarak tanımlanan SSK Hastanesi için saldırılarda kullanılacak silahların burada tutulduğu, ele geçirilen karşıt görüşlü kişilerin burada işkenceye maruz kaldığı iddia edilmektedir. Bu hastanenin askerler tarafından çevrilip arama yapıldığını aktaran Saygı Öztürk, askere Komünist diyenlerin yanına kâr kalmayacağını belirtmekle birlikte bazı suçların failleri de dahil olmak üzere birçok saldırı unsurunun burada yer aldığını ancak hiçbir şey bulunamadığını yazmaktadır. Bunun nedeni olarak da arama öncesi SSK Hastanesi içinde büyük çalışmaların yapıldığını belirtmektedir. Hastane içindeki bazı personelin hastanede bulunan sağcı saldırganlara görevli belgesi çıkartmaya çalıştığını iddia eden Öztürk, bu operasyonla sadece 3 saldırganın ele geçirildiği bilgisini paylaşmaktadır.⁶⁴⁰

Bir süre sonra Süleyman Atlas'ın ölüm haberi ulaşmıştır. Çorum gazetesi muhabiri, Atlas'ın ölümüyle ilgili ismini vermeyen bir yetkili, Atlas'ın annesi ve ağabeyi ile görüşme yapmıştır. İsmi vermek istemeyen yetkili 'İşkence yapıldığı saptandı mı?' sorusuna 'Delik deşik etmişler çocuğu' şeklinde cevap vermektedir. Otopsi raporunu isteyen Çorum gazetesi muhabiri olumsuz cevap almaktadır. Ağabeyi ile yapılan görüşmede de yetkiliyi destekleyen cevaplar alınmıştır. Ağabeyi Zihni Atlas şunları söylemiştir: "İki saat önce kucakladım kardeşimi, göğsünde ve

⁶³⁸ *Hürriyet*, "Çorum ateşe verildi", 9.

⁶³⁹ Bayar vd., "Çorum'da korkulu bekleyiş", 11.

⁶⁴⁰ Öztürk, "Bir gencin koluna girip kaçmaya kalktılar...Asker gelince genci bırakıp kaçtılar...", 1-13.

yüzünde sigara yanıkları vardı. Vücudunda sivri bir mille delinmiş gibi dört tane delik gördüm. Elinin biri kırılmış ya da koparılmış gibi sallanıyordu.”⁶⁴¹

Eral, SSK Hastanesinin sağcı militanların kontrolü altında olduğunu ve oraya kaldırılan yaralı solcuların işkence edilerek öldürüldüğünü söylemektedir. Bu konuyu şu dörtlülle anlatmaktadır:

Neler oldu daha neler
Bu dertler dağları deler
Ölüm evlerine döndü
Can aranan hastaneler⁶⁴²

Ertem Türker, SSK Hastanesinde görevli bir hemşirenin kendilerini komünist olmakla ve onlara destek vermekle suçlamasına rağmen hakkında hukuki bir işlem başlatmadığını belirtmekte bunun sebebi olarak da hastanenin sağ görüşün elinde olduğu için yanlış bir kararda yeni olaylara sebebiyet verebileceği ihtimalini değerlendirdiğini söylemektedir.⁶⁴³

SSK Hastanesinin sağcılarının üssü olduğu iddiasına karşılık Adnan Baran da sol örgütlerin Devlet Hastanesine baskı yaptıklarını bu nedenle bu hastaneye götürülen sağcı arkadaşlarının korkarak hastaneden kaçmak zorunda kaldıklarını iddia etmektedir.⁶⁴⁴

4.6.10. Çorum Olaylarında Güvenlik Güçleri

Birinci ve İkinci Çorum olayları esnasında polis ve askerin ortaya koydukları tutumları halkın iki güvenlik gücüne karşı farklı yaklaşmasına neden olmuştur.

Güvenlik güçlerinin gözaltına alma ve arama yapma uygulamalarında yanlış davrandığı, solcu-Alevi halkın yoğunlukta olduğu Milönü ve Esnafevleri

⁶⁴¹ Çorum, “Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi’nde işkenceyle öldürüldü”, 1; Tuşalp, “Hafif yaralı olarak SSK Hastanesine götürülen tıp öğrencisi işkenceyle öldürüldü”, 10.

⁶⁴² Sadık Eral.

⁶⁴³ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.31.00-00.31.50.

⁶⁴⁴ Adnan Baran.

Mahallesi'nin ikinci kez aranmasına karşın sağcı-Sünni halkın ağırlıkta olduğu semtlere arama yapılmadığı iddia edilmektedir.⁶⁴⁵

4.6.10.1. Çorum olaylarında polis

Durmuş Batman, olayların yaşandığı döneme kadar göreve gelen azınlık ve koalisyon hükümetlerinin kendi görüşüne yakın olan güvenlik güçlerini göreve getirdiklerini belirtmektedir. Bunun art niyetli şekilde yapılmadığına inanmaya çalıştığını söyleyen Batman, herkes kendi güvendiği insanları yüksek pozisyonda tutmak istediğini bu şekilde ülke için çalışabileceklerini ifade etmektedir. Fakat göreve gelen bazı kişilerin vazifelerinin sadece devlet büyüklerini ve kendinden olanları korumak olduğunu sandıklarını ileten Batman, halkın can güvenliğinin sağlanamadığını belirtmektedir.⁶⁴⁶

Çorum olaylarının yaşandığı süreçte dikkat çeken bir nokta özellikle Alevilerin oturduğu mahallelerdeki polislerin taşınmaya başlamasıdır. Bu konu ile ilgili olarak Muharrem Erdem, “Bizim oturduğumuz mahallelerde (bölgelerde) oturan hiç polis kalmamıştı.”⁶⁴⁷ demektedir.

Sadık Eral, ikinci olayların başladığı cuma gününün sabah saatlerinde polislerin Milönü semtine operasyonlar düzenleyerek solcu gençlerin göz altına alındığını söylemekte aynı saatlerde sağcılarının yoğunlukta olduğu sokakların ise çok kalabalık olduğunu ifade etmektedir. Eral, bu göz altılar ile birlikte Milönü halkının savunma direncinin kırılmaya çalışıldığını belirtmektedir.⁶⁴⁸ Milönü semtine düzenlenen operasyonlarda taraflı polislerin etkisi olmakla birlikte sağcı grupların asılsız ihbarlarda bulunarak güvenlik güçlerini solcuların ağırlıkta olduğu mahallelere gönderdiği ve buralarda aramaların yoğunlaşmasını sağladıkları iddia edilmektedir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ *Demokrat*, “Çorum’da köylüler baskına gelen faşistleri kovaladı” (4 Temmuz 1980), 5.

⁶⁴⁶ Durmuş Batman.

⁶⁴⁷ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.36.40-00.36.50.

⁶⁴⁸ Sadık Eral.

⁶⁴⁹ *Demokrat*, “Çorum’daki faşist katliam girişimi tüm yurttan protesto ediliyor” (9 Temmuz 1980), 7.

Kenan Evren, Gün Sazak'ın hayatını kaybetmesi üzerine MHP'li bazı gençlerin Çorum'da protesto düzenlediklerini, protestonun zaman içerisinde solculara karşı saldırıya dönüşmesine rağmen polis kuvvetlerinin müdahalede bulunmaması nedeniyle göstericilerin Alevilere ait dükkanları tahrip etmeye başladığını belirtmektedir. Solcuların da karşı saldırıda bulunması üzerine Çorum'da onlarca kişinin hayatını kaybetmesine neden olan olayların yaşandığını ifade etmektedir. Ayrıca Evren Çorum olayları boyunca emniyet mensuplarının olaylarda taraf olduğunu, saldırılarda Sünnilerin koruyuculuğunu üstlenirken Alevi vatandaşlara karşı yapılan saldırılara polislerin engel olmadıklarını belirtmektedir.⁶⁵⁰

Şahabettin Esengün, Gün Sazak'ın suikast sonucu öldürülmesi üzerine protesto yürüyüşleri düzenleyen sağcı şahıslar tarafından kent merkezinde solcu vatandaşlara ve bunların işyerlerine saldırı düzenlenirken polis gücünün olaylar karşısında nasıl bir tutum sergilediğini sorgulamaktadır. Polisin güvenlik tedbirlerini uygulamış olması durumunda bu derece kaybın olamayacağını belirtmektedir.⁶⁵¹

Polisler tarafından yapılan arama-tarama uygulamalarının daha ziyade saldırıya uğrayan ve solcuların ağırlıkta olduğu mahallelere yönelik yapıldığı bildirilmektedir. Arama yapılacak evlerin öncesinde sağcı gruplar tarafından polisler gösterildiği polisler arama işlemini gerçekleştirdikten sonra da sağcı kişilerin bu arama yapılan evleri ateşe verdiği söylenmektedir.⁶⁵² İkinci Çorum olaylarının başlamasıyla birlikte polislerin yer aldığı güvenlik güçlerinin sağcılara destek verdiğini, verilen bu destek sayesinde yakma, yıkma ve öldürme olaylarının daha rahat yapılabildiğini ifade eden Erbil Tuşalp, yakılan evlerin duvarlarında "Zafer İslam'ın" ve "Burası Komünistlere mezar olacak" şeklinde yazıların yer aldığını belirtmektedir.⁶⁵³

Mehmet Ünal, polislerin kendi mahallelerine doğru ilerlediklerini arkalarından gelen sağcıların ise gelip katliam yaptıklarını belirtmektedir. Halkın birlikte tutum sergilediğini ifade eden Ünal, aksi halde bir davranış göstermeleri durumunda daha kötü sonuçların yaşanacağını söylemektedir.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları 1*, 440-441.

⁶⁵¹ *Nokta Dergisi*, "Söyleşi- Emekli Tuğgeneral Esengün", 20.

⁶⁵² *Aydınlık*, "Faşistler cami bombalandı deyip saldırıya geçtiler", 6.

⁶⁵³ Tuşalp, "Milönü Semti'nde bir gece", 5.

⁶⁵⁴ Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00.13.57-00.14.07 / 00.14.33-00.14.46.

Muharrem Özünel, Alaaddin Cami olayı sonrası gözaltına alındıklarını ve kapalı spor salonuna götürüldüklerini söylemektedir. Sağ ve sol grupların burada bir müddet tutulduktan sonra tamamının serbest bırakıldığını belirten Özünel, bu gözaltı süresinde spor salonu yakınında bir bombanın patladığını ve bombayı atanların sonradan öğrenildiğine göre polisler olduğunu, bu saldırı esnasında hayatını kaybeden ve yaralanan insanlar bulunduğunu söylemektedir.⁶⁵⁵

Sadık Eral, polislerin tutumu ile ilgili olarak şu hatırasını anlatmaktadır:

Minibüs saldırısı sonrası almış olduğum yara nedeniyle köyümde dinlenmekte iken minibüs saldırısına karışanlardan birisinin yakalandığı haberi geldi. Yakalanan kişinin tespit edilmesi için karakola çağrıldık. Biz koridorda bekletilirken saldırganlara yemek ve çay söyleniyor, odada ağırlanıyorlardı. Sonrasında yanımıza gelen polis ‘şikâyetçi olmazsanız şimdi gidebilirsiniz’ dedi. Köylüler ‘harman zamanı işimiz çok bırakalım köye gidelim, şikâyetçi olmayalım’ dediler. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde uğraşmamız gereken işlerimiz olması ve polis tarafından yapılan uyarıya rağmen adliyeye gidip şikâyetlerimizi yineledik. Yanımıza gelen bir polis ‘şikâyetlerinizi geri çekmezseniz Gazi Caddesini geçmeden ölürsünüz’ demesine rağmen geri adım atmadık. Tehditte bulunan polis gittikten sonra yanımıza başka bir polis geldi ve kulağımıza eğilerek ‘Biliyorum sizi tehdit ediyorlar ama sakın geri adım atmayın biz burada iki alevi polisiz sizin yanınızdayız gerekirse sizinle birlikte ölüyoruz’ dediler.⁶⁵⁶

Eral’ın hatıralarında yer alan polisler ile ilgili olarak birkaç çıkarımda bulunabiliriz. Öncelikle ‘şikâyetçi olmazsanız şimdi gidebilirsiniz’ diyen polislerin halkın hakkını araması ve suçluların ortaya çıkarılması konusunda tehditkâr davrandığı görülmektedir. Bu süreçte polisin böyle davranması kesinlikle olayları sulha kavuşturma yanlısı olmadıklarını göstermektedir. Diğer yandan ‘Biliyorum sizi tehdit ediyorlar ama sakın geri adım atmayın biz burada iki alevi polisiz sizin yanınızdayız gerekirse sizinle birlikte ölüyoruz’ diyen polis ile ilgili olarak iki farklı ihtimal üzerinde durabiliriz: birincisi gerçekten adaletin sağlanması amacıyla mağdur olan halkın yanında durarak bu zor süreçte daha fazla zarar görmelerini engellemeye çalışmalarıdır. İkinci ihtimal ise bu şahısların amaçları gerçekten haklının yanında olup adaleti sağlamaya çalıştıkları mı yoksa kaos ortamının devam etmesi için mücadele eden halkın mücadelesine devam etmesi için teşvikte bulunmaları mıdır? Bu husus çok ince bir çizgi ile birbirinden ayrılmaktadır.

Eral’ın yaşadığı olayda bir polis gelip Eral ve yanındaki köylülere karşı tehditvari konuşurken bir başka polisin gelip destekleyici konuşması iki polisin farklı ideolojide olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak Seydi

⁶⁵⁵ Muharrem Özünel.

⁶⁵⁶ Sadık Eral.

Esenyel, POL-DER’li polislerin solcu, POL-BİR’li polislerin ise sağcı olduğunu ifade ederek olaylarda yakalanan vatandaşlardan kendi ideolojisine yakın olanlara daha az işkence yaptıklarını, nezarete sigara verdiklerini belirtmektedir.⁶⁵⁷

Adnan Baran, polisler ile ilgili olarak “Bizi destekledikleri söylenen polisler solcuları daha hafif şartlar altında sorgulamışlardır.” şeklindeki ifadeye yer verdikten sonra polis ile solcular arasındaki önemli bir meseleyi dile getirmektedir. “Polisler solcular tarafından öldürüldü, bu nedenle polisler solcuları sevmemişlerdir. Hatta solcuların olduğu mahallede kalmak dahi istememişlerdir.”⁶⁵⁸ Baran tarafından polis ve solcular ile ilgili açıklanan iki durum çelişki oluşturmaktadır. Bu çelişki ancak Esenyel’ in ifade ettiği gibi sorgulanan kişinin aynı görüşü benimseyen polis memuruna denk gelmesi ile açıklanabilir.

Çorum olayları şiddetli bir şekilde yaşanmaya devam ederken emniyete birçok ihbar geldiği bildirilmektedir. Bu ihbarların bazıları şaşırtmak amaçlı yapıldığı için her ihbara riayet etmeyen emniyet mensupları ertesi gün kaçırıldığı ihbar edilen kişinin cesedini bulunca halk arasındaki korku ve nefret hız kazanmaktadır.⁶⁵⁹

Saygı Öztürk, Çorum’da polis gücünün, sayısal yetersizliğinden bahsetmektedir. Öztürk’e göre sayısal yetersizlik ile birlikte bazı meslektaşlarının olaylarda bir tarafa destek vermesi olaylara müdahale etmeye çalışan polis gücünün olayları önlenmesini imkânsız kılmaktadır. Öztürk, taraflı davranan polislerin tayinlerinin resmi olarak gerçekleşmesine rağmen yerlerine yeni polislerin gelmemesi nedeniyle görevlerine fiziki olarak devam ettiklerini belirtmektedir.⁶⁶⁰

Öztürk, olayların yaşandığı süreçte Hürriyet gazetesinde polisler ile ilgili olarak yukarıdaki haberi paylaşmakla birlikte yapılan röportajda polisler ve Çorum olayları ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Polislerin teçhizat, teknik, malzeme bakımından yeterli imkana sahip olamaması olayların önlenememesinde etkisi olmamıştır. Çorum’da sadece polis yoktu. Jandarma ve asker de vardı. Buna rağmen olaylara engel olunamamıştır. Gerekli donanıma sahip

⁶⁵⁷ Erseven, “Ekinler Kan İçindeydi”, 00.11.55-00.12.10.

⁶⁵⁸ Adnan Baran.

⁶⁵⁹ Bayar vd., “Çorum’da bu iş durmaz”, 1.

⁶⁶⁰ Öztürk, “Amasya ve Tokat valileri uyarıldı”, 15.

olmasından daha önemli olan bir durum söz konusudur. Halkın polise güveni yoktu ve polis içinde birlik yoktu. Bu şartlar altında olayların son bulması kolay değildir.⁶⁶¹

Öztürk'ün bahsettiği polisler arasında ismi ayyuka çıkmış olan Kemal Maraşlı'dır. Aydınlik gazetesinde yer alan habere göre Kemal Maraşlı solcuların ağırlıkta olduğu mahallede oturmaktadır. Maraşlı hakkında ülkücülerin kendi yayınlarını satmasına destek verdiği, MHP'lileri resmi araç ile kolladığı, Endüstri Meslek Lisesi'ndeki öğrencilere hakaret ettiği, okul müdürüne ve müdür yardımcısına da sözel ve fiziki şiddet uyguladığı şeklindeki iddialar yer almaktadır.⁶⁶²

İkamet ettiği mahalle halkını da tehdit ettiği bilgisi yer alan haberde Kemal Maraşlı'nın söyledikleri insanın kanını donduracak cinsten ifadeler olduğu görülmektedir. Bu ifadeler şunlardır: “Burayı size zindan edeceğim, Şenyurt'a bayrak dikeceğim. Şenyurt'u Kahramanmaraş'a çevireceğim. Burası kan denizi olacak.”⁶⁶³

Sağcı militanların saldırılarına engel olmadığı iddia edilen polislerin bazılarının da saldırıya destek verdiği iddialar arasındadır. Saldırıya uğrayan vatandaşlar ile yapılan görüşmede bazı polislerin de kundaklama hareketine destek verdiği söylenmektedir.⁶⁶⁴

Gazi Eke'nin “Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum” isimli eserinde bazı polis memurlarının Çorum olayları esnasındaki saldırılarını şu şekilde ele almaktadır:

Bir anda 50-60 kişilik bir grup bağırarak ve camları kırarak saldırıya geçtiler. Aralarında eski ÜGD Başkanı Ali Osman ve polis Nevzat da vardı.

...

1 Haziran günü Alaca'da Ali Yurt' a ait keresteci dükkânı yakılmış, bu olayla ilgili Yusuf Bulut adlı bir polis ve Arif Aygün isimli bir ülkücü yakalandı.

...

2 Temmuz gecesi, Çorum Emniyet Müdürlüğünde görevli polis memurları Kemal Maraşlı, Ekrem Bağana ve Yalçın Malkoç ekip arabasıyla gelip bir evde önce arama

⁶⁶¹ Saygı Öztürk.

⁶⁶² *Aydınlik*, “Çorum olaylarında bazı polislerin tahrikçilik yaptığı belirlendi” (11 Haziran 1980), 6.

⁶⁶³ *Aydınlik*, “Çorum olaylarında bazı polislerin tahrikçilik yaptığı belirlendi”, 6.

⁶⁶⁴ *Aydınlik*, “MHP Çorum'da 50 ev ve iş yerini yaktı” (4 Temmuz 1980), 1.

yaptılar ve dışarı çıktıktan sonra, eve karşıdan bomba atıp tarayarak Mustafa Tahtasız' ı öldürdüler, Aslan İşitmen' i de yaraladılar.⁶⁶⁵

Saldırgan grup içerisinde olduğu ve Milönü semtine saldırı düzenlediği söylenen bazı polislerin ilerleyen süreçte destek kuvvet olarak gelen güvenlik güçlerini de yanılttıkları ve savunmada olan semte gönderdikleri iddia edilmektedir.

666

Çorum olaylarında taraflı davrandığı söylenen polisin suçluları cezalandırmadığı hatta saldırgan gruplar ile birlikte hareket ettiği öne sürülmektedir. Saldırganların belli olmasına rağmen herhangi bir işlem yapılmaması, gözaltına alınan bazı yurttaşların ise işkenceye maruz kaldıkları beyanıyla Cumhuriyet Başsavcılığına şikâyetle bulunmaları, bunları yapan polislerden bazılarının belirlenmesine rağmen polisler hakkında yasal bir işlem yapılmaması ve görevlerine devam etmesi ise akıllara birçok soru getirmekte ve polisin tarafsızlığı zedelenmektedir.⁶⁶⁷

Sağ veya sol ideolojiye yakın olması sebebiyle Çorum olaylarında tarafsızlığını kaybeden polisler olduğu gibi olaylar boyunca iki tarafın da eylemlerine müsaade etmeden yaşanan sorunları durdurmayı amaç edinen polislerin de olduğu unutulmamalıdır. Çorum olaylarını anlatan eserlerde, dönemin gazetelerinde tarafsız polis haberlerini fazla göremediğimiz için maalesef polisler ile sağcı saldırganlar genellikle aynı kefeye konmakta ve değerlendirilmektedir. Ancak dediğimiz gibi süreç boyunca siyasi görüşünü mesleki sorumluluğuna yansıtmadan görev yapan polislerin var olduğu bilinmelidir. Mustafa Bağcı'nın ölmeden önce anlattıkları buna örnektir.

...8-10 kişi bizi yakaladı. Tabakhane' de bir bodruma kapattılar...Bir ara gelip Şükrü Yalçın ile Mehmet Yılmaz'ı götürdüler. Onları tarlada kurşuna dizmişler. Sonra gelip bizi çıkardılar. Yine aynı tarlaya götürdüler. Hepimizi yüz üstü yatırdılar. Başlarındaki uzun boylu, kara bıyıklı olanı, 'Herkes nişan alsın, üçer el ateş etsin' dedi. Sonra böyle olmaz diyerek sırtüstü yatırdılar. Ama ateş etmediler. O sırada gelen bir polis panzerinden korkarak kaçıştılar.⁶⁶⁸

⁶⁶⁵ Eke, *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum*, 32, 61, 113.

⁶⁶⁶ Özusu, "Bazı polisler Çorum'da yarım kalan saldırılarını tamamladı", 7.

⁶⁶⁷ Çorum, "Olaylara Karışan Polislerin İfadeleri Bile Alınmadı" (10 Eylül 1980), 1.

⁶⁶⁸ Eral, *Anadolu'da Alevi Katliamları*, 141-142.

4.6.10.2. Çorum olaylarında asker

4 Temmuz tarihinde adeta bir can pazarı yaşanmıştır. Bu ortamda insanın kime ne şekilde saldıracağı kestirilemez. Ancak Çorum gazetesinin haberine göre devrimci demokratik olarak tanımlanan solcuların çatışma anında askere karşı zor kullanmadığını öğrenmekteyiz.⁶⁶⁹

Çorum olaylarında kocasını kaybeden ve oğlunun kaçırıldığını söyleyen Şaziye Candan, "...askeriye gelmeseydi çocuğumu bulamayacaktım"⁶⁷⁰ demektedir. Candan, 'Can güvenliğiniz sağlanmıştır rahatça alışveriş yapabilirsiniz' diyen valiye de ... "Hani malınızı canınızı bana emanet bilin demişti"⁶⁷¹ diyerek sitem göstermiştir.

Necla Taşkiran, evlerinin silah deposu olduğu ihbarı üzerine önce polisler sonra da askerler tarafından arandığını belirtmektedir. Askerler tarafından ikinci kez kontrole gelindiğinde evlerinde silah bulunmaması ve evlerinin herhangi bir amaç için kullanılacak depo özelliği göstermemesi üzerine kendilerini koruyamayacaklarını bu nedenle daha güvenilir bir yere götürmek istediklerini ifade etmektedir.⁶⁷²

Çorum olaylarının ilk günlerinde Sarılık Köprü ve Çiftlikpınarı'nda yapılan saldırıların tanıklarından birisinin söylediğine göre;

O sırada asker ve polis geldi. Polislerden biri bize doğru yakalayın komünistleri deyince başçavuş ona kızdı; sen nasıl görev yapıyorsun, milleti kıskırtıyorsun, at elindeki silahı dedi. Polis atmadı. Atmayınca b.çavuş askerlere emir verip aldırıldı.⁶⁷³

Çatışmaların genellikle geceleri yaşandığını belirten Muharrem Özünel, gündüz saatlerinde barikat yakınlarındaki askerler ve komutanlar ile sohbet edildiğini söylemektedir. Özünel, komutan sayısının az olduğunu, gelen askerlerin de tecrübesiz olduğunu aktarmaktadır. İl Jandarma Alay Komutanı Yarbay Vural Güride'nin Vali Rafet Üçelli'nin emrine rağmen barikatları kaldırmayışını daha büyük facianın önlenmesi olarak yorumlamaktadır. Valinin sokaklardan ve olayların boyutundan haberdar olmadığını eğer haberi varsa kasıtlı şekilde bu emri verdiğini

⁶⁶⁹ Çorum, "Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi'nde işkenceyle öldürüldü", 1.

⁶⁷⁰ Çorum, "Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi'nde işkenceyle öldürüldü", 3.

⁶⁷¹ Çorum, "Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi'nde işkenceyle öldürüldü", 3.

⁶⁷² Erseven, "Ekinler Kan İçindeydi", 00. 40.25-00.41.00.

⁶⁷³ Eke, *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum*, 48.

iddia eden Özünel, devlet kurumlarının halkın can güvenliğini sağlamayı başarabilmesi halinde bu barikatlara zaten gerek kalmayacağını belirtmiştir. Ayrıca barikatların sadece solcuların olduğu mahallelerde değil sağcılarının olduğu mahallelerde de kurulduğunu ve amaçlarının kendi can güvenliklerini sağlamaya çalışmak olduğunu söylemektedir. Askerler ile iletişimlerini bu şekilde değerlendiren Özünel, polisler ile hiç yan yana gelmediklerini söylemektedir. Olayların başlangıcında şehit düşen polisler olduğu için polislerin solculara iyi niyet beslemediklerini söylemektedir.⁶⁷⁴

Şahabettin Esengün, Çorum olayları devam ederken iki MHP'li milletvekilinin gelerek kendisinden yanlı davranmasını, sağcı-Sünni kesim korunurken solcu-Alevi kesimin öldürülmesini istediklerini belirtmektedir. Esengün, Çorum olayları süresince böyle bir tutum içinde olmadıklarını, tarafsız davranarak olayları bitirmeye çalıştıklarını ifade etmektedir.⁶⁷⁵

Sağcı saldırganların, saldırılarına izin vermeyen askerlere yönelik “Komünist asker Moskova’ya” sloganı ile tepki gösterdiği iddiası Tümgeneral Remzi Güven’in, ‘Olay maalesef doğrudur’ şeklindeki açıklamasıyla doğrulanmıştır. İçişleri Bakanı Gülcügil ise bu soru karşısında sessiz kalmayı tercih etmiştir.⁶⁷⁶

Adnan Baran, mahalleyi savunmak amacıyla silah dükkânlarının yağmalanmasından sonra barikatlar kurulduğunu ve cephane bitene kadar savunmada kaldığını sonrasında SSK Hastanesi bahçesine konuşlanmış olan askeriye yardımı istenildiğini, yüzbaşının üsleriyle konuştuktan sonra müdahale etmemeleri konusunda emir aldıklarını ilettiğini söylemektedir. Solcuların ilerleyen saatlerde mahalleye girdiğini ve Celal Aslan’ı evinin önünde öldürdüklerini Yahya Baran ile Osman Kaya’yı yanlarına alarak mahalleden çıktıklarını belirtmektedir. Yüzbaşının ilerleyen saatlerde inisiyatif olarak askerlerine aynı anda havaya ateş açma emrini verdiğini bu sayede mahalleye saldıran solcuların korkarak mahalleden ayrıldıklarını söylemektedir. Yahya Baran ve Osman Kaya’nın işkence edilerek öldürüldüğünü belirtmektedir.⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ Muharrem Özünel.

⁶⁷⁵ *Nokta Dergisi*, “Söyleşi- Emekli Tuğgeneral Esengün”, 21.

⁶⁷⁶ Erbil Tuşalp ve Mahmut Tunaboğlu, “Çorum’da göç sürerken ölü sayısı her an artıyor”, *Cumhuriyet* (6 Temmuz 1980), 5.

⁶⁷⁷ Adnan Baran.

Sadık Eral, Jandarma Karakol Komutanı Orhan Yıldız'ın Yoğunpelit köyünde bir çobanın öldürülmesi üzerine köylülere isterlerse olayın faillerinin peşinden gidip onları öldürebileceklerini ve sonrasında ceza dahi almayacaklarını söylediğini aktarmaktadır. Bazı köylülerin bu konuşmadan sonra gurur duyduklarını ve müdahale edilmemesi halinde verilen sözde yetkiyi kullanmak isteyeceklerini söylemektedir. Eral, bu esnada müdahale ederek bu vazifenin güvenlik güçlerine ait olduğunu, herkesin kendi görevini yerine getirmesi gerektiğini söylediğini ifade etmektedir.⁶⁷⁸

Mehmet Yolyapar, askerler arasında polisler gibi bir bölünme, taraf tutma olmadığını varsa dahi gözle görülür şekilde hissettirilmediğini söylemektedir. Yolyapar, halkın mücadelesine ve canlarını koruma amacıyla giriştikleri savunma sistemlerine (barikatlara) askerlerin daha ılımlı yaklaştığını belirtmektedir.⁶⁷⁹

Turgut Tuğ, Çorum olayları esnasında polisin ve askerin üzerine düşen görevi yeteri kadar yapmadıklarını iddia etmektedir. Hatta bazı polis ve askerlerin olayları şiddetlendirmek amacıyla çalışmalarda bulunduğunu da aktaran Tuğ, 1 astsubay ve 2 askerin mahallelerine gelerek Milönü 'ne gitmek isteyen Alevi olup olmadığını öğrenmeye çalıştığını söylemiştir. Bu yaklaşımın doğru gibi görünmesine karşın arkasında yatan hesapları şu şekilde dile getirmektedir:

Mahallelerin ayrışması olayı çözmeye çalışmak değil insanları cephelere ayırmaktı. Bu da gruplar arasındaki mücadeleyi daha ateşli hale getirecekti. Saldırıların boyutları artacak her iki taraftan da hayatını kaybeden insanların sayısı artacaktı. Farklı mezhepteki veya ideolojideki insanların birlikte yaşamaları birbirlerinin sigortalıydı bir yerde.⁶⁸⁰

diyerek güvenlik güçlerinin tutumunu beğenmediğini ifade etmekte ve olayların artmasına neden olduğunu iddia etmektedir.

Demokrat gazetesi 12 Temmuz tarihli baskısında vali, emniyet görevlileri ve askeri birlik komutanları arasında emniyet görevlilerinin Çorum olaylarındaki tutumları nedeniyle tartışma yaşandığını belirtmektedir. Habere göre komutanların olaylara müdahale anında ve Çorum'un güvenliğinin sağlanmasında polis güçlerinin

⁶⁷⁸ Sadık Eral.

⁶⁷⁹ Mehmet Yolyapar.

⁶⁸⁰ Turgut Tuğ.

görevli olmamasını istemektedir. Bunu dile getiren komutanlar hakkında sürgün işlemlerinin uygulandığı bildirilmektedir.⁶⁸¹

Polis ve askerin müdahale etmesi durumunda olayların büyümeden kısa süre içinde çözülebileceğini ifade eden Durmuş Batman, olayların başlamasından itibaren 3-4 gün boyunca güvenlik güçleri tarafından müdahalede bulunulmaması nedeniyle sonuçların çok daha ağır olduğunu belirtmektedir.⁶⁸²

Çorum halkı bu süre içerisinde güvenlik güçlerine güvenilemeyeceğini görmesi üzerine şehre sonradan gelen tarafsız güvenlik güçlerine de teslim olmak istememektedir. Bu nedenle barikatları kaldırmayı reddetmiş, kendi güvenliklerini kendilerinin sağlayacağını söylemişlerdir.⁶⁸³

Adnan Baran güvenlik güçlerinin taraflı davrandıkları konusu ile ilgili olarak;

Polisin ve askerin bir tarafa dost diğer tarafa düşman olduğunu söylemek doğru değildir. İki güvenlik gücü unsurunun da içinde sağ veya solu destekleyenler vardır. Ancak birkaç kişiden yola çıkarak genelleme yapmak hata olur.⁶⁸⁴

Baran güvenlik güçleriyle ilgili önemli bir konuya daha temas etmekte ve güvenlik güçlerinin tutumu ile 1980 darbesini şu şekilde ilişkilendirmektedir:

Güvenlik güçleri olayların yaşandığı anda olay yerine gelmiyorlardı. Sağcı ve solcu grup arasındaki saldırı sona erdikten, silah sesleri sustuktan sonra olay yerine güvenlik güçleri geliyordu. Devreye girdiklerinde herkes tarafından kahraman olarak görülmek isteniyorlardı. Amaç; darbeye meşru gerekçe oluşturmaktır.⁶⁸⁵

diyerek ülkenin hızla çatışma ortamına sürüklendiğini ve 12 Eylül'e giden süreci hızlandırdığını iddia etmektedir. Meclis Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı raporda da güvenlik güçlerinin olay yerine zamanında gitmediği, müdahalede geç kalındığı, askeri birliklerin olaylar yatışmadan geri çekildikleri belirtilmektedir.⁶⁸⁶

⁶⁸¹ *Demokrat*, "İktidar Çorum'un hesabını vermelidir", 7.

⁶⁸² Durmuş Batman.

⁶⁸³ *Demokrat*, "Çorum ve Merzifon'da gergin durum sürüyor" (1 Haziran 1980), 5.

⁶⁸⁴ Adnan Baran.

⁶⁸⁵ Adnan Baran.

⁶⁸⁶ MAK, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 758,860.

4.6.11. Çorum Olaylarının Sona Ermesi

27 Mayıs tarihinde Gün Sazak'ın ölümüyle birlikte Çorum sokaklarında gruplar arasında yaşanan çatışma ortamı 4 Temmuz günü yaşanan olaylar ile birlikte zirveye ulaşmış ve pek çok kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu tarihten itibaren olayların şiddeti azalmaya başlamış tüm Türkiye'de olduğu gibi Çorum'da da düşük yoğunlukta devam eden olaylar askerî darbeye meşruiyet kazandırmış, 12 Eylül 1980 tarihinde askerin yönetime el koymasıyla birlikte yerini daha sakin bir sürece bırakmıştır. Genel olarak bakıldığında insanların kafasında şu soru bulunmaktadır: Çorum'da çatışma ortamı yaşanırken güvenlik güçleri neden gerekli müdahaleleri gösterip olayların bir an önce bitmesi için uğraşmamış, olayların sona ermesi için askerî darbeyi beklemişlerdir?

Mehmet Yolyapar, 12 Eylül darbesi yapıldığında Alevi-Sünni, sağcı-solcu herkesin büyük bir sevinç yaşadığını belirtmektedir. Müdahale ile kaos ortamının son bulduğunu ifade eden Yolyapar, bu müdahalenin neden daha önce yapılmadığını, birçok insan hayatını kaybederken neden izlediklerini sorgulamaktadır.⁶⁸⁷

Adnan Baran, 12 Eylül darbesinin ardından yaşadıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

İhtilal sonrasında göz altına alınıp sorgulanırken yaşlı bir adamın kendisini vuranların tespiti için beni de karşısına çıkardılar. Adam direkt gelip beni ve yanımdaki kişiyi göstererek bunlar yaptı dedi. Ben iki kişiyi de hayatımda ilk defa görüyordum. Daha sonra öğrendim, bunlar yaptı dediği diğer kişi Aleviymiş. Ben darbe sonrası 25 gün sorgulandım. İlk 15 gün işkence yaptılar. Son 10 gün ise mahkemeye çıkacağım için işkenceyi bıraktılar ve kendime gelmem için zaman tanıdılar. Ben Çorum Cumhuriyet Başsavcısı Ertem Türker'in karşısına kollarımdan tutan 2 asker yardımıyla çıktım. Bıraktıklarında ayakta duramadım sandalyeye oturdum. Hadi git suçsuzsun deseler gidecek halim yoktu. Bana ilk önce 16 yıl 8 ay ceza verdiler. Cezamı çekmem için Sinop'a gönderildim. Sonrasında 2 cinayetin faili olmaktan müebbet istemi ile yargılandım. Arkadaşlar işkenceye dayanamamış ve benim adımları vermişler. Silahın bende olduğunu ve cinayeti benim işlediğimi söylemişler. Mahkemeye çıkınca işkence altında bu ifadeyi verdiklerini beyan etmişler.⁶⁸⁸

Askeri darbe gerçekleşikten sonra halkın darbeyi gerçekleştiren kişilere karşı tutumuna değinen Adnan Baran şunları söylemektedir:

1980 ihtilali olduktan sonra kendi ailem ile ilgili şöyle bir tablo vardı: Ağabeyim Yahya Baran askerden yeni gelmiş ve 3 aylık evliydi. İşkenceyle öldürüldü. Bir ağabeyim cezaevine konmak için aranıyordu, ben ve diğer ağabeylerim cezaevindeydik. Annem ve babam beni ziyarete geldiklerinde 'Allah bu Kenan Evren'den razı olsun oğlum,

⁶⁸⁷ Mehmet Yolyapar.

⁶⁸⁸ Adnan Baran.

kurtardı, olayları durdurdu' dediler. Olaylardan en çok etkilenen bir ailenin gözünde dahi Kenan Evren bir kurtarıcıydı. Bunun altyapısını çok iyi oluşturmuşlardı.⁶⁸⁹

Meclis Araştırma Komisyonu Raporu'nda yer alan bilgilere göre demografik yapısı birbirine benzeyen Kahramanmaraş, Malatya, Çorum ve Sivas gibi şehirlerde çıkan olaylarda Alevi ve Sünni halkı karşı karşıya getirecek şekilde sloganlar atılması ve olayların inanç üzerinden devam ettirilmeye çalışılması ile devlet yönetiminin çaresiz kalması hedeflenmiştir. Bütün bu yaşananlar askeri darbeye meşru zemin hazırlama çalışması olarak görülmektedir.⁶⁹⁰

Adnan Baran, darbenin toplum üzerindeki bir başka etkisini ise şu şekilde dile getirmektedir:

12 Eylül'den sonra apolitik gençlerin olduğu bir süreç yaşanmaya başladı. Çünkü düşünen, tartışan, sorgulayan gençliğe neler olduğunu gördüler. Aynı şeylerin başlarına gelmemesi için siyasi olaylardan ve hayattan kopuk bir nesil yetişti. Doğru ya da yanlış bir ideoloji sahipleniliyor ve bunun uğruna mücadele ediliyordu. Şimdilerde savunduğu ideoloji uğruna mücadele edebilecek insan yok denecek kadar az.⁶⁹¹

ifadesiyle 12 Eylül askerî darbesinin toplum üzerinde yaptığı olumlu ve olumsuz etkiyi ortaya koymaya çalışmıştır.

Hüsne Şimşek, askeri müdahale ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: “İlk başta sevindiydik, iyi oldu dediydik ama kötüymüş onu bilemedik.”⁶⁹²

4.7. Çorum Olaylarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri

4.7.1. Olayların Ekonomik Hayata Etkisi

Olaylar esnasında halk her açıdan etkilendiği gibi devletin birçok kurumu da etkilenmiştir. Bu süre içerisinde yapımları devam eden kamu kurumu binalarının can güvenliği nedeniyle yapımına devam edilemediği, geçen süre zarfı içerisinde

⁶⁸⁹ Adnan Baran.

⁶⁹⁰ MAK, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 858-929.

⁶⁹¹ Adnan Baran.

⁶⁹² Çetin, “Kabuk: Çorum 1980”, 00.23.32-00.23.37.

malzemelerin fiyatının değiştiği için müteahhitlerin bu farkı yansıtacakları, bu nedenle de devletin zarara uğradığı görülmektedir. ⁶⁹³

Birinci Çorum olayları boyunca ev, işyeri, kamu binaları, parti binaları zarar görmüştür. Bu olaylarda oluşan zararın henüz hesaplanmaya başlanmamakla birlikte zararın milyarlar ile ifade edilebileceği tahmin edilmektedir. ⁶⁹⁴

Olaylar ve sokağa çıkma yasağı nedeniyle fabrikalar da gerektiği gibi üretim yapamamışlardır. Tehditler nedeniyle can güvenliği bulunmadığını söyleyen çimento fabrikası işçilerinin büyük bölümünün işe gitmediği bilinmekle birlikte kömür dağıtım yerinde çalışan kişiler de tehdit edilmiş bu işçiler de iş bırakmak zorunda kalmışlardır. ⁶⁹⁵

Olaylardan zarar görmemek maksadıyla ortak düşüncedeki kişilerin aynı mahallede toplanması yapısal olarak bölündüğünü göstermektedir. Hürriyet gazetesinin haberine göre işyerlerinin çoğunluğu Sünni vatandaşların oturduğu semtlerde bulunmaktadır. Sünni vatandaşların büyük bir kısmının bu olaylar esnasında dükkânlarını açarken Alevi vatandaşların barikatlarla çevrili mahallelerinden çıkmaya korktukları ve o bölgedeki dükkânlarına gidemedikleri bildirilmektedir. ⁶⁹⁶

Olaylar nedeniyle birbiriyle olan ilişkilerin kopma noktasına geldiği dönemde bazı esnaflar bir araya gelerek bir toplantı yapmışlar ve sanayi çarşısından çıkmak isteyen Alevi işyeri sahiplerinin kalması için tedbir almaya çalışmışlardır. Olası bir saldırıya hep birlikte karşı koyacakları ve oluşabilecek maddi hasarın esnaflarca bir araya gelerek giderilmesi kararı alındığı bildirilmektedir. ⁶⁹⁷

Öte yandan olayların gerçekleştiği dönem Çorum halkının ürünlerini hasat etme dönemine denk gelmektedir. Ancak vatandaşların evinden çıkıp tarlalarına giderek ürün kaldırmaya korktukları, hasat döneminde ürünlerini kaldıramadıkları bildirilmektedir. ⁶⁹⁸

⁶⁹³ Çorum, “Çorum Olayları Devlet Yatırımlarını Önemli Ölçüde Etkiledi” (26 Temmuz 1980), 1.

⁶⁹⁴ Demokrat, “Faşistlerin meydana getirdikleri zarar iki milyar lirayı aştı” (2 Haziran 1980), 1.

⁶⁹⁵ Öztürk, “Çorum’da kundaklama hareketleri başladı”, 13.

⁶⁹⁶ Sezai Bayar vd., “Sokağa çıkma yasağı kalktı ama barikatlar duruyor”, Hürriyet (8 Temmuz 1980), 1.

⁶⁹⁷ Sezai Bayar vd., “Çorum’da hayat normale dönüyor”, Hürriyet (10 Temmuz 1980), 11.

⁶⁹⁸ Bayar vd., “Sokağa çıkma yasağı kalktı ama barikatlar duruyor”, 15.

Çorum olaylarında verilen zararlar nedeniyle iş yerleri ve evlerin camlarının büyük çoğunluğu kırılmıştır. Cam fabrikalarının grevde olması nedeniyle Çorum iline cam gönderilmediği bu nedenle de kırık camların onarılamadığı haberi yer almaktadır.⁶⁹⁹

Çorum'da yeterli üretimin yapılamadığı, üretilen ürünlerin halk ile buluşmasında sıkıntı yaşandığı ve halkın ihtiyaç ürünlerine ulaşamadığı bir süreçte paranın yoğun olarak savunma ve saldırma araçlarına yatırıldığı düşünülebilir. Bu ortamda çıkar sağlayan unsurlardan birisi kuşkusuz silah ve yan ürünlerini satan tedarikçilerdir. Kendini savunmak veya karşıdakine saldırmak amacıyla çeşitli silahların ve mermilerin alınmasının zorunlu olduğu bu süreçten faydalanmak isteyen silah tüccarları büyük kazançlar elde etmişlerdir.

Saygı Öztürk bu dönemde bir kutu tabanca mermisinin 1500 liradan 5000 liraya çıkarıldığının istihbarat raporlarıyla belirlendiğini söylemektedir.⁷⁰⁰

Merkezde bunlar yaşanırken merkeze bağlı yerleşim yerlerinde de durum pek farklı değildir. Çorum'un Ortaköy ilçesine giden yolda bulunan benzinliklere saldırı düzenlendiği, benzin ve mazot alındıktan sonra dükkâna zarar verildiği ve benzinlik işçisinin de dövüldüğü belirtilmektedir.⁷⁰¹

Kentin iş adamları, Çorum'un son dönemlerde önemli bir atılım içinde olduğunu ancak yaşanan olaylar nedeniyle ekonomik anlamda uzun yıllar toparlanamayacak şekilde geriye itildiğini düşünmektedir. Özel sektör yatırımları sayesinde ekonomide canlılık gösteren Çorum'un eski hareketliliğine ulaşmasının çok zor olacağını ifade eden iş adamları devlet desteğinin en üst düzeyde olması gerektiğini ancak bu sayede eski güven ortamı oluşacağını ve yatırımların tekrar hareketleneceğini düşünmektedirler.⁷⁰²

Durmuş Batman, 1980 yılında yaşanan olaylardan önce Çorum'un sanayi alanında büyük bir atılım içerisinde olduğunu, yerel sermayedarların ve iş

⁶⁹⁹ *Koparan*, "Çorum'da halkın cam ihtiyacı yeterince karşılanmadı" (4 Ağustos 1980), 1.

⁷⁰⁰ Öztürk, "Amasya ve Tokat valileri uyarıldı", 15.

⁷⁰¹ *Aydınlık*, "Çorum olaylarında bazı polislerin tahrikçilik yaptığı belirlendi", 6.

⁷⁰² *Koparan*, "Çorum ekonomik bir çıkmazın eşiğine geldi" (4 Ağustos 1980), 1.

adamlarının yatırımlarını Çorum'da yaptığını böylelikle hem üretimin arttığı hem de işsizliğin azaldığını ifade etmektedir.⁷⁰³

Batman, 1980 yılı mayıs ayının sonlarında başlayan olaylardan önce Çorum'daki iş hayatını ve olayların iş hayatına etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

Olaylar başlamadan önce usta ve işçilerin mezhebi önemsenmeden işe alma, çalışma ve çırak yetiştirme konusunda hızlı adımlar atılmaktaydı. İnsanların dini nasıl yaşadıklarından ziyade işini nasıl yaptıklarının önemli olduğu bir dönemdi. Ancak olaylar başladıktan sonra işveren ve işçiler arasında maalesef birliktelik sağlanamamıştır. Kendi mezhebinden olmayanların işten çıkarıldığı bir dönem yaşanmaya başlamıştır. Bu işten çıkarılanlardan birisi de benim.⁷⁰⁴

diyerek olayın hem sosyal ve hem de ekonomik boyutunun olumsuz etkisinin olduğunu ileri sürmüştür.

Batman, şehirden göç edenlerin işçi, iş veren, sermayedar, belli mesleklerin kanaat önderleri olduğunu eklemektedir. Bu göçler nedeniyle yatırım yapacak, üretim yapacak insanın kalmadığını ifade etmektedir. Batman, olaylardan önce organize sanayi bölgesinin yerinin saptandığını, şeker fabrikası kurmak için hazırlıkların olduğunu, ağır sanayi tesislerinin inşa edileceğini, TOFAŞ yedek parçalarının üretilebileceği fabrikaların kurulacağını ifade etmektedir.⁷⁰⁵ Bu sanayi ve ekonomik atılım alanlarının bir kısmı geç de olsa gerçekleştirilirken bazıları maalesef dönemin şartları ve sonrasında oluşan ortam nedeniyle hala gerçekleştirilememiştir.

Mehmet Yolyapar da 1970'li yıllarda Çorum'da un ve çimento fabrikalarıyla sanayileşme adınının atıldığını ve buradan elde edilen tecrübe ile makine sanayisinin fikri temellerinin atıldığını belirtmektedir. Ancak ülke genelinde ve Çorum'da yaşanan bu süreç nedeniyle Çorum'da gerekli atılımın yapılamadığını söylemektedir.⁷⁰⁶ Adnan Baran, olayların yaşanmamış olması halinde Çorum'un ekonomik anlamda Kayseri ve Konya ile mücadele edebileceği seviyede olacağını iddia etmektedir.⁷⁰⁷

Çorum olaylarının emlak işlerini de etkilediği görülmektedir. Alım-satım hızı düşerken gayrimenkullerin fiyatlarındaki artışın da bir düşüş yaşadığı

⁷⁰³ Durmuş Batman.

⁷⁰⁴ Durmuş Batman.

⁷⁰⁵ Durmuş Batman.

⁷⁰⁶ Mehmet Yolyapar.

⁷⁰⁷ Adnan Baran.

görülmektedir. İnsanların elinde para olmaması nedeniyle daire ve arsa alımında geçen yılın altında kalındığı söylenmektedir. Daire satışlarının düşmesi sebebiyle arsa karşılığı daire yapımının da azaldığı belirtilirken arsanın yatırım alanı olmaktan çıktığı ifade edilmektedir.⁷⁰⁸

Sadık Eral, adı geçen eserinde Çorum olayları süresince halkın sıkıntılı durumundan faydalanıp çıkar elde etmeye çalışan grupların da olduğunu şu cümleler ile ortaya koymaktadır:

Her konuda olduğu gibi para avcıları bu konuda da yollarını bulmuşlardı. Bir Alevi ve bir Sünni, en az iki kişiden oluşan gruplar, terk edilen evlerin sahiplerini bularak çok ucuz fiyatlarla satın alıyorlar. Ardından da büyük farklarla satıyorlardı.⁷⁰⁹

diyerek Çorum'da yaşanan olaylardan menfaat elde etmeye çalışan fırsatçılar olduğunu ileri sürmüştür.

Sadık Eral da bulunduğu mahalleden ayrılanların taşınmazlarını sattığını ve diğer mahalleden yeni taşınmaz aldığını belirtmektedir. Taşınmazların alım-satımı esnasında bazı kişilerin rant elde ettiklerini ifade etmektedir.⁷¹⁰

4.7.2. Olayların İşsizliğe Etkisi

Çorum olayları esnasında birçok kişinin işsiz kaldığı bilinmektedir. Yaşanan bu işsizlik sıkıntısının nedenleri arasında iş yerlerinin fazla işçi barındıramayacağını söyleyerek işçi çıkarması, can güvenliği nedeniyle insanların dükkanına gidememesi yer almaktadır.⁷¹¹ Olaylar öncesinde insanların birbirleriyle sıkıntıları olmadığı için dükkân açarken semtine bakmamıştır. Ancak olaylardan sonra birbirine göre 'Dükkanım karşıda kaldı' düşüncesiyle insanlar gidip dükkânı açmaya korkmuştur. Ayrıca birbirinden alışveriş yapan insanlar da olaylar sonrasında farklı görüşten olduğu nedeniyle birbirleriyle ticareti kesmişler, gruplar iç ticaret yapmaya başlamışlardır.

İlgililer iş yerlerinde gerekli güvenlik önlemlerinin alındığını belirterek hayatı eskisine döndürmeye çalışsa da işçilerin ve memurların hayati endişe

⁷⁰⁸ *Koparan*, "Çorum'da ev, arsa, daire alımları hızını kaybetti" (19 Haziran 1980), 1-4.

⁷⁰⁹ Eral, *Anadolu'da Alevi Katliamları*, 115.

⁷¹⁰ Sadık Eral.

⁷¹¹ *Çorum*, "Çorum'da işsiz sayısı artıyor" (20 Ağustos 1980), 1.

nedeniyle iş yerlerine gitmedikleri saptanmaktadır. ⁷¹² Çorum gazetesinin 29 Temmuz tarihli haberine göre memurların çalışma şartlarında can güvenliği sağlanamamış, iş yerleri değiştirilmiştir. Buna göre AGM Çorum Başmühendisliği Gazi Caddesi'ndeki yerinden alınarak Bahabey Caddesi'ndeki merkez karakolunun yanına taşınmıştır. ⁷¹³

Milönü çevresinde yaşayan halkın PTT hizmetlerinden yararlanamadıkları için Milönü bölgesine PTT açılacağı ve bu kararın halk tarafından memnuniyetle karşılandığı belirtilmektedir. ⁷¹⁴

4.7.3. Olayların Göçe Etkisi

Olaylar başlamadan önce sağcı-solcu/Alevi-Sünni halkın bir arada yaşadığı, mahalle ayrımı olmadığı görülmektedir. Olaylar esnasında halkın can güvenliği sağlanamadığı için göçler başlamıştır. ⁷¹⁵ Yapılan göçler büyük oranda sağcı-solcu/Alevi-Sünni halkın aynı görüşten olanlarını bir arada toplamıştır. Halkın homojen bir yapıya dönüşmesi bir yandan mücadeleyi bitireceği düşünülürken diğer yandan ise tam tersine baskınların, saldırıların artacağını hissettirmektedir. Çünkü herhangi bir mahalleye yapılacak saldırı esnasında kendisi gibi düşünen birileri kalmamıştır ve rahatça şiddetli saldırılar yapılmasının önü açılmıştır.

Çorum'da gerilimin düşmesine izin vermek istemeyen sağcı militanların Alevi evlerine aynı şekilde solcu örgüt mensuplarının da Sünni vatandaşların evlerine misilleme amaçlı tehdit mektubu gönderdiği belirtilmektedir. ⁷¹⁶ Tehdit mektubu alan kişiler Cumhuriyet Savcılığına başvuru yaparak ikamet ettikleri yerlerden göçe zorlandıklarını belirtmektedirler. Terlemezevler, Kapaklı ve Alikı Bağları muhitinde ikamet eden vatandaşların can güvenlikleri bulunmaması nedeniyle bulundukları yerden ayrılarak daha güvenli yerlere geçmeye çalıştıkları bildirilmektedir. ⁷¹⁷

⁷¹² Çorum, "Çorum'da işsiz sayısı artıyor", 1.

⁷¹³ Çorum, "Kent içi göç devam ediyor" (29 Temmuz 1980), 1.

⁷¹⁴ Çorum, "Milönü' ne PTT şubesi açılıyor" (14 Temmuz 1980), 1.

⁷¹⁵ Çorum, "Kent içi göç devam ediyor", 1.

⁷¹⁶ Bayar vd., "Çorum'da hayat normale dönüyor", 1.

⁷¹⁷ Çorum, "Yurttaşlar göçe zorlanıyor" (1 Temmuz 1980), 1.

Sokağa çıkma yasağı uygulanması nedeniyle evinden çıkamayan ancak yasaklar devam ederken olayların da devam etmesi nedeniyle hayatlarından endişe eden vatandaşların geceleri yasağı delerek göç etmeye çalıştıkları bilgisi yer almaktadır. ⁷¹⁸ Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre Çorum Emniyet Müdürlüğü yetkilileri Çorum olayları nedeniyle göçlerin yaşandığını bildirmekte ve bu sayının aile hesabına göre 600 aile civarında olduğu şeklindedir. ⁷¹⁹

Hürriyet gazetesinin 8 Temmuz tarihli haberine göre de Alevi ve Sünni vatandaşlar bulundukları yerden buldukları taşıtlar ile ayrılmaya çalışmaktadırlar. Bu ayrılışların asker nezaretinde olduğunu aktaran Sezai Bayar ve diğerleri ailelerin gözyaşlarını tutamadıklarını ifade etmektedir. ⁷²⁰

Sağcı semtte ikamet etmekte iken olayların başlaması üzerine solcuların ağırlıkta olduğu semte gelen Ahmet Doğan, ikinci olaylar zamanında ev eşyalarını taşımak istemiştir. Ancak evinin bulunduğu semte gitmeye korkan Doğan’a destek veren Alevi Dedesi Veli Solmaz, kendisinin kimseye kötülük yapmadığını ve kimseyle düşman olmadığını aynı zamanda hem Aleviler hem de Sünniler tarafından sevilip sayıldığını söyleyerek taşımaya yardım edeceğini bildirmiştir. Eşyaları kamyonu yükledikleri esnada sağcı grubun saldırı hazırlığında olması nedeniyle kamyon şoförünün kaçtığı ve Ahmet Doğan ile Veli Solmaz’ın işkenceyle (yakılarak⁷²¹) öldürüldüğü belirtilmektedir. ⁷²²

⁷¹⁸ Öztürk, “Çorum’da kundaklama hareketleri başladı”, 13.

⁷¹⁹ Öztürk, “Çorum’da 600 aile evlerini terk etti”, 13.

⁷²⁰ Sezai Bayar vd., “Çorum’da iç göç başladı”, *Hürriyet* (9 Temmuz 1980), 11.

⁷²¹ Veli Solmaz’ın yakılması ile ilgili farklı iddialar bulunmaktadır. Yapılan görüşmeler esnasında Adnan Baran, yakılma olayının gerçek olmadığını, mahkeme kayıtlarındaki otopsi raporlarında hiç yakılmış bir cesetten bahsedilmediğini ifade etmektedir. Muharrem Özünel ise birçok vatandaşın yakıldığını belirtmektedir. Hayatını kaybedenlerin Milönü semtine getirildiğini ve burada fotoğraflarının çekildiğini söyleyen Özünel, 12 Eylül darbesinden sonra bu filmleri sakladığını cezaevinden çıktıktan sonra ise bir daha bu filmleri bulamadığını aktarmaktadır. Veli Solmaz’ın yakılarak öldürülmesi meselesi ile ilgili olarak ise Veli Solmaz’ın oğlunun yurtdışından geldiğinde babasının yanıp yanmadığını bilmediğini söylemesi üzerine kafalarda karışıklık oluştuğunu söylemektedir. Sadık Eral, hayatını kaybedenlerin fotoğraflarının çekildiğini belirterek yanmış bir ceset ile yanmamış cesedin çok kolay ayırt edilebileceğini söylemektedir. Veli Solmaz’ın fırında yakılarak öldürüldüğü iddia edilirken diğer taraftan yakılma raporunun olmadığı konusu evraklar düzenlenirken bilinçli veya gayriihtiyari bir hatanın sonucu olarak ele alınabilir. Ancak bu konuyu ele alabileceğimiz bir başka durum daha söz konusudur. Bektaşî menâkıbnâmelerinde yer alan olaylara bakıldığında Alevi-Bektaşî ileri gelenlerinin ateşe hükmettiği görülmektedir. Alevi dedesi Veli Solmaz’ın da bu motiflerden yola çıkarak fırına atıldığı halde ateşe hükmederek yanmadığı iddialar arasında yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 166-170.

Ahmet Doğan'ın evini taşımak için yardım istediğini söyleyen bir tanık şunları söylemektedir:

Ahmet Doğan diye bir tanıdık geldi telaşlıydı, heyecanlı ve korku içindeydi. Titriyor ve kısık sesle Veli Solmaz'a 'Mahallemizde evleri yakıyorlar. Ben bir kamyon buldum, eşyalarımı köye taşıyacağım. Ama korkudan gidemiyorum. Senin kardeşin CHP İl Başkanındır. Askerlere söylesin iki asker versinler, beraber eşyalarımı yükleyip gideyim' dedi. Veli Solmaz da, 'Yahu sen de korkaksın. Bunu yapanlar 15-16 yaşlarındaki çoluk çocuk. İçlerinde akıllı başında biri var mı ki. Haydi, beraber gidelim. Onlarla konuşurum, komşularda çayımızı da içeriz, eşyanı da yükleriz' dedi ve birlikte kalkıp gittiler.⁷²³

İkinci Çorum olayları nedeniyle devam etmekte olan göçler hız kazanmış hem ev hem de dükkânlar satışa çıkarılmıştır. Satışa çıkarılan ev ve dükkânların cam ve duvarlarında işaretlemeler olduğu ve 'Çık defol' yazılarının yer aldığı bildirilmektedir.⁷²⁴ Saldırıya uğrayan dükkânlardan birisinin üzerinde 'Yanlışlık oldu. Özür dileriz' yazısının bulunması dükkânlara yapılan saldırıların rastgele değil bilinçli yapıldığına kanıt olabilmektedir.⁷²⁵

Muharrem Özünel, Sünni mahallesinde ikamet eden Alevilerin bazı Sünniler tarafından rahatsız edilmeleri ve taşınmak zorunda kalmalarına misilleme olarak bazı solcuların Alevi mahallesinde oturan Sünnileri rahatsız ettiklerini, şehir içinde göç yaşanmasını istediklerini ifade etmektedir. Özünel, Alevi ve Sünnilere bu tarz davranışlar sergileyenlerin cahil insanlar olduğunu, Alevi-Sünni kimliğinin belirleyici olmadığı bu dönemde yapılanların yanlış olduğunu belirtmektedir.⁷²⁶

Çorum olayları yurt dışı göçlerini de etkilemiştir. 1980 yılının haziran ayında 330, temmuz ayında 640 aile yurtdışına çıkmak için pasaport aldığı bilgisi yer almaktadır.⁷²⁷ Çorum olaylarının sonlarına doğru artan pasaport başvuruları prosedür gereği uzamakta bunun sonucu olarak da halkın sıkıntı yaşadığı ifade edilmektedir. Yaşanan bu sıkıntının sebebi olarak pasaport şubesinin vilayet binasında olmayışı halkın iki kurum arasında koşuşturduğu söylenmektedir.⁷²⁸

⁷²² Çetin, "Kabuk: Çorum 1980", 00.14.10-00.14.40; *Aydınlık*, "MHP'liler Çorum'da 100 aileyi rehin aldılar", 6; Ayşenur Arslan vd., "Çorum Olayları-Korkunç İtiraf", *Nokta Dergisi* (8 Haziran 1986), 13-18.

⁷²³ Eke, *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş*, 153-154.

⁷²⁴ *Hürriyet*, "Çorum ateşe verildi", 9.

⁷²⁵ Öztürk, "Bir gencin koluna girip kaçırmaya kalktılar...Asker gelince genci bırakıp kaçtılar...", 13.

⁷²⁶ Muharrem Özünel.

⁷²⁷ *Çorum*, "Çorum'dan yurtdışına göç hızlandı" (20 Ağustos 1980), 1.

⁷²⁸ *Çorum*, "Çorum'da Çok Sayıda Kişi Dış Ülkelere Gitti" (4 Eylül 1980), 1.

Tablo 4.1. *Çorum nüfusunun yıllara göre değişimi (TÜİK, İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusları)*

Yıllar	Toplam nüfus	Yıllık artış (%)
1927	247.602	-
1935	284.773	12,24
1940	302.745	6,49
1945	312.723	17,52
1950	341.353	32,48
1955	401.547	21,17
1960	446.389	16,83
1965	485.567	13,07
1970	518.366	10,97
1975	547.585	8,67
1980	571.831	9,35
1985	599.204	3,53

Çorum ilinin nüfus özelliklerine bakıldığında 1950’den sonra yıllık nüfus artışının azalmakta olduğu görülmektedir. 1980 yılında yaşanan olayların ardından nüfus artış hızının 3’te 2 oranında azaldığı görülmektedir. Nüfus artış hızı bir noktadan sonra negatif yönlü olmuş, şehrin nüfusu gün geçtikçe azalmıştır. Hatta günümüzdeki nüfus miktarı 1980 yılındaki nüfustan daha azdır.⁷²⁹ Bu bize neyi göstermektedir? Nüfus değişiminden yola çıkarak birkaç olasılık üzerinde durulabilir. Bunlardan bir tanesi ölüm oranlarının doğum oranlarına göre daha fazla olabileceği olasılığıdır. Ancak hem gelişmişlik seviyesine bakıldığında hem de günümüz imkanları göz önüne alındığında bunun mümkün olamayacağı açıktır. Diğer bir olasılığı ele alırken iki farklı bileşeni birleştirmekte fayda olacaktır. Bir yerleşim yerinin nüfusundaki azalmanın nedeni göç veriyor olması olabilir. Buna bağlı olarak dışarıdan nüfus getirecek herhangi bir yönü olmaması da eklenince giden nüfusun yeri doldurulamıyor ve toplam nüfusta azalma yaşanıyor. Çorum ili için bu olasılık değerlendirilebilir. 1980 yılına kadar kendi kendine yeten veya yetmeye çalışan bu ilimiz iç karışıklıkların neden olduğu gerileme dolayısıyla terk edilmiştir. Terk edenler hem çalışanlar hem de işverenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Durmuş Batman, sermayedarların Çorum’a yatırım yapmayı uygun görmediklerini Bursa, İzmir gibi illere göç ederek burada yeni çalışma sahaları

⁷²⁹ 2022 yılı TÜİK verilerine göre Çorum ilinin nüfusu 524. 130’dur.

oluşturduklarını beyan etmektedir. Batman'a göre Çorum'a gerekli yatırımın yapılmaması şehir ekonomisini ve şehrin demografik yapısını önemli ölçüde olumsuz bir şekilde etkilemiştir.⁷³⁰

4.8. Çorum Olaylarının Kazananı Kim?

Yaşanan olaylar neticesinde kim ne kazanç elde etti diye sorduğumuzda buna cevap vermek gerçekten zor olacaktır. Çorum gazetesinin 12 Temmuz tarihli haberinde yer verilen Alevi Rıza Dede şunları söylemektedir: “Elimize tahta alsak kılıç görüyorlar. Dinimiz bir Allah’ımız bir bu işin sonu gelmeli. Ölenimiz de çok kalanımız da ama ağlamadık kimsemiz kalmadı.”⁷³¹

Çorum olaylarında aktif örgütlü solculardan 2-3 kişinin hayatını kaybettiğini belirten Muharrem Özünel, diğer şahısların savunmasız Aleviler olduğunu belirtmektedir. Savunmasız Alevilerin öldürülmesine karşılık olaylarda ölen sağcıların çatışma esnasında öldüğü ve bu kişilerin ülkücü olduğu söylenmektedir. Savunmasız hiçbir Sünni vatandaşın hayatını kaybetmediğini de eklemektedir.⁷³²

Durmuş Batman, olaylarda kaybedenin Alevi Sünni ayrımı gözetmeksizin Çorum halkı olduğunu belirtmektedir. Siyasi, ekonomik, sosyal, eğitim açısından kaybeden Çorumdur. Çorum halkı kaybettiğe Türkiye kaybetmiştir. Her geçen gün gelişen sanayisinin yerle bir olduğunu söyleyen Batman, Anadolu taşrasındaki bu ilin bir daha toparlanamadığını belirtmektedir.⁷³³

⁷³⁰ Durmuş Batman.

⁷³¹ Çorum, “Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi’nde işkenceyle öldürüldü”, 1.

⁷³² Muharrem Özünel.

⁷³³ Durmuş Batman.

SONUÇ

Ortaya çıkışı, yayılması, inanç esasları, dinî pozisyonu sürekli tartışma konusu olan Alevilik tarihsel süreçte kimi zaman yönetim kadrosuna yakın statüye sahipken kimi zaman da hem yönetimden hem de toplumsal yapıdan uzaklaştırılmışlardır. Osmanlı Devleti'nin dağılma aşamasında ortaya atılan Türkçülük akımına paralel olarak ötelenen Alevilerin yeniden sahiplenilmesi gündeme getirilmiştir.

Millî mücadele döneminde Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu'nun bilinçlenmesi, mevcut yönetim anlayışıyla ve yöneticilerle Anadolu'nun müdafaa edilemeyeceği öngörüsünün uyanması ve düşmana karşı örgütlenilmesi amacıyla düzenlediği kongreler sonucunda Ankara'ya dönerken Hacıbektaş'a da uğramıştır. Alevilerin millî mücadeleye destek vermeleri konusunda görüşme gerçekleştirmiş, Çelebi Cemaleddin Efendi ile Salih Niyazi Baba mücadeleye destek sözü vermişlerdir.

Millî mücadelede vatanın savunulmasına büyük destek veren Aleviler Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasıyla yönetim kadrosuna destek vermeye devam etmişlerdir. Ancak zamanla inançsal yaşayışlarını sınırlandıracak yasaların çıkarılması, toplumsal ve ekonomik zorlukların çözülememesi siyasi yönden arayışı gerekli kılmıştır. Bu nedenle DP'nin katıldığı ilk seçimde tercih ettikleri parti olmuş, DP önemli bir oy oranı ile iktidara sahip olmuştur. Ancak DP'nin de zamanla söylem ve icraatları Alevilere ters düşmüş, seçimlerde farklı partilerden yana tercihlerini kullanmışlardır. Ancak 1965-1969 Süleyman Demirel hükümetinden sonra partiler tek başlarına iktidara gelememiş, siyasi istikrarsızlık yaşanmıştır.

Ülkemizde yaşanan 1960 ve 1980 askerî darbeleri ile 1971 muhtırasının siyaset üzerinde de büyük etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Sağ ideolojinin oy

oranlarının düştüğü ve sağ partilerin iktidarda olduğu döneme denk gelen darbelerden sonra sağ partilerin oy oranlarında artış olmuştur.

Siyasi istikrarsızlık ekonomik, sosyal, kültürel, anayasal sıkıntıları da doğurmuştur. Özellikle 1971 askeri muhtırasından sonra hiçbir hükümet uzun süre görevde kalamamış, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılara çözüm getirememiştir. Her geçen gün sokak çatışmaları, suikastlar hız kaybetmeden devam etmektedir. Ülkenin her yerinde yaşanan kaos ortamı, inançsal yönden hassas bir şehir olan, Çorum'da yaşanmıştır. Ancak ülkenin genelinden farklı olarak şehirdeki bütün halkın karşı karşıya geldiği ya da getirilmeye çalışıldığı bir süreç yaşanmıştır. Ülke genelinde var olan sağ-sol çatışması nedeniyle küçük gruplar arasındaki çatışma MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın öldürülmesiyle birlikte daha kalabalık grupların çatışması halini almıştır. Yerel yönetimin ve güvenlik güçlerinin gerekli önlemleri alması durumunda olayların kısa zamanda durdurulacağı konusu hem sağ-sol ideolojiyi benimseyen çatışma gruplarında yer alan kişilerce hem de çatışma grupları içinde yer almayan halk tarafından kabul edilmektedir. Olayların ilk günlerinde yapılacak doğru bir müdahale ile birçok insanın hayatının kurtulabileceği birçok kişide hâkim görüştür. Ancak Çorum Valisi Rafet Üçelli olayların ciddiyetini görememiş var olan olayları önemsiz bir olay gibi göstermeye çalışmıştır. Güvenlik güçleri de olay yaşanan mahallelere müdahale etmemiş, bugün Çorum'da adeta sınır olarak bilinen Gazi Caddesi'nde konuşlanmıştır. 12 Eylül askerî darbesine kadar her gün toplumsal olayların yaşandığı Çorum'da halk adeta cehennemi yaşamıştır. Olaylar ancak darbeden sonra kontrol altına alınabilmiştir. Sağ ve sol ideolojiyi benimseyen insanların bir kısmı dahi darbeyi olumlu karşılamıştır.

Çorum olaylarında güvenlik güçlerinin olayları sona erdirecek düzeyde müdahale etmemesi nedeniyle sağ ve sol ideolojiyi benimseyen kişiler yoğunlukta olduğu bölgeyi ele geçirmeye çalışmıştır. Kurtarılmış bölge olarak isimlendirilen bu noktalarda askerî, siyasi, ekonomik toplumsal kontrol büyük oranda kaybedilmiştir. Bu kontrolsüz ortamda yaşanan olaylarda sağcı-solcu, Alevi-Sünni birçok vatandaş hayatını kaybetmiştir. Bu vatandaşların çok az bir kısmı ideolojisini savunmak amacıyla karşı görüşteki kişiyle çatışırken hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenlerin çoğu ise herhangi bir çatışma halinde olmaksızın doğum yerini gösteren köyün, annesinin-babasının Alevi veya Sünni olması gibi akıl almaz

nedenlerden dolayı öldürölmüşlerdir. Aslında bu bize ideolojik bir çatışmanın değil, cehaletin ne kadar acı sonuçlar doğurduğunun göstergesidir.

Mayıs ve haziran ayındaki çatışmalar sağ-sol odaklı olmasına rağmen temmuz ayında yaşanan çatışmaların merkezine Alevi-Sünni inancı alınmak istenmiştir. Çatışma ortamına inancın dahil edilmesi, kullanılması İkinci Çorum olaylarının çok daha şiddetli olmasına neden olmuştur. Birçok insanın Birinci Çorum olaylarındaki ideolojik çatışmada taraf olmaması nedeniyle İkinci Çorum olaylarında başvurulanan inançsal çatışma ortamının oluşturulmaya çalışılması büyük oranda başarıya ulaşmıştır.

Çorum olaylarında ideolojisi uğruna ve her şeyden habersiz onlarca kişi hayatını kaybederken sağcı-solcu veya Alevi-Sünni kesimin ne kazandığı hem olayların yaşandığı dönemde hem de günümüzde görölmektedir. Bu olayların elbet kazananı vardır ancak bu kesinlikle Çorum halkı değildir.

Çorum'da yaşamamanın güvenli olmadığı düşüncesi nedeniyle şehir dışına ve ülke dışına göçler artmış, birçok işçi ve işveren Çorum'u terk etmiştir. Şehir dışına yoğun göçlerin yapılması ve sermaye sahiplerinin yatırımlarını Çorum dışına yapması nedeniyle şehir maddi anlamda büyük gerileme yaşamıştır. Günümüz Çorum nüfusunun 1980 yılındaki nüfustan az olmasının sebeplerinden birisi de hiç şüphesiz yaşanan olaylardır. Nüfusun az olması milletvekili sayısını etkilemiş dolayısıyla mecliste daha az sayıda temsilci bulundurur hale gelmiştir.

Bunlardan çok daha önemli bir sonucu ise hala günümüzde de devam eden Alevi ve Sünni vatandaşların bir araya gelmekten kaçınmaları olmuştur. Çorum'daki Alevi ve Sünni vatandaşların büyük kısmı kendisi ile aynı dinî inancı benimseyen insanların olduğu mahalleleri tercih etmektedir. Çorum'da hâlâ yeni bir yuva kurma genelde aynı inancı benimseyen kişiler arasında gerçekleştirilmektedir. Farklı inancı benimseyen gençlerin evlilik istekleri birinin ailesi veya her ikisinin ailesi tarafından reddedilmektedir. Ailesine rağmen evlilik akdini gerçekleştiren gençlere genellikle aileler sırtını dönmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse 1980 yılında önce sağ-sol ve ardından Alevi-Sünni çatışması şeklinde yaşanan olaylar hem o gün hem de günümüzde büyük toplumsal sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Her kesimden vatandaş bir araya gelerek Çorum olayları ile yüzleşip helalleşmedikleri müddetçe halk arasındaki bu mesafeli yaşayış devam edecektir.

Çorum’da yaşanan olayların sağcı-solcu/Alevi-Sünni mücadelesi olarak görülmesi fark etmeksizin ortada bir gerçek vardır: Onlarca insan hayatını, sevdiklerini, maddi kazancını kaybederken ülkemiz de umut dolu yarınlarını kaybetmiştir. Geride kalanların da bir şey kazandığını söylemek mümkün değildir. O halde yaşanan bu olayların kime ne yararı olmuştur? Halka herhangi bir yarar sağlamadığı açıktır.

KAYNAKLAR

- Acat, Yaşar. “Klasik Arapça Sözlüklerde Alevi Teriminin Anlamı ve Semantik Tahlili”. *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 2/455-461. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Afşar, Erkan. “Türk Politik Tarihinde Demokrat Parti ve 1946 Programı”. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 4/8 (Aralık 2019), 273-295.
- Akkır, Ramazan. “Cumhuriyet Halk Partisinin Din Politikaları ve Kendi Tabanının Bunlara Bakışı (İstanbul Örneği)”. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2016.
- Akkır, Ramazan. “Siyasal Bir Mesele Olarak Alevilik”. *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 2/605-617. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Akkır, Ramazan. “Türkiye’de Din ve Muhafazakarlık”. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Akman, Eyüp. “Türk Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği ve Safranbolu’daki Ocaklar”. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 15/1 (Mart 2007), 393-400.
- Aksoy, Nurettin. (Görüşme 15 Kasım 2021).
- Aksüt, Hamza vd. *Alevi Tarih Yazımında Skandal-Erdoğan Çınar Örneği*-. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2. Basım, 2010.
- Aksüt, Hamza. *Aleviler*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 3. Basım, 2012.
- Akşam. “CHP: Çorum olaylarının sahibi Demirel’dir” (11 Temmuz 1980), 7.
- Akşam. “Çorum istila edilmiş şehir görünümünde!” (6 Temmuz 1980), 7.
- Akşam. “Çorum sakin, halk tedirgin” (7 Temmuz 1980), 7.
- Akşam. “Ecevit, Çorum olaylarında hükümet taraf tuttu, dedi” (8 Temmuz 1980), 1.
- Aktay, Yasin. “Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar”. *Milel ve Nihal* 4/1 (Ocak-2007), 57-76.
- Aktürk, Hamit. “Çağdaş Aleviliğin Dört Ali’si”. *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 2/56-70. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Aktürk, Şener. “Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007”. *Doğu Batı Dergisi* 44 (2008), 43-74.

- Akyürekli, Mahmut. *Dersim Sorunu (1937-1938)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Akyüz, İsmail. "Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Ocak 2017), 143-164.
- Alevi Enstitüsü. "Sabahat Akkiraz’ın Hazırlattığı Alevi Raporu". Erişim 23 Nisan 2022. <http://alevienstitusu.blogspot.com/2012/12/sabahat-akkirazn-hazrlattg-alevi-raporu.html>
- Alıcı, Mehmet. "Zerdüşt’ten Günümüze Mecûsîlik/Zerdüştilik". *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni Aklî Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu: Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbrani Gelenekleri*. proje ed. Bayram Ali Çetinkaya cilt ed. Ali Osman Kurt. 1/773-798. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Alvanoğlu, Sönmez. "Türkiye’de Alevi Kimliği Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 15 (2017), 173-189.
- Arslanoğlu, İbrahim. "Alevilik Nedir". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 13 (Bahar-Mart 2000), 153-184.
- Aydemir, Salih Sefa. "Türkiye’de 1965 Yılından Sonra Ortaya Çıkan Siyasi Öğrenci Hareketlerinin Sosyo-Kültürel Sebepleri". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 36 (Aralık 2020), 821-849. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.787797>
- Aydın, Ahmet Hamdi - Özcan, Sadegül. "Yazmaya Değil Yapmaya Memur Olan Vali: Recep Yazıcıoğlu". *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*. ed. Hüsrev Akın. 2/883-889. Erzincan: Erzincan Üniversitesi Dijital Baskı Merkezi, 2016.
- Aydın, Ayhan. "Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Alevilik-Bektaşilik Üzerine". *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 33 (Bahar-1997), 9-19.
- Aydınlık*. "Cami hocaları: Çorum’da olayları sağcılar başlattı" (13 Temmuz 1980), 6.
- Aydınlık*. "Çorum halkı direniyor" (7 Temmuz 1980), 1.
- Aydınlık*. "Çorum halkı saldırganları teker teker tespit ediyor" (9 Temmuz 1980), 1-6.
- Aydınlık*. "Çorum olaylarında bazı polislerin tahrikçilik yaptığı belirlendi" (11 Haziran 1980), 6.
- Aydınlık*. "Çorum’da TİBO-MHP pusulası taşıyan faşistler evleri kundakladılar" (10 Haziran 1980), 1.
- Aydınlık*. "Dev-Sol, Gün Sazak’ı kendilerinin öldürdüğünü ileri sürdü" (26 Haziran 1980), 1.
- Aydınlık*. "Ecevit: MHP, AP’ye yeni şartlar ileri sürecek" (7 Haziran 1980), 6.
- Aydınlık*. "Faşistler cami bombalandı deyip saldırıya geçtiler" (5 Temmuz 1980), 6.
- Aydınlık*. "Faşistler, Çorum’da saldırılarına Sünni halkı katamadı" (9 Haziran 1980), 6.
- Aydınlık*. "Katliamdan iki gün önce izin aldılar" (11 Temmuz 1980), 1.
- Aydınlık*. "MHP Çorum’da yine saldırıya geçti" (3 Temmuz 1980), 6.
- Aydınlık*. "MHP Çorum’da 50 ev ve iş yerini yaktı" (4 Temmuz 1980), 1.

- Aydınlık*. “MHP’liler Çorum’da iki polisi öldürdü” (31 Mayıs 1980), 1.
- Aydınlık*. “MHP’liler Çorum’da 100 aileyi rehin aldılar” (8 Temmuz 1980), 1.
- Aydınlık*. “TİKP: Çorum’da direnen halk katliama engel oldu” (8 Haziran 1980), 1-6.
- Aydoğdu, Hatice – Timisi Nalçaoğlu, Nilüfer. *Mustafa Timisi Anlatıyor Biz Varız: Dün, Bugün, Yarın*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2021.
- Bahar, Ozan. “Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 3/4 (Temmuz 2005), 64-90.
- Bakan, Selahaddin - Levent, Ramazan. “Tek Parti Döneminde (1923-1950) Türkiye’nin Alevi Politikası”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2018), 1-15.
- Bakır, Abdulhalik - Gökşen, Ali. “Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Amasya, Kastamonu ve Çorum Şehirleri”. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Temmuz 2019), 52-112.
- Baran, Adnan. 1962 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu lise terk olup serbest meslek ile uğraşmaktadır. (Görüşme 14 Kasım 2021).
- Baş, Eyüp. “Ahmed Yesevî’nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (Ağustos 2011), 21-53. https://doi.org/10.1501/1lhak_0000001077
- Batman, Durmuş. 1961 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu ortaokul terk olup makine tamirciliğinden emekli olmuştur. (Görüşme 15 Kasım 2021).
- Bayar, Sezai vd. “Çorum’da bu iş durmaz”. *Hürriyet* (7 Temmuz 1980), 1-13.
- Bayar, Sezai vd. “Çorum’da hayat normale dönüyor”. *Hürriyet* (10 Temmuz 1980), 1-11.
- Bayar, Sezai vd. “Çorum’da iç göç başladı”. *Hürriyet* (9 Temmuz 1980), 11.
- Bayar, Sezai vd. “Çorum’da korkulu bekleyiş”. *Hürriyet* (6 Temmuz 1980), 1-11.
- Bayar, Sezai vd. “Sokağa çıkma yasağı kalktı ama barikatlar duruyor”. *Hürriyet* (8 Temmuz 1980), 1-15.
- Bozan, Mahmut. “Dini Cemaatlerin Demokrasi Algısı Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma; Nur Hareketi ve Müslüman Kardeşler”. *USOBED* (Haziran-2020), s. 66-86.
- Bozkurt, Celil. “1968 Olaylarının Türk Siyasetine Etkisi: Milliyetçi Hareketin “Komando” Kampları”. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı* 117/231 (Kasım-Aralık 2017), 67-85.
- Bozkurt, Fuat. *Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Salon Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Bozkurt, Nebi. “Kadem-i Şerif”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadem-i-serif>
- Bulduk, Üçler. “Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri-1”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 3 (Nisan 1992), 129-167. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000118

- Buz, Engin. *Alevi Yazınında Osmanlı İmgesi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Büyük Ozanlar/Yazarlar Dizisi: 2 - Pir Sultan Abdal*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1992.
- Büyükyıldırım, Yalçın. *Çaldıran Savaşı ve Anadolu Alevileri Üzerindeki Etkileri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Casanova, Julian. *İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi*. çev. Uğur Kocabaşoğlu. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2015.
- Cumhuriyet*. "AP Milletvekili Ahmet Cinbek: Çorum olaylarını MHP'li militanlar başlattı" (21 Temmuz 1980), 1.
- Cumhuriyet*. "Çorum'da camiye bomba atan 2 sağcı militan yakalandı" (13 Temmuz 1980), 1.
- Cumhuriyet*. "Çorum'da gerginliğin köylere kadar yayıldığı bildiriliyor" (8 Haziran 1980), 1-9.
- Cumhuriyet*. "Demirel: Ecevit provokatör olarak konuşuyor" (5 Haziran 1980), 9.
- Cumhuriyet*. "Ecevit: Cinayetın tepkisi istismar edilerek tırmanış iç savaşa dönüştürölmek isteniyor" (29 Mayıs 1980), 9.
- Cumhuriyet*. "Ecevit: Demirel'in faşizmi tezgahladığı belli olmuştur" (12 Temmuz 1980), 9.
- Cumhuriyet*. "Ecevit: Türkiye'nin bazı kentlerinde iç savaş başladı" (4 Haziran 1980), 9.
- Cumhuriyet*. "Evet, Falcılığa Gerek Yoktur" (20 Temmuz 1980), 1.
- Cumhuriyet*. "Faşistler kitlesel saldırıya geçti" (5 Temmuz 1980), 9.
- Cumhuriyet*. "Gün Sazak toprağa verildi, Ülkücüler Eskişehir'de dükkânları açtırmadı" (31 Mayıs 1980), 1.
- Cumhuriyet*. "Gün Sazak'ın Cenazesi Bugün Kaldırılıyor" (30 Mayıs 1980), 9.
- Cumhuriyet*. "İçişleri Bakanı: Çorum'da devleti yıkmak isteyen solun karşısına devlete destek fikrinden hareket eden sağ çıktı" (14 Temmuz 1980), 1.
- Cumhuriyet*. "MHP Grubu Mücadeleye sine-i millette devam etme kararı aldı" (29 Mayıs 1980), 9.
- Cumhuriyet*. "Sağ terör bu kez de Çorum'u hedef aldı" (30 Mayıs 1980), 9.
- Cumhuriyet*. "Sazak'ın öldürölmesi sola saldırıyı arttırdı" (29 Mayıs 1980), 1.
- Cumhuriyet*. "Vali Yardımcısı Danıştay'a Başvurdu" (25 Temmuz 1980), 9.
- Çağlar, İrfan. *Ekonomik Gelişme Sürecinde Çorum'daki Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinin Dünü, Bugünü, Sorunlarının Tespiti ve Çözüm Yollarının Araştırılması*. Çorum: ÇOSİAD Yayınları, 1997.
- Çağlıyan, Zeyneb. "Cumhuriyet Modernleşmesi, Din ve Köylölük: Bir Mühendis-Siyasetçi Olarak Süleyman Demirel'in İdealleri ve İcraatları". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 5/18 (2008), 217-229.

- Çelik, Celalettin. “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”. *Bilimname* 2018/35 (Nisan 2018), 217-251. <https://doi.org/10.28949/bilimname.395442>
- Çetin, Orhun Bora. “Kabuk: Çorum 1980”. *Youtube*. Yayın Tarihi 28 Aralık 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=LCEocERxWwk>
- Çetin, Osman. “Horasan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/horasan>
- Çınar, Erdoğan. *Aleviliğin Kökleri*. İstanbul: Kalkedon Yayınevi, 5. Basım, 2012.
- Çıplak, İsa Tolga. *Demokrat Parti Döneminde Aleviler ve Bektaşilerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri (1950-1960)*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Çorum. “Alevi-Sünni ayrımı bir tuzaktır!” (12 Temmuz 1980), 1.
- Çorum. “Bay Irmak Ne Demiş?” (18 Temmuz 1980), 1.
- Çorum. “Belediye Başkanı Ortada Yok” (21 Temmuz 1980), 1.
- Çorum. “Cezaevi Kaçağı Bir Faşist Yoğunpelit Köyünde Bir Çobanı Otomatik Silahla Tarayarak Öldürdü” (25 Ağustos 1980), 1.
- Çorum. “Çok sayıda köy pazara ürün getirmiyor!” (23 Temmuz 1980), 1.
- Çorum. “Çorum, Kahramanmaraş olmayacak” (16 Haziran 1980), 1-4.
- Çorum. “Çorum Olayları Devlet Yatırımlarını Önemli Ölçüde Etkiledi”, (26 Temmuz 1980), 1.
- Çorum. “Çorum Olayları 2” (18 Temmuz 1980), 4.
- Çorum. “Çorum Olayları 3” (20 Temmuz 1980), 4.
- Çorum. “Çorum’da Çok Sayıda Kişi Dış Ülkelere Gitti” (4 Eylül 1980), 1.
- Çorum. “Çorum’da işsiz sayısı artıyor”, (20 Ağustos 1980), 1.
- Çorum. “Çorum’dan yurtdışına göç hızlandı” (20 Ağustos 1980), 1.
- Çorum. “Devlet hastanesinde doktor yok” (23 Haziran 1980), 1.
- Çorum. “Etem Eken: Çorum sıkıyönetim kapsamına alınmalıdır” (15 Temmuz 1980), 1.
- Çorum. “Faşist saldırılara karşı gazetemiz yine görev başında” (16 Haziran 1980), 1.
- Çorum. “Faşist saldırılara tepki büyük oldu” (16 Haziran 1980), 4.
- Çorum. “Gazetemiz yayınına ara vermek zorunda kaldı” (14 Temmuz 1980), 1.
- Çorum. “Hafif yaralı tıp öğrencisi SSK Hastanesi’nde işkenceyle öldürüldü” (12 Temmuz 1980), 1-3.
- Çorum. “Halkın can güvenliği sağlanmış değil” (17 Haziran 1980), 1.
- Çorum. “J. Yarbay’a takdirname verildi” (17 Haziran 1980), 1.
- Çorum. “Kent içi göç devam ediyor”, (29 Temmuz 1980), 1.
- Çorum. “Mezhep kışkırtıcılığı yapılarak halk parçalanmak isteniyor” (16 Haziran 1980), 1.

- Çorum*. “Milönü’ ne PTT şubesi açılıyor”, (14 Temmuz 1980), 1.
- Çorum*. “Olaylara Karışan Polislerin İfadeleri Bile Alınmadı”, (10 Eylül 1980), 1.
- Çorum*. “TRT Çorum olayları ile ilgili yalan haber veriyor” (15 Temmuz 1980), 1.
- Çorum*. “TRT VAR-DER: Olaylarda TRT Kışkırtıcılık Yaptı” (26 Temmuz 1980), 1
- Çorum*. “Ülkücüler zorla Hergün Gazetesini satıyor!” (26 Temmuz 1980), 1.
- Çorum*. “Yurttaşlar göçe zorlanıyor”, (1 Temmuz 1980), 1.
- Çorum*. “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlandı” (20 Mayıs 1980), 1.
- “Çorum”. *Büyük Larousse*. 6/2781. İstanbul: Milliyet Yayıncılık, 1986.
- “Çorum”. *Grolier International Americana Encyclopedia*. 4/298. İstanbul: 1993.
- “Çorum (İsminin Menşei)”. *Yeni Rehber Ansiklopedisi*. 5/152. İstanbul: İhlas Gazetecilik Holding AŞ, 1993.
- “Çorum olayları”. *Büyük Larousse*. 6/2781-2782. İstanbul: Milliyet Yayıncılık, 1986.
- Çürükuğurlu, Murat. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kars-Erzurum Yöresi Alevi-Türkmenleri ve Esat Uras’ın Bir Raporu”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62 (Yaz-Haziran 2012), 183-198.
- Dağdemir, Özcan –Küçükkalay, A. Mesud. “Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (1999), 121-138.
- Dağlı, Yücel - Kahraman, Seyit Ali. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Dalkıran, Sayın. “Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme”. *EKEV Akademi Dergisi* 10 (Kış-2002), 95-117.
- Demir, Gökhan – Öztogay, Dünya Ahtem. “İstisnai Devlet Biçimi ve Polis: 12 Eylül Döneminde İç Güvenlik Aygıtının Yeniden Yapılandırılması”. *Amme İdaresi Dergisi* 50/1 (Mart 2017), 85-116.
- Demirel, Süleyman. *Anı Değil İtiraf*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1990.
- Demirel, Tanel. “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56/4 (Nisan 2001), 43-75. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001870
- Demircan, Adnan. “Hz. Ali’nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2, (2013), 173-190.
- Demokrat*. “Alevi Sünni Çatışması Diye Bir Şey Kabul Edilemez” (5 Temmuz 1980), 7.
- Demokrat*. “Çorum Ayakta” (6 Temmuz 1980), 5.
- Demokrat*. “Çorum Cumhuriyet Savcısı: Olaylar sağ görüşlülerin planlı saldırısıdır” (5 Haziran 1980), 5.
- Demokrat*. “Çorum Halkının Morali Yerinde” (8 Temmuz 1980), 7.
- Demokrat*. “Çorum ve Merzifon’da gergin durum sürüyor” (1 Haziran 1980), 5.

- Demokrat*. “Çorum ve Sivas’ta halka yönelik saldırılar arttı” (3 Temmuz 1980), 5.
- Demokrat*. “Çorum’da faşistler biri çocuk, ikisi kadın beş yurttaşı katlettiler” (15 Ağustos 1980), 5.
- Demokrat*. “Çorum’da köylüler baskına gelen faşistleri kovaladı” (4 Temmuz 1980), 5.
- Demokrat*. “Çorum’daki faşist katliam girişimi tüm yurttta protesto ediliyor” (9 Temmuz 1980), 7.
- Demokrat*. “Çorum’daki faşist katliam girişimi tüm yurttta protesto ediliyor” (10 Temmuz 1980), 7.
- Demokrat*. “Demirel Ateşle Oynuyor” (10 Temmuz 1980), 1.
- Demokrat*. “Faşistler Çorum’u yakıp yıkmaya başladı, halk direniyor” (5 Temmuz 1980), 5.
- Demokrat*. “Faşistler İslamiyet’e karşı yeni yeni tertipler peşinde” (30 Haziran 1980), 1.
- Demokrat*. “Faşistler polis silahıyla eğitim yapıyor” (2 Haziran 1980), 7.
- Demokrat*. “Faşistlerin meydana getirdikleri zarar iki milyar lirayı aştı” (2 Haziran 1980), 1.
- Demokrat*. “İktidar Çorum’u Faşistlere Teslim Hazırlığı Yapıyor” (9 Temmuz 1980), 7.
- Demokrat*. “İktidar Çorum’un hesabını vermelidir” (13 Temmuz 1980), 7.
- Demokrat*. “Komünist köpekler diye bağırarak eve girdiler” (12 Haziran 1980), 8.
- Demokrat*. “MHP askeri okullarda örgütleniyor” (3 Haziran 1980), 7.
- Demokrat*. “MHP Yöneticisi Gün Sazak Öldürüldü” (28 Mayıs 1980), 7.
- Deniz, Muzaffer. “Tek Partili Dönemde Din Eğitimi”. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2021), 50-71. <https://doi.org/10.31457/dased.903438>
- Dikici, Ali. “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı’nın Durumu (1977-1980)”. *Tarih ve Günce-Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Dergisi* 1/1 (Temmuz 2017), 87-124.
- Dikici, Ali. “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Polisi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 30/89 (Temmuz 2014), 11-59.
- Doğan, Tuğba. “Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı”. *History Studies Dergisi* 4/1 (Mart 2012), 157-169. https://dx.doi.org/10.9737/hist_390
- Duman, Mehmet Zeki. “Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik”. *Zeitschrift für die Welt der Türken* 3/1 (Nisan-2011), 191-209.
- Duvarcı, Ayşe. “Halk Hekimliğinde Ocaklar”. *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 7 (1990), 34-38.
- Eke, Gazi. *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş-1980 Çorum*. Ankara: Nitelik Kitap Yayıncılık, 2012.
- Ekici, Metin - Öger, Adem. “Türklerde Ocak Kültü ve Bu Kültün Alevilik İnanına Yansımaları”. 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik*

- Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç -Tuncay Bülbül. 2/1357-1367. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2007.
- Engels, Friedrich. *Alman Köylü Savaşı*. çev. Okay Gönensin. İstanbul: Yordam Kitap Yayınevi, 2018.
- en-Nevevî, Muhyiddin. *Riyazü's Salihin*. çev. Emin Özafşar – Bünyamin Erul. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Eral, Sadık. 1957 Çorum doğumlu. Mezuniyet durumu üniversite olup mesleği avukatlıktır. (Görüşme 15 Kasım 2021).
- Eral, Sadık. *Anadolu'da Alevi Katliamları*. İstanbul: Yalçın Yayınları, 1993.
- Erken, Baki. "Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi". Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 14/2 (Haziran 2016), 191-222. <https://doi.org/10.18026/cbusos.23418>
- Ermağan, İsmail. "Çin'in Ortadoğu Politikaları". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/37, (2014), 19-39.
- Eröz, Mehmet. *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Erseven, İlhan Cem. "Ekinler Kan İçindeydi". *Youtube*. Yayın Tarihi 19 Nisan 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=bsQBnUjzINg>
- Ertem, Hayri. "Hattiler ve Hititler Dönemi'nden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüz Anadolu'suna Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar – 1". *Anadolu Arşivleri* 6/2 (Ağustos 2003), 39-72. https://doi.org/10.1501/Archv_0000000104
- Euronews. "Hangi ülkede ne kadar Şii nüfus yaşıyor?". Erişim 4 Ağustos 2021. <https://tr.euronews.com/2020/01/07/hangi-ulkede-ne-kadar-sii-nufus-yasiyor>.
- Evren, Kenan. *Kenan Evren'in Anıları I*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990.
- Fergan, Eşref Edip. "Partilerin Din Siyaseti". *Sebilürresad Dergisi* 4/76 (Nisan 1950), 2-14.
- Geçgin, Ercan. "Kimlik Yönelimleri Açısından Alevi Gençlik". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 10/17 (Mart 2019), 1030-1075. <https://doi.org/10.26466/opus.527939>
- Genç, Mehmet. "Çorum halkı: Direnerek faşist katliama engel olduk". *Demokrat* (12 Haziran 1980), 8.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Alevi Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2. Basım, 1992.
- Gören, Yaşar. "Barikatlar ve yeni örgütlenmeler". *Demokrat* (11 Temmuz 1980), 7.
- Gören, Yaşar. "Faşistlerin Katliam Girişimi Durduruldu". *Demokrat* (7 Temmuz 1980), 5.
- Gül, İbrahim. "Alevî-Bektaşî Cemlerinde Erkân ve Sürek Farklılığı (Herne Cemevi Örneği)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 82 (Yaz-Haziran 2017), 25-41.

- Gül, İbrahim. "Alevi-Bektaşî Toplumunun İç Sorunları ve Çözüm Önerileri". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (Mart-2021), 37-50. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.559514>
- Gündoğdu, Abdullah. "İki Numaralı Çorum Şer'iyye Sicili'ne Göre Çorum Kazasının Mülki- Taksimatına İlişkin Yeni Bilgiler". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1/1 (Şubat 1990), 163-170. https://doi.org/10.1501/OTAM_00000000197
- Güneş, Fikret. *Kırkların Direnişi-Yaşayanların Tanıklığıyla Çorum Olayları*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2013.
- Gürbüz, Adem. "İbrahim Ulvi Yavuz'un Çalkantı ve Korkunun Bedeli Romanlarında 1980 Darbesi Öncesi Toplumsal Olaylar". *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 13 (Haziran-2018), 48-63. <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK493>
- Haklı, Salih Zeki. "Erken Cumhuriyet Döneminde Polis Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi". *Güvenlik Çalışmaları Dergisi* 24/1 (2022), 4-30.
- Hergün, "Çorum olaylarını TKP-B üstlendi" (22 Ağustos 1980), 8.
- Hergün, "Çorum ve Fatsa/Bir İhanetin İçyüzü" (31 Temmuz 1980), 1-7.
- Hergün, "Gün Sazak, Allah bir, kitap bir, bayrak bir diye mücadele ettiği için katledildi" (30 Mayıs 1980), 1.
- Hürriyet. "Büyük bir kalabalığın katıldığı cenaze töreni dolayısıyla başkentte geniş güvenlik önlemleri alındı. Şehrin giriş ve çıkışları tutuldu" (31 Mayıs 1980), 11.
- Hürriyet. "CHP olayların sorumlusunun Demirel olduğunu ileri sürdü" (11 Temmuz 1980), 13.
- Hürriyet. "Çorum ateşe verildi" (5 Temmuz 1980), 9.
- Hürriyet. "Çorum'da olaylar yatışmadı" (1 Haziran 1980), 10.
- Hürriyet. "Demirel, Türkiye'de kışkırtmacılığın ve bölücülüğün hamisi CHP'dir" (11 Temmuz 1980), 1.
- Hürriyet. "Polise Göre Gün Sazak'ı DEV-YOL Öldürdü" (31 Mayıs 1980), 1-11.
- Hürriyet. "Sivas ve Çorum'da sokağa çıkma yasağı kaldırıldı" (4 Temmuz 1980), 9.
- Hürriyet. "Türkeş Ecevit'i suçladı" (29 Mayıs 1980), 1-11.
- İpek, Yasin. "Tarihsel Süreçte Alevi-Bektaşî ve Kızılbaş Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar". *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 2/507-527. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Kaplan, Doğan. "Fuat Köprülü'ye Göre Anadolu Aleviliği ve Bektaşilik". *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 10/20 (Yaz-2015), 89-108. <https://orcid.org/0000-0001-9004-0863>
- Kara, Hüseyin. "Tek Parti Dönemi Din Politikası (1923-1946)". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/19 (Haziran 2017), 111-136. <https://doi.org/10.20875/makusobed.324019>

- Kasapsaraçoğlu, Murat. “Soğuk Savaş Döneminde Türkiye’de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/3 (Temmuz 2020), 1342-1356. <https://doi.org/10.21547/jss.682186>
- Katılmış, Canan – Baharççek, Abdulkadir. “Malatya’da Yerel Siyasetin Dönüşümü Üzerinde Hamit Fendoğlu’nun (Hamido) Etkisi”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 11/1 (Eylül 2020), 10-32.
- Kaya, Aşır Yüksel - Akdemir, İlhan Oğuz. “Çorum’da Kentsel Gelişmenin Morfolojik Analizi”. *Al-Farabi International Journal of Social Sciences* 5/1 (Mart 2020), 10-27.
- Kaymakcan, Recep. *Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri-Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayıncılık, 2009.
- Kılıç, Ecevit. *Soğuk Savaş Döneminde Türk İstihbarat Kurgusu*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kırkpınar, Leyla. “Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18/36 (Ekim 2018), 349-359.
- Koca, Oğuzhan. “Türkiye’de Muhafazakâr, Milliyetçi ve Sol Düşüncelerde Siyasal Bir Sembol Olarak Atatürk”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 75/4 (Aralık 2020), 1469-1489. <https://doi.org/10.33630/ausbf.753477>
- Kodal, Tahir. “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayetinin Nüfus Özellikleri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (2009), 233-258.
- Koparan. “Açıklama” (17 Haziran 1980), 1.
- Koparan. “Çorum ekonomik bir çıkmazın eşiğine geldi” (4 Ağustos 1980), 1.
- Koparan. “Çorum’da ev, arsa, daire alımları hızını kaybetti” (19 Haziran 1980), 1-4.
- Koparan. “Çorum’da halkın cam ihtiyacı yeterince karşılanmadı” (4 Ağustos 1980), 1.
- Koparan. “Çorum’da sağlık sorunu da çıkmazda” (18 Ağustos 1980), 1.
- Koparan. “MHP’li gençler Gün Sazak’ın öldürülmesini protesto ettiler” (29 Mayıs 1980), 1.
- Koparan. “Sayın Okurlarımıza Duyuru” (21 Temmuz 1980), 1.
- Koraman, Bedri. *Milliyet* (29 Mayıs 1980), 1.
- Köklügiller, Ahmet. *Pir Sultan Abdal: Yaşamı ve Şiirleri*. İstanbul: Ertüze Yayınları, 1985.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*. Ankara: TTK Basımevi, 4. Basım, 1991.
- Kutlu, Haşim. *Kızılbaş Alevilikte Yol Erkân Meydanı*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2007.
- Kurt, Yılmaz. “Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”. *Belleten Dergisi* 59/224 (Nisan 1995), 75-119. <https://doi.org/10.37879/belleten.1995.75>

- Levent, Ramazan. "Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine Alevi Siyasal Değişimi". *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/19 (Mayıs 2020), 79-103.
- MAK, Meclis Araştırma Komisyonu. *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*. Ankara: TBMM, 2012.
- Melikoff, Irene. *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- Memiş, Hande Rana. *Osmanlı Yazarlarına Göre Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri (1533-1555)*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Milliyet*. "CHP, AP, MSP Fatsa ilçe başkanları: Her yerde kan var, biz burada huzur içindeyiz" (11 Temmuz 1980), 1.
- Milliyet*. "CHP'li Bütün: Çorum'daki olayların ardında MHP'liler var" (14 Haziran 1980), 10.
- Milliyet*. "Çorum'da ölü sayısı 15'e çıktı" (6 Temmuz 1980), 9.
- Milliyet*. "Çorum'daki olaylarda 1 kişi öldü 27 kişi yaralandı, 100 işyeri tahrip edildi" (30 Mayıs 1980), 10.
- Milliyet*. "Çorum'daki silahlı sokak çatışmalarında 5 ölü, çok da yaralı var" (5 Temmuz 1980), 10.
- Milliyet*. "Erbakan: Olaylar iç savaş boyutunda" (6 Temmuz 1980), 9.
- Milliyet*. "Fatsa'da solcu, Çorum'da sağcı teröristlerin çıkardığı olaylarda 1'i astsubay 8 kişi öldü" (3 Temmuz 1980), 10.
- Milliyet*. "İdam mahkûmu Pehlivanoğlu yakalandı" (19 Ağustos 1980), 6.
- Milliyet*. "MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak evinin önünde öldürüldü" (28 Mayıs 1980), 6.
- Milliyet*. "MHP'li Irmak, Çorum Jandarma Alay Komutanı'nın görevden alınmamasını eleştirdi" (12 Haziran 1980), 7.
- Milliyet*. "MHP'li Sazak'ı öldürmekten sanık 6 kişiden 1'i tutuklandı" (7 Haziran 1980), 7.
- Milliyet*. "Öymen: Çorum ve Amasya'da polis sağcı saldırganlarla birlikte halka saldırıyor" (7 Haziran 1980), 7.
- Milliyet*. "TİKP: Çorum olaylarından MHP sorumludur" (10 Temmuz 1980), 10.
- Milliyet*. "TİP: Sazak'ın öldürülmesi MHP içinde bir hesaplaşmadır" (1 Haziran 1980), 6.
- Milliyet*. "TRT'nin yorumu: Tüm cinayetler bir yerden planlanıyor ve tek hedefi Türkiye'yi bölmektir" (24 Temmuz 1980), 10.
- Mumcu, Uğur. "Kanlı Plan". *Cumhuriyet* (20 Temmuz 1980), 1.
- Nokta Dergisi. "Korkunç İtiraf" (8 Haziran 1986), 13-21.

- Ocak, Ahmet Yaşar. “Alevi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/368-369. İstanbul: 1989.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Basım, 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Onat, Hasan. “Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik, Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 12/33 (Haziran 2009), 37-46.
- Onat, Hasan. “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik- Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 1 (Yaz-2009), 18-31. <https://doi.org/10.24082/abked.2009.01.002>
- Öz Yıldız, Seda. “Güvenlik Bürokrasisi ve Partizanlaşma Sorunu: 1970’li Yıllarda Türk Polis Teşkilatı”. *Liberal Düşünce Dergisi* 85 (Kış 2017), 85-104.
- Özmen, Fazilet Ahu. “Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I”. *Alternatif Politika* 3/1 (Mayıs 2011), 31-54.
- Özünel, Muharrem. 1954 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu üniversite olup 1980 yılına kadar matematik öğretmenliği yapmıştır. (Görüşme 15 Kasım 2021).
- Öztelli, Cahit. *Pir Sultan Abdal-Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 7. Basım, Ekim-1989.
- Öztürk, Emine. “Milli Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-Komünizm (1965-1971)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2016/3), 103-126.
- Öztürk, Saygı. “Amasya ve Tokat valileri uyarıldı”. *Hürriyet* (8 Temmuz 1980), 15.
- Öztürk, Saygı. “Bir gencin koluna girip kaçırmaya kalktılar...Asker gelince genci bırakıp kaçtılar...”. *Hürriyet* (7 Temmuz 1980), 1-13.
- Öztürk, Saygı. “Çorum’da iki ceset daha bulundu”. *Hürriyet* (5 Haziran 1980), 13.
- Öztürk, Saygı. “Çorum’da kundaklama hareketleri başladı”. *Hürriyet* (6 Haziran 1980), 13.
- Öztürk, Saygı. “Çorum’da 600 aile evlerini terk etti”. *Hürriyet* (7 Haziran 1980), 13.
- Öztürk, Saygı. 1955 Yozgat doğumludur. Asıl mesleği öğretmenlik olan Öztürk, gazetecilik ve yazarlık yapmaktadır. (Görüşme 12 Kasım 2021).
- Özuslu, Gülnur. “Bazı polisler Çorum’da yarım kalan saldırılarını tamamladı”. *Demokrat* (22 Temmuz 1980), 7.
- Piyadeoğlu, Cihan. *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Rençber, Fevzi. “Alevi Geleneğinde Cem Evinin Tarihsel Kökeni”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (Şubat 2012), 73-86.
- Selçuk, Hava. “XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Alevi Toplumuna Bakışı (Ordu Örneği)”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59 (Güz-Eylül 2011), 71-90.

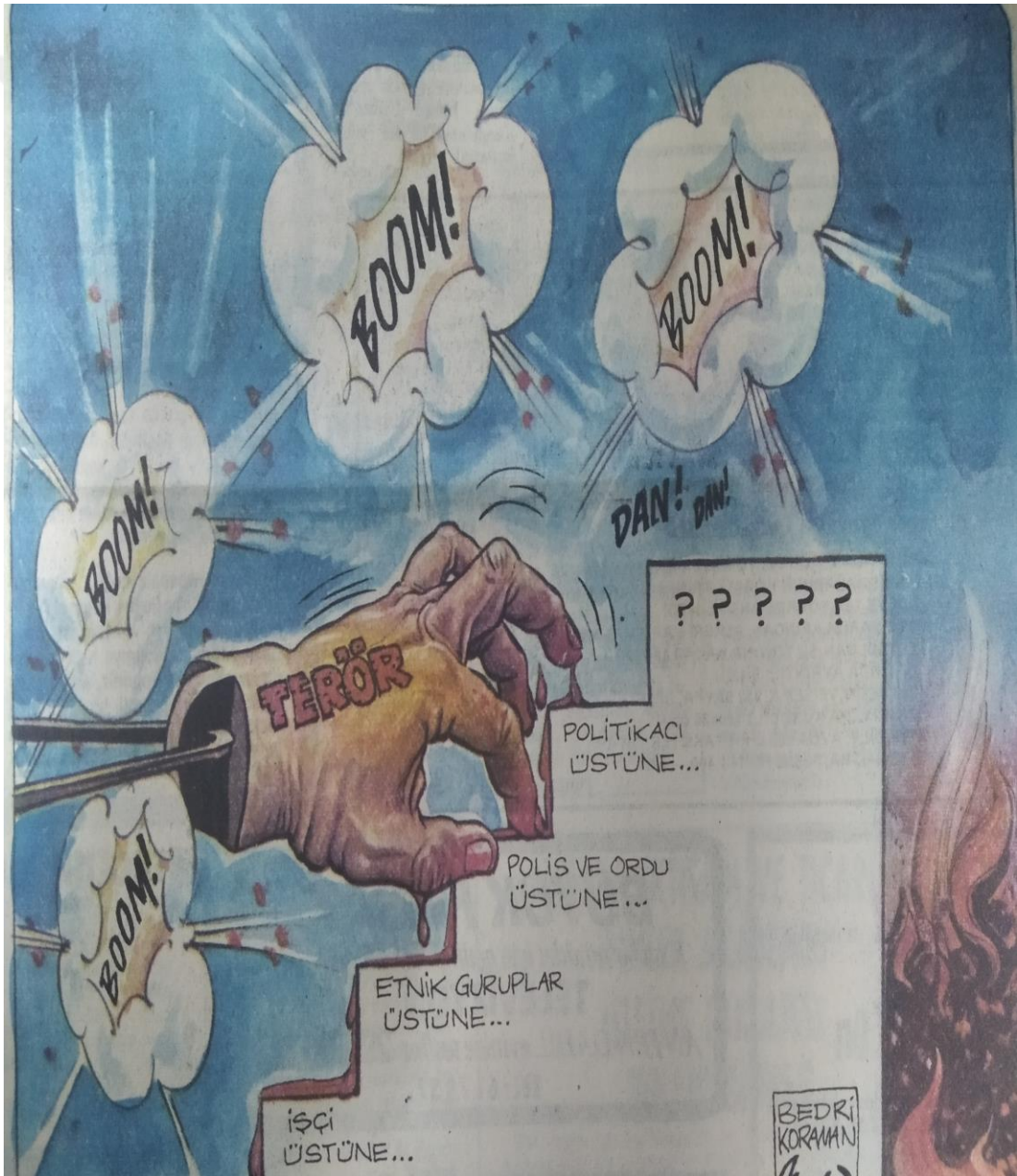
- Sezgin, Abdülkadir. “Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda Bektaşiler ve Günümüzde Bektaşilik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 5 (Bahar-Mart 1998), 103-115.
- Soylu, Ali. 1963 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu lise olan Soylu, işçi emeklisidir. (Telefon görüşmesi 11 Ekim 2023).
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Ankara Vilayet Salnamelerine Göre Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Çorum”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Aralık 2007), 7-40.
- Sözen, Süleyman. “Polis ve Profesyonellik”. *Polis Bilimleri Dergisi* 6/3-4 (2004), 115-130.
- Sureka, Filiz. *Müze ve Ören Yeri Arasındaki Bildirişim ve Etkileşim Sorunları; Alacahöyük Müzesi ve Ören Yeri İçin Bir Uygulama Çalışması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu, 2013.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1972.
- Şahin, İlhan. “Çorum”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 7 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/corum>
- Şahin, Mustafa Kemal. “Çorum ve Çevresinde Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürünün Oluşumunda Bazı Yapılar Üzerine Yorumlamalar”. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 44 (Ağustos 2018), 177-200.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Atatürk ve Seymen Alayı*. Ankara: Ankara Kulübü Yayınları, 1971.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964.
- Takım, Abdullah. “Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları”. *T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Maliye Dergisi* 160 (Ocak-Haziran 2011), 154-176.
- Tasvir*. “Türkeş olayın suçlusu olarak Ecevit’i suçladı” (29 Mayıs 1980), 1.
- Teğin, Emre “Rus İç Savaşı’nda Bolşeviklerin Türkistan Siyaseti ve Orenburg Tıkacı Meselesi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41/72 (2022), 323-362.
- Tercüman*. “Çorum’da hayat normale dönüyor” (5 Haziran 1980), 12.
- Tercüman*. “Gün Sazak’ın katillerinin eşkalleri tespit edildi” (1 Haziran 1980), 1.
- Tercüman*. “Olaylarla Dolu Bir Gün Yaşadık... 20 Ölü” (31 Mayıs 1980), 1.
- Tercüman*. “Türkeş: Cinayetlerin sorumlusu Ecevit’tir” (29 Mayıs 1980), 1-12.
- Tercüman*. “3 Polisin öldürüldüğü Çorum’da sokağa çıkma yasağı ilan edildi” (31 Mayıs 1980), 1-12.
- Tozlu, Sümeyra. *Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği*. Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Tuğ, Turgut. 1961 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu ortaokul terk olup emeklidir. (Görüşme 16 Kasım 2021).

- Turan, Ahmet - Yıldız, Harun. "Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (Eylül 2008), 11-24.
- Turhan, Salih –Ayışıt, Neşe. *Alevi-Bektaşî Müzik Kültürü ve Semahlar*. 1 Cilt (A-G). İstanbul: MSA Matbaa, Aralık-2019.
- Tuşalp, Erbil. "Hafif yaralı olarak SSK Hastanesine götürülen tıp öğrencisi işkenceyle öldürüldü". *Cumhuriyet* (9 Temmuz 1980), 10.
- Tuşalp, Erbil. "Milönü Semti'nde bir gece". *Cumhuriyet* (7 Temmuz 1980), 5.
- Tuşalp, Erbil ve Tunaboğlu, Mahmut. "Çorum'da göç sürerken ölü sayısı her an artıyor". *Cumhuriyet* (6 Temmuz 1980), 5.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2022". Erişim 21 Mayıs 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuc-lari-2022-49685>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları Veri Tabanı-Seçim Yılına Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları". Erişim 21 Mayıs 2023. <https://rapory.tuik.gov.tr/21-05-2023-10:15:20-2157201272931602461024643429.html?>
- Ulusoy, Ali Celalettin. *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*. Hacıbektaş: Yayınevi (Bilinmiyor), 2. Basım, 1986.
- Üçer, Cenksu. "Alevilik; Yapılar, Grupların Temel Özellikleri ve Bazı Mülâhazalar". *Dini Araştırmalar Dergisi* 12/33 (Haziran 2009), 63-88.
- Ülger, İrfan Kaya. "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (Temmuz-2016), 131-151.
- Ünlü, Mustafa. "12 Eylül Belgeseli 1. Bölüm-Renklerin Çatışması". *Youtube*. Yayın Tarihi 12 Eylül 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=37Vlhq6rT-8>
- Ünlü, Mustafa. "12 Eylül Belgeseli 2. Bölüm-Kıbrıs'tan Cepheleşmeye". *Youtube*. Yayın Tarihi 13 Eylül 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=hiojHq9FWcw>
- Ünlü, Mustafa. "12 Eylül Belgeseli 3. Bölüm-Günlerin O Gün Getirdiği". *Youtube*. Yayın Tarihi 14 Eylül 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=vlF3d4SLiMg>
- Ünlü, Mustafa. "12 Eylül Belgeseli 4. Bölüm". *Youtube*. Yayın Tarihi 14 Temmuz 2015. https://www.youtube.com/watch?v=CvAXFp_lZpY
- Ünlü, Mustafa. "12 Eylül Belgeseli 5. Bölüm-Uçurumun Eşiğinde". *Youtube*. Yayın Tarihi 16 Eylül 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=N8Uu2x-0JaA>
- Ünlü, Mustafa. "12 Eylül Belgeseli 6. Bölüm-Darbenin Ayak Sesleri". *Youtube*. Yayın Tarihi 17 Eylül 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=Y5LBS9SvkSM>
- Yalçın, Alemdar. "Anadolu Aleviliğinin Başlangıç Evreleri I: Horasan ve Maverâünnehir'de Ortaya Çıkan Gelişmeler". *Alevilik-Bektaşilik Araştırma Dergisi* 1 (2009), 1-15. <https://doi.org/10.24082/abked.2009.01.001>
- Yalçın, Alemdar. "Anadolu Aleviliğinin Başlangıç Evreleri II: Anadolu'ya Geliş ve Yerleşim". *Alevilik-Bektaşilik Araştırma Dergisi* 2 (2010), 1-18. <https://doi.org/10.24082/abked.2010.02.001>

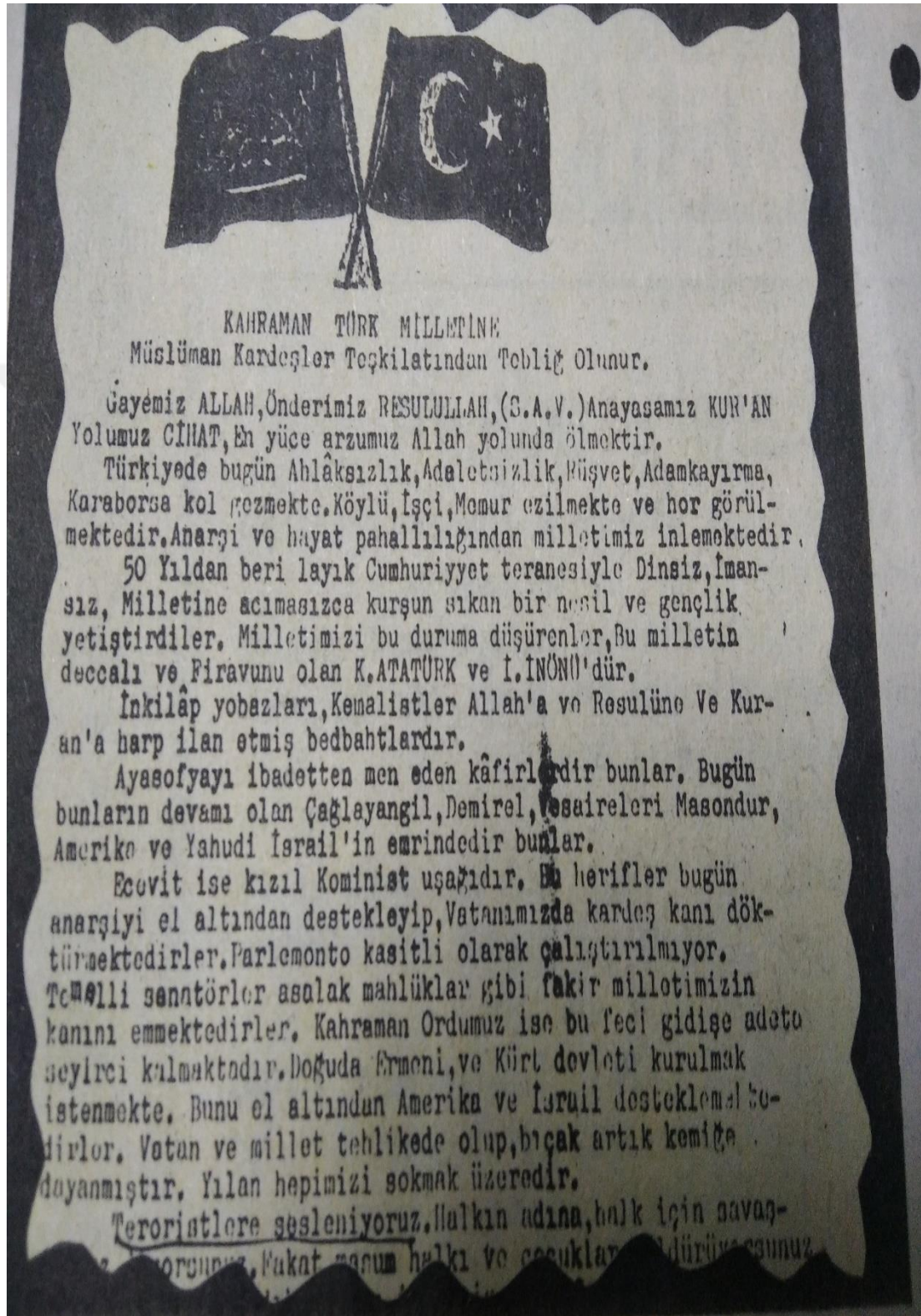
- Yalçın, Hasan. “Çorum olayları ve Demirel”. *Çorum* (15 Temmuz 1980), 3.
- Yalçın, Hasan. “Hükümetin böldüğü Çorum”. *Aydınlık* (9 Temmuz 1980), 6.
- Yalçın, Hatice. “Alevi Kültüründe Çocuk Yetiştirme ve Kadının Konumu”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 79 (Güz-Eylül 2016), 79-94.
- Yaman, Ali. *Alevilikte Dedelik Kurumu ve İşlevleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Yaman, Ali. “Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 63 (Güz-Eylül 2012), 17-38.
- Yeni Gündem Dergisi*. “Yedi Yıl Sonra Yeni Tanıklar ve İddialarla Çorum Olayları” (5-11 Temmuz 1987), 25-26.
- Yıldırım, Erhan vd. “Türkiye Ekonomisinde İktisadi Dalgalanmalar ve Krizler: 1980 Öncesi ve Sonrası Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. *Bilsay Kuruç’ a Armağan*. ed. Serdar Şahinkaya – N. İlter Ertuğrul. 1155-1189. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınevi, 2011.
- Yıldırım, Rıza. “Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62 (Yaz-Haziran 2012), 135-162.
- Yıldırım, Sema (ed.) – Zeynel, Behçet Kemal (ed.). TBMM Albümü 1920-2010. 2. Cilt. Ankara: Gökçe Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, 2. Basım, Haziran 2010.
- Yıldırım, Süreyya. “Türkiye’de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyümeye Etkileri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (Mart 2006), 171-194.
- Yılmaz, Eray. “Alevi Tarihyazımı Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 99 (Güz-Eylül 2021), 245-266.
- Yılmaz, Mutlu. “Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi”. *Coğrafi Bilimler Dergisi* 2/1 (Nisan 2004), 51-71. https://doi.org/10.1501/Cogbil_00000000040
- Yolyapar, Mehmet. 1951 Çorum doğumludur. Mezuniyet durumu lise olup mesleği gazeteciliktir. (Görüşme 16 Kasım 2021).
- Yüce Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*. çev. Elmalılı Hamdi Yazır. İstanbul: Burhan Yayınları, 2013.
- Zariç, Sami. “1946-60 Arası Dönemde Demokrat Parti ile Aleviler Arasındaki İlişkiler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (Nisan 2021), 240-262.

EKLER

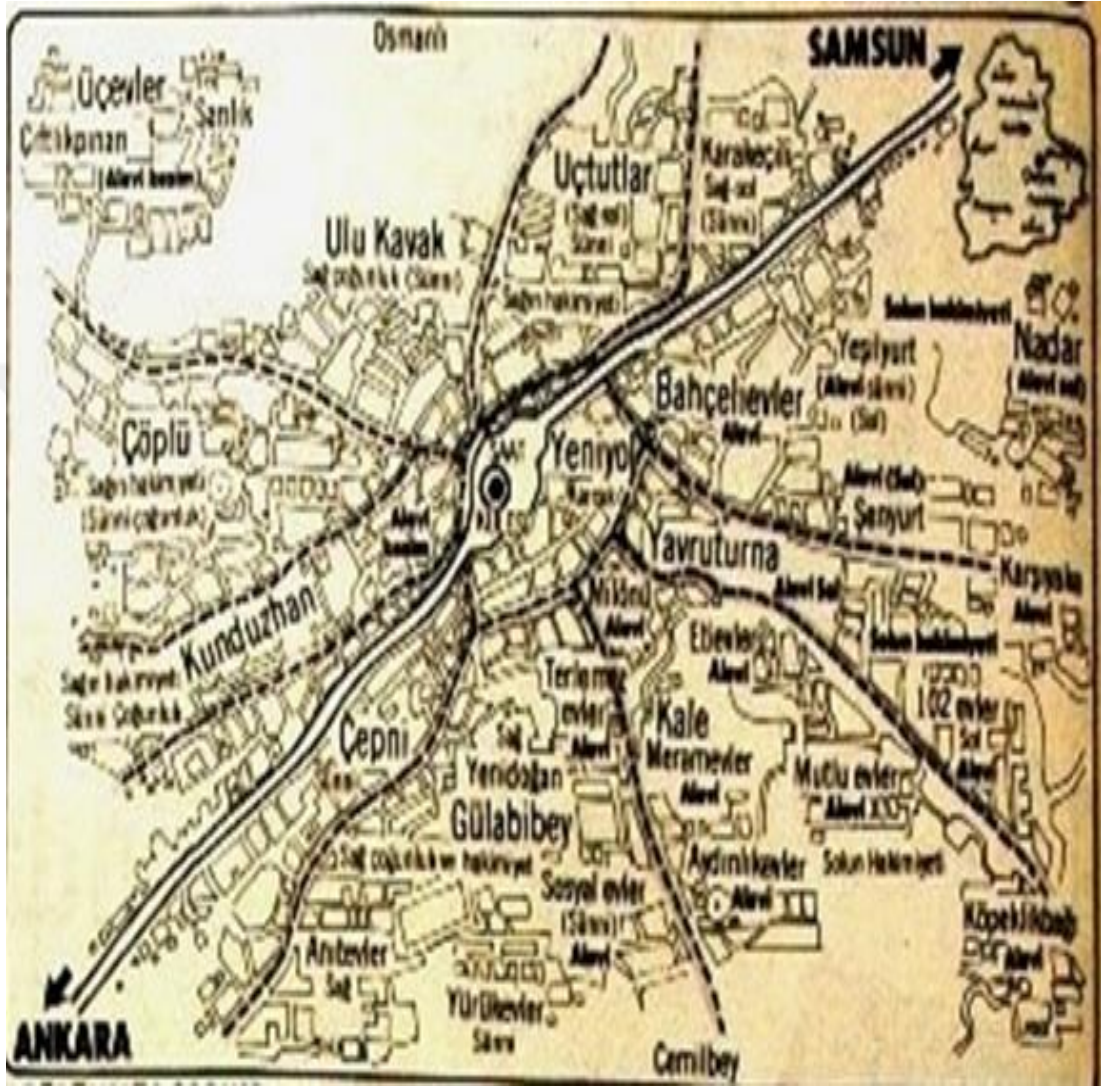
EK 1. BEDRİ KORAMAN'IN 29 MAYIS 1980 TARİHİNDE MİLLİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN KARİKATÜRÜ

EK 2. DEMOKRAT GAZETESİNİN 30 HAZİRAN 1980 TARİHLİ BASIMINDA
YER ALAN MÜSLÜMAN KARDEŞLER TEŞKİLATI BİLDİRİSİ

EK 3. 11 HAZİRAN 1980 TARİHİNDE HÜRRIYET GAZETESİNDE
YAYINLANAN ÇORUM'UN İDEOLOJİK DURUMUNU YANSITAN HARİTA

EK 4: ÇORUM OLAYLARI ESNASINDA HAYATINI KAYBEDENLERİN İSİMLERİ

Abdullah Sucu
Abdurrahman Koçak
Adil Şakar
Ahmet Doğan
Ali Aydemir
Ali Gündoğdu
Ali Kaya
Ali Paçacı
Arif Çakır
Aziz Özkaya
Bektaş Ünal
Celal Aslan
Cumali Bağcı
Dursun Erkoç
Gökçen Kartal
Hakkı Sürücü
Halil Büğrü
Hamza Kökmen
Hasan Bağzık
Hatem Dursun
Hıdır Sarıkaya
Hüseyin Kaltakçı
Hüseyin Şirin
İsmail Alkan
İsmail Solmaz
Kazım Güler
Mehmet Bektaş
Mehmet Kaygusuz
Mehmet Yılmaz
Musa Acır
Mustafa Bağcı
Mustafa Bilge
Mustafa Özdemir
Mustafa Şahinci
Mustafa Tahtasız
Mustafa Vural
Mustafa Yıldırım
Muzaffer Yeşilyurt
Müslim Demir
Necati Gökteş
Nurettin Baydemir
Osman Aksu
Osman Kaya
Raif Erden
Rıza Aybars
Rıza Ayvaz

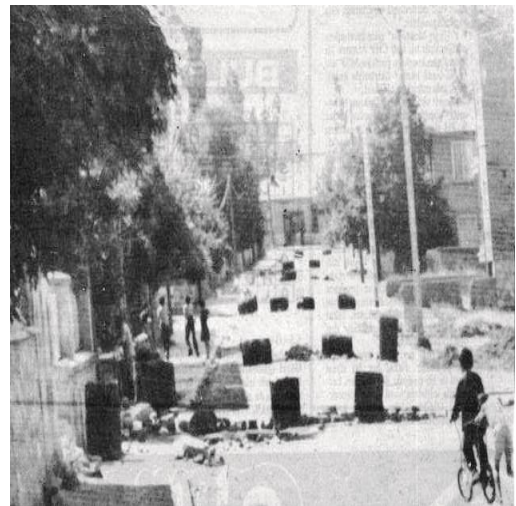
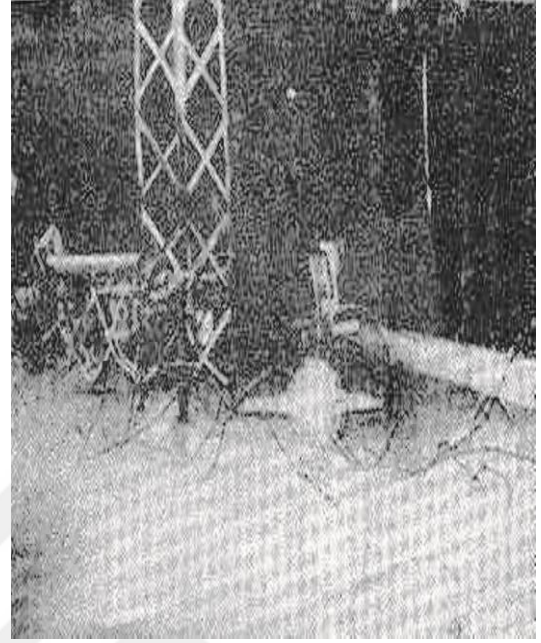
Rıza Candan
Sadık Sarmaşık
Selahattin Ardiç
Selman Eser
Sel(r)vet Yıldırım
Seydi Özdemir
Sultan Battal
Süleyman Atlas
Süleyman Pakdemir
Süleyman Üreyen
Şeref Şahin
Şükrü Yalçın
Veli Solmaz
Veysel Aral
Veysel Paçacı
Yahya Baran

EK 5. 19 MAYIS ATATÜRK'Ü ANMA, GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI ÖNCESİ SAĞCILARIN DAĞITTIĞI BİLDİRİ (GAZİ EKE, YAZ MEVSİMİNDE KATLİAM VE DİRENİŞ- 1980 ÇORUM)

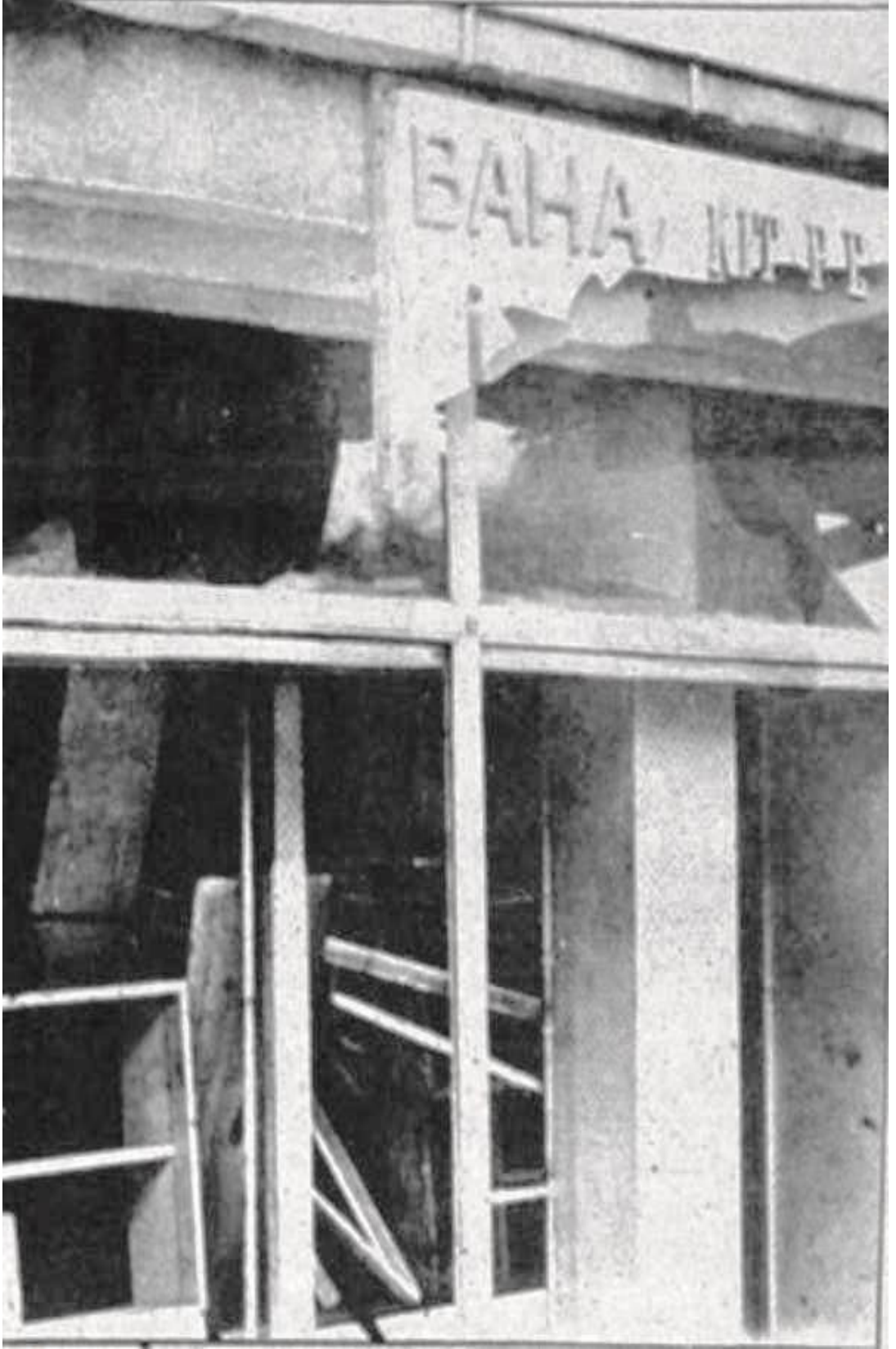
"Müslüman namusuna sahip çık

19 Mayıs gösterileri adı altında yine namus bacılarımızın iffet ve hayâsına kahpece ve haince saldıracak bir gün geliyor. Yüreklerimizi parçalıyor, içimize kan akıtılıyor. Yine Müslüman evlâdı kan ağlamaya kâfir düzen tarafından soyularak, en müstehcen ve kepaze kılıkta teşhir edilecektir. Bin yıllık mübarek tarihimize bundan büyük bir leke sürülebilir mi? Kurtuluş Savaşında namusunu Yunan eli kirletmektense ölmeyi tercih eden mübarek ninelerimizin kemikleri sızlamaz mı? Ey Müslüman, düşün, süngüyle ana karnından çocuk çıkaran zihniyetle bu zihniyetin farkı ne? Namazını kıl, orucunu tut yeter; karışan mı var diyen gafil Müslüman sen de düşün... Düşün ki, haddini bilmeyenlere bildirelim hadlerini. Şu Hadis-i Şerifi asla unutma, haksızlık karşısında susan, dilsiz şeytandır. Ne mutlu canı ile kanı ile malı ile CİHAD edenlere. *İslâmcı Gençlik*"¹⁷

EK 6. ÇORUM OLAYLARINDA BARİKATLAR

EK 8. 28 MAYIS 1980 GÜNÜ BAHAR KİTAPEVİNE YAPILAN SALDIRI

EK 9. ÇORUM GAZETESİNE YAPILAN SALDIRI

EK 10. ÇORUM OLAYLARI NEDENİYLE GÖÇ ETMEK ZORUNDA KALANLAR

